

MECDÜDDÎN İBNÜ'L-ESÎR el-CEZERÎ (öl.606/1210) ve
“eş-ŞÂFÎ fî ŞERHİ MÜSNEDİ'Ş-ŞÂFÎ”ADLI ESERİ

Hüseyin ÇİNAR

Doktora Tezi

Eskişehir, 2023

**MECDÜDDÎN İBNÜ'L-ESÎR el-CEZERÎ (öl. 606/1210) ve
“eş-ŞÂFÎ fî ŞERHİ MÜSNEDİ'Ş-ŞÂFÎ” ADLI ESERİ**

Hüseyin ÇİNAR

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
DOKTORA TEZİ**

Eskişehir, 2023

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hüseyin ÇİNAR tarafından hazırlanan “**Mecdüddîn İbnü’l-Esîr el-Cezerî (öl. 606/1210) ve eş-Şâfi fî Şerhi Müsnedi’ş-Şâfi Adlı Eseri**” başlıklı bu çalışma, 21/ 06/2023 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunularak jürimiz tarafından **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Doktora** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Kadir DEMİRCİ

Üye Prof. Dr. Ali ÇELİK
(Danışman)

Üye Doç.Dr. Erdoğan KÖYCÜ

Üye Doç. Dr. Adil ŞEN

Üye Doç. Dr. Mutlu GÜL

ONAY

...../...../2023 Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması hâlinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hüseyin ÇINAR

ÖZ

MECDÜDDÎN İBNÜ'L-ESÎR el-CEZERÎ (öl.606/1210) ve eş-ŞÂFÎ fî ŞERHİ MÜSNEDİ'Ş-ŞÂFÎİ ADLI ESERİ

ÇİNAR, Hüseyin

Doktora, 2023

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali ÇELİK

Bu tez çalışması, VII/XIII. asrın Büyük Selçuklu devri muhaddislerinden Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî (öl. 606/1210) ve onun İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yazdığı *eş-Şâfi fî şerhi müsnedi'ş-Şâfiî* adlı eseri hakkındadır. Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında tezin konusu, amacı, önemi, çalışmanın yöntemi, kavramsal çerçeve ve çalışmanın kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin yaşadığı dönem siyâsî, ictimâî, ilmî ve kültürel yönlerden incelenmiştir. Ayrıca hayatı, hocaları, öğrencileri Musul Atabeyliği'ndeki resmî görevi ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i tanıtılmış olup *el-Müsned*'in yazma ve basılı nüshaları, *el-Müsned*'teki hadis sayısı, hadislerin sıhhat dereceleri ve *el-Müsned*'e yapılan diğer şerhler tespit edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in şerhte kaynak olarak kullandığı İslâmî ilimlere ait eser ve müellifleri kısaca tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümde, İbnü'l-Esîr'in şerh metodu ele alınmıştır. Şerhteki kelime ve kavram izâhlarına, hadislerin senedleriyle ilgili açıklamalarına, râvîlerin biyografilerine değinmesine, hadislerden fikhî hükümler çıkarmasına, Şâfiî mezhebi başta olmak üzere diğer mezheplerin fikhî görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, eş-Şâfiî, İbnü'l-Esîr, el-Müsned, Şerh, Selçuklular, Zengîler.

ABSTRACT

MAJD AD-DĪN IBN ATHĪR al-JAZARĪ (d. 606/1210) and HIS WORK *SHAFI fi SHARH MUSNAD AL-SHAFI'I*

ÇİNAR, Hüseyin

PhD, 2023

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Ali CELİK

This thesis is about Majd ad-Dīn Ibn Athir al-Jazari (d. 606/1210), who was one of the hadith scholars of the Great Seljuk era of the VII/XIII century, and his work "*Shafi Fi Sharh Musnad Al-Shafi'i*", which he wrote for Imam Shafii's Musnad. The study consists of an introduction and three sections.

In the introduction section, information is given on the subject, purpose and importance of the thesis as well as the method of the study, the conceptual framework and the references.

In the first section, the period in which Ibn al-Athir al-Jazari lived was studied in terms of political, social, scientific and cultural aspects. In addition, his life, teachers, students as well as his official duty in Mosul Atabegate and his works were discussed.

In the second section, Musnad of Imam al-Shafi'i was introduced, and written and printed copies of Musnad, the number of hadiths in Musnad, the authenticity of the hadiths and other annotations on Musnad were identified. The works (and their authors) of Islamic sciences that Ibn al-Athir used as a reference in the annotation were presented.

In the third section, annotation method used by Ibn al-Athir were addressed. The explanations of words and concepts in the annotation, the explanations of the hadiths related to their chains of narrators, the biographies of the narrators, the deduction of fiqh judgements from the hadiths, fiqh views of other sects, especially the Shafi'i sect, were included.

Keywords: Hadith, Shafi'i, Ibn al-Athir, al-Musnad, Annotation, Seljuks, Zangids.

TEŞEKKÜR

Büyük Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış devlet adamı ve muhaddislerden olup İslâm dünyasında İbnü'l-Esîr kardeşler olarak meşhur olan kardeşlerin en büyüğü Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yaptığı şerhi ilim dünyasına tanıtmayı amaç edindik. *Kütüb-i Sitte*'nin cem'i ve garîbu'l-hadîs alanındaki eserleriyle tanınan müellifi daha yakından tanıtmayı düşündük.

Ülkemizde İbnü'l-Esîr'in garîbu'l-hadîs ilminde başvuru kaynağı olan *en-Nihâye* adlı eseri yaygın olarak kullanılmakla ve *Câmiu'l-usûl* adlı eseri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bununla birlikte iki adet lisansüstü çalışma dışında bir çalışma olduğunu söylemek henüz mümkün değildir. İbnü'l-Esîr'in hacimli eserlerinden olan İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yaptığı şerh üzerine ülkemizde herhangi bir çalışma yapılmamış olması bizleri bu şerhi araştırmaya sevk etti. Eser, Şâfiî mezhebinin fikhî delillerini içeren eser olması açısından da önemli yere sahiptir. Esere yapılan şerhin metodu ve kaynaklarını ortaya koyarak İbnü'l-Esîr'in ahkâm hadislerin şerhine olan katkısını tespit etmeyi amaç edindik.

Tez, konunun amacı, önemi ve kaynaklarının açıklandığı giriş, İbnü'l-Esîr'in hayatı, eserlerini ele alan birinci bölüm, eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'inin tanıtıldığı ve İbnü'l-Esîr'in şerhde kullandığı kaynakların tespit edildiği ikinci bölüm, *eş-Şâfiî fî Şerhi müsnedi's-Şâfiî* adlı şerhde izlenen metodun ele alındığı bölüm olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Tezin konu seçiminde ve yazılması süreçlerinde kendisinin yardım ve desteğini gördüğüm danışman hocam Pof. Dr. Ali ÇELİK'e tez izleme komite toplantılarına katılarak çalışmaya yön veren Prof. Dr. Kadir DEMİRCİ ve Doç. Dr. Adil ŞEN'e tezimizin tashihinde katkıları olan ve önerilerde bulunan Doç. Dr. Erdoğan KÖYCÜ ve Doç. Dr. Mutlu GÜL'e şükranlarımı arz ederim. Tezin hazırlanma sürecinde her zaman desteğini gördüğüm Dr. Hanifi CEYLAN, Dr. Ebru ADIYAMAN ve Uzman Vaiz Halil İbrahim İNAK'a teşekkür ederim.

Hüseyin ÇİNAR

Eskişehir, 2023

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	iii
ÖZ	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
2. Çalışmanın Yöntemi, Kavramsal Çerçeve	3
3. Çalışmanın Kaynakları	8
BİRİNCİ BÖLÜM	11
1. MECDÜDDİN İBNÜ'L-ESİR EL-CEZERÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	11
1.1. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in Yaşadığı Asra Genel Bir Bakış	11
1.1.1. Siyasî durum.....	11
1.1.2. Dönemin Sosyo-Kültürel ve İlmî Durumu.....	15
1.1.2.1. Sosyo-Kültürel Durum.....	15
1.1.2.2. İlmî Durum ve Hadîs İlmi ile İlgili Çalışmalar.....	22
1.2. İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin Hayatı ve Eserleri	31
1.2.1. Hayatı ve Şahsiyeti.....	31
1.2.2. Hastalığı ve Vefatı.....	37
1.2.3. Hocaları	39
1.2.4. Talebeleri.....	43
1.2.5. İslâm Âlimlerinin Kendisi Hakkındaki Görüşleri	47
1.2.6. Eserleri ve Sonraki Döneme Etkileri.....	51
1.2.6.1. Matbû Eserleri.....	53
1.2.6.2. Yazma Olan Eserleri	63
İKİNCİ BÖLÜM.....	66
İMÂM eş-ŞÂFÎ'NİN el-MÜSNED'İ ve eş-ŞÂFÎ fî ŞERHİ MÜSNEDİ'Ş-ŞÂFÎ'	
NİN ÖZELLİKLERİ, KAYNAKLARI	66
2.1. el-Müsned'in İmâm eş-Şâfî'ye Nisbeti	66

2.2. el-Müsned'in Yazma ve Matbû Nüshaları	72
2.2.1. el-Müsned'in Yazma Nüshaları	72
2.2.2. el-Müsned'in Baskıları	74
2.3. el-Müsned'teki Hadîs Sayısı	74
2.4. eş-Şâfi'nin el-Müsned Üzerine Yapılan Şerhler Arasındaki Yeri.....	78
2.5. eş-Şâfi fî Şerh-i Müsnedi's-Şâfi'nin Kaynakları ve Özellikleri	82
2.5.1. İbnü'l-Esîr'in Şerh Tarihine Bakışı ve Şerhi Yazış Amacı.....	82
2.5.2. eş-Şâfi'nin Mukaddimesi	85
2.5.3. eş-Şâfi'nin Konu Başlıkları ve Tertîbi	88
2.5.4. eş-Şâfi Şerhinin Kaynakları	91
2.5.4.1. Hadîs ve Hadîs İlimleri Kaynakları	92
2.5.4.2. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları	96
2.5.4.3. Arap Dili ve Belağatı Kaynakları	103
2.5.4.4. Kırâat İlmi ile İlgili Kaynaklar	106
Değerlendirme	106
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	109
eş-ŞÂFÎ fî ŞERHÎ MÜSNEDİ'S-ŞÂFÎ'DE ŞERH METODU	109
3.1. Hadîslerin Senedleriyle İlgili Açıklama Yapması.....	109
3.1.1. Râvîlerin Cerh ve Ta'dili ile İlgili Açıklama Yapması	111
3.1.2. Râvî İsimleri ile İlgili Açıklama Yapması	116
3.2. Hadislerin Metinleriyle İlgili Açıklama Yapması	119
3.2.1. Kelime ve Kavram Açıklamalarına Yer Vermesi	120
3.2.2. Âyetlerden Faydalanması	129
3.2.3. Hadîslerden Faydalanması	137
3.2.4. Edebî Sanatlara Yer Vermesi	140
3.2.5. Coğrafi Mekânlar ile ilgili Bilgi Vermesi	144
3.2.6. Nüsha Farkları ve Yazım Hatalarına İşaret Etmesi.....	148
3.2.7. Hadîs Usûlü Konularıyla İlgili Açıklama Yapması	153
3.2.8. Hadîslerden Fikhî Hükümler Çıkarması	165
3.2.9. Muhtemel Sorulara Cevap Vermesi	171
3.3. Fikhî Mezheplerin Görüşlerini Belirtmesi	175
3.3.1. Abdest ile İlgili Konular.....	176
3.3.2. Namaz ile İlgili Konular.....	177
3.3.3. Hac ile ilgili Konular.....	178

3.3.4. Nikâhla İlgili Konular	179
Değerlendirme	179
3.4. İmâm Eş-Şâfiî'nin Kavı-İ Kadîm Ve Kavı-İ Cedîd Görüşlerine Yer Vermesi	180
SONUÇ	183
KAYNAKÇA.....	187

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin hadîs hocaları ve aldığı kitaplar	43
Tablo 2. Muhakkiklere göre İmâm eş-Şâfiî'nin el-Müsned'inde yer alan hadîslerin sayısı ve sınıflandırılması.	77
Tablo 3. eş-Şâfi Şerhinde Yer Alan Bölüm ve Konu Başlıkları	91

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	: ‘Aleyhi’s-selâm
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
ESOGÜ	: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
öl.	: Ölüm tarihi
r.a	: Radiyallâhu anh
sad.	: Sadeleştiren
say.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallâhü ‘Aleyhi vesellem
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkîk eden
ty.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
YEK	: Yazma Eserler Kurumu

GİRİŞ

Çalışmanın girişinde üzerinde çalışılan konu tanıtılmaya çalışılmış, tezin amaç ve önemi belirtilmiştir. Çalışmada hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığı açıklanmıştır.

1. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın konusu özellikle *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs* ve *Câmiu'l-usûl li ehâdisi'r-rasûl*, eserleriyle tanınmış Selçuklu devri muhaddisi Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (öl. 606/1210) hadîs ilmi ile ilgili faâliyetleridir. Buradan hareketle tezin adını "*Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî (öl.606/1210) veeş-şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî adlı eseri*" şeklinde belirledik. Bu eserinden yola çıkarak Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin şerh edebiyatına katkısını belirlemeye çalıştık.

İbnü'l-Esîr'in hayatı, tahsili ve ilmî kişiliğini araştırırken tarih, terâcim ve tabakât eserlerinden istifade ettik. İbnü'l-Esîr'in İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yaptığı şerhin özelliklerini başlıklar hâlinde inceledik.

Bu tez çalışmasında aşağıdaki varsayımlar dikkate alınarak hareket edilmiştir:

1. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin, yaşadığı yüzyılda İslâm ilim dünyasına hadîs başta olmak üzere Fıkıh alanına katkı sağlamış bir âlimdir,
2. Te'lif ettiği eserler kendisinden sonraki araştırmalarda başvuru kaynaklardandır,
3. Hadîs şerh edebiyatına katkı sunmuştur.

Bu çalışmanın öz değeri, İbnü'l-Esîr gibi bir âlimin ilim dünyasındaki konumunun tespit edilecek olmasıdır. *Kütüb-i Sitte*'yi cem' eden İbnü'l-Esîr eserine *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-rasûl* adını vermiştir. Bu derleme çalışma tertibiyle kendinden sonrakiler için örnek olmuştur. İbnü'l-Esîr ayrıca *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* adlı eseriyle garîbu'l-hadîs edebiyatında da öncü isimdir.

Hadîs edebiyatında müsnedler *Kütüb-i Sitte* döneminden önce hicrî üçüncü yüzyılınbaşında ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönem hadîs külliyyâtlarına kaynaklık etmiştir. Sayıları yüzlere ulaşan müsnedlerden biri de eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'idir. *el-Müsned*, Abdülkerîm er-Râfiî (öl. 623/1226), Emîr Sencer b. Abdullah el-Câvî (öl.

745/1345), es-Süyûtî (öl. 911/1505), Muhammed Âbid es-Sindî (öl. 1257/1841), Ahmed b. Abdirrahmân el-Bennâ es-Sââtî (1884/1958) gibi âlimler tarafından şerhedilmiştir. Ülkemizde *Câmi' u'l-usûl*'ün Türkçe'ye tercümesi dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yüksek lisans ve bir de doktora çalışması yapılmıştır.¹ Yüksek lisans çalışması İbnü'l-Esîr'in hadîs usûlcülüğü *Câmiu'l-usûl*'ün mukaddimesi özelinde ele alınmıştır.² Doktora çalışmasında ise müellifin hayatı, eserleri ve genel olarak hadisçiliği tanıtılmıştır.³

Biz çalışmamızda İbnül-Esîr'in kayıp olduğu zannedilen eserlerinin bazılarının yazma hâlinde olduğunu tespit ettik. Öğrenci sayılarının belirtilenden daha çok olduğunu belirledik. Eserlerinin kendisinden sonraki dönemlerde etkisini ortaya koyduk. İbnü'l-Esîr'in eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yaptığı şerhi detaylı bir şekilde ele aldık. Ülkemizde şu şerh üzerine ne tercüme ne de lisansüstü bir çalışma mevcut değildir. Şerhin yazma nüshalarını, şerhde kullandığı İslâmî ilimlere dair eserleri ve şerh metodunu tespit ettik. eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'inin Türkçe'ye tercümesi dışında *el-Müsned* şerhi üzerine Türkiye'de yapılmış akademik bir çalışma olmadığını belirledik.⁴

İbnü'l-Esîr'in Şâfiî fikhî açısından önem arz eden ve şerh edebiyatı açısından da değerlendirilecek olan *eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî* adlı eseri kendinden sonraki şârihlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim Sahîhu Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449),⁵ ve *el-Muvattâ* şârihi Muhammed b. Abdülbakî ez-Zürkânî (öl. 1122/1710)⁶ şerhlerinde namazların kasr edilmesinin hicretin dördüncü senesi olduğu bilgisini, İbnü'l-Esîr'in eserine atıfta bulunarak vermişlerdir. Diğer Buhârî şârihi Bedruddîn el-Aynî (öl. 855/1451) eserinde Karnu'l-menâzil kelimesinin okunuşu ile

¹ T.C. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi (YÖKTEZ), (Erişim 21 Eylül 2022).

² Recep Özpınar, *İbnü'l-Esîr'in Hadîs Usulcülüğü (Câmiu'l-Usûl Mukaddimesi Özelinde)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). İbnü'l-Esîr'in şerhinden sonra *el-Müsned*'e şerh yazan Abdülkerîm er-Râfiî'nin şerhi üzerine yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bk. Faruk Sasunlu, *İmâm Râfiî'nin Şerhu'l-Müsned Adlı Eserindeki Şerh Metodu* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

³ Hanifi Ceylan, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (v. 606/1210) ve Hadîsçiliği* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁴ İmâm eş-Şâfiî, *el-Müsned*, trc. ve thk. Seyfullah Erdoğan (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2015).

⁵ Bk. Ahmed b. Alî b. Hacer Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahihi'l-imâmi Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz (Riyad: Mektebetü's-Selefiyye, 1959), 1/465.

⁶ Bk. Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattâi'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2011), 1/416.

sabah ezanının müstehâb olduğu vakit konusunda İbnü'l-Esîr'e atıfta bulunmuştur.⁷ Muhammed eş-Şevkânî (öl. 1250/1834) de *Neylû'l-evtâr* adlı ahkâm hadisleri şerhinde Kitâbü't-Tahâre bölümünde yer alan hadîsle ilgili eş-Şâfi şerhine atıfta bulunmuştur. eş-Şevkânî hadîsin sahîh ve râvîlerinin sika olduğu bilgisini aktarır.⁸

Eser, 2005 yılında Beyrût'da Mektebetü'r-Rüşd, 2008 yılında Mısır'da Dârü'l-Kelime yayınevleri tarafından beş cilt olarak ve 2016 yılında Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Yayınevi tarafından Beyrût'da üç cilt olarak basılmıştır. Şerh üzerine Türkçe herhangi bir çalışma mevcut değildir.

Bu çalışmamızın Şâfiî fıkında delil olarak kullanılan hadîsleri tanımamıza ve elde edeceğimiz sonuçlarla İbnü'l-Esîr'in hadîs anlayışına dair yeni çalışmalara ışık tutacağını ümit ediyoruz.

2. Çalışmanın Yöntemi, Kavramsal Çerçeve

Bu doktora tez çalışmasında nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji ve örnek olay yöntemi esas alınmıştır. Çalışmanın yöntemini içerik ve muhteva yönünden iki kısımda inceleyebiliriz. Çalışmada muhteva yönünden öncelikli yöntem literatür tarama tekniği olmuştur. Bütüncül bir bakış açısıyla elde edilen veriler değerlendirilerek nihâi bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Müellifin yetiştiği Cizre, Musul, rıhle düzenlediği Bağdat ve Hicâz bölgesinin siyasî-kültürel ortamı tabakât, terâcim ve tarih kitaplarından yararlanarak kısaca anlatılmıştır. İbnü'l-Esîr'in şerhi incelenirken kullandığı kaynaklar tespit edilemeye çalışılmış ve âlimlerden yaptığı nakillerden yola çıkarak kendi görüşü tespit edilmiştir.

Tezde kavramlar, hadîs ilmindeki anlamlarıyla kullanılmıştır. Çalışma metninde olağan kullanımından farklı kullanılan kavramlar geçtiğinde bunların lügat ve terim manaları verilerek metnin kolay anlaşılması hedeflenmiştir.

Şekil yönünden düzenlemeler, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü lisansüstü çalışmalarının yazım ve basım yönergesi ile İsnad atıf sistemi (dipnotlu) ikinci edisyonuna göre yapılmıştır.

⁷ Bk. Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Muhammed Mahmûd Ömer (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 5/117, 198.

⁸ Bk. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr min esrâr-i mülteka'l-ahbâr*, thk. Muhammed b. el-Hasen Hallâk (Riyad: Dârü İbni'l-Cevzi, 2006), 1/145.

Çalışmada “**Garîb**”, “**Şerh**”, “**Kütüb-i Sitte**”, “**el-Müsned**” gibi kavramlar sıkça kullanılacağından bu kavramların tanımlarına burada kısaca yer verilmiştir.

Garîb, Arapça garâbet (gurbet) kökünden türeyen garîb kelimesi sözlükte “yurdundan uzak kalan; kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nâdir olan; bilinmeyen, mübhem ve kapalı olan” anlamlarına gelir. Az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinemeyen kelimelere garîb, kelime veya sözdeki bu duruma da garâbet adı verilir.⁹

H. Peygamber’in vefatından sonra artan fetihlerle Arap olmayan topluluklar Müslüman olmuşlar. İslâm’ı kabul eden bu milletler, İslâm dininin iki kaynağı olan Kur’ân ve Sünnet’in bazı lafızlarını anlamada zorluk çekmişler.¹⁰ Bundan dolayı h. II. yüzyıldan itibaren bu konu bilim dalı hâline gelmeye başlamış ve Kur’ân ve hadîslerdeki garîb lafızlara dair eserler yazılmıştır.¹¹ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî’nin (öl. 224/838) *Garîbü’l-hadîs* adlı eseri, İbn Kuteybe ed-Dîneverî’nin (öl. 276/889) *Garîbü’l-Kur’ân* ve *Garîbü’l-hadîs* adlı eserleri türlerinin ilk örnekleri sayılır.¹²

Sözlükte **şerh** “*eti kesip parçalara ayırmak, bir şeyin iç yüzünü belli etmek, ortaya çıkarmak, sözü anlaşılır hale getirmek*” demektir. Literatürde sonuncu mânadan hareketle sözlü veya yazılı olarak bir konuda yapılan açıklamalara şerh denmiş, böylece ilimler tarihinde şerh bir te’lif türü şeklinde ortaya çıkmıştır.¹³ Şerhler bir ilim dalında meşhur olmuş genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların

⁹ Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *Kitâbu ma’rifeti ulûmi’l-hadîs* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2016), 94–96; İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadîs li İbni’s-Salâh*, thk. ve şerh, Nureddîn İtr (Dımaşk: Dârü’l-Fikr, 1998), 270–275; Vankulu Mehmet Efendi, *Vankulu Lügati*, Haz. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2014), “ğrb”, 1/205-206; Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, trc. M. Yasar Kandemir (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 190–193; Talât Koçyiğit, *Hadîs İstılahları* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1980), “garîb”, 114–115.

¹⁰ Mecdüddîn İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Salâh Muhammed Üveyde (Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 1/8-9.

¹¹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), “garîbü’l-hadîs”, 103; Yusuf Akgül, *Edebi Tür Olarak Garîbü’l-hadîs: Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 16.

¹² Mecdüddîn İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *eş-Şâfi fî şerhi müsnedi’s-Şâfi*, thk. Âmir Abdü’l-Bâsıt el-Cezzâr (Mısır: Dârü’l-Kelime, 2008), 1/16; Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî’l-Lâtîfî’z-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. ve şerh. Ahmed Naîm (Ankara: DİB Yayınları, 1976), 1/476-478.

¹³ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. Abdullah Âlî el-Kebîr vd. (Kahire: Dârü’l-Meârif, ty.), “şrh”, 4/2228; Mehmet Efendi, “şrh”, 1/435; Talât Sakallı, *Aynî ve Hadîs (Yorum /Şerh Yöntemi)* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 22-28.

tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir.¹⁴ Hadis terimi olarak şerh, “ *hadîsin, kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izâh etmek, i’rabını belirtmek, hadîsten çıkan hükümlere yer vermek, Rasûlullah’ın muradını mümkün olduğu kadar anlamak.*” gibi anlamlarda kullanılır.¹⁵ Hz. Peygamber’in bazı sözlerini anlamayan ashâbın sorularına verdiği cevaplar hadîste şerhin ilk örneklerini teşkil etmiştir. Bir mecliste, “*Kardeşine zâlim de olsa mazlûm da olsa yardım et*” demesi üzerine sahâbîler zâlîme nasıl yardım edeceklerini sormuşlar, Hz. Peygamber de “Onun zulüm yapmasına engel olmanın kendisine yardım sayılacağını”¹⁶ söyleyerek bu sözünü şerhetmiştir.

Kütüb-i Sitte, altı kitap manasına gelen bir tabir olup, hadîs kaynakları arasında şöhret kazanmış altı esere denir. Aynı mânada “*Sihâh-ı sitte*” “*Usûl-i Sitte*” tabirleri de kullanılır.¹⁷ Bu altı eser Kur’ân-ı Kerim’den sonra en sahîh kitaplar olarak kabul edilen Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (öl. 256/870) ile Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî’nin (öl. 261/871) *el-Câmiu’s-sahîh*’leri (es-Sahîhân)¹⁸ ile Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî (öl. 273/887), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 275/889), Ebû İsa et-Tirmizî (öl. 279/892) ve Ebû Abdîrrahmân en-Nesâî’nin (öl. 303/915) *es-Sünen*’lerinden (Sünenü Erbaa) ibarettir. İmâm eş-Şâfiî (öl. 204/820) kendi döneminde İmâm Mâlik’in (öl. 179/795) kitabı *el-Muvattâ’*ı Allah’ın kitabından sonra en doğru kitap olarak nitelemiştir.¹⁹ Sahîh hadîsleri ilk tasnif eden el-Buhârî olmuş onu Müslim takip etmiştir.²⁰ el-Buhârî ve Müslim’in rivayet ettikleri hadislerle “müttefekun aleyh” tabiri kullanılır ve sahîh hadislerin ilk tabakasını oluşturur.²¹ Kâdî İyâz el-Yahsubî (öl. 544/1149), İslâm âlimlerinin sahîh olduğunda icmâ ettiklerini söylediği üç ana kaynak eseri sıralarken birinci sırada İmâm Mâlik’in *el-Muvvâ’*sı

¹⁴ İsmail Lütî Çakan, *Hadîs Edebiyatı (Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri)* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1997), 153-54; Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 2010, 38/555.

¹⁵ Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu’s-saâde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzûâtı’l-ulûm* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiye, 1985), 2/341.

¹⁶ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (Beyrut: Dâr-ı İbn Hazm, 2009), “Mezâlim”, 4.

¹⁷ Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütübî’s-sünneti’l-müşerreffe*, thk. Ebû Ya’la el-Beydâvî (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011), 25-80; ez-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, 1/51, 254.

¹⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 18; es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 67.

¹⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 18.

²⁰ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 17, 28; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fî şerhi takrîbi’n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen eş-Şibravî (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2010), 65.

²¹ Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, thk. ve şerh: Ahmed b. Fâris es-Sülûm (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2003), 73.

ikinci ve üçüncü olarak el-Buhârî ile Müslim'in *es-Sahîh* 'leri yer almıştır.²² Hadîs âlimleri hadîs eserlerini derecelere ayırmış ve birinci derecede *el-Muvattâ*, *es-Sahihayn*, ikinci derecede Ebû Dâvûd, et-Tirmizî ve en-Nesâî'nin *es-Sünen* 'lerine yer vermiştir. Bir ve ikinci derecede yer alan hadîs eserlerini Endülüslü âlim Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî (öl. 535/1140) ve Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî (öl. 606/1210) bir araya getirmiştir.²³ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'e göre kendisinin cem ettiği bu altı eser âlimler arasında başvuru kaynağı olmuş, sahîhliği ile meşhur güvenilir kaynaklardır.²⁴

İslâm dünyasındaki yaygın kanaate göre Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahîh kitaplar el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh* 'leri, *el-Muvattâ* sonra Ebû Dâvûd, et-Tirmizî, İbn Mâce'nin *es-Sünen* 'leri gelir.²⁵ Ebû Tâhir es-Silefî (öl. 576/1180) İbn Mâce'nin *es-Sünen* 'ini dışarıda bırakarak *Kütüb-i Hamse* 'yi oluşturmuştur. İbnü's-Salâh'ın belirttiğine göre, el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh* 'leri, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî ve en-Nesâî'nin *es-Sünen* 'lerinin sıhhati konusunda doğu ve batı âlimlerinin ittifak etmiştir.²⁶ *Kütüb-i Hamse* 'yi kabul edenler arasında Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (öl. 676/1277)²⁷ ve Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî (öl. 584/1188) yer almıştır.²⁸

Kütüb-i Hamse 'ye İbn Mâce'yi ilk defa dâhil eden İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (öl. 507/1113) ve Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî (öl. 600/1203) olmuştur.²⁹ İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), en-Nevevî, Ebû Saîd el-Alâî (öl. 761/1359) İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) altıncı kitâb olarak Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî'nin (öl. 255/869) *es-Sünen* 'ini saymışlardır.³⁰

Kütüb-i Sitte 'nin her birinin kendine mahsus özellikleri vardır; fıkıh bâbları yönünden el-Buhârî, hadîslerin tarîklerini bir arada vermesi ve ta'likâtının azlığı

²² Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Kâdî el-Yahsubî, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr* (Kahire: Dârü't-Türâs, 1978), 1/5.

²³ Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs min funûn-i mustalahi'l-hadîs*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa (Şam: Müessesetü'r-Risâle, 2012), 405-407; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 81-82.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/20.

²⁵ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/114.

²⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 40; Hâfız İbn Kesîr ed-Dımeşkî, *el-Bâisü'l-hasîs şerhi ihtisârî ulûmi'l-hadîs*, Şerh. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2012), 39-40.

²⁷ el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 120.

²⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, *Şurûtü'l-eimmeti'l-hamse* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1984), 31-35.

²⁹ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 76; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 81.

³⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 385-386; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 82.

yönünden Müslim, ahkâm hadislerini toplaması yönüyle Ebû Dâvûd, tekrarının az olması, hadîsin çeşitlerini belirtmesi ve Kitâbu'l- ilel bölümü olması yönünden et-Tirmizî, zevâidleri ve merfû hadislerin çokluğu açısından İbn Mâce ve *es-Sahihayn*'dan sonra en az zayıf hadîs içeren en-Nesâî'nin kitabı ayrı bir değer taşır.³¹

Arapça'da **müsned**, سند “dayandı, yaslandı, dağın zirve olan yeri” anlamına gelen sülâsî fiilin if'al babından türeyen mastar veya ismi mefûl olarak kullanılan bir kelimedir. Buna göre; söylenene isnâd olunan ve dayandırılan söz veya habere “müsned” denilir. Kelimenin Arapça açısından çoğulu “mesânid” gelir. Olaylar ve hâdiseler birbirine dayandırılmak suretiyle kendisinde vukû bulduğu ve peşpeşe geldiği için zamana (dehr) ve oğul edinen kimseye de “müsned” denilmiştir.³²

Hadîs ilimlerinde müsned; genel olarak üç anlamda kullanılmıştır. Biri, “hadîsîn isnâdı ve senedi” anlamındaki mimli mastar olarak kullanımıdır. İkincisi, hadîs ıstılâhı olarak bir hadîs çeşidi, üçüncüsü hadîs edebiyatındaki bir tasnîf türü şeklindeki kullanımıdır.³³

Menşee itibariyle ilk ortaya çıkan hadîs kitapları olan müsned eserler, sünen eserlerinden alt bir mertebeye sahiptir. Hadîs edebiyatında müsned kavramı farklı hadîs kitaplarına isim olarak kullanılmıştır. En yaygın ve en meşhur kullanım, sahâbe râvîlerine göre te'lif edilen hadîs kitaplarına müsned denilmesidir. Ayrıca ikinci hicrî asırda yaşayan bazı imâm ve muhaddislerin rivâyetlerini toplayan kitaplara da müsned denilmiştir. Bu iki ıstılâh dışında çeşitli amaçlarla farklı hadîs kitapları için müsned isminin verildiğini görüyoruz. Nitekim senetleri kaldırılarak harf esasına göre te'lif edilen bir hadîs kitabının, isnâdlarını tespit edip gösteren kitaba “Müsnedü kitâbi fülân” denilir.³⁴

Müsned'in hadîs edebiyatındaki en meşhûr tanımı şöyledir: “Rasûlüllah'dan rivâyet edilen hadîsleri, isnâdın sıhhat ve zayıflık yönlerine ve konularına bakmaksızın sahâbi râvîlerine göre toplayan hadîs kitabıdır.”³⁵

³¹ Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi'bni's-Salâh*, thk. Rebî b. Hâdî Umeyr (Medine: İslâm Üniversitesi, 1984), 1/484, 485, 487; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 67; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/114; Talât Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 251-260.

³² İbn Manzûr, “snd”, 3/2114; Mehmet Efendi, “snd”, 1/568; Şa'ban Abdü'l-Âti Atiyye vd. *Mu'cemu'l-vasît* (Mısır: Mektebetü Şurûki'd- Devliye, 2004), “snd”, 453-454.

³³ Koçyiğit, “müsned”, 313- 317; Uğur, “müsned”, 281-282.

³⁴ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 237-265; Tevfik Ömer es-Seydî, *Laktü'l-anâkid fî beyâni'l-mesânid* (Nablus: Şeriat Fakültesi Yayınları, 2003), 6-18.

³⁵ Zekeriya Tüfekçioğlu, *Hadîs Edebiyatında Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 17-20.

3. Çalışmanın Kaynakları

Çalışmada literatür taranarak konumuzla ilgili ulaşılan eserlerden yararlanılmıştır. Telif ve tercüme olmak üzere konuyla ilgili kitaplar, makaleler, tezler, ansiklopedik eserler ve internet tabanlı bazı siteler incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan kaynaklar İbnü'l-Esîr'in yaşamış olduğu ve devlet görevi bulunan Selçuklu devleti ile ilgili kaynaklar, müellifin hayatı ile ilgili tabakât ve terâcim kitapları ve İbnü'l-Esîr'in kendi kitaplarıdır.

Selçuklu tarihi araştırılırken Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in ortanca kardeşi olan İzzeddîn İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) Musul atabeyliği için yazmış olduğu müstakil bir eser olan *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-atabekiyye* ve genel tarih kitabı olan *el-Kâmil fi't-târih*³⁶ adlı eserleri ve Selçuklu, Gazneli ve Eyyûbî dönemi tarihçilerinden olan Ebü'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, (öl. 470/1077) *Târîhu'l-Beyhakî*, Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, (öl. 603/1207) *Râhatü's-südûr ve âyetü's-sürûr fi devleti's-Selçukiyye*, Kıvâmüddîn el-Kâtib el-Bündârî, (öl. 643/1245) *Zübdetü'n-nüsra ve nühbetu'l-usra*, gibi eserlerden dönemin sosyo kültürel ve siyâsî tarihi konularında yararlandık.

Ülkemizde Selçuklular ile ilgili yapılmış çalışmalardan İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*,³⁷ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*,³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dinî Siyâseti*,³⁹ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*⁴⁰ ve Abdulcelil Işık, *Zengî Atabeyliği: Haleb Kolu(1146-1181)*⁴¹ adlı yayınlanmamış doktora tezinden Selçukluların siyâsî ve kültürel tarihini araştırırken yararlandık.

İbnü'l-Esîr'in hayatını ele alırken coğrafyacı ve seyyâh olan Yâkût el-Hamevî er-Rûmî'nin, (öl. 626/1229) *Mu'cemu'l-üdebâ*, Musullu edîp olan Ebü'l-Berekât İbnü's-Şa'âr el-Mevsilî'nin (öl. 654/1256) *Kalâidü'l-cümân*; İzzeddîn İbnü'l-Esîr ile

³⁶ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 11 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987).

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: MEB, Basımevi, 1972).

³⁸ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2 Cilt. (Ankara: TTK, 2000).

³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dinî Siyâseti (1040-1092)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002).

⁴⁰ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)* (Ankara: TTK, 2013).

⁴¹ Abdulcelil Işık, *Zengî Atabeyliği: Haleb Kolu (1146-1181)* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

tanışan ve Musul'u ziyaret eden biyografi yazarı Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn İbn Hallikân el-İrbilî'nin (öl. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*; Ebû Abdillâh Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*; Ebû Nasr Tâcüddîn es-Sübki'nin (öl. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dımaşkî eş-Şâfiî'nin (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserlerine ilgili yerlerde müracaat ettik.

İbnü'l-Esîr'in şerhini incelerken şerhi beş cilt olarak yayınlayan Dârü'l-Kelime ve Mektebe Rüşd yayınlarını ayrıca şerhi üç cilt olarak yayınlayan Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınlarını inceleme ve karşılaştırma imkânı elde ettik. Bunlara ilave olarak şu eserlerin mukaddime ve sonuç bölümlerinden *el-Müsned*'in hadîslerinin tahrîci, İmâm eş-Şâfiî'nin hayatı ve eserlerinin özellikleri konularında yararlandık. Bu eserler *el-Müsned*'i şerh eden Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvîni'nin (öl. 623/1226) *Şerhu müsnedi's-Şâfiî*; *el-Müsned*'i fikhî konu başlıklarına ayırarak açıklayan Sencer b. Abdillâh en-Nâsirî el-Cavlî'nin (öl. 745/1345) *Müsnedü'l-imâm eş-Şâfiî*; Kuveyt Üniversitesinde Halîfe el-Kassâr başkanlığında hazırlanan, *Şerhu'l-müsned min kelâmi'l-imâmi's-Şâfiyyi* adlı eserlerdir. İbnü'l-Esîr'in şerhde sözünü ettiği ve *el-Müsned*'i ve Şâfiî fikhının dayandığı hadîsleri içeren el-Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserini inceleme imkânımız oldu.

Şâfiî fikhının temel eseri olan *el-Ümm*;⁴² imâm eş-Şâfiî'nin talebesi el-Müzenî'nin (öl. 264/878) *Muhtasar-ı Müzeni fî furûi's-Şâfiyyi*,⁴³ çağdaş müelliflerden Vehbe ez-Zuhaylî'nin *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*,⁴⁴ Mustafa el-Hin başkanlığında hazırlanan *Fıkhu'l-menheci ala mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*⁴⁵ adlı eserlere fikhî meselelerde başvurduk.

Şâfiî mezhebine müntesip olan İbnü'l-Esîr'i daha iyi tanımak için eş-Şâfiî'nin hayatı, eserleri ve hadîs ilmi ile ilgili görüşlerini araştırdık. Bu konuda Fahreddîn er-

⁴² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, 11 Cilt. (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 2001).

⁴³ Ebî İbrâhîm b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısırî el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî fî furûi's-Şâfiyyi*, thk. Muhammed Abdulkâdir Şâhîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998).

⁴⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, trc. Nureddîn Yıldız, vd., 10 Cilt. (İstanbul: Risale Yayınları, 1994).

⁴⁵ Mustafa el-Hin vd. *Fıkhu'l-menheci ala mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*, 8 Cilt. (Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1992).

Râzî'nin, (öl. 606/1210) *Menâkıbü'l-imâmi's-Şâfiî*,⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî'nin, (öl. 852/1449) *Tevâli't-te'sîs bi-meâlî ibn İdrîs*,⁴⁷ Abdülazîz Hüseyin Atvare'nin *el-İmâm eş-Şâfiî ve eseruhu fî ilmi'l-hadîs*⁴⁸ adlı çalışmalardan yararlandık.

Ülkemizde eş-Şâfiî'nin fıkıh-hadîs anlayışı ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan Nail Okuyucu'nun *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*,⁴⁹ ile Soner Duman'ın *İmâm Şâfiî'nin Kıyâs Anlayışı*,⁵⁰ ve Muammer Bayraktutar'ın *İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu*,⁵¹ adlı yayınlanmış doktora çalışmalarını inceledik.

Çalışmamızda İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'inin şerhlerine matbû olarak ulaştık. Hadîslere online ulaşmak ve hadîs aramaları için <https://www.dorar.net/>; <http://www.al-eman.com>; <https://www.almeshkat.net/> gibi programlardan da yararlanılmıştır.

⁴⁶ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Menâkıbu'l-İmâmi's-Şâfiîyyi*, thk. Ahmed Hicâzî (Kahire: Mektebetü Külliyyâtı Ezheriyye, 1986).

⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tevâli't-te'sîs bi-meâlî ibn İdrîs*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986).

⁴⁸ Abdülazîz Hüseyin Atvare, *el-İmâm eş-Şâfiî ve eseruhu fî ilmi'l-hadîs* (İstanbul: İrşad Kitabevi, 2016).

⁴⁹ Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015).

⁵⁰ Soner Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

⁵¹ Muammer Bayraktutar, *İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006). Tez, Muammer Bayraktutar, *İmâm Şâfiî'nin Hadîs Yorum Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2015) adıyla yayınlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MECDÜDDİN İBNÜ'L-ESİR EL-CEZERİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in Yaşadığı Asra Genel Bir Bakış

1.1.1. Siyasî durum

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî (öl. 606/1210) Büyük Selçuklu Devletinde (1040-1308) Zengî atabeyliğinin Musul kolunda (1146-1233) yaşamış muhaddislerdendir.⁵²

Selçuklular, Türk hâkimiyet anlayışını ve teşkilatçılığını İslâm inancıyla birleştirerek sınırları Orta Asya'dan Ege kıyılarına, Kafkaslardan Yemen'e kadar uzanan Türklerin Müslüman olduktan sonra kurdukları ilk cihânşümûl devlettir.⁵³ Büyük çoğunluğunu Oğuz Türklerinin oluşturduğu Selçuklular, Oğuzların Kınık boyuna mensup olup kurucusu Selçuk (öl. 397/1007) adından dolayı “*Devlet-i Âl-i Selçuk*”, “*Devleti's-Selâcika*”, “*Selâcika*”, “*Selcûkîler*”, “*Selcûkiyân*” gibi adlarla anıldı.⁵⁴ Oğuz Yabgu Devlet'inde ordu komutanı olan Selçuk, Kınık boyu ileri gelenleriyle Müslüman olmaya karar verdi.⁵⁵ İslâmiyet Selçuk'a bağlı Oğuzlar arasında hızla yayıldı.⁵⁶

⁵² İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1978), 4/141-143; İbnü'l-Kiftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1986), 3/257-260; İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî ez-Zâhirî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhira* (Mısır: Dâru'l-Kütüb, ty.), 6/198-199; Hayreddin ez-Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, *el-Â'lâm kamûsi't-terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabi ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986), “İbnü'l-Esîr”, 5/ 272.

⁵³ Ali Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 11; Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri* (İstanbul: Nizâmiye Akademi, 2017), 66; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: TTK, 2000), 1/17.

⁵⁴ İzzeddîn, İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *et-Târihu'l-bâhir fî'd-devleti'l-atabekiyye*, thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymat (Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Hadisîyye, 1963), 51-61; İmâmüddîn el-Kâtib el-Bündârî, *Züddetü'n-nüsra ve nühbetü'l-usra*, çev. Kıvâmeddîn Burslan (Ankara: TTK Yayınları, Ankara, 2016), 2.

⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: MEB Basımevi, 1972), 7; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 1/21-22. Selçuklular'ın Hanefî mezhebine mensup oldukları tarihçiler tarafından ifade edilmektedir. Bk. el-Hüseynî, Sadruddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Nasır, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*, thk. Muhammed İkbal (Lahor: Pencap Fakültesi Neşriyatı, 1933), 2.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-tarih*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 8 /236; Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dînî Siyâseti (1040-1092)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yay, 2002), 34.

Selçuklular (1040/1308), giriştikleri uzun süren mücâdelelerin doruk noktasını oluşturan Dandanakan (431/1040) zaferiyle tam bağımsızlıklarını kazandılar.⁵⁷

Selçuklu Devleti kurulduğu zaman İslâm dünyasında Abbâsî, Fâtımî ve Endülüs Emevî halîfeliği olmak üzere üç başlı idare vardı. Fâtımîler (909/1171), Şîî ve Batınî hareketleri destekliyor, Abbâsî Halifeliği (750/1258), Karmatîler ve Büveyhîlerin baskısı altında kendi iç meseleleriyle ille mücadele ediyor, Karahanlılar (840/1212) doğudan gelen saldırılarla uğraşüyor, Gazneliler (963/1186) ise Hindistan seferleriyle meşgul oluyordu. İslâm dünyasındaki bu karışıklığı fırsat bilen Bizanslılar sınırlarını kuzeyde Azerbaycan'a güneyde Antakya ve Urfa'ya kadar uzattılar.⁵⁸

Selçuklu Devlet'i Tuğrul Bey (öl. 455/1063), Alparslan (öl. 465/1072) ve Melikşâh (öl. 485/1092) devrinde azâmet devrini yaşamıştır. Sultan Melikşâh'ın vefatından sonra, Selçuklu Devleti bünyesinde ihtilâf başgöstermiş, iktidar mücadeleleri sonucunda ülkenin batı topraklarında vasal Irak Selçuklu Devleti kurulmuştur.⁵⁹ Musul atabeyliği de Irak Selçukluları (1119-1194) hâkimiyet sahasında yer almaktaydı.⁶⁰ Türk hanedânı olan Zengîler, Büyük Selçuklu devletine ardından Irak Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kurulmuş, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bağımsız hâle gelmiştir. Musul ve Halep merkez olmak üzere

⁵⁷ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târihu'l-Beyhakî*, çev. Yahya el-Hasşâb - Sâdık Neşet (Mısır: Dârü'l-Matbaati'l-Hadisîyye, 1956), 663-671; Râvendî, Muhammed b. Alî b. Süleymân, *Râhatü's-südûr ve âyetü's-sürûr fî devleti's-Selçukîyye*, çev. İbrâhîm Emîn eş-Şevâribî, Abdünnâim Muhammed Haseneyn-Fuad Abdülmü'tî es-Seyyâd (Kahire: Meclisu'l-A'la li's-Sekâfe, 1960), 165-166.

⁵⁸ Ocak, *Selçuklu Devleti Üniversiteleri*, 67.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Râvendî, *Râhatü's-südûr*, 366; Faruk Sümer, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/371; Hasan İbrâhîm Hasan, *İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1992), 5/88.

⁶⁰ Musul Atabey Devleti Fırat ve Dicle akarsularının hayat verdiği eski Yunan coğrafyacılarının Beyne'n-Nehreyn anlamına gelen Mezopotamya, yaklaşık 1.400.000 kilometre karelik bir bölgenin el-Cezîre denilen kuzey kısmında kurulup gelişti. Münbit hilâl olarak olarak da tanımlanan bu kesim Diyarbakır- Bağdat arası yaklaşık 650 km uzunluk ve Musul'dan Habur nehri'ne kadar 213 km kadar genişliktedir. el-Cezîre bölgesi tarih içerisinde Diyâr-ı Rebîa, Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Mudar adında üç idârî sahaya ayrılmıştır. Musul Atabey Devleti'nin hâkimiyet sahasında yer alan Musul, Nusaybin, Sincar ve Cezîret-i İbn-i Ömer gibi şehirler Diyâr-ı Rebîa sınırları içinde yer almaktaydı. Bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1891), 3/1802; Adnan Eskinur, *Musul Atabeyliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi) (607-660/ 1211-1262)* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 33, 37.

Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ve Suriye’de hüküm sürmüş, Mısır’a da hâkim olmuşlardır.⁶¹

İmâdüddîn Zengî (öl. 541/1146) Selçuklu hükümdarı Melikşah’ın (öl. 485/1092) arkadaşı ve büyük Türk komutanlarından Aksungur’un (öl. 487/1094) oğludur.⁶² Aksungur Sultan Melikşâh tarafından, Halep valiliğine tayin edildi.⁶³ Aksungur öldükten sonra oğlu İmâdüddîn devlette birçok kademeye gelip hükümdârın çocuklarına atabey ta’yin edildi. Böylece Musul Atabeyliği’nin temelleri atılmış oldu.⁶⁴

Zengî, birinci haçlı seferi (1096-1098) sonucu kurulan Urfa Kontluğunu yıkarak elde ettiği başarı İslâm tarihindeki Bedir zaferine benzetilmiştir.⁶⁵ İmâdüddîn Zengî’nin şehid edilmesinden sonra Musul atabeyliği, Habur nehri sınır olmak üzere ikiye bölündü. Merkezi Halep olan ülkenin batısına Nûreddîn Mahmûd Zengî (öl. 569/1174), merkezi Musul olan ülkenin doğusuna da Seyfeddin Gazî (öl. 544/1149) hâkim oldu.⁶⁶

Seyfeddin Gazî, Irak Selçuklu Sultanı Mes’ûd’a elçi göndererek, ondan hâkimiyetini meşrulaştıran hilatini aldı.⁶⁷ Seyfeddin Gazî, Mardin’i Artuklulardan alarak Musul atabeyliğine bağladı.⁶⁸ II. Haçlı orduları Dimaşk’ı kuşatmaya başlayınca Nûreddîn Mahmûd ile ağabeyi Seyfeddin Gazî harekete geçerek kuşatmayı kaldırdılar.⁶⁹

⁶¹ Ali Havan, *XIII. Yüzyılda Musul Şehri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 38.

⁶² Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahmân b. İsmâil el-Makdisî, *Kitâbu’r-ravdateyn fî ahbâri devleteyn en-Nûriyyeti ve’s-Salâhiyyeti*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 1/93; İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, 1/241.

⁶³ Hasan, *İslâm Tarihi*, 5/90; Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi (İbnü’l-Adîm, Buğyetü’t-Taleb fî Tarih-i Haleb (Seçmeler)* (Ankara: TTK Basımevi, 1982), 63.

⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 15, 16, 24, 28; İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, 2/328; Hasan, *İslâm Tarihi*, 5/91; Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, 62-71.

⁶⁵ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 66-68; Ramazan Şeşen, *Salahâddîn Eyyûbî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 36; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), 4.

⁶⁶ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 73-74, 83, 84; İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, 2/328; Şeşen, *Salahâddîn Eyyûbî ve Devlet*, 37. Zengî Atabeyliğinin Musul kolunun hükümdârları şunlardır; I. Seyfuddîn Gazî (541-544 /1146-1149), Kutbüddîn Mevdûd (544-565 /1149-1170), II. Seyfeddin Gazî (565-576/1170-1180), I. İzzuddîn Mes’ûd (576-589/1180-1193), I. Nûreddîn Arslanşâh (589-607/1193-1210), II. İzzuddîn Mes’ûd (607-615/1210-1218), II. Nûreddîn Arslanşâh (615-616 /1218-1219), Nâsiruddîn Mahmûd’dur. (616-631/ 1219 -1233). Bk. Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)* (Ankara: TTK, 2013), 54-387.

⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 86; İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, 4/3-4.

⁶⁸ Gülay Ögün Bezer, “Zengiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/268; Gök, *Musul Atabeyliği*, 74-75.

⁶⁹ Abdulkadir Turan, *Nûreddîn Mahmûd Zengî ve Devri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 100-110.

Seyfeddîn Gâzî'nin vefatından sonra tahta vasiyeti üzerine kardeşi Kutbeddîn Mevdûd geçti. Nûreddîn Zengî, Mevdûd'un Musul'daki hâkimiyetini tanıdı.⁷⁰ Mevdûd, Musul kâdisını Sultan Mes'ûd'a elçi göndererek atabeyliğini onaylatmıştır. Mevdûd, Nûreddîn Mahmûd'un Haçlılarla yaptığı mücadelelerde yanında yer aldı.⁷¹

Mevdûd'un vefatından sonra yerine geçen II. Seyfeddin Gâzî iktidarının başlangıcında Atabeylik Halep kolu hâkimi olan Nûreddîn Mahmûd'un nüfûzu altına girdi.⁷²

Nûreddîn Zengî'nin (öl. 569/1174) ölümü üzerine Selâhuddîn Halep-Musul ordusu ile yapmış olduğu savaşları kazanarak II. Seyfeddin Gâzî'ye ve ondan sonra tahta geçen kardeşi İzzuddîn Mes'ûd'a üstünlük sağladı ve hâkimiyeti halife tarafından onaylandı.⁷³ Tâbi devlet durumuna düşen Zengîler, Haçlılara karşı yapılan Hittîn zaferine ve Kudus'un fethine katkı sağladılar. Böylece Kuzey Afrika'dan İran'a kadarki bölge Eyyûbî hâkimiyetine girmiş oldu.⁷⁴

Selâhuddîn-i Eyyûbî'nin (öl. 589/1193) vefatından sonra Mes'ûd'un hastalandı ve rahatsızlığı artınca kâtibi Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'e vasiyetini yazdırdı. Kısa bir süre sonra vefat etti.⁷⁵

Nûreddîn Arslanşah'ın atabeyi ve Musul valisi olan Mücâhidüddîn Kaymaz'ın ölümü (öl. 595/1199) Musul'da dönüm noktası oldu. Atabeylik onun yerine geçen Bedruddîn Lü'lü'nün (öl. 657/1259) vesâyeti altına girdi. Kâtiplik görevini yapan İbnü'l-Esîr'in vefatı üzerine kardeşi Ziyâeddîn bu görevi üstlendi.⁷⁶ Nûreddîn, devlet işlerinde İbnü'l-Esîr'e güvenir, hastalığı süresince onu evinde ziyaret ederdi. Kendisi de Mecdüddîn'in ölümünden kısa bir süre sonra vefat etti. Zengî hânedanı genelde Hanefî olduğu hâlde kendisi Şâfiî mezhebine intisâb etti.⁷⁷

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 93; el-Makdisî, *Kitabu'r-ravdateyn*, 1/233-236; Gök, *Musul Atabeyliği*, 83-84. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, 9/359; İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 92-93.

⁷¹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 5/302.

⁷² İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 146; Turan, *Nûreddîn Mahmûd Zengî*, 325.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 146; Abdulcelil Işık, *Zengî Atabegliği; Halep Kolu (1146-1181)* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 134-138.

⁷⁴ Sâmi es-Sakkâr, "Musul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/362.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 185; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 5/207; el-Makdisî, *Kitabu'r-ravdateyn*, 4/414-415.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 203.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 201; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/193.

Nûreddîn Arslanşah'dan sonra atabeylik, Eyyûbîlerin (1171/1462) himâyesinde olan Bedreddîn Lü'lü'nün eline geçti. İbnü'l-Esîr'in görev yaptığı yüz yıldan fazla hüküm süren Musul atabeyliği (631/1233) sona ermiş oldu.⁷⁸

1.1.2. Dönemin Sosyo-Kültürel ve İlmî Durumu

1.1.2.1. Sosyo-Kültürel Durum

Musul atabeyliğinin başkenti olan Musul, el-Cezîre⁷⁹ bölgesinde Diyâr-ı Rebîa'nın merkez şehridir.⁸⁰ Dicle nehrinin batı kıyısında eski Ninova şehrinin karşısında kurulmuştur. Arapça “vasl”, kökündentüretilmiş olup “kavşak”, “kavuşulan yer”, “iki yerin birleştiği yer” anlamındadır. Musul Irak'ın kapısıdır. Horasan'ın anahtarıdır. Azerbaycan'a giden yol üzerindedir. Bu yönüyle ticaret yollarının üzerinde bulunması veya Dicle nehrinin kollarının birleşme noktası olmasından dolayı bu isim verilmiştir.⁸¹ Musul şehri XII. ve XIII. yüzyılda yörenin en büyük idarî merkezi olmuştur.⁸²

Hız. Ömer (r.a.) zamanında 18/639 yılında İyâz b. Ganem komutasında fethedilen el-Cezîre aynı zamanda Nûh tufanından sonra yeryüzünde kurulan ikinci şehirdir.⁸³ el-Cezîre bölgesinde bulunan Harran şehri, Emevî devletine son beş yılında başkentlik yapmıştır. Anadolu'da ilk fethedilen ve fethinden sonra Müslümanların elinde kalan Cezîre-i İbn-i Ömer'e, Emevîler, Abbâsîler ve Zengîler hükmetmiştir.⁸⁴

⁷⁸ Ahmed Kemâluddîn, *es-Selâcika fî't-târih ve'l-Hadara* (Kuveyt: Dâr-ı Buhûsu'l-İlmiyye, 1975), 157.

⁷⁹ el-Cezîre kelimesi suyun azalması, çekilmesiyle ortaya çıkan yer anlamına gelir. Söz konusu bölgeye “el-Cezîre” denmesinin sebebi, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bir ada olmasından dolayıdır. Dicle nehri kıyısında bulunan bu şehir, Dicle nehrinin aşağı doğru inerken hilali andıran bir kavisle üç yandan kuşattığı bu şehre ada görünümü verdiğinden burası Cezîre-i İbn-i Ömer diye de anılmaktadır. Bk. Mehmed Efendi, “el-cezîret”, 1/710; M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, Haz. Yüksel Kanar (İstanbul: Endülü's Yayınları, 1991), 152.

⁸⁰ el-Cezîre bölgesi, buraya yerleşen Mudar, Rebîa ve Bekr kabilelerine nispetle üç ayrı kısımdan oluşmaktadır. Mudar, Rebîa ve Bekr kabilelerinin soyu İsmâîl'e (a.s.) dayanmaktadır. Bk. M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 165.

⁸¹ Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Rûmî Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dârü's- Sâdr, 1977), 5/ 223; es-Sakkâr, “Musul”, 31/363.

⁸² Sâmi, *Kâmûsu'l-a'lam*, 6/4481.

⁸³ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlim* (Kahire: Mektebetü'l- Medbulî, 1991), 139.

⁸⁴ Ramazan Şeşen, “Cezîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/509-510.

Musul, İslâm coğrafyacısı ve seyyâhların ziyaret ettiği ve seyahatnamelerinde yer verdikleri şehir olmuştur.⁸⁵

Hicrî VI/VII. asır tarîkâtların oluştuğu dönemdir. Tasavvuf tarihinde bir dönüm noktası olan el-Gazzâlî'den (öl. 505/1111) sonra Ehl-i Sünnet tasavvufu tarîkat şeklinde kurumsal hâle gelmiştir.⁸⁶

Selçuklular merkezinde câmi, medrese ve hankâh üçlüsünden oluşan bir medeniyet meydana getirmişlerdir.⁸⁷ Abdülkâdir Geylânî (öl. 562/1166), Ahmed Yesevî (öl. 562/1166), Ahmed er-Rîfâî (öl. 578/1182), Necmeddîn-i Kübrâ (öl. 618/1221) Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), Ebü'l-Hasen eş-Şâzelî (öl. 656/1258), Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî (öl. 672/1273), Ahmed el-Bedevî (öl. 675/1276) bu asırda yetişen ilk tarîkat kurucularıdır.⁸⁸

Musul atabeyliği önemli ticaret merkezleri olan Musul, Urfa, Halep ve Dımaşk gibi şehirlere sahipti. Oluşturulan siyasî ortam sayesinde Nûreddîn Mahmûd Zengî (öl. 569/1174) zamanında bölge ilim, kültür ve ticaret merkezi hâline gelmiştir. Endülüslü seyyâh İbn Cübeyr (öl. 614/1217), Musul'da Mücâhidüddîn Kaymaz (öl. 594/1199) tarafından yapılan büyük kapalı çarşıdan ve Sıbt İbnü'l-Cevzî (öl. 654/1256) de Nûreddîn Câmîî kapalı çarşısı ve tekstil atölyelerinden övünçle bahseder.⁸⁹

Zengîlerin hâkim olduğu ülke, İslâm diyarı olmasına rağmen coğrafya farklı dinleri ve kültürleri bir aradabarındırmaktaydı. el-Cezîre bölgesinde Kürtler, Türkmenler, Araplar, Ermeniler, Süryânîler ve gittikçe mensupları azalan Keldanîler, Nesturîler, Yezidîler gibi birçok farklı grubun beraber yaşadığı renkli coğrafyadır.⁹⁰ Yahûdiler, Mecusîler ve Hristiyan halkın bulunduğu çok sayıda köyler mevcuttu. Musul'da Yahûdilere ait bir mahalle ile bir hapisane vardı. Nûreddîn Mahmûd'un kardeşi Seyfeddîn Gâzî'nin müneccimi Yahûdiydi. Gayr-i Müslim halk, Zengî

⁸⁵ Bk. es-Sakkâr, "Musul", 31/362; Havan, *XIII. Yüzyılda Musul Şehri*, 94.

⁸⁶ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 129-130.

⁸⁷ Kadir Özköse, "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 / 1 (Haziran 2014), 16.

⁸⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995), 278-302.

⁸⁹ Gök, *Musul Atabeyliği*, 489-492.

⁹⁰ Havan, *XIII. Yüzyılda Musul Şehri*, 111-117; Cuma Karan, "el-Cezîre Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbâsîlerin İlk Dönemine Kadar)", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2016), 114-117.

devletinin oluşturduğu güven ortamında Müslümanlar ile bir arada barış içerisinde yaşamışlardır.⁹¹

Erbil hâkimi Gökböri (öl. 630/1233) tarafından Erbil’de Mevlid-i Nebî törenleri düzenlenirdi. Her yıl Müslüman ülkelerden âlimler, fakîhler, sûfiler, Kur’ân okuyucuları, şâirler vehalk bu kutlamalara katılmak üzere Erbil’e gelirdi.⁹² Devrin hadîs âlimlerinden Ebü’l-Hafız el-Endelûsî (öl. 632/1235) *Kitâbü’t-tenvîr fî mevlidi’s-sirâci’l-münîr* adlı mevlîd kitabını yazarak Erbil hâkimine ithâf etmiştir.⁹³ Musul’da da mevlîd törenleri düzenlenir, bu kutlamalara devlet ricâli, ulemâ ve halk katılırdı. Şâirler, Hz. Peygamber’i öven şiirler okurlar, ziyâfetler verilirdi. Bir çeşit şenlik havasında geçen diğer bir sosyal etkinlik de hacca gidenlerin yolcu edilmesi ve hacdan dönenlerin karşılanması idi.⁹⁴

Musul’da diğer İslâm şehirlerinde olduğu gibi⁹⁵ bu dönemde her nesilde âlim yetiştirmiş ilimleriyle ön plana çıkmış aileler vardı.⁹⁶ Bu ailelerden biri de İbnü’l-Esîr kardeşlerdir.⁹⁷ Fakîh ve muhaddis olan büyük kardeş Mecdüddîn (öl. 606/1210), tarihçi olan ortanca kardeş İzzüddîn (öl. 630/1230), vezir ve belağat âlimi olan küçük kardeş Ziyâuddîn’dir.(öl. 637/1239)⁹⁸

Musul’un kültür hayatında dil ve edebiyat alanında yapılan çalışmalar önemli yer tutmuştur. Bu alanda pek çok âlim iz bırakmıştır. Bunlar arasında yer alan kişilerden olan vezir Cemâleddîn Muhammed el-İsfehânî’nin oğlu Celâluddîn’dir. Babasından sonra II. Seyfeddîn Gâzî döneminde vezirlik yapmış olup dîvânı vardır. Bu dîvânı Mecdüddîn İbnü’l-Esîr *el-Cevâhir ve’l-lâli mine’l-ımlâ’il mevlevî el-vezirî*

⁹¹ Tülay Yürekli, *Zengîler Döneminde Musul ve Çevresi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 205-206

⁹² İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, 4/117-118.

⁹³ İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, 3/449.

⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 12/263; Yürekli, *Zengîler Döneminde Musul ve Çevresi*, 221.

⁹⁵ Harun Yılmaz, *Zengîler ve Eyyûbîler Döneminde Dimaşk’ta “Medrese”(1154-1260)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 157.

⁹⁶ Bu aileler arasında adını Selçuklu devlet adamlarından alan Buldacî oğullarıdır. Bu ailede ön plana çıkan kişi Hanefî fikhında *el-Muhtâr li’l-fetvâ* ve *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-muhtâr* eserleriyle meşhur Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Buldacî el-Mevsîlî’dir. (öl. 683/1284). Bk. İbnü’l-Fuâtî, Ebü’l-Fadl Kemâleddîn Hanbelî, *Mecma’u’l-âdâb fî mu’cemi’l-elkâb*, thk. Muhammed el-Kâzım (Tahrir: Vizâretü’s-Sekâfi ve’l-İrşâdi’l-İslâmî, 1995), 4/440.

⁹⁷ el-Hamevî, *Mu’cemu’l-büldân*, 2/138.

⁹⁸ Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *el-Murassa fî’l-âbâ ve’l-ümmehât ve’l-benîn ve’l-benât ve’l-ezvâ’i ve’z-zevât*, thk. Rava’ Nâcî (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2012),4; İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*,3/348; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire*, 6/318.

el-cemâlî adıyla bir araya getirilmiştir.⁹⁹ İbnü'l-Esîr'in edebiyata dair diğer eserleri şunlardır: *el-Bedû fî ilmi'l-Arabîyye*, İbnü'd-Dehhân'ın (öl. 569/1174)¹⁰⁰ *el-Fusûl fî'n-nahv* adlı eserinin şerhidir¹⁰¹ ve *Divânü resâil (er-resâil)*.¹⁰² İbnü'l-Esîr, hocası İbnü'd-Dehhân'ın şiirle ilgilenmesini istemesine rağmen şiire ilgi duymamıştır. Bundan dolayı şiirleri azdır.¹⁰³

Musul'un ileri gelen edebiyatçı ve şâirlerinden biri olan Es'ad b. Ammâr el-Halafî (öl. 606/1210) hadîs ilmi tahsil etmiş, Haçlılarla yapılan savaşa katılmış ve seyâhatnâme yazmıştır. Hicivli şiirleri yüzünden Nûreddîn Arslanşah (öl. 607/1211) tarafından hapse atılmış ve orada vefat etmiştir.¹⁰⁴

Atabeyler çağında Musul'da müzik sanatında Muhammed b. Osmân el-Nahcivânî (öl. 558/1262) ve Karagöz-Hacivat oyunu gibi bir oyun olan Tayf el-Hayal oyununun yazarı Muhammed b. Danyal b. Yusuf el-Musulî (öl. 608/1211) yaşamıştır.¹⁰⁵

İbnü'l-Esîr kardeşlerin en küçüğü olan Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî (öl. 637/1239) edebiyat alanında meşhur olup, Eyyûbilerde vezirlik görevlerinden sonra Musul'a gelerek Nûreddîn Arslanşah'ın nâibi olan Bedruddîn Lü'lü'ye inşâ kâtipliği ve elçilik görevi yapmıştır. Ağabeyi olan Mecdüddîn ilk hocası olup ondan hadîs dersi almıştır.¹⁰⁶ *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir* adlı eserİslâm âleminde büyük ilgi görmüş, eserde belâğata dâir bilgiler bir araya getirilmiş kendisi tarafından Bağdat ve Musul'da okutulmuştur.¹⁰⁷

⁹⁹ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 5/146; İbnü's- Şa'âr, Kemâlüddin Ebî'l-Berekât el-Mübârek b. Ebî Bekr el-Mevsîlî, *Kalâidü'l-cümân fî ferâidi şüarâi hêze'z-zamân*, thk. Kâmil Süleyman el-Cebûrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 5/33.

¹⁰⁰ Hayatı ve eserleri için bk. el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/47-48; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 2/382-385.

¹⁰¹ Mübârek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *Kitâbü'l-Bedû fî ilmi'l-Arabîyye*, thk. Sâlih Hüseyin el-Âyid ve Fethi Ahmed Aliyyuddîn (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Suudi Arabistan, 2000).

¹⁰² İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 4/141.

¹⁰³ Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-üdebâ irşâdû'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 5/2270.

¹⁰⁴ Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, 184-187.

¹⁰⁵ Havan, *XIII. Yüzyılda Musul Şehri*, 139.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/139; Abdülhadi Timurtaş, *Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in Dîvân Kitâbeti* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 10-16. Mecdüddîn kardeşi Ziyâuddîn'in eğitimiyle yakından ilgilenmiş ve onunla sürekli irtibat hâlinde olmuştur. Bk. Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr, *Resâilu İbni'l-Esîr*, thk. Nûrî el-Kaysî ve Hilâl Nâcî (Musul: Musul Üniversitesi, ty.), 86, 99, 116.

¹⁰⁷ Saîd Müreyzin Asîrî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî'l-İrâk fî asri'l-Selçûkî*, (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1985), 388.

Bu devirde yaşamış edebiyat tarihçisi olan İbnü's- Şa'âr, Kemâlüddîn Ebî'l-Berekât el-Mübârek b. Ebî Bekr el-Mevsîlî (öl. 654/1252) *Kalâidü'l-cümân fi ferâidi şüârâi heze'z-zamân* adlı eseri kaleme almıştır. Bu çağ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in de nahv ilminde hocası olan İbnü'd-Dehhân (öl. 569/1174), İbn Asâkir (öl. 571/1176), Kemâleddîn Enbârî (öl. 577/1181), Ebü'l-Bekâ Ukberî (öl. 616/ 1219), Yâkut el-Hamevî (öl. 626/1229), Abdüllatîf Bağdâdî (öl. 629/1231), İbnü'l-Müstevfî (öl. 637/1239) gibi nahiv, tarih ve edebiyat alanında ön plana çıkmış kişilerin yaşadığı asırdır.

Selçuklular dönemi, eğitim-öğretim bakımından İslâm dünyasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin programlı ve devletin himâyesinde olması, eğitim-öğretimin parasız ve yatılı olması, dinî ilimlerin yanında müspet ilimlerin de okutulması Selçuklular döneminin özellikleri olup bu özellikleri ile Nizâmiye Medreseleri kendinden sonraki eğitim öğretim hayatını etkilemiş eğitim kurumlarıdır.¹⁰⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdârı Sultan Tuğrul Bey (öl. 455/1163) ve kendisinden sonra gelen devlet ricâlî âlimlere büyük saygı gösterir dinî kurumların yapılmasına öncülük ederdi. Nitekim kendisi: “Kendime bir köşk yapıp da yanında bir cami yapmazsam Allah'tan utanırım.” demiştir. Zengî hânedanlığına mensup devlet adamları da birçok câmi, medrese hastane, ribât, köprü vb. tesisler yapmışlardır.¹⁰⁹

Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci sultanı Alp Arslan'ın (öl. 465/1072) Şâfiî mezhebinden olan Nizâmülmülk lakabıyla meşhur olan vezîri el-Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî (öl. 485/1092)¹¹⁰, Sultanın desteğiyle yeryüzünde ilk üniversite olarak nitelenen Nizâmiye Medreselerinin örneklerini Nîsâbur ve Bağdat'da açmıştır.¹¹¹ Bağdat'da medresenin yanına ribât, Nîsâbur'da bîmâristân yapıldı.¹¹² Bağdat'tan

¹⁰⁸ Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996), 230-232.

¹⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 5/66; İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 193, 194, 201.

¹¹⁰ Hayatı için bk. İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 2/128-131.

¹¹¹ İlk müderrisi kısa süre görev yapan ve Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in şerhinde eserlerine atıfta bulunduğu Şâfiî fakih İbnü's-Sabbâğ idi. Daha sonra Ebü İshâk eş-Şîrâzî bu göreve getirildi ve ömrünün sonuna kadar görevde kaldı. Ebü Hâmid el-Gazzâlî et-Tûsî de görev yapanlar arasındadır. Bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 16/292; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/29; 3/217-218.

¹¹² Ebü Nasr Abdilvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Tâcüddîn es-Sübki, *Tabakâtü's Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî ve Abdülfettâh Muhammed (Kahire: Dârü İhyâi Kütübi'l-Arab, 1964), 4/313-314.

sonra başta Basra, İsfahan, Merv, Rey, Musul ve Cezîre-i İbn-i Ömer olmak üzere on altı şehirde açılmıştır. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in yaşadığı yıllarda, Şırnak'ın Cizre ilçesinde, Şâfiî mezhebine göre eğitim yapan dört medrese, seksen adet mescit, iki hânkâh, bir bîmâristan ve on dört hamam, Musul şehrinde ise yirmi sekiz medrese, on sekiz dârülhadîs ve yirmi yedi ribâtın olduğu tespit edilmiştir.¹¹³

Nizâmülmülk'den sonra eğitim- öğretim konusu ile en çok ilgilenen Halep Atabeyi Nûreddîn Zengî olmuştur. Zengî, Musul'da beş ve Cizre'de dört olmak üzere Halep, Dîmaşk'da ve diğer şehirlerde birçok medrese yaptırmıştır.¹¹⁴

Musul Atabeyleri döneminde ilk medrese I. Seyfüddîn Gâzî tarafından “el-Medresetü'l-Atabekiyye el-Atîka” adıyla kurmuş ve Şâfiî ve Hanefilere tahsis etmiştir. Ayrıca sûfiler için ribât yaptırmış birçok vakıflar kurmuştur.¹¹⁵ Bu medresede Musul Nizâmiye medresesinde de ders veren eş-Şemsü'd-Denbilî adıyla bilinen Ahmed b. Nasr el-Enbârî (öl. 598/1201) ve İbn eş-Şircî adıyla bilinen Ebü'l-Berekât Abdullah b. Hüseyin (öl. 574/1178) gibi âlimler ders vermiştir.¹¹⁶

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in kâtipliğini yaptığı Musul Atabeylerinden I. İzzüddîn Mes'ûd Musul'da Hanefî ve Şâfiîler için İbn Hallikân'a göre Musul'un en büyük medreselerinden olan İzziye medresesini yaptırmıştır.¹¹⁷ Nûreddîn Arslanşâh da Şâfiîler'e tahsis ettiği el-Medrese en-Nûriyye adıyla bilinen medreseyi yaptı. Ayrıca sûfiler ve fakirler için yardım yapan vakıflar bıraktı.¹¹⁸

Müfredâtında yoğunlukla hadîs öğrenimi yapılan dârülhadîslerin ilk örneği Haleb Atabeği Nûruddîn Mahmûd b. Zengî'nin, İbn Asâkir (öl. 571/1175) adına yaptırdığı Nûriye Dârülhadîsi'dir.¹¹⁹ Kaynaklar bu kurumun İslâm âleminde kurulan ilk dârülhadîs olduğunu belirtirler.¹²⁰ Fakat ilk dârülhadîsin Nîsâbur'da hicrî IV. yüzyılda “dârüssünne” ismiyle kurulduğu ve ders verenler arasında el-Hâkim en-

¹¹³ es-Sübkî, *Tabakâtü's Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/313; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri*, 107-110; Nizâmülmülk'ün Cizre'de açtığı medrese “Radyüddîn Medresesi” olarak bilinirdi. Bk. İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 9.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 17-171; Şeşen, *Salahâddîn Eyyûbî ve Devlet*, 324; Selçuklular Dönemi'nde yapılan medrese, ribât, kütüphane ve hastaneler için bk. Hüseyin Emîn, *Târihu'l-Irak fî asri'l-Selçûkî* (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1965), 379-401.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 93.

¹¹⁶ Gök, *Musul Atabeyliği*, 469.

¹¹⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 5/206. Musul'da faâliyet gösteren diğer medreseler için bk. Asîrî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye*, 295-300.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 201.

¹¹⁹ Uğur, “Dâru'l-Hadîs”, 60; H.VI. Asrın sonlarına doğru Musul'da iki Dârülhadîsin var olduğu tespit edilmiştir. Bk. Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri* (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 180-181.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 172.

Nîsâbü'rî'nin de olduğu tespit edilmiştir.¹²¹ Çağımızın araştırmacılarından Şuayb el-Arnaût ise İbn Hibbân el-Büstî'nin (öl. 354/965) Nûreddin Mahmûd Zengî'den yaklaşık iki asır önce dârulhadîs kurduğunu iddia eder.¹²²

Bu eğitim kurumlarına tarihsel süreç içinde “dârü's-sünne”, “dârü's-sünneti'l-Muhammediyye”, “dârü's-sünneti'n-nebeviyye” adları verilmiş fakat dârulhadîs adı daha çok benimsenmiştir.¹²³

Selçuklular, Nizâmiye medreseleriyle medreseleri sistemli, fonksiyonel ve resmî kurumlar hâline getirdiklerigibi dârulhadîs geleneğini de aynı şekilde kurumsal hâle getirmişlerdir.

Zengî hânedanı Sünnî-Hanefî çizgide yer alıyordu. Zengî ailesinin bilinen tek Şâfiî üyesi Nûreddin Arslanşâh idi.¹²⁴ Musul Atabeyliği'nin kolu olan Sincar Atabeyi İmâdüddîn Zengî mutaassıp bir Hanefî idi. Sincar'da yaptırdığı medresede Hanefî fıkhnın esas alınmasını, tüm görevlilerin Hanefî olması¹²⁵ şartını koşmuştu.¹²⁶ Nûreddin Mahmûd Zengî ise Hanefî mezhebi fıkhnına hâkim bir Hanefî olmasına rağmen mezhep taassubu yoktu.¹²⁷ Musul'da halk Hanefî ve Şâfiî mezhebine tâbidiler. Zengîler bu iki mezhebi yaydılar ve kurdukları medreselerde bu mezheplerin öğretimini yaptılar. Medreselerde de daha çok Şâfiî mezhebinin öğrenimi yapılmaktaydı. Az da olsa Hanefî-Şâfiî ikili eğitimi yapan medreseler vardı. Hanbelî mezhebine göre eğitim yapan ise hemen hemen yoktu. Musul Atabeyliği'nin batı kolunda yer alan Şam şehrinde 28 Şâfiî, 25 Hanefî, 7 Hanbelî, 1 Mâlikî ve 3 Hanefî-Şâfiî mezhebi üzerine eğitim yapan medrese vardı.¹²⁸

¹²¹ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/158; Rıdvan Kalaç, “Bir Hadîs İhtisas Kurumu Olarak Nûriyye ve Eşrefiyye Dârulhadîsi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (Haziran, 2020), 69.

¹²² Ekrem Yücel, “Nûriyye Dârü'l-Hadîsi ve İlkliği Meselesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/2 (2017), 89.

¹²³ Nebi Bozkurt, “Dârulhadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/528.

¹²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/57.

¹²⁵ Şii ve Bâtînî akımlara karşı Sünniliği ilmi yönden güçlendirmek ve devlet adamları yetiştirmek için açılan Nizâmiye medreselerinde eğitim-öğretimde Şâfiî mezhebinin esas alınması, müderris, vâiz ve kütüphanecinin i'tikâta Eş'arî, amelde Şâfiî mezhebinden olması şart koşulmuştur. İstisnâî bir durum olarak Hanbelî mezhebine mensup İbnü'l-Cevzî gibi başka mezhebe mensup olanların bu medreselerde ders verdiği olmuştur. Bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 16/304.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 191; Yürekli, *Zengîler Döneminde Musul ve Çevresi*, 221.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 165.

¹²⁸ Saîd ed-Divecî, *el-Musul fi'l-ahdi'l-atabek* (Bağdat: Vizâretü'l-Meârif, 1958), 76; Yılmaz, *Zengîler ve Eyyübîler Döneminde Dimaşk'ta “Medrese”*, 275.

Nûreddîn Mahmûd Zengî (öl. 569/1174) ibâdet ve aynı zamanda ilim merkezi olan câmilerde ikinci namazlarından sonra ihlâs sûresinin üç kere okunup sevâbının câmileri yapanlara bağışlanmasını vakfetmişti.¹²⁹

Nûreddîn Zengî, Musul'da kendi adına büyük bir câmi yaptırarak müderris atamıştı. Câmi için atanan müderrisin el-Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) talebelerinden olması Musul'da el-Gazzâlî ekolünün benimsendiğini gösterir.¹³⁰

Zengî ailesi, eski Türk inancına dair bazı gelenekleri devam ettirmektedirler. Örneğin, dönemin dîn âlimlerinin harâmılığı üzerinde fikir birliği sağlayamadığıatın kurban edilmesi yaygındı. İzzeddîn İbnü'l-Esîr babasından yaptığı nakle göre Musul Atabeyi Seyfuddîn Gâzî ve Nûreddîn Mahmûd verdikleri ziyafetlerde, koyun ve sığırın yanısıra at eti de yenilmekteydi.¹³¹

1.1.2.2. İlmî Durum ve Hadîs İlmî ile İlgili Çalışmalar

Selçuklular döneminde hadîslerin yazılması ve tedvîn ve tasnîfi tamamlanmıştı.¹³² Hadîs tarihi açısından tasnîf dönemi sonrası tehzîb dönemi diye vasıflandırılan dönemdir. Bu dönem hicrî IV. Asırdan günümüze kadar devam eden bir dönemdir. Bu dönemde yapılan çalışmalar müdevven olan hadîs kitapları üzerine yapılmış çalışmalardır. Bu çalışmalar farklı hadîs kitaplarını bir araya getirme (cem), şerh, garîbu'l-hadîs, şerh, ihtisar, istidrak, zevâid türü gibi tehzîb etme girişimleridir. İbnü'l-Esîr el-Cezerî de tehzîb dönemi özelliklerinden olan cem, şerh ve garîbu'l-hadîs alanında örnek çalışmalar yapmıştır. Üzerinde çalıştığımız eseri *eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfi* adlı eseri de bir şerh türüdür.¹³³

Selçuklu asrı hadîs eğitim ve öğretim merkezlerinin kurulduğu, fikhî ve kelâm ekollerinin kendi anlayışlarını sisteme oturttuğu, el-Buhârî'ye yapılan ilk şerh kabul edilenve İbnü'l-Esîr'in de şerhinde yararlandığı kapsamlıve metodik ilk şârih olan el-Hattâbî'den İbn Hacer'e kadar seçkin örneklerin verildiği dönemdir.¹³⁴

¹²⁹ Muhammed Necib - Abdülvehhâb Muhammed, *es-Siyâsetü'l-Dâhiliyye li Nûreddîn Mahmûd Zengî* (Gazze: İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 158.

¹³⁰ Bk. Gök, *Musul Atabeyliği*, 148-150.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 93; Yürekli, *Zengîler Döneminde Musul ve Çevresi*, 221.

¹³² Ali Toksarı, "Selçuklularda Hadîs Eğitimi ve Öğretimi", *Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler I)*, 27-30 Eylül, (2010 Kayseri), 185.

¹³³ Tehzîb dönemi ve özellikleri için bk. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 1/273-319.

¹³⁴ Ali Yardım, *Hadîs II* (İzmir: DEÜ Yayınları, 1992), 113; Toksarı, "Selçuklularda Hadîs Eğitimi ve Öğretimi", 185.

İbnü'l-Esîr, *Kütüb-i Sitte* asrı olan h. III. yüzyılı hadîs ilmi açısından bütün asırların özeti ve zirvesi olarak görür. Bu zirveden sonra bütün ilim ve sanat alanlarında düşüş olduğunu ifade eder. Hadîs ilminin de el-Buhârî, Müslim ve çağdaşları ile zirveye ulaştıktan sonra gerilemeye başladığını bunun sünnetullah gereği olduğunu belirtmiştir.¹³⁵

Selçuklu döneminde hadîsçiler çalışmalarını daha ziyâde dirâyetu'l-hadîs alanında yoğunlaştırmışlardır. Hadîslerin daha iyi anlaşılmasına yönelik garîbü'l-hadîs, ihtilafü'l-hadîs, nâsih-mensûh ve hadis usûlü alanında kitaplar yazmışlardır.¹³⁶

İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i Selçuklular tarih sahnesine bağımsız bir devlet olarak çıkmadan önce Horasan bölgesinde okutulan hadis kitapları arasındaki yerini almıştır. Örneğin Şâfiî mezhebinde “ashâbü'l-vücûh” (İmâm eş-Şâfiî'nin usûl ve kaidelerine bağlı kalarak ictihâdda bulunan) müelliflerden olan Ebû Alî es-Sincî (öl. 430/1039) *el-Müsned*'i sema yoluyla almıştır.¹³⁷

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in hadîs usûlü konularını ele aldığı *Câmiu'l-usûl* eserinin Mukaddime bölümünde başvurduğu temel kaynaklardan olan el-Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Marîfetü ulûmi'l-hadîs* ve el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* hicrî V. asırda kaleme alınmıştır.¹³⁸ Zengî devletinin devamı olan Eyyûbîler döneminde Şamda'ki Eşrefiyye Dârülhadîsi müderrisi olan İbnü's-Salâheş-Şehrezûrî'nin (öl. 643/1245) *Ulûmu'l-hadîs*, hadîs usûlü açısından bir dönüm noktası olmuş ve üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri en-Nevevî'nin (öl. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysir li ma'rifeti süneni'l-beşîr'n-nezîr* adlı ihtisâr

¹³⁵ Mecdüddîn Ebü's-Seadât el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl*, thk. Abdulkâdir Arnavut (Dimaşk: Dârü'l-Beyân, 1969), 1/42-43.

¹³⁶ el-Hâzimî el-Hemedânî'nin *el-İ'tibâr fî'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr* adlı eseri Hibetullah el-Bûsîrî'nin *Muhtasar fî en-nâsih ve'l-mensûh*, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *en-Nâsih ve'l-mensûh*, *Tecrîdü ehâdisü'l-mensûh* adlı eserleri alanın güzel örneklerinden kabul edilir. Bk. Muhammed Süleymân er-Rudânî, *Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef*, thk. Muhammed Hacı (Beyrut: Dârü'l Garbi'l-İslâmî, 1988), 437; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*, thk. Ebû Ya'lâ el-Beydâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 279.

¹³⁷ Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*, thk. Muhammed Münîr ed-Dimeşki (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 2 /261. Osman Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku* (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 205-206.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr'in Mukaddime'de faydalandığı diğer eserler şunlardır: 1. Tirmizî, *el-İlelû's-sağîr*, 2. el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*, 3. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 4. el-Cüveynî, *et-Telhîs*, 5. ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 6. el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*. Bk. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/69.

çalışmasıdır. Bu çağda hadîs usûlü ile ilgili eser kaleme alan kişiler arasında *Kitâbün fi ulûmi 'l-hadîs ve sıfati naklihi* eseriyle İbn Halfûn (öl. 636/1239) da yer almıştır.¹³⁹

Mevzû hadîsleri toplayan kitaplar yine h. V. ve VI. asırda oluşturulan hadîs edebiyatı ürünlerindendir. Bu alanda Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (öl. 507/1113) *Tezkiretü 'l-mevzûât*, el-Cûzekânî (öl. 543/1148) *el-Mevzûât mine 'l-ehâdisi 'l-merfûât*, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) *Kitâbü 'l-Mevzûâtmine 'l-ehâdisi 'l-merfuât*, Ömer b. Bedr el-Mevsılî (öl. 622/1225) *el-Muğnî ani 'l-hıfzi ve 'l-kitâb bi-kavlihim*, Râdiyüddîn es-Sâğânî (öl. 650/1252) *Risâle fi 'l-ehâdisi 'l-mevzûa* adlı eserleri ön plana çıkmıştır.¹⁴⁰

Selçuklu asrında garîbu'l-hadîs alanında eserler kaleme alınmıştır. Bu alanda *en-Nihâye fi garîbi 'l-hadîs ve 'l-eser* adlı eseriyle meşhur olan İbnü'l-Esîr kendisinin eserinde yararlandığı müellifler arasında olan İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (öl. 276/889) *Garîbü 'l-hadîs*, el-Hattâbî el-Büstî'nin *Garîbü 'l-hadîs*, Ahmed b. Muhammed Herevî'nin (öl. 401/1011) *Kitâbü 'l-Garîbeyn fi 'l-Kur'ân ve 'l-hadîs*, ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Fâik fi garîbi 'l-hadîs*, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Garîbü 'l-hadîs* adlı eserlerinden yararlanmıştır. İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Cevzî'yi el-Herevî'nin kitabına, iddia ettiği gibi kayda değer bir katkı sağlamamış olması sebebiyle tenkit etmiştir.¹⁴¹

Musullu bir âlim olan Muvaffakuddîn Abdüllatif b.Yusuf el-Mevsılî el-Bağdâdî'nin (öl. 629/1231) *el-Mücerred fi garîbi 'l-hadîs* ve Muhyiddîn en-Nevevî'nin *el-İşarât ile 'l-mübhemât* adlı eserleri de bu çağda yazılan garîbu'l-hadîs edebiyatı türleridir.¹⁴²

İmâm en-Nevevî'ye göre Abdullah b. Mubârek'in (öl. 181/797) ilk musannifi olduğu erbeûn edebiyatı özellikle h. V. asırdan itibaren gelişme göstermiştir.¹⁴³ Bu çağda İbn Asâkir (öl. 571/1176) *el-Erbeûne fi hassi 'l-cihâd* adlı eserini yazarak

¹³⁹ Muhammed b. Ahmed. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî Şemsüddîn, *Kitâbu tezkirâtü 'l-huffâz*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ Muallimî (Beyrut: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniye, 1954), 4/1400; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Buğyetü 'l-vu'ât fi tabakâti 'l-luğaviyyîn ve 'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964), 1/503.

¹⁴⁰ el-Kettânî, *er-Risâletü 'l-müstetrafe*, 450-451.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/9-14.

¹⁴² el-Kettânî, *er-Risâletü 'l-müstetrafe*, 379.

¹⁴³ Kâtib Çelebî, *Keşfü 'z-zunûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâ-i Tûrâsi'l-Arabî, ty). 1/57; el-Kettânî, *er-Risâletü 'l-müstetrafe*, 323.

Nûreddîn Mahmûd'a takdim etmiştir.¹⁴⁴ İbn Asâkir'in *Kitâbu'l-Erbeûn fî menâkibi ümmühâtî'l-mü'minîn* ve *el-Erbeûne'l-büldâniyye* adlı eserleri de vardır. Cihâdla ilgili başka bir eser olan *Fadlû'l-cihâd*, Tâhir b. Nasrillah b. Cehbel (öl. 596/1199) tarafından kaleme alınmış ve yine Nûreddîn Mahmûd'a (öl. 569/1174) sunulmuştur.¹⁴⁵ Cihâdla ilgili yazılan diğer bir eser de Ebû'l-Ferec Muhammed b. Abdurrahmân el-Mukrî'ye (öl. 618/1221) ait olan *Kitâbu'l-Erbeîn fî'l-cihâd ve'l-mücâhidîn* adlı eserdir.¹⁴⁶

Büldâniyye türünden hadîs mecmûalarına, Ebû Tâhir es-Silefî'nin (öl. 576/1180) *el-Büldâniyye*, el-Hasen b. Muhammed el-Bekrî'nin (öl. 656/1258) *Kitâbü'l-Büldâniyye* ve Ebû Ya'kûb Yûsuf İbrâhîm eş-Şîrâzî'nin (öl. 585/1189) *Ehâdisu erbeîne büldâniyye* adlı eseri örnek verilebilir.¹⁴⁷

Kırk hadîs kitapları içinde yazıldığı yıldan itibaren İslâm dünyasında en çok tutulan, şerh ve tercüme edilen eser olan en-Nevevî'nin *Erbeûn* adlı eseridir. Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Musul Nizâmiye medresesi âlimlerinden İbn Bâtiş olarak bilinen İsmâîl b.Ebi'l-Berakât Hibetullah b.Muhammed el-Musulî (öl. 655/1257) *Erbeûne hadîsen an erbeîne min fukahâi's- seb'a* adlı eseri vardır.¹⁴⁸

Çalışmamızın konusu olan ve Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in şerhettiği *Müsnedü's- Şâfiî*'den seçmeler yapılarak iki ayrı erbeûn oluşturulmuştur. Birincisi el-Buhârî'ye göre esahhu'l-esânîd sened olan eş-Şâfiî → Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer kanalıyla gelen hadîslerden oluşan *el-Erbeûne'l-münteka min müsnedi's-Şâfiî* diğeri ise *Sahîhayn*'ın hadîslerini içeren *el-Erbeûne'l-muhrece min müsnedi's-Şâfiî* adlı eserlerdir.¹⁴⁹

Ahkâm hadîslerini içeren edebiyât türünde eser verenler arasında şunlar sayılabilir: İbnü'l-Harrât diye tanınan Abdullah el-İşbîlî'nin (öl. 582/1186) *Ahkâmu şeriyyeti'l-kübrâ* adlı eseri üzerine hataları tespit edip tenkit eden İbnü'l-Kattân el-

¹⁴⁴ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Ömer el-Gamravî (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1995), 1/8. Eser Abdullah b. Yûsuf'un tahkikiyle 1984 yılında Dârü'l-Hilâfeti'l-İslâmî yayınevi tarafından Kuveyt'te basılmıştır.

¹⁴⁵ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiî'yye*, thk. Yahyâüddîn Alî Necîb (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 2/762.

¹⁴⁶ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), "erbeûn", 70.

¹⁴⁷ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn el-Münzirî, et-*Tekmile li-vefeyâtî'n-nakale*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/119-120; Asîrî, *el-Hayâtül-ilmîyye*, 328.

¹⁴⁸ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-Cümân*, 1/434; er-Rudânî, *Sılatü'l-halef*, 72-92.

¹⁴⁹ er-Rudânî, *Sılatü'l-halef*, 79, 82; Abdülğani el-Makdisî tek senedle rivâyet edilen kırk hadîs oluşturmuştur. Bk. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/447.

Mağribî (öl. 628/1231) *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâmi'l-vâkı'ayn fî kitâbi'l-ahkâm* adlı eseri meydana getirmiştir.¹⁵⁰ el-Cemmâilî nisbesiyle meşhur Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî'nin (öl. 600/1203) *Umdetü'l-ahkâm an seyyidi'l-enâm* adlı esere İbn Dakîkûl'id (öl. 702/1302) başta olmak üzere birçok kişi tarafından şerh yazılmıştır.¹⁵¹

Bir diğer âlim ise Musul'da eğitimini tamamladıktan sonra Bağdat'a giden ve Nizâmiye medresesinde muîd, Kudüs ve Halep'de kâdîlik görevlerini yapan İbn Şeddâd Bahâuddîn el-Mevsîlî el-Halebî'dir (öl. 632/1234). Kendisinin te'lif ettiği *Delâilü'l-ahkâm*'da hadîslerdeki garîb kelimeleri açıklamış, hadîsleri sahâbî râvîleriyle birlikte vermiştir. Eserinin kaynakları arasında İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i de yer almıştır.¹⁵²

Şerh edebiyatı alanında ön plana çıkan çalışmaları şöyle sıralayabiliriz: Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl* eserini oluştururken el-Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği hadîsler konusunda örnek aldığı eser olan el-Humeydî'nin *el-Cem beyne's-sahihayn* adlı esere Ebü'l-Hasen en-Nu'mânî (öl. 598/1202) tarafından şerh yazılmıştır.¹⁵³ et-Tirmizî'nin *es-Sünen*'inin¹⁵⁴ tamamına yönelik yapılan ilk şerh olan *Ârizatü'l-ahvezi fî şerhi't-Tirmizî*, Endülüslü âlim Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) tarafından yazılmıştır.¹⁵⁵

¹⁵⁰ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 546-547.

¹⁵¹ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 549-550.

¹⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/86-87. Kendisi Selâhaddîn Eyyûbî'nin danışmanı ve elçisi idi. Kudüs'te Şâfiî medresesi kurdu. Selâhaddîn'in vefatından sonra Selâhaddîn'in kardeşleri ve çocukları ona danıştı. Musul'da müderrislik yaptığı dönemde Musul hâkimi İzzeddîn Mes'ûd kendisini Bağdat'a elçi olarak göndermiştir. Bk. Bahâeddîn İbn Şeddâd, *Delâilü'l-ahkâm*, thk. Muhammed b. Yahya b. el-Hasen en-Necîhî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), 1/5-7, 92, 276; 2/9, 105, 275, 283, 309.

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/55; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/503-504.

¹⁵⁴ et-Tirmizî'nin *es-Sünen*'nin metot yönünden incelenmesi konulu bir Yüksek Lisans tezi yazılmıştır. Bk. Erdoğan Köycü, *Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993). Tez, aynı isimle kitap olarak neşredilmiştir. Erdoğan Köycü, *Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013).

¹⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/297; er-Rudânî, *Silatü'l-halef*, 277; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 73. et-Tirmizî'nin *es-Sünen*'i üzerine yazılan diğer şerhler için Bk. Erdoğan Köycü, *Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî'nin Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 29-32.

Şâfiî mezhebinin görüşlerini yansıtmaya konusundaki konumlarından dolayı “şeyhân” lakabı verilen Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî ve en-Nevevî de şerh edebiyatında yer almış âlimlerdir.¹⁵⁶

Hadîs kitaplarından seçilen hadîslerin şerhi olan *Şerhu's-sünne* Ferrâ el-Begavî (öl. 516/1122) tarafından fıkhu'l-hadîs nevinde yapılan bir çalışma olup, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'inde şerhinde başvurduğu el-Hattâbî'nin *Meâlimü's-sünen* adlı eserine benzemektedir.¹⁵⁷

Hadîs şerhi türünde son olarak vereceğimiz örnek İbn Bâtiş el-Musulî'nin (öl. 655/1257) Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin *el-Muhezzeb* adlı eseri hakkında yazdığı *el-Mugnî fi'l-inbâ an garîbi'l-muhezzeb ve'l-esmâ* kitabıdır. İbn Bâtiş bu eserinde hadîslerdeki kelimeleri açıklamış, Hz. Peygamber'den başlayarak *el-Muhezzeb*'de yer alan ricâlin biyografilerine yer vermiştir.¹⁵⁸

Bu asırda ön plana çıkan tabakat ve biyografi eserleri şunlardır:

Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (öl. 571/1176) tanınmasını sağlayan eseri *Târîh-u medîneti Dimaşk*, Suriye bölgesinde yaşamış şahsiyetlerin hayat hikâyelerini içerir.¹⁵⁹ Diğer eseri *el-Mu'cemü'l-müştemil alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-eimmeti'n-nübel*'de el-Buhârî, Müslim ve kendi hocalarının biyografilerine yer vermiştir.¹⁶⁰ Biyografi türünde eser veren diğer bir müellif Abdülganî el-Makdisî el-Cemmâilî'dir (öl. 600/1203). el-Cemmâilî, *Kütüb-i Sitte* ricâli konusunda bize ulaşan ilk çalışma olan *el-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl* adlı eseri tasnif etmiştir.¹⁶¹ *Kütüb-i Sitte* ricâline yönelik eser yazan diğer bir müellif İbn Halfûn'dur (öl. 636/1239).

¹⁵⁶ es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/398; Vehbe ez-Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, terc. Nureddin Yıldız (İstanbul: Risâle Yayınları, 1994), 1/51.

¹⁵⁷ İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkadir Arnavut-Mahmut Arnavut (Beyrut: Dârü İbni Kesîr, 1991), 6/397; er-Rudânî, *Sılatü'l-halef*, 273; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 167.

¹⁵⁸ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *et-Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Abdülhafiz Mansur (Bingazi: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2004), 2/793-794; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1913; Eser Muhammed ez-Zuhaylî tarafından tahkik edilerek *el-Muhezzeb fi'l-fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî* adıyla 1992 yılında Dârü'l-Kalem ve Dârü's-Şâmiyye Yayınları tarafından 6 cilt olarak basılmıştır.

¹⁵⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezeretü'z-zeheb*, 6/396; er-Rudânî, *Sılatü'l-halef*, 273; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 401.

¹⁶⁰ Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dimaşkî Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmusu terâcim* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986), 4/273.

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Muhyî Helâl es-Serhân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 21/448; el-Münzirî, *et-Tekmilâ*, 2/18; İbn Tağrîberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, 6/185; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 637-642. Eser üzerine Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc el-Mizzî *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl* adlı eserinde *el-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*'de tespit edilemeyen râvîlerin ilave edilmesi yanında bazı hata, vehim ve tashîflerini tashihi yanında bazı ilaveler de yapmıştır. Bk. Erdoğan Köycü, *el-Mizzî'nin Hadîs İlmindeki Yeri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 72-81.

Kendisinin *el-Müfhim fî şüyûhi'l-Buhârî ve Müslim ile Esmâü şüyûhi'l-imâm Mâlik b. Enes* adlı eserleri tarihteki yerini almıştır.¹⁶²

İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin (öl. 643/1245) *Kütüb-i sitte* ricâline yönelik *el-Kemâl fî ma'rifeti'r-ricâl* ve el-Hatîb el-Bağdâdî'nin eseri üzerine zeyl olan *Zeylû Târîhi Bağdâd* adlı eserleri vardır.¹⁶³

Ortaçağ İslâm tarihçilerinden biri olan İzzeddîn İbnü'l-Esîr 7500'den fazla sahâbenin biyografisini içeren *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* adlı eseri üzerine ihtisârve zeyl çalışmaları olup günümüzde baskıları mevcuttur. Müellifin diğer önemli eseri Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî'nin (öl. 562/1166) *Kitâbü'l-Ensâb*'ın düzenlenmiş bir özeti olan *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*'dır.¹⁶⁴

Özellikle hicrî VI. asırdan itibaren hadîs metinleri üzerinde daha fazla yoğunlaşılmasını sağlamak maksadıyla bazı hadîs kitapları sahâbe hariç senetteki râvîler zikredilmeksizin te'lif edilmiştir. Senetsiz ilk hadîs kitabı te'lif eden Mısırlı hadîsçi el-Kudâî'dir (öl. 454/1062) *Şihâbu'l-ahbâr* adlı eserini senetsiz olarak hazırlamıştır. İslâm âleminde senetsiz hadîs kitaplarının en çok bilineni Selçuklu dönemi muhaddislerinden el-Begavî el-Ferrâ'nın (öl. 516/1122) *Şerhu's-sünne* ve *Mesâbihu's-sünne* adlı eserleridir.¹⁶⁵ Kendisinden sonra özellikle halk için kaleme alınan hadîs kitaplarında sahâbeden olan râvî zikredilmekle yetinilmiştir.¹⁶⁶ İbnü'l-Esîr de senedleri zikretmekten maksad hadîsin tesbiti ve sahîhliğinin araştırılması olduğunu bunu önceki âlimlerin yaptığını bundan dolayı senedleri tekrar etmeye ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir.¹⁶⁷

Hicrî VI. Asır başlarına kadar hadîsçiler nazarında beş hadîs kitabı bulunuyordu. İbnü'l-Kayserânî diye tanınan Muhammed Tâhir b. el-Makdisî'nin (öl. 507/1113) ve Abdülganî el-Makdisî'nin (öl. 600/1203) *Kütüb-i Hamse*'ye İbn

¹⁶² ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 4/1400.

¹⁶³ er-Rudânî, *Sılatü'l-halef*, 160; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/509; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 637.

¹⁶⁴ Mücteba Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 233; Salahattin Polat, vd. *Hadîs Araştırma ve Tenkit Klavuzu* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), 161-162.

¹⁶⁵ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 167-168; Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 118; Toksarı, "Selçuklularda Hadîs Eğitimi ve Öğretimi", 188-189.

¹⁶⁶ Mevlüt Güngör, "Begavî Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/340. İbn Asâkir ve İbnü'l-Cevzî gibi bazı âlimler kitaplarında hadîslerin senedlerini vermeye devam etmiştir. Bk. Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 167.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/53.

Mâce'nin *es-Sünen*'ini ilave etmesiyle *Kütüb-i Sitte* kavramı bu dönemde literatüre kazandırılmıştır.¹⁶⁸

Hicrî V. asırda temel hadîs kitaplarını cem etme çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu konuda Selçuklu döneminde yapılan başlıca çalışmalar şunlardır: *Kütüb-i Sitte*'yi ilk defa cem eden Endülüslü muhaddis Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî'nin (öl. 535/1140) *et-Tecrîdli's-sıhah ve's-sünen* ve Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin (öl. 488/1095) *el-Cem beyne's-sahîhayn sahîhi'l-Buhârî ve sahîhi Müslim* adlı eseri cem türü eserlerin en meşhurlarıdır.¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, bu iki eserden yola çıkarak *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl*'ü oluşturmuştur.¹⁷⁰ Cem türünün diğer örnekleri arasında şu eserleri sayabiliriz: Ömer b. Bedr Mevsîlî'nin (öl. 622/1225) *es-Sahîhayn*'da bulunan 2874 rivâyeti bir araya getirip yalnız sahâbî râvîlerini kaydettiği, *el-Cem beyne's-sahîhayn maa hazfî's-senedi ve'l-mükerrer mine'l-beyn* ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i esas alarak sahâbenin el-Buhârî, Müslim ve et-Tirmizî'de bulunan rivâyetlerini derlediği *Câmiu'l-mesânîd bi-hasri'l-esânîd* adlı eserleridir.¹⁷¹

Hicrî VI. asırda İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'inin de cem türü eserlerde yerini aldığını görmekteyiz. *Hâvîu'l-usûl min ahbari'r-resûl* adıyla hadîs koleksiyonu oluşturan Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî (öl. 580/1184) bu eserinde el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri, et-Tirmizî, Ebû Dâvûd, en-Nesâî, İbn Mâce'nin *es-Sünen* 'lerine ilâve olarak eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine de yer vermiştir.¹⁷²

Selçuklular zamanında hadîs rivâyet metotları kullanılmış özellikle hadîs rivâyet tarihinde hadîs alma usûllerinin en üstünü ve sağlamı olan semâ metodunun içerisinde önemli bir yeri olan hadîs imlâ meclisleri en çok benimsenen metot olma özelliğini korumuştur.¹⁷³

¹⁶⁸ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 74-76; Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 168.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/48.

¹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/49-54.

¹⁷¹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 22/287; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetraf*, 534.

¹⁷² Jonathan AC Brown, "İbn Mâce'nin Otorite Kazanma Süreci: Kütüb-i Sitte'nin Teşekkül Sürecinde Güvenilirlik ya da Kullanışlılık", çev. Elif Beyza Demirtaş, *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 11/1 (Haziran 2013), 145.

¹⁷³ İmlâ meclisleri dışında el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri için Şam ve Kahire'de hatim merâsimleri de düzenlenmiştir. Müsned türünde en çok semâ'edilen eserler arasında eş-Şâfiî'nin *el-Müsnedi*'nin yanısıra Ebû Dâvûd Tayalîsi', Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd'in *el-Müsned*'leri de yer almaktadır. Bk. Abdurrahman Kurt, *Eyyübîler Devrinde Hadîs (Dımaşk, 570-658/1174-1260)* (Kahramanmaraş: Sütçü İmâm Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 50-68, 62, 241.

Hicrî V. asırda hocayla görüşmeden yazılı kaynaklardan hadîs alma ve yazma usûlü ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle ilk asırlarda hadîs tahammülü ve edâsında şahıslara ve kitaplara itibâr edilmeye başlanmıştır.¹⁷⁴ Bu durum bir nevi vicâde ve vasîyet gibi yazılı kaynaklardan hadîs alma metoduna benzemektedir.¹⁷⁵ Hadîs rivâyetinin merkezine kitap yerleşmesine ve yapılan dârühadîslere rağmen rihle faâliyetleri¹⁷⁶ devam etmiştir.¹⁷⁷

Bu dönemde Zengî devletinde rihle faâliyetlerine şu örnekleri verebiliriz: Ebû Şâme el-Makdisî, İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned* isimli eserini Hanbelî fakîhlerinden Muvaffakuddîn b. Kudâme'den (öl. 620/1123) okumuştur.¹⁷⁸ Musullu âlim olan Bahâeddin b. Şeddâd Kurtubalı Mâlikî fakih Ebû Bekir Yahya b. Sa'dûn'dan (öl. 567/1172) Musul'da, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'inde çalışmalarına konu olan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Garibu'l-hadîs*'i ve Ebû'l-Berekât Abdullah eş-Şercî'den (öl. 574/1178) Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirini okumuştur.¹⁷⁹ İbn Şeddâd ayrıca Kâdî Fahreddîn Ebû Rıza eş-Şehrezûrî'den İmâm eş-Şâfiî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (öl. 307/919) Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin (öl. 316/929) *el-Müsned*'ini ve Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini okumuştur.¹⁸⁰

İbnü's- Salâh eş-Şehrezûrî de Musul'a gelerek İmâdüddîn b. Yûnus el-Erbilî el-Musûlî'den (öl. 608/ 1212) dersalmış ve ona muîdlik yapmıştır.¹⁸¹

Şerefüddîn İbn Ebî Asrûn diye tanınan Ya'kûb b. Abdurrahmân Ebû Sa'd Ebî Asrûn Mevsilî'yi (öl. 585/1189) Nûreddîn Mahmûd Halep'e davet edip onun

¹⁷⁴ eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönemde Eyyûbî hâkimiyetindeki Şam'da hadîs derslerinde okutulan kitaplar arasında yer almıştır. Bk. Kurt, *Eyyûbîler Devrinde Hadîs*, 68.

¹⁷⁵ Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 70-74, 65; Toksarı, "Selçuklularda Hadîs Eğitimi ve Öğretimi", 186, 188. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr de kitaplarının hepsinin rivâyet hakkını icâzet yöntemiyle İbnü'l-Kıfî'ye vermiştir. Bk. Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıfî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî,1986), 3/258.

¹⁷⁶ Hadîslerin tedvin ve tasnifinde rihlenin önemi için bk. Erdoğan Köycü, "Hadîs Metinlerinin Tedvin ve Tasnifinde Önemli Bir Yere Sahip Olan "er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs'in Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", *İnternational Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES)*, 2 (2020), 407-423.

¹⁷⁷ Osman Güner, "Anadolu'da Hadîs Geleneğinin Menşei olarak Selçuklularda Hadîs Birikimi" *Anadolu'da Hadîs Geleneği ve Dârü'l-Hadîsler*, Sempozyum 30 Nisan -1 Mayıs, Samsun, 2011.

¹⁷⁸ es-Sübkî, *Tabakâtü's- Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 8/165. İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i daha sonraki çağlarda okunan kitaplar arasında yer almıştır. Örneğin Sahîhu'l-Buhârî'yi *et-Tecridü's-sarih li-ehâdîsi'l-câmi'i's-sahih* adıyla ihtisâr eden Ahmed b. Ahmed ez-Zebidî'nin okuduğu hadîs kitapları arasında *Müsnedi's-Şâfiî* de yer almaktadır. Bk. Şemsuddîn Muhammed Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1992), 1/214.

¹⁷⁹ İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, 7/84-85.

¹⁸⁰ İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-a'yân*, 7/85; İbn Şeddâd, *Delâilü'l-ahkâm*, 1/4-5.

¹⁸¹ İbnü's- Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, 1/32.

adınamedreseler yaptırmıştır.¹⁸² İbn Ebî Asrûn Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'den icâzet yoluyla rivâyette bulunmuş, Şâfiî fikhının temel kitaplarından olan Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (öl. 476/1083) *el-Muhezzeb* adlı eseri üzerine *Mesâil ale'l-Mühezzeb* adlı çalışmayı yapmıştır.¹⁸³

İmâmeş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine Hanefiler de ilgi göstermiş Hanefî fakihlerden Mecdüddîn Ebî Gâim el-Halebî, *el-Müsned*'i Kemâleddîn Muhammed b. Serâyâ'dan Musul'da h. 591 yılında semâ' yoluyla almıştır.¹⁸⁴

Halep'e davet edilen âlimler arasında *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakih Alâüddîn Ahmed el-Kâsânî (öl. 587/1191), Halâviyye medresesinde vefat edene kadar görev yapmıştır.¹⁸⁵

Çalışma konumuz olan hadîs ilimleri ile ilgili çalışmaları zikrettik. Selçuklular döneminde İslâmî ilimlerden Kırâat, Tefsir, Fıkıh ve Arap Dili ile ilgili çalışmalar için aşağıda zikredeceğimiz çalışmalara başvurulabilir.¹⁸⁶

1.2. İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin Hayatiye Eserleri

1.2.1. Hayatı ve Şahsiyeti

Tam adı Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Esîriddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî el-Mevsilî, eş-Şâfiî,¹⁸⁷ el-Kâtip¹⁸⁸ olup künyesi, Ebü's-Seâdât, lakabı, Mecdüddîndir. Şâfiî mezhebine mensup olup, *Câmiu'l-usûl* ve *Garîbu'l-hadîs* sahibi, İbnü'l-Esîr el-Cezerî adıyla şöhret olmuştur.¹⁸⁹ Tarihçilerin hemen hemen hepsi Mecdüddîn'in doğum tarihini 544/1149 olarak belirtirken Ebû Şâme el-Makdisîve İbn Tağrîberdî 540/1145 tarihini

¹⁸² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/53.

¹⁸³ es-Sübkî, *Tabakâtü Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/359.

¹⁸⁴ İbnü'l-Fuvâtî, *Mecmau'l-âdâb*, 4/498.

¹⁸⁵ İzzüddîn Muhammed b. Ali b. İbrâhîm b. Şeddâd, *el-Alâku'l-haîre fî zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*, thk. Yahyâ Zekerîyyâ Abbâre (Dımaşk: İhyâu Türâsi'l-Arabî, 1991), 1/268.

¹⁸⁶ Asîrî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye*, 310-418; Necîb-Muhammed, *es-Siyâsetü'l-dâhiliyye li Nûreddîn Mahmûd ez-Zengî*, 181-191; Kemâluddîn, *es-Selâcika fî't-târîh ve'l-hadara*, 378-403.

¹⁸⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2269.

¹⁸⁸ İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/198-199.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, 10/350-35; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/141-143; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2268; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/257-258; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2/191-192; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/488-491; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1990), 13/54; İbnü'l-İmâd, *Şezeretü'z-zeheb*, 7/42-44; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/256; Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler ve Meşâhîru Ülemâ* (İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1322), 7-8; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/272; Ahmad İmtiaz, "İbn al-Athir al-Muhaddith life and Work", *İslamic Studies*, 33/1, (İslamabad 1984), 37.

verir.¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, Musul'un kuzeyinde Musul'a üç günlük mesâfede yer alan ve etrafını Dicle nehrinin üç yandan çevirdiği Cezîre-i İbn Ömer şehrinde, Rebîulevvel veya Rebîulâhir ayında doğdu.¹⁹¹

İbnü'l-Esîr, küçük yaştan beri ilme ilgi duymuş, âlimleri kendine örnek almış ve onlar gibi olmaya çalışmıştır.¹⁹² Mecdüddîn, diğer kardeşleri gibi Cizre'de o asrın ilmi geleneği olarak Kur'ân ezberi, tecvîd ve kırâat hükümleri ile ilgili temel eğitimini aldıktan sonrailk ilmî yolculuğu için 565/1170 tarihinde Musul'a gitti.¹⁹³ 579/1183 yılında tüm aile fertleri ile beraber Musul'a yerleşmişlerdir.¹⁹⁴ Mecdüddîn hac görevi ve Bağdat'a uğraması dışında ölene kadar Musul'da yaşadı.¹⁹⁵ Doğduğu şehir Cizre'de başladığı eğitimini yerleştikleri Musul'da ve Bağdat'ta aldığı eğitimle tamamladı. Musul şehri hayatının çoğunun geçtiği ve aynı zamanda vefat ettiği yerdir. Şâfiî mezhebi üzerine fıkıh eğitimi aldı.¹⁹⁶ Arapçayı ve nahvi öğrendikten sonra hadîs ilmini öğrendi.¹⁹⁷

Soyu Hz. Ebû Bekir (r.a.) zamanında Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan Irak topraklarının fethinde görev alan sahâbeden Müsennâ b. Hârîse eş-Şeybanî'ye (r.a.) dayanır.¹⁹⁸ Dedeleri, ilk İslâm fetihleri sırasında Şehri-zûr da otururken Büveyhîlerin baskısıyla Cizre'ye yerleşen tanınmış Arap kabilesi Bekir b. Vâil kabilesinin beş ana kolundan biri olan Şeybânogulları koluna nisbetle eş-Şeybânî diye de anılmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁰ Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r-Ravdateyn* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1974), 68; İbn Tağrîverdi, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/198.

¹⁹¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 2/138; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2268; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/489; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/54. Mehmet Şerefettin Yaltkaya Rebîulevvel ayında doğduğunu belirtir. Bk. Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 11.

¹⁹² İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/35.

¹⁹³ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/141; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib fî şerhi tıvâli'l-garâib* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2013), 12; Keccû, *Mecdüddîn İbnu'l-Esîr*, 631.

¹⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 5/389.

¹⁹⁵ İbnü'l-Fuvâtî, *Mecma'u'l-âdâb*, 4/497.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr'in i'tikâtda Eş'arî mezhebinden olduğu tespit edilmiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/10. Kendisi, *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde Hz. Havva, Hz. Âsiye ve Hz. Meryem'i peygamberler arasında saymıştır. Bk. Hanifi Ceylan, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (v. 606/1210) ve Hadîşçiliği* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 109.

¹⁹⁷ İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/31-32; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/42-143; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/257-258.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, 2/238, 262; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/29; Abdülhamîd Hüseyin, *Fethu'l-İslâm fî'l-İrâk ve'l-Cezîre* (Bağdat: Matbaatü Şefik, 1961), 10.

¹⁹⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/14, 143; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/489; Semîr Saîd Keccû, "Mecdüddîn İbnü'l-Esîr ve menhecühû fî't-te'lif", *Mecelletü'l-mecmai'l-lügati'l-Arabiyye*, (Dimaşk), 65/4, 620.

Babası, Esîruddîn Muhammed b. Abdülkerîm el-Cezerî el-Musûlî, Şeybân kabilesinin ileri gelenlerinden birisiydi. İmâdüddîn Zengî'nin (öl. 541/1146) vezîri olan Cemâleddîn Ebû Ca'fer el-İsfahânî (öl. 559/1164) katında özel itibarı olması sebebiyle “Esir” (sırdaş, samîmi dost, kılıcın yüzünde olan cevher, i'tibarlı) lakabı verilmiş olmasından dolayı İbnü'l-Esîr künyesiyle anılmıştır.²⁰⁰

Esîruddîn Abdülkerîm'in meşhur olan üç oğlu dışında muhaddis olan Muhammed adında bir oğlunun ve adı belirtilmeyen bir kızının olduğu kaynaklarda tespit edilmiştir.²⁰¹

Tarihçiler babalarının hayatı hakkında fazla bilgi vermez. Bu konuda bilgiyi oğlu İzzeddîn'den almaktayız.²⁰² İbnü'l-Esîrlerin babaları Musul emîri Kutbuddîn Mevdûd b. Zengî döneminde Cezîre-i İbn Ömer'in idaresini üstlenmiş ve divân reisi olmuştu. Musul'a göç edince de hazinenin başına getirilmiştir. Kendisi aynı zamanda geniş tarım arazilerine sahip olup Şam ile Musul arasında ticaret yapmaktaydı.²⁰³ Dicle nehrinin karşı tarafında Akîme adındaki bölgede geniş tarım arazilere sahip olduğu aynı zamanda ticaretle uğraştığı belirtilmiştir.²⁰⁴ Mısır'dan Şam'a gelen içinde Esîruddîn de mallarının olduğu iki gemiye haçlılar h. 567 yılında Lazkiye limanında el koymaları üzerine Nûreddîn Mahmûd bölgeye asker sevk ederek Müslümanların mallarını kurtarmıştır.²⁰⁵

İbnü'l-Esîr kardeşlerin babası Esîruddîn, Mecdüddîn'in vefat ettiği yıl olan 606'da hayatta olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁶

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, babasının izinde giderek Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflaması sonrası ortaya çıkan Zengî Atabeyliği'nin Musul kolunda kardeşi Ziyâeddîn ile birlikte idârî görevlerde bulundu.²⁰⁷ Musul'a ilk gittiklerinde Musul Atabeyi II. Seyfeddîn Gâzî'nin hazine işlerini yönetti. Sonra el-Cezîre'nin divân

²⁰⁰ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr min menâkıbi'l-ehyâr*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/4; Mehmed Efendi, “el-esîr”, 1/670, 671; Timurtaş, *Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in Dîvân Kitâbeti*, 3.

²⁰¹ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabîyye*, thk. Fethi Ahmed Aliyyüddîn (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1999), 1/35; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/260.

²⁰² Muhammed b. Abdullah Hamdân, *Benü'l-esîr el-fürsânü's-selâse* (Riyad: el-Mektebetü's-Sağîra, 1977), 13-16.

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 147; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/224-226; Timurtaş, *Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in Dîvân Kitâbeti*, 23.

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 147, 148.

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 154, 155; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, çev. S. Kemal Sandıkçı- Muhsin Koçak (İstanbul: Ensâr Neşriyât, 2008), 1/35.

²⁰⁶ Hamdân, *Benü'l-Esîr*, 14; Timurtaş, *Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in Dîvân Kitâbeti*, 4.

²⁰⁷ Timurtaş, *Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr*, 4.

başkanlığını üslendi.²⁰⁸ İkinci defa Musul'a geldiklerinde vezir Celâleddîn el-İsfahânî (öl. 574/1178) ve ²⁰⁹ Mucâhiduddîn Kaymaz (öl. 595/1198) için divân-ı resâil kâtibi olarak çalıştı. ²¹⁰ İzzuddîn Mes'ûd döneminde atabeyliğin siyasî, askerî, malî işlerinin karara bağlandığı yazışmalar divanı olan divânü'r-resâil ve'l-inşâ ²¹¹ başkanlığı görevi verilen İbnü'l-Esîr, bu görevine Nûreddîn Arslanşâh döneminde de devam etmiştir.²¹²

Nûreddîn Arslanşâh, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'e büyük saygı gösterirdi. Önemli mevkiler elde ederek sır kâtipliğine kadar yükselmiştir.²¹³ Nûreddîn kendisine vezirlik teklif etmesine rağmen bu görevi yaşı, ilmî çalışmaları ve kendi karakterine uygun bir görev olmadığı gerekçesiyle kabul etmedi.²¹⁴

Nûreddîn Arslanşâh'ın tebâsına karşı olan adâlet ve ihsânından bahseden Mecdüddîn onunla katıldığı bir savaştaki anısını şöyle anlatır: “Seferlerden birinde yanında bulunuyordum. Musul'da evin anahtarlarını taşıyan bir serdârı vardı. Bu serdârın çocuğunun atabeyin evinden bir eşyayı çaldığı bildirildi. Atabey, gece vakti bir elçi göndererek hırsızın elinin kesilmesini içeren bir kararnâme yazarak Musul'a göndermemi istedi. Ben: “Böyle bir mektubu gece yazamam.” diyerek elçiyle haber gönderdim. Ertesi gün atabey bu konudaki kararnâmeyi yazmam için tekrar talepte bulundu. Ben, yazmaktan kaçındım. Bunun üzerine beni çağırarak “Niçin yazmıyorsun?” diye sordu. Ben, “Şerîata uymayan bir cezayı yazmam.” dedim. Bana: “Bu bir hırsız. Mutahhar şerîata göre elinin kesilmesi gerekiyor.” dedi. Ben, “Kesmek gerekmez çünkü ev koruma altında değildir evin anahtarları kendisindeydi.” deyince atabey çocuğu affetti.²¹⁵

Hicrî 565 yılında başladığı divân kâtipliği, divan başkanlığı ve sır kâtipliği görevlerini vefatından önceki üç dört yılı hariç sayarsak yaklaşık kırk yıl

²⁰⁸ İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/32.

²⁰⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2269.

²¹⁰ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 4/142.

²¹¹ Divân-ı resâil, Musul divânına bağlı bir alt divân olup, devletin tüm yazışmalarının takip edildiği daireydi. Tuğra dairesi ve inşâ dairesi adıyla iki ayrı daire iken daha sonra bu daireler birleştirilmiştir. Selçuklularda bu divan devletin iç ve dış yazışmalarını ve iktalara yapılan atamaları yazıyordu. Divân başkanlığı günümüzdeki özel kalem müdürü gibi bir görevdi. Kardeşi İzzeddîn İbnü'l-Esîr ise elçi olarak Zengî devletinde görev yaptı. İzzeddîn, hayatının sonlarını Atabey Bedreddîn Lü'lü' himayesinde geçirdi. Meşhur eseri *el-Kâmil*'i onun adına yazdı Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 43; Eskikurt, *Musul Atabegliği*, 13, 14.

²¹² İbnü'l-Esîr, *el-Murassa*, 5; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2269; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490.

²¹³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/43.

²¹⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2269; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/41.

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 199; Gök, *Musul Atabeyliği*, 363.

sürdürmüştür. Mecdüddîn'in idarî görevlerde bulunması kendisinin isteğiyle değil mecburiyet gereği olmuştur.²¹⁶ Çünkü babası da idarî görevler almış ve Zengî hanedânı üzerinde olumlu intiba bırakmıştır.

Emrinde çalıştığı üç Musul atabeyi katında önemli ve saygın bir yere sahipti. İşlerinde ona danışarlardı.²¹⁷ Konumu itibariyle nasihatçı vezir gibiydi. Bu işleri onu ilimden alıkoymadı bütün mesâisini ilme harcadı.²¹⁸

İzzeddîn İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre İbnü'l-Esîr savaflara katılmıştır. Abisinin 571/1176 yılında Eyyûbîlerle yapılan ve Mücâhidüddîn Kaymaz'ın ordu komutanı olduğu savafta ordunun teftiş defterini tuttuğunu, ordunun sol cenâh, sağ cenâh gibi savaş meydanındaki yerleşimini yazdığını nakleder.²¹⁹ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, Nûreddîn Arslanşâh döneminde h. 595 yılında Mardin kuşatmasına katılmış, Nûreddîn ordunun merkezinde (kalb) yer alırken Mecdüddîn onun hemen yanında sağda (meysere) yer almıştır.²²⁰

İbnü'l-Esîr kardeşlerinin her birinin devlet görevleri olmasına rağmen asıl şöhretlerini İslâmî ilimlerin her bir dalında gösterdikleri çabadan dolayı almışlardır.²²¹

İslâm dünyasında temel başvuru eserleriyle dikkatleri çeken, ele aldıkları ilimleri sistematik hâle getiren, bu aileyi tasvir eden şiirler yazılmıştır:

“İbnü'l-Esîrler, üçtür

Her biri, onurlu bir dereceye ulaşmıştır.

İlimleri cemedden tarihçi

Vezirlik yapan diğeri

Hadîs yazan muhaddîs ki,

O'na aittir en-Nihâye fi'l-Eser.”²²²

“Esîruddîn'in oğulları üç kişidirler.

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/39-40; Koçkuzu, “İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn”, 21/28.

²¹⁷ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/32.

²¹⁸ ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/198.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, 10/75.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 194-195.

²²¹ Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 135.

²²² Muhammed Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. İbrâhîm et-Terzi (Kuveyt: et-Türâsi'l-Arabî, 1972), 10/24.

Onların ortak yönü kardeş olmalarıdır.

Muhaddîs, kâtib ve vezir.

el-Mecd, el-İzz ve ez-Ziyâ'dır.”²²³

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in Muhammed b. Nasrillah b. Muhammed b. Abdülkerîm adındaki oğlu *Menâlu't-tâlib* eserini istinsâh etmiştir.²²⁴ Diğer oğlu İbnü'l-Esîr künyesiyle meşhur olan Esed b. Mübârek olup torununun adı Şemsüddîn Hüseyin'dir (öl. 651/1254). Ailenin ortanca kardeşi olan İzzeddîn'in de el-Hasen adında oğlu olduğu ve babasından hadîs rivâyet ettiği kaynaklarda yer almaktadır.²²⁵ Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr'in de nazım, nesir ve inşâda güçlü bir edîb olan Şerefüddîn Muhammed b. Nasrillah adında h. 585 yılında Musul'da doğan oğlunun *Nüzhetü'l-ebsâr* adlı eserinin varlığı bilinmektedir.²²⁶

Tabakât, terâcim kitap yazarlarının değindiği diğer bir yön de ömrünün sonlarında bir diğer devlet ricâlinin yaptığı gibi ribât yaptırması onun sûfi meşrep bir yapıda olduğunu gösterir. Kendisinin yazdığı ve günümüzde matbû olan *el-Muhtâr min menâkibi'l-ehyâr* adlı eseri zühd ve rekâik kitaplarından sayılır.²²⁷ Eserde sahâbe tâbiîn tebe-i tâbiîn ve sonraki dönemde yaşamış bazı zâhidlerin hayat hikâyelerine yer vermiştir.²²⁸

Tasavvuf klasiklerinden olan²²⁹ el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle fi't-tasavvuf* adlı eserindeki hadîsleri şeyhlere arz ve kırâat etmesi onun bu müelliften etkilendiğini gösterir. el-Kuşeyrî bu eserinde şerîata uygun olan tasavvuf ile uygun olmayan tasavvufu ayırt etmeyi amaçlamıştır.²³⁰ Buradan yola çıkarak Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in müteşerri tasavvuf anlayışına sahip bir zâhid olduğunu söyleyebiliriz. Zühdü, kelime anlamı olarak “bir şeyin az olması”, terim anlamı olarak ise Allah'ın nimetlerine karşı şükrün, harâmları terk konusunda da sabrın az olmaması olarak tanımlar.²³¹

²²³ Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 5.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, *Menâlu't-tâlib*, 43.

²²⁵ Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 151.

²²⁶ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/390; Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 151; ed-Diveci, *el-Musul fi'l-ahdi'l-atabek*, 98.

²²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr*, 1/5.

²²⁸ Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr*, 1/486; 2/66, 456, 316; 3/324.

²²⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 193-195.

²³⁰ Süleyman Uludağ, “er-Risâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/122.

²³¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/289.

İzzeddîn İbnü'l-Esîr de dönemin zühd anlayışını şöyle dile getirir: “Birisi çok mala mülke sahip kişi nasıl zâhid olarak nitelenebilir? diye sorarsa şöyle derim: “Süleyman’ı (a.s.) hatırla ki geniş mülküne ve krallığına rağmen zâhidlerin önde geleni idi. Peygamberimiz (s.a.v.) Hadramevt, Hicâz, Yemen ve Şamdan Irak’a kadarki Cezîretü’l-Arab bölgesine hükmeden bir devlet başkanı idi. Fakat o aynı zamanda gerçek bir zâhid idi. Gerçekte zühd, kalpde dünya sevgisinin olmamasıdır.”²³²

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, İmâm eş-Şâfiî’nin zühd anlayışını yansıtan şu sözünü nakleder: “Kim, dünya sevgisini ve yaratıcısının sevgisini kalbinde bir araya getirdiğini iddia ederse yalan söylemiştir.”²³³ İbnü'l-Esîr’in ilme bakış açısını göstermesi açısından şu açıklaması önemlidir. O rızık kelimesini açıklarken şöyle der: “Yüce Allah’ın esmâi’l-hüsnâsından biri de er-Rezzâk’tır. Allah, her varlığın rızıkını yaratmış ve ona ulaştırmıştır. Rızık iki türlüdür: Zâhirî olanı bedenler içindir. Yiyecekler gibi. Bâtınî olanı ise kalpler ve nefisler içindir. Meârif ve ilimler gibi.”²³⁴

1.2.2. Hastalığı ve Vefatı

Mecdüddîn nikris²³⁵ (gout/gut)²³⁶ hastalığına yakalanmış, el ve ayakları tutmaz olmuş ve yürüyemez hâle gelmiş, vefat nedeni de bu hastalık olmuştur.²³⁷ Hastalıktan dolayı elini ve ayağını kullanamamış, yazı yazamaz duruma gelmiş, sedyeyle taşınır olmuştur.²³⁸ Hastalığında evinde ikamet etmiş, evi âlimler ve büyük zatların uğrak yeri olmuştur. Musul şehrinin ortasında büyük bir mahalle olan Derbû’d-derrâc²³⁹ adında bölgede Kasr-ı Harb adıyla bir ribât yaptırarak Musul’da oturduğu evi ve mülkünü ribâta bağışlamıştır.²⁴⁰ İbnü'l-Esîr yatağa mahkûm felçli

²³² İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l -bâhir*, 166.

²³³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/32.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/200.

²³⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/43. Nikris, mafsallarda özellikle ayaklarda olan şiddetli ağrılı bir hastalıktır. Bk. İbn Manzûr, “nkrs”, 6/4521.

²³⁶ Eklem ağrısına neden olan, ürik asit metabolizmasında rahatsızlık yapan hastalık. Bk. Ayfer Aydoğan- Sami Aydoğan, *Medical Translation Dictionary Tıp Çeviri Sözlüğü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013), 380.

²³⁷ Gut hastalığı, kralların hastalığı ya da zengin hastalığı olarak bilinen şiddetli romatizmal ve metabolik bir hastalıktır. Daha çok erkeklerde görülür. Gut hastalığının en önemli nedeni vücudun ürik asit üretiminin fazla olması veya üretilen ürik asidin böbreklerle dışarıya atılamamasıdır. Hastalık ilerledikçe ürik asit eklemlerde ve çevresindeki dokularda aşırı şekilde birikir ve şişlikler oluşturur. Şişlikler özellikle ayak başparmağın tarak kemiğinde, parmakların üstünde ve dirseklerin yanında ortaya çıkar. Bk. Medical Park Hastaneleri, “Gut hastalığı nedir?”, (Erişim 10 Mart 2021).

²³⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/42-43; ez-Zehebî, *Siyeru a'lämi'n-nübelâ*, 21/490.

²³⁹ İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/199; Koçkuzu, “İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn”, 21/28.

²⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/142.

hâlini fırsat bilerek ilmî çalışmalarına devam etmiştir.²⁴¹ Eserlerinin çoğunu Kasr-ı Harb denilen bu ribâtta talebelerine yazdırmıştır.²⁴² Atabey Nûreddîn, İbnü'l-Esîr'in hastalığı süresince görüşlerini almak için ya kendisi ya da o dönem Musul emîri olan Bedrüddîn Lü'lû'ü'yü gönderirdi.²⁴³

Tarihçi kardeşi İzzeddîn, Musul'daki doktorların tedavileri sonuçsuz kalınca abisinin tedavisini üstlenmek için Mağribli bir doktor bulmuştur. Hekim tedaviye başlamış tedaviden olumlu sonuçlar alınmasına rağmen İbnü'l-Esîr kardeşine hekimin ücretini vererek göndermesini istemiştir. İzzeddîn nedenini sorunca Mecdüddîn, içinde bulunduğu durumdan memnun olduğunu, siyasîlerin hatalarına ortak olmak istemediğini, zilletten uzak selâmette son günlerini geçirmek istediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine İzzeddîn, Mağribli doktorun ücretini vererek geri göndermiştir.²⁴⁴

Hicrî 603 yılında İbnü'l-Esîr'i evinde ziyarete gelen kişinin onun nikris hastalığına tutulmuş olduğunu söylemesi²⁴⁵ gerek gut hastalığının evreleri ve gerekse ribât yaptırmada geçen süreyi düşündüğümüzde hastalık sürecinin üç yıl ve daha fazla süreyi kapsadığını söylemek mümkündür. Yapılan bir araştırmada hastalığının başladığı tarihle görevinden azlini isteyip evine kapanıp eserleri üzerinde yoğunlaşarak vefat ettiği tarih arasındaki süre beş yıldır.²⁴⁶

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, 29 Zilhicce 606/24 Haziran 1210 Perşembe günü yaklaşık 63 yaşındayken sûfiler için bağışladığı ribâtta defnedilmiştir.²⁴⁷

Sonuç olarak, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî (öl. 606/1210) Musul kolunun hâkimiyet sahasında yaşamış bir devlet adamı ve muhaddistir. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr doğduğunda Büyük Selçuklu devletinin başında Sultan Sencer (öl. 552/1157)

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/42.

²⁴² İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 4/142; Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", 21/28

²⁴³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2269.

²⁴⁴ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/259; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 4/142-43; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/491; Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 15-16.

²⁴⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, thk. İbrâhîm Zeybek (Beyrut: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2013), 22/171. Kaynaklarda hastalığı olarak nikris ve felç kelimelerinin kullanılması nikris hastalığının vucutta yaptığı etkinin felç hastalığına benzetilmesinden kaynaklandığı görüşündeyiz. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/43-44; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490.

²⁴⁶ Şekîb Râşid Beşîr el-Fettâh, "Mecdüddîn İbnü'l-Esîr min hilâli kitâbi vefeyâtü'l-a'yân li İbn-i Hallikân", *Dirasât Musuliyye*, 33, (2011), 105-16.

²⁴⁷ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/491; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/259; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 4/143; Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 16. Kemal Sandıkçı ömrünün 62 yıl 9 ay olduğunu ve 30 Zilhicce 26.06.1210'da vefat ettiğini belirtir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/42.

tâbi devlet olan Irak Selçuklu Devletinin başında ise Sultan Mes'ûd (öl. 547/1152) yer alıyordu.²⁴⁸ Zengî Atabeyliği'nin Musul kolunun hükümdarı ise Kutbuddîn Mevdûd (öl. 565/1170) idi.²⁴⁹ Dış siyasette ise Haçlı seferlerinden ikincisi olmuş, Zengîlerin Halep kolu hükümdarı Nüreddîn Mahmûd Haçlılara karşı büyük başarı sağlamıştı. İbnü'l-Esîr, ikinci haçlı seferi olduğunda yaklaşık bir yaşında olup vefatına kadar ki dönemde üçüncü ve dördüncü haçlı seferlerine şâhit olmuştur.²⁵⁰

1.2.3. Hocaları

Arap Dili ve Edebiyatı Hocaları

1. Ebû Muhammed Nâsihuddîn Saîd b. el-Mübârek b. Alî b. Abdillâh en-Nahvî el-Bağdâdî (öl. 569/1174)²⁵¹ İbnü'd-Dehhân olarak bilinir. Nahiv ilmini Ebü'l-Berekât el-Enbârî'den (öl. 577/1181) Bağdat'da aldı. Farsça, Türkçe, Rumca, Ermenice ve Habeşçe dillerini bilirdi.²⁵² Zengîler'in Musul veziri Cemâlüddîn el-İsfahânî (öl. 559/1164) ona yakın ilgi gösterdi Musul'da ders vermesini sağladı. Bağdat şehrinin önde gelen dört nahivcisinden biri olup, asrının Sîbeveyhi olarak tanınırdı. Basra dil ekolüne mensup Ebû Alî el-Fârisî'nin (öl. 377/987) *el-Îzâh fi'n-nahv* adlı eserini kırk cilt hâlinde şerhetmiştir. İbn Dehhân ömrünün sonuna kadar Musul'da kaldı.²⁵³ İbnü'l-Esîr kendisinden Musul'da nahiv ve edebiyat ilimlerini aldı. Ahmed b. Fâris'in (öl. 395/1004) *Mecmelü'l-lüga* adlı Arapça sözlüğünü okudu.²⁵⁴ İbnü'd-Dehhân'ın *Kitâbü'l-Fusûl fi'n-nahv* adlı eserini *el-Bedî' fi şerhi'l-fusûl fi'n-nahv li İbn-i Dehhân* adıyla şerhetti.²⁵⁵

2. Ebü'l-Haram Mekkî b. Reyyân b. Şebbe b. Sâlih el-Mukriî el-Mâkisinîen-Nahvî (öl. 603/1207)²⁵⁶ Bağdat'a giderek İbn Dehhân ve el-Enbârî gibi âlimlerden nahiv ilmini, İbn Sa'dun el-Kurtubî'den kırâat hükümlerini ve *el-Muvattâ'*nın Yahya b. Yahya rivâyetini aldı. Musul hatîbi Abdullah Ahmed b. et-Tûsî ve İbn Dehhân'dan hadîs rivâyet etti. Halepte bir müddet kaldı ve Musul'a yerleşti. Cemâlû'l-İslâm lakapları ile ünlü Musullu edebiyatçılardan olan Ebü'l-

²⁴⁸ Ali Öngül, *Büyük Selçuklular* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 329, 336.

²⁴⁹ Gök, *Musul Atabeyliği*, 78.

²⁵⁰ Haçlı seferleri için bk. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 117, 145-167.

²⁵¹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/141; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/47-48.

²⁵² İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/26.

²⁵³ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/582, es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1/587.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/205.

²⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/141; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/54.

²⁵⁶ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/320-321; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2/299.

Haram, İbnü'l-Esîr'in hem nahiv hem hadîs hocasıdır.²⁵⁷ *el-Muvattâ'* yı h. 588 yılında arz ve kırâat yoluyla Musul'da almıştır.²⁵⁸

3. Ebû Bekir Yahya b. Sa'dûn el-Kurtubî en-Nahvî (öl. 567/1172) Aslen Kurtubalı olan âlim Bağdat ve Dimaşk'ta ilim yolculuklarında nahiv, hadîs ve kırâat alanlarında eğitim aldıktan sonra Musul'a yerleşmiştir. Halep kâdisı İbn Şeddâd da ondan kırâat ilmini öğrenmiştir.²⁵⁹

Hadîs Hocaları

1. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Fadl et-Tûsî el-Bağdâdî (öl. 579/1183) Musul hatîbi olarak tanınmıştır.²⁶⁰ İbnü'l-Esîr hadîs ilmini almıştır.²⁶¹ Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında Ebû Sa'd es-Semânî, Abdülkâdir er-Ruhavî, Ebû Muhammed b. Kudâme, Kâdı Ebü'l-Mehâsın Yusuf İbn-i Şeddâd yer almaktadır.²⁶²

2. Ziyâuddîn Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Ali b. Ali el-Emîn es-Sufî eş-Şâfî (öl. 607/1211) İbn Sükeyne künyesiyle meşhur olmuştur. Hadîs ve kırâat ilminde derinleşmiş âbid ve zâhid biriydi. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin ilim meclislerine katılırdı.²⁶³ İbnü'l-Esîr h. 585 yılında Musul'da, Sahîhu Müslim'i icâzet yoluyla, el-Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-sahîhayn*'ını kırâat usuluyla Ebû Dâvûd'un ve et-Tirmizî'nin *es-Sünen*'ini arz ve kırâat usuluyla aldı.²⁶⁴ Kendisinden İbnü's-Salâh ve İbnü'l-Esîr'in öğrencisi olan Fahrüddîn el-Buhârî icâzet yoluyla rivâyette bulunmuştur.²⁶⁵

3. Ebû Yâsir Abdülvehhâb b. Hibetillâh b. Ebî Habbe el-Bağdadî (öl. 588/1193) İbn Ebî Habbe olarak tanınır. Semâ'ı sahîh kabul edilen sika bir

²⁵⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/258; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 1/117-118; 2/191.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/200; Keccû, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 629-630.

²⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 6/171-172; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/489; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2/334; Kaynaklarda nahiv hocaları arasında Ebû Muhammed İsmâîl b. Mübârek de gösterilir. Bk. Keccû, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 630.

²⁶⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezeretü'z-zeheb*, 6/431; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/94.

²⁶¹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/258.

²⁶² es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 7/119.

²⁶³ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/502-505; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/201; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/61.

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/200-204.

²⁶⁵ İbnü'l-Mülakkin, *el-İkdü'l-müzheb*, 340.

muhaddisti. Bağdat, Musul ve Harran'da hadîs rivâyet etti. İbnü'l-Esîr kendisinden *Sahîhu Müslim*'i h. 587 yılında Musul'da kırâat usûlüyle aldı.²⁶⁶

4. Ebû'l-Ferec el-Harrânî b. Ebî'l-Feth Abdülmunim b. Abdülvehhâb b. Sa'd el-Bağdâdî el-Hanbelî (öl. 596/1200)²⁶⁷ İbn-i Küleyb el-Harrânî künyesiyle tanınmıştır. Âli isnâdlara sahipti. Birçok bölgeye rihleler düzenledi. Bağdat'da vefat etti. İbnü'l-Esîr hac dönüşü Bağdat'da kendisinden hadîs dinledi.²⁶⁸

5. Ebû Ca'fer, el-Mübârek b. El-Mübârek b. Ahmed b. Zurayk el-Haddâd el-Mukrî el-Vâsitî (öl. 596/1203)²⁶⁹ Vâsit câmisinde imamlık yaptı. Bağdat'a giderek Kırâat ve nahiv âlimi Sibtü'l-Hayyât'tan (öl. 541/1146) *el-Mübhic fi'l-kırâati's-seb'* adlı eseri okumuştur.²⁷⁰ Ses ve kırâatinin güzelliğiyle meşhur olup kârilere şeyhi olarak bilinirdi. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl* adlı eserinin çıkışına zemin hazırlayan Rezîn b. Muâviye'nin *el-Cem beyne'l-usûli's-sitte*'sini h. 589 yılında icâzet yoluyla almıştır.²⁷¹

6. Cemâluddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Serâyâ b. Ali b. Nasr b. Ahmed b. Ali el-Musulî (öl. 611/1214)²⁷² Bağdat Nizamiye medresesinde ders vermiş ve el-Buhârî konusundaki uzmanlığı ile meşhur olmuştu. İbnü'l-Esîr *Sahîhü'l-Buhârî*'yi ve İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ini h.588 yılında Musul'da arz ve kırâat usûlüyle almıştır.²⁷³

7. Ebû'l-Kasım Yaîş b. Sadaka b. Alî el-Furâtî eş-Şâfiî (öl. 593/1197)²⁷⁴ Ebû'l-Kâsım el-Furâtî Kûfe'de kırâat eğitimi aldı. Bağdat'ta Kemâliye medresesinde uzun yıllar müderrislik yaptı. İbnü'l-Esîr kız ve erkek kardeşinin çocuklarıyla ailece

²⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/199; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/227-228; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 1/169.

²⁶⁷ el-Münzirî, *et-Tekmile*, 1/191.

²⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/227; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/23.

²⁶⁹ el-Münzirî, *et-Tekmile*, 1/360-361; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/535.

²⁷⁰ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/327-328.

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/286.

²⁷² el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2/301.

²⁷³ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/198; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Menâkıbu'l-imâm eş-Şâfiî*, thk. ve şerh: Halîl İbrâhîm Molla Hâtır (Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1990), 17. Muhammed b. Serâyâ'dan İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ini dinleyenler arasında *Câmiu'l-usûl*'ü Mecdüddîn'den semâ' yoluyla alan Afîfuddîn Gâzî b. Ahmed b. Yûnus el-Musulî de vardır. Bk. İbnü'l-Fuvâtî, *Mecmau'l-âdâb*, 1/463.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/203; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2/393.

gittikleri hac görevi dönüşünde *es-Sünenü'n-Nesâî*'yi h. 586 yılında ortanca kardeşi İzzuddîn ile birlikte Bağdat'da kırâat usuluyile aldı.²⁷⁵

8. Ebû Hamîd Muhammed b. Ramazân b. Osmân et-Tebrîzî (öl. 588?/1193?) Künyesi Ebû Bekir'dir. Sâlih, fakîh ve zâhid birisiydi.²⁷⁶ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, et-Tebrîzî Musul'a geldiğinde İmâm el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *er-Risâle fi't-tasavvuf* adlı eserinde yer alan hadîsleri kendisine arz ve kırâat etmiştir.²⁷⁷

9. Ebü'l-Fütûh el-Bekrî, Muhammed b. Ebî Sa'd Muhammed b. Ebî Saîd el-Kuraşî et-Teymî en-Nîsâbûrî (öl. 615/1218)²⁷⁸ Nîsâbûr'da doğmuş sûfidir. Bağdat'da eğitim aldıktan sonra Mekke, Mısır ve Dımaşk'ta dersler verdi. Erbil'de bulunduktan sonra Musul'a giderek içinde İbnü'l-Esîr'inde olduğu topluluğa h. 599 yılında hadîs rivâyet etti.²⁷⁹

İbnü'l-Esîr'in yetişmesinde katkısı olan âlimlere baktığımızda temel eğitimini aldığı nahiv hocası İbnü'd-Dehhân dikkati çekmektedir. Dönemin önde gelen nahivcisinin Musul'a yerleşmesi İbnü'l-Esîr'in kendisinden istifade etmesi için bir fırsat olmuştur. İbnü'l-Esîr'in nahiv ilmini aldığı Ebü'l-Haram el-Mukriî de aynı zamanda hadis hocası olmuştur. İbnü'l-Esîr'in nahiv ilmini köklü bir şekilde alması ve İbn Faris'in Arapça sözlüğünü okuması onu hadîs ilminde garîbu'l-hadîs alanına yönlendirmiştir diyebiliriz. Garibu'l-hadîs ilmine ait çalışmasını önce *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde ortaya koymuş ve *en-Nihâye* adlı eserinde zirveye ulaştırmıştır. İbnü'l-Esîr'in hadis hocaları ve almış olduğu hadis eserlerini toplu olarak tablo hâlinde aşağıda yer vereceğiz.

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fi ilmi'l-Arabiyye*, 1/36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, 10/248-249; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 7/338.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fi ilmi'l-Arabiyye*, 1/29.

²⁷⁷ Ebü'l-Berekât Şerefüddîn, İbnü'l-Müstevfî, *Nebâhatü'l-beledi'l-hâmil bi-men veredehû mine'l-emâsil (Târihu Erbil)*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 123-125.

²⁷⁸ el-Münzirî, *et-Tekmil*, 2/431; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 2/226.

²⁷⁹ İbnü'l-Müstevfî, *Târih-u Erbil*, 1/133; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fi ilmi'l-Arabiyye*, 1/33.

Eserin İsmi	Hocası	Alış şekli	Yeri	Tarihi
Sahîhu Müslim	İbn Sükeyne es-Sûfî eş-Şâfiî	İcâzet	Musul	h. 585
Ebû Dâvûd, et-Tirmizî, <i>es-Sünen</i> ve el-Humeydî el-Cem Beyne's-Sahîhayn	İbn Sükeyne es-Sûfî eş-Şâfiî	Arz (Kırâat)	Musul	h. 585
en-Nesâî, es-Sünen	Ebu'l-Kâsım el-Furâtî	Arz (Kırâat)	Bağdat	h. 586
Sahîhu Müslim	İbn Ebî Habbe	Arz (Kırâat)	Musul	h. 587
el-Muvattâ	Ebü'l-Haram el-Mukriî	Arz (Kırâat)	Musul	h.588
Sahîhu'l-Buhârî ve İmâm eş-Şâfiî el-Müsned	Cemâlüddîn İbn Serâyâ el-Musûlî	Arz (Kırâat)	Musul	h.588
Rezîn b. Muaviye el-Cem'beyne'l usûli's-sitte	Ebü Ca'fer el-Mukriî	İcâzet	Musul	h.589

Tablo 1. İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin hadîs hocaları ve aldığı kitaplar

1.2.4. Talebeleri

1. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şeybânî el-Cezerî (öl. 630/1233) Mecdüddîn'in ortanca kardeşi olup ondan on bir yaş küçüktür. İzzüddîn İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-târîh* ve *et-Târîhu'l-bâhir* adlı eserlerinde abisinden övgüyle bahseder.²⁸⁰ *Câmiu'l-usûl*'u abisine arz ve kırâat etmiştir.²⁸¹ İzzüddîn abisinin eserlerini Yâkût el-Hamevî'ye imlâ etmiştir.²⁸² Ebû Şâme el-Makdisî de *Câmiu'l-usûl*'ü İzzüddîn'den Şam'da Nûriyye Dârühadîsi'nde semâ' yoluyla almıştır.²⁸³ İzzüddîn'den semâ' yoluyla *Câmiu'l-usûl*'ü alan diğer bir şahıs da Hanefî fıkhnın temel kitaplarından sayılan *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr* adlı eserin sahibi Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd b. Buldacî el-Mevsîlî'dir (öl. 683/1285).²⁸⁴

2. Muhammed b. Nasrillah b. Muhammedb. Abdilkerim Şerefüddîn İbnü'l-Esîr (öl. ?/ ?) Mecdüddîn'in tarihçi kardeşi İzzeddîn'in oğludur. Muhammed, Mecdüddîn'in hastalığı süresince amcasının imlâ ettiklerini yazmıştır.²⁸⁵ Örneğin *Menâlü't-tâlib* adlı eserini h. 606 yılında yazmayı bitirmiştir. Müstemlîler arasında

²⁸⁰ Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 10/248-249, 350, 351; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir*, 185, 186, 187, 190, 199, 201; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/54.

²⁸¹ İbnü'l-Fuvâtî, *Mecmau'l-âdâb*, 4/440; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fi'ilmî'l-Arabiyye*, 1/35.

²⁸² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2270.

²⁸³ Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r-ravdateyn*, 69.

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/38; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/349-350; İbnü'l-Fuvâtî, *Mecmau'l-âdâb*, 4/440.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 44.

kardeşinin diğer oğlu Abdülkerîm b. Ebî Muzaffer Şemsüddîn İbnü'l-Esîr ve kız kardeşinin çocukları olan Ömer b. Sa'd Hüseyin b. Kırtas Ebü'l-Kâsım ve Yûsuf b. Sa'd Hüseyin b. Kırtas Muvaffakuddîn Ebü'l-İzz, Muhammed b. Sa'd b. Hüseyin b. Kırtas İmâdüddîn Ebî Abdillâh gibi yeğenleri vardır. Mecdüddîn'in yeğenleri onun eserlerinin hepsini dinlemiş, kız kardeşinin oğlu Muvaffakuddîn Ebü'l-İzz *Kitâbu'l-Murassa* adlı eseri Ziyâüddîn'in oğlu Şerefüddîn b. Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr ise *Menâlü't-tâlib* adlı eseri istinsâh etmiştir.²⁸⁶

3. Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrillâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (öl. 637/1239) Vezir ve belağat âlimi olan Ziyâüddîn, abisi Mecdüddîn'den on dört yaş küçük olup ondan hadîs dersi almıştır.²⁸⁷ Abisinin kitaplarının okutulmasını sağlamış,²⁸⁸ *Câmiu'l-usûl* adlı eseri abisinden arz ve kırâat usûluyla almış ve *el-Muhtasar min kitâbi câmiu'l-usûl ve'l-eser* adıyla ihtisâr etmiştir.²⁸⁹

4. Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî (öl. 646/1248)²⁹⁰ Dil âlimi Kemâlüddîn İbnü'l-Enbârî (öl. 577/1181) ve hadîs âlimi Ebû Tâhir es-Silefî (öl. 576/1180) gibi âlimlerden ders aldı. Eyyûbî devletinde divân-ı istifâ başkanlığı yaptı. Haleb'de vefat etti. İbnü'l-Kıftî, Mecdüddîn'in tüm eserlerini ve rivâyetlerini icâzet yoluyla almıştır.²⁹¹

5. İsmâîl b. Hamîd b. Abdirrahmân el-Hazrecî Şihâb el-Kûsî eş-Şâfî (öl. 653/1256) Mısır'ın Kûs şehrinde doğdu. Cemâlü'l-İslâm medresesinde müderristi. Ebû Şâme el-Makdisî *Târîhu mu'cem* adlı tabakât ve ricâl konusundaki eserini inceleyip hatalarını tespit etmiştir. Şam'da vefat etti. Evini dârülhadîs olmak üzere vakfetti.²⁹² İzzeddîn İbnü'l-Esîr'in de öğrencileri arasında sayılır.²⁹³

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 630; Eserin yazması Bağdat Hıznetü'l-Evkâf kütüphanesinde 5560 rakamla kayıtlıdır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabîyye*, 1/36, 46.

²⁸⁷ Timurtaş, *Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in Dîvân Kitâbeti*, 12.

²⁸⁸ Keccû, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 631. Kendisinden *Câmiu'l-usûl*'ü semâ' yoluyla alanlar arasında Hanefî fakîhi Mahmud b. Mevdûd b. Buldacî el-Mevsilî de yer alır. Bk. İbnü'l-Fuvâtî, *Mecmau'l-âdâb*, 4/440.

²⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabîyye*, 1/35, İbnü'l-Fuvâtî, *Mecmau'l-âdâb*, 4/440; Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 25, 139.

²⁹⁰ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 2/212.

²⁹¹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/258; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 23/227; Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, 179-180.

²⁹² Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 66; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/186.

²⁹³ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/27.

6. Şihâbet-Tusî Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Şihâbüddîn (öl. 596/1200) Şâfiîlerin önde gelenlerinden biriydi. Bağdat ve Mısır'da bulundu. Mısır'a yerleşti orada vefat etti. Kâhire'de Menâzilü'l-İzz adlı medresede ders verdi. Şihâbüddîn el-Kûsî kendisinden rivâyet edenler arasındadır.²⁹⁴

7. Tâcuddîn Abdülmuhsin Muhammed b. Muhammed b. el-Hamîd el-Bâcürbâkî (öl. 699/1299) el-Cezîre bölgesinde Nusaybin yakınlarında olan beldeye izâfetle el-Bâcürbâkî nisbesiyle anıldı. Musul'da camide geniş ilim halkası vardı. Dımaşk Câmîî'sinde ve Gazzeliye Medresesi'nde vekîl olarak ders verdi. İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl* adlı eserini rivâyet etti.²⁹⁵

8. Ebû'l-Hasen Fahrüddîn Alî b. Ahmed b. Abdilvâhid el-Buhârî el-Hanbelî (öl. 690/ 1291) Fahrüddîn el-Buhârî İbnü'l-Esîr'den icâzet yoluyla rivâyette bulunmuştur.²⁹⁶

9. Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammed Ali el-Kaşgarî el-Hanefî (öl. 687/1288) İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eserine Ebû Alî el-Cübbâî'nin (öl. 303/916) *Takyidu'l-mühmel* ve *Ravdü'l-ünuf*, el-Herevî'nin (öl. 401/1011) *Garîbu'l-Kur'ân* ve Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserlerinden ilaveler yaparak h. 663 yılında zeyl yazmıştır. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'den rivâyette bulunanlar arasında sayılan el-Kaşgarî, İzzüddîn İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* adlı eserini deihtisâr etmiştir.²⁹⁷

10. Ebû'l-Hüseyn, Abdullatîf Ahmed b. Abdillâh b. el-Kâsım eş-Şehrezûrî el-Musûlî (öl. 614/ 1217) Musul'da Şâfiî fikhı üzerine şehrin kâdîlarından ilim tahsîl etti. Musul şehrinin kâdılığını birçok kez üstlendi. Hadîs ilmini öğrendi.²⁹⁸

²⁹⁴ İbnü'l-Mülakkin, *el-İkdü'l-müzheb*, 363; Keccû, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 631; Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", 21/28; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/24; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/387-388; İbnü'l-İmâd, *Şezeretü'z-zeheb*, 6/534.

²⁹⁵ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Ebû's-Safâ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut (Beyrut: Dârü İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, 2000), 18/198-199; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/190.

²⁹⁶ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490; Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 59; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/366. Mecdüddîn'den rivâyette bulunanlar arasında ismi kaynaklarda belirtilmeyen oğlu da yer almaktadır. Bk. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490.

²⁹⁷ İbnü'l-Mülakkin, *el-İkdü'l-müzheb*, 341; Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 66; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/54.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/36; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2/397-398; İbnü'l-Mülakkin, *el-İkdü'l-müzheb*, 344.

11. Muhammed b. Ebi'l-Hasen b. İsa b. Derbâs el-Musulî el- Hezbânî Şerefüddîn Ebû Yûsuf (öl. ?/?) Ebû Yûsuf, İbnü'l-Esîr'den *Câmiu'l-usûl*'ünü icâzet yoluyla almıştır.²⁹⁹

12. Abdü'l-Azîz b. Abdilcebbâr b. Ömer el-Hallatî (öl. 680/1282)

Musul'da yüz küsür yaşlarında vefat etti. Sûfî ve şâir olan Evhâdüddîn el-Kirmânî'nin (öl. 635/1238) yakın arkadaşlarından idi. *Câmiu'l-usûl*'ü İbnü'l-Esîr'den semâ' yoluyla aldı.³⁰⁰

13. Afifuddîn Gâzî b. Ahmed b. Yûnus el-Musulî (öl. ?/ ?)³⁰¹ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'den *Câmiu'l-usûl*'ü semâ' yoluyla almıştır.

14. İbn İlalmış, Ebû Hafs Kemâlüddîn Ömer b. el-Hızır b. İlalmış ed-Düneysirî et-Türkî eş-Şâfiî (öl. 640/1242) Artukoğullarının (1102-1409) hâkimiyet sahasındaki ed-Düneysir'de doğdu. Beldesinde bulunan âlimlerden hadîs okudu. On beş yaşına geldiğinde Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (öl. 476/1083) Şâfiî fikhına ait *et-Tenbîh* adlı eserini tadrîs etti.³⁰² Musul hâkimi Nûreddîn Zengî Arslanşah (öl. 607/1201) ordusuyla ed-Düneysir'de konakladığı sırada Mecdüddîn'den kırâat usûlüyle hadîs almıştır.³⁰³

Tarihçiler, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in öğrencilerinin isimlerinin hepsini zikretmemişlerdir. ez-Zehebî kendisinden rivâyet edenler arasında oğlunu, Şihâb el-Kûsî, Bâcûrbakî ve Fahrüddîn İbnü'l-Buhârî'yi saymıştır. es-Sübkî de Bâcûrbakî ismini vermeden diğer üç ismi zikreder. Mecdüddîn'den rivâyet eden bu isimleri verdikten sonra "...*tâife ve cemaat rivâyet etti.*" diyerek öğrenci sayısının çokluğunu îmâ ederler.³⁰⁴ Yâkût el-Hamevî'nin de "Eserleri Musul'da ve diğer şehirlerde meşhurdur."demesi onun Musul dışındaki şehirlerde öğrencilerinin var olduğunu gösterir.³⁰⁵

İbnü'l-Esîr'in idarî görevini sürdürürken insanların eserlerini semâ' etmek için evini ziyaret ettiklerini düşünürsek öğrencilerinin sayısının daha fazla olması

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/36.

³⁰⁰ İbnü'l-Fuvatî, *Mecmau'l-âdâb*, 3/216; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/38.

³⁰¹ İbnü'l-Fuvatî, *Mecmau'l-âdâb*, 1/463.

³⁰² Ebû Hafs Ömer b. Hızır b. İlalmış ed-Düneysirî, *Kitâbu Târîh-i Düneysir*, thk. İbrâhim Sâlih (Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 1993), 10-12; İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 4/219; Ali Sahyibânî, *et-Te'vil fî garîbi'l-hadîs min hilali kitâbu'n-nihâye li İbni'l-Esîr* (Riyad: Mektebetü'r- Rüşd, 2009), 36.

³⁰³ ed-Düneysirî, *Târîh-i Düneysir*, 101-103.

³⁰⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/366.

³⁰⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/2269.

gerekir.³⁰⁶ Nitekim çağımız araştırmacılarından Fethî Ahmed Alîyyüddîn, *Câmiu'l-usûl* ve *el-Murassa* yazma nüshalarının olduğu İstanbul Feyzullah Efendi, Bağdat Evkâf ve Şam Zâhiriyye kütüphanesi nüshalarını tedkik etmiş ve toplam öğrenci sayısının 26 olduğunu, bu sayının daha çok olabileceğini ifade etmiştir.³⁰⁷

1.2.5. İslâm Âlimlerinin Kendisi Hakkındaki Görüşleri

İbnü'l-Esîr kardeşlerin yazmış oldukları *Câmiu'l-usûl fî-ehâdisi'r-Resûl*, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs* ve *'l-eser*, *el-Kâmil fî't-târîh*, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, *el-Messelü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib* ve *'ş-şâir* gibi eserler günümüzde kaynaklıkdeğerini koruyarak hâlâ hafızalarda yer etmektedir. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in hayatını ele alan kişiler ondan övgüyle bahsetmiştir. Hemen hemen tüm biyografi yazarları onun güzel ahlâkını, ilminin ve değerinin yüksekliğini dile getirmiştir. Kendisi hakkında İslâm âlimlerinin yapmış oldukları yorumları ortaya koyarak onu daha iyi tanımaya çalışacağız. Kendisi hakkında şu yorumlar yapılmıştır:

Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (öl. 626/1229): “Âlim, fâzıl ve tam bir önderdi. Arap dili, Kur'ân, nahiv ve hadîs ilimlerini öğrendi. Hadîslerin sıhhatini ve zayıfını ve fikhını bilirdi. Şâfiî olup eserleri Musul ve diğer şehirlerde meşhurdur.”³⁰⁸

İbn Nukta Ebû Bekr Muhammed b. Abdilğanî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el Bağdâdî (öl. 629/1231): “Önde gelen sika bir şahsiyetti. *Garibu'l-hadîs*, *Tefsiri'l-Kur'ân*, *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl* gibi eserler tasnif etti.”³⁰⁹

Ebü'l-Hasen İzzüddîn el-Cezerî (öl. 630/1233): “Fıkıh, fıkıh usûlu, nahiv, hadîs, lügat, konularında âlimdi. Tefsîr, hadîs, nahiv, ğarîbu'l-hadîs alanında meşhur eserleri ve risâleleri vardır. Mahâretli bir kâtib, istikâmet sahibi ve kendi zamanında darb-ı mesel olmuş bir kişidir. Abim hakkında söylediklerimden dolayı beni eleştirenler olabilir ama asrımızda onu tanıyanlar onun hakkında söylediklerimin oldukça az olduğunu bilir.”³¹⁰

³⁰⁶ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/32; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/259.

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/35.

³⁰⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5 / 2268-2269.

³⁰⁹ İbn Nukta, *Tekmiletü'l-ikmâl*, 1/123.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, 10/350-351.

İbnü'd-Dübeysî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Alî ed-Dübeysî (öl. 637/1239):“Edebiyat alanında tam bir bilgiye sahiptir. Nahiv, hadîs, şerhi garîbu'l-hadîs alanlarında insanların çok istifade ettiği kitaplar tasnif etti. Müttakî, iyilik ve ihsânı çok bir zât olup birçokilim dalında bilgi sahibidir.”³¹¹

İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed el-Erbîlî (öl. 637/1239): “Zikredilen meşhur âlimler ve önde gelenlerden biriydi. Kendisine güvenilen, danışılan, örnek bir şahsiyetti. Önce nahiv ilmini sonra hadîs ilmini tahsil etti. Kendisinin eşsiz eserleri ve geniş risâleleri vardır.”³¹²

İbn İlalmış, Ebû Hafs Kemâlüddîn Ömer b. el-Hızır b. İlalmış ed-Düneysirî et-Türkî eş-Şâfiî (öl. 640/1242):İbn İlalmış yazmış olduğu tarih kitabında ed-Düneysir'de oturan veya ed-Düneysir'e uğrayan hadîs hocaları arasında Mecdüddîn'e de ikinci bölümde yer verir. Onun hakkındaki görüşleri şöyledir: “Âlim ve faziletli biriydi. Hadîs ve edebiyatta çeşitli ilimlere sahipti. Bu alanlarda eserleri vardır.”³¹³

Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî (öl. 646/1248): “ Önde gelen kâtib idi. Şerî ilimlerde eserler ortaya koydu. İnsanların sevgi ve ilgisini kazanan tarihe mal olmuş kişidir.”³¹⁴

İbnü's-Şa'âr Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Mübârek b. Ebî Bekr Ahmed b. Hamdân el-Mevsîlî (öl. 654/1256):“Şâfiî mezhebi üzerine fıkıh eğitimi aldı. Önce Arap dili, Nahiv sonra hadîs ilmini öğrendi. Sûfilere ribât yaptırdı. Fıkıh, fıkıh usûlü, hadîs ve Arap dili gibi birçok ilimde kavrayış sahibi âlimdi. Eserleri, Musul'da meşhûrdur ve eserlerine yoğun talep vardır.”³¹⁵

Ebü Muhammed Abdillâh el-Münzirî (öl. 656/1258): “Hadîs rivâyet etti. *Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm, Câmiu'l-usûl fî ehâdisir-resûl, en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *Menâkıbu'l-imâm eş-Şâfiî*, 31.

³¹² İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 4/141. Erbil'de divân reisliği ve Erbil Atabeyi Muzafferüddîn Gökbörî'ye vezirlik yapmış olan İbnü'l-Müstevfî, Mecdüddîn'in bazı önde gelen kişilere yazdığı risaleleri kendisine okumuştur. Bk. İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33.

³¹³ ed-Düneysirî, *Tarih-i Düneysir*, 101.

³¹⁴ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/257- 258

³¹⁵ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/32.

gibi güzel eserler ortaya koydu. Asrının önde gelen, seçkin ve meşhur kişilerinden biriydi.”³¹⁶

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (öl. 748/1348): ez-Zehebî, Mecdüddîn'in önde gelen mâhir bir âlim, reîs ve kâdı olduğunu belirtir.³¹⁷ Ebû Şâme el-Makdisî'den nakille onun reîs ve müşâvir olduğunu hadîs ve edebiyat okuduğunu aktarır.³¹⁸

İbnü's-Şa'âr'ın “insanların en cimrisi olduğu” ithamına karşı ez-Zehebî: “Bütün mal varlığını Allah için vakfeden kişinin cimri olamayacağını, onun ihsân ve iktisat sahibi bir kişi olduğunu.” söyleyerek İbnü'l-Esîr'i savunur.³¹⁹

Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (öl. 771/1370): Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in devlet adamlığı yönüne işaret ederek: “Divân başkanı, divân yazışmalarında mâhir, faziletli ve kendisine danışılan biriydi.” demektedir.³²⁰

Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr (öl. 774/1373): İbn Kesîr, onun iyi bir fakîh, zekî, ihsân sahibi, güvenilir müşâvir olduğunu³²¹ sağlam bir metânete sahip, dindarlıkta darb-ı mesel hâline geldiğini, zamanının iyi insanlar arasında sırât-ı müstakîm üzere yaşadığını belirtir.³²²

Taşköprüzâde Ahmed Efendi (öl. 968/1561): Taşköprüzâde'ye göre İbnü'l-Esîr, muhaddis ve dilci bir âlim olup, kendisinden birçok kişi rivâyette bulunmuştur.³²³

Mehmet Şerefettin Yaltkaya (1880-1947): Mecdüddîn'i muhaddis, hâfız³²⁴ ve dilci olarak tanımlayarak şöyle der: “Sadreddîn Konevî'nin (öl. 673/ 1274) *Câmiu'l-usûl*'ü okutmuş olması ve Kutbuddîn eş-Şîrâzî'nin (öl. 710/1311) de

³¹⁶ el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2/192.

³¹⁷ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/488.

³¹⁸ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490.

³¹⁹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/491.

³²⁰ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/367.

³²¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 2/715.

³²² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/54.

³²³ Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûâtî'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1985), 2/129.

³²⁴ Yüz bin hadîsi metniyle, senediyle, râvîlerinin cerh ve ta'diliyle hayat hikâyeleriyle bilen kişidir. *Kütüb-i Sitte*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, el-Beyhâkî'nin *es-Sünen*'i ve et-Taberânî'nin *Mu'cem*'lerindeki hadîsleri bilen kişi hâfızların en alt tabakasından sayılır. Bk. Ahmed Naîm, *Kırk Hadîs* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1343), 9; Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 7.

Konevî'den öğrenmiş olması eserin büyüklüğünü ve müellifinin güvenilirliğini, faziletini ortaya koymuştur.”³²⁵

Batıda yapılan araştırmalarda İbnü'l-Esîr ailesinin Kürt mü Arap mı olduğu tartışılmış, Diyarbakır şehrini kuran büyük nüfûza sahip Benû Bekr kabilesine mensup olma ihtimali üzerinde durulmuştur.³²⁶ İslâm dünyasında da yapılan bir araştırmada Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) ve Zeynüddîn el-İrakî'nin (öl. 806/1404) Kürt olduğu iddia edilmekte olup herhangi bir kaynak gösterilmemektedir.³²⁷

Dört halife döneminde el-Cezîre bölgesinde Rumların var olduğu tarihçiler tarafından belirtilmiştir.³²⁸ Bölgeye Arap kabileler yerleşmiş olduğunu bölgede hüküm süren Arap hânedanlıkları Hamdânîler (905-1004) ve Ukaylîler'den (990-1096) anlıyoruz. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (öl. 455/1063) h. 448 yılında Musul, Nusaybin, Diyarbakır bölgesine yaptığı seferlerde Türklerle Araplar arasında mücâdelelerin olması o bölgede Arap hâkimiyetini gösterir.³²⁹

Osmanlı dönemi bilim tarihçisi olan Taşköprüzâde Ahmed Efendi (öl. 968/1561) İbnü's-Salâh için el-Kürdî nisbesini kullanırken Mecdüddîn için eş-Şeybânî nisbesini verir.³³⁰ Çağımızdaki bazı araştırmacılar da Benü'l-Esîr ailesinin Arap kültür tarihinin bir semeresi olduğunu belirtmiştir.³³¹

İslâm tarihçilerinin hemen hemen hepsi Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'i Arap kabilesine nisbetle Şeybânî nisbesiyle anarlar. el-Cezîre bölgesinin ilk olarak dört halife döneminde Bizanstan alındığı Emevî ve Abbâsilerden sonra bölgeye Selçuklu Türklerinin yerleştiği, Kürtlerin Musul'un Kuzey bölgelerine X. yüzyıldan itibaren gelerek yerleştiği sabittir. Sonuç itibariyle Türk, Arap ve Kürtlerin komşu bölgelerde yaşadığı, İbnü'l-Esîr'in de bölgeye ilk yerleşen Müslüman Araplardan olduğu anlaşılmaktadır.

³²⁵ Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 9; Konevî, *Câmiu'l-usûl*'ü İbnü'l-Esîr'in öğrencilerinden Şeyh Ya'kûb el-Hamdânî'den rivâyet etmiştir. Bk. Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 85.

³²⁶ Bk. The Free Encyclopedia (Wikipedia), “İbn Athir” (Erişim 27 Ocak 2021).

³²⁷ Mâhir Tâhir İsmâîl, “Eshâmi ulemâi'l-Kürd fi hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye el-imâm Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî”, *Külliyeti'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 2/44 (Bağdat 2015), 327.

³²⁸ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 125.

³²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 8/332-334.

³³⁰ Bk. Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/129; 1/124.

³³¹ Bk. Hamdân, *Benü'l-Esîr*, 20; Koçkuzu, “İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn”, 21/28; Özeydin, “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, 21/27.

1.2.6. Eserleri ve Sonraki Döneme Etkileri

İbnü'l-Esîr eserlerini oluşturmada önce çalıştığı alanla ilgili kendisinden önce ortaya konulan eserleri incelemiş, eser verenlerin tasnif metodlarını ve amaçlarını irdelemiştir. Eserlerini tasnîften önce önde gelen ilim erbâbıyla istişâreler yapmış ve onların teşvik etmesiyle düşüncelerini gerçekleştirme azmi artmıştır. Geçmişini irdeleyip yeni eserler ortaya koyarken kendisinin yaptığı iş tertîp, ihtisâr, telfik ve tercîhtir. Bunlara ilave olarak kendisi gerektiğinde üzerinde durulmamış konuları delillendirmiş, kapalı hususları açıklamıştır.³³²

el-Hamevî 10, İbnü's-Şa'âr, 11, İbnü'l-Kıftî 12 eserinin adını zikreder.³³³ Türkiye Cumhuriyetinin ikinci Diyanet İşleri Başkanı olan Mehmet Şerefettin Yaltkaya'nın tespitine göre toplamda 18 eseri vardır. Bu eserlerin toplamı 35 cilt kadar olup dört cildi matbûdur.³³⁴ Ali Sahyibânî'ye göre dört matbû, dört yazma³³⁵ olmak üzere toplam on yedi eseri vardır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı da ulaşmamıştır. S. Kemal Sandıkçı'ya (öl. 2021) göre toplam on yedi eseri vardır. Sandıkçı, dokuz eserin günümüze ulaştığını, sekiz eserinin günümüzde varlığının tespit edilemediğini, altı eserin matbû, üç eserin değişik kütüphanelerde yazma hâlinde olduğunu belirtir.³³⁶ Semîr Saîd Keccû, Muhammed Abdülhay Küllâb'a göre³³⁷ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in eserlerinin sayısını on yedi, Abdullah Hamdân'a göre ise on sekizdir. Ali Osman Koçkuzu (öl. 2020) ise kendisine nisbet edilen eserlerle birlikte eser sayısını on dört olarak tespit etmiştir.³³⁸

Araştırmamızda Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in eserlerini matbû olan ve yazma olan başlıklarında ele alacağız. Tesbitimize göre matbû eserlerinin sayısı yedi olup toplamda bazı yayınevi basım farkları da dikkate alındığında 29 cilt olmaktadır. Matbû olmayan ve kendisine nispet edilen eserlerin varlığı dünya ve Türkiye'deki yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde araştırmalar yapıldıkça ortaya çıkacağı

³³² İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/43-46, 51,69.

³³³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2270-2271; İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/258.

³³⁴ Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 38.

³³⁵ Sahyibânî'nin yazma eserler arasında zikrettiği *el-Bedi fi ilmi'l-Arabi*, *eş-Şâfi fi şerhi müsnedi's-Şâfi* ve *el-Muhtâr fi Menâkıbi'l-Ahyâr* adlı eserleri günümüzde basılmıştır.

³³⁶ Sahyibânî, *et-Te'vil fi garîbi'l-hadis*, 39-42; İbnü'l-Esîr *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/43.

³³⁷ Keccû, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 634-637; Muhammed Hâlid Abdülhay Küllâb, *Ehâdisu kitâbu'n-nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser li İbni'l-Esîr* (Gazze: İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 78-83.

³³⁸ Hamdân, *Benü'l-Esîr*, 31-60; Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", 21/28-29.

kanaatindeyiz. Örneğin kayıp eserleri arasında zikredilen³³⁹ *el-İnsâf fi'l-cem' beyne'l-keşf ve'l-keşşâf* adlı eserin yazma nüshasının Suudi Arabistan'da olduğu tespit edilmiştir.³⁴⁰

Eserleriyle ilgili diğer bir konuda eserlerinin tamamını hastalığı sırasında yazdığı görüşüdür ki bu gerçeği tam yansıtmamaktadır. İbn Hallikân “Bana ulaştığına göre İbnü'l-Esîr, eserlerinin hepsini hastalığı sürecinde yazdı.”³⁴¹ İbnü'l-İmâd da “İbnü'l-Esîr'in eserlerinin tamamını hastalığı döneminde meydana getirdiği hikâye edilir.”³⁴² diyerek kesin olmayan dil kullanırlar.

Ebü Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267) İbnü'l-Esîr'in güzel kitaplar yazdığını “Onlardan bazıları *Câmiu'l-usûl*, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs* ve *Şerhü müsnedi's-Şâfi*.” diyerek sadece bu üç eseri zikretmiştir.³⁴³ Tâcüddîn es-Sübkî (öl. 771/1370) de: “*Câmiu'l-usûl*, *garîbu'l-hadîs*, *Şerhü müsnedi's-Şâfi* ve diğer eserlerin sahibi” diyerek el-Makdisî gibi üç eserini ön plana çıkarmaktadır.³⁴⁴ İbnü'l-Füvatî'nin (öl. 723/1323) tespitlerine göre Bağdat dönüşünde *Câmiu'l-usûl*'ü sonra *en-Nihâye*'yi sonra da *eş-Şâfi* adlı eserlerini yazmıştır.³⁴⁵ İbnü'l-Mülakkin (öl. 804/1401) de bu üç eseri öncelikle zikreder.³⁴⁶

Kanaatimize göre İbnü'l-Esîr, bu üç eseri hastalığa yakalanmadan önce yazmıştır. Hayattayken bu üç eseriyle tanınmıştır.³⁴⁷ Bu eserlerin ortak özelliği hacimlerinin geniş ve hadîs ilmiyle ilgili olmasıdır. Bu da gösteriyor ki onun İslâm dünyasında tanınması hadîsçi kimliğiyle olup devlete adamlığı kimliği ikinci derecede kalmıştır.

eş-Şâfi adlı eserine yazdığı mukaddimede hadîs ilmine ilgi duyan kişiye gerekecek hadîs usûlü konularını özet olarak vereceğini daha fazla bilgi almak

³³⁹ Sahyibânî, *et-Te'vil fî garîbi'l-hadîs*, 40.

³⁴⁰ Ahmed Muhammed Sühlül, “el-İmâm İbnü'l-Esîr ve eseruhû fî sünneti'l-beşiri'n nezîr”, *Taif Üniversitesi* (Erişim 20 Ekim 2021). Yazma nüshanın Suudi Arabistan'da Melik Fahd Mushafları Basım Enstitüsü'nde olduğu belirtilmiştir. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî eserin 7. Asrın başlarında yazılmış yazma nüshasının Mısır'ın Feyyûm şehrinde ve Medine'de Mahmûdiye kütüphanesinde olduğunu, 1974 yılında yazmasını gördüğünü belirtir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 19.

³⁴¹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/142.

³⁴² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/44.

³⁴³ Ebü Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r-ravdateyn*, 68.

³⁴⁴ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/366.

³⁴⁵ İbnü'l-Füvatî, *Mecmau'l-âdâb*, 4/497-498. İslâm dünyasında yapılan yüksek lisans çalışmasına göre *Câmiu'l-usûl* adlı eserin hastalıktan önce yazıldığı kesindir. Eserin yazılış tarihi İstanbul'daki nüshada h. 592, Dublin'deki nüshada ise h. 596 olarak verilmektedir. Bk. Küllâb, *Ehâdisu kitâbu'n-nihâye*, 77.

³⁴⁶ İbnü'l-Mülakkin, *el-İkdü'l-müzheb*, 341.

³⁴⁷ *el-Murassa* adlı eserini vefatından bir yıl önce, *Menâlü't-tâlib* adlı eseri ise vefatından altı ay önce yazmıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Murassa*, 15-18; İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 3-5.

isteyenlerin *Câmiu'l-usûl*'ün mukaddimesine müracaat etmelerini tavsiye etmesinden anlıyoruz ki eş-Şâfi adlı şerhini *Câmiu'l-usûl*'den sonra yazmıştır.³⁴⁸

ez-Zirikli³⁴⁹ ve et-Tenâhî'nin yazma nüshalar üzerinde yaptığı çalışmalara göre *Menâlut-tâlib* adlı eserini İzzuddîn'in oğlu Muhammed b. Abdilkerîm cemâziyelevvel h. 606 yılında yazmıştır.³⁵⁰ Vefatından altı ay önce yazıldığı anlaşılmaktadır. *el-Murassa* adlı eseri de h. 605 yılında yazılmıştır. İbrâhîm es-Sâmurî'nin Bağdat'da el-Mektebetü'l-Evkâfi'l-Âmme'de 110 numaralı kayıttaki yazması üzerindeki incelemesine göre *el-Murassa* adlı eseri Cemâluddîn Ebü'l-Kâsım adlı şahıs Mecdüddîn'e h. 605 yılında okumuştur.³⁵¹

1.2.6.1. Matbû Eserleri

Hadîs İlimleri Alanındaki Eserleri

Câmiu'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl

Mecdüddîn İbnü'l-Esir, eserin çok geniş ve hacimli bir eser olduğunu belirtir. Eser, *Kütüb-i Sitte*'nin hadîslerini ihtiva etmektedir. Bundan dolayı İbnü'l-Esir cem türü bu çalışmasını azgın dalgalı deniz, yolları sıkıntılı çöle benzetmiştir. Eserini ilim ehliyle istişâreler ederek uzun araştırma sonucu cem' ve tertîb etmiştir.³⁵² Mecdüddîn İbnü'l-Esir, hadîs tarihini araştırırken el-Buhârî ve Müslim'i cem edip müsned tarzında tertîp eden Ebû Bekir el-Berkânî (öl. 425/1034), Ebû Mes'ûd ed-Dîmeşkî (öl. 400/1010) ve Ebû Abdullah el-Humeydî (öl. 488/1095)³⁵³ eserlerini gözden geçirmiş ve onlardan sonra *Kütüb-i Sitte*'yi ilk defa cem eden Ebü'l-Hasen Rezîn b. Muâviye el-Abderî es-Sarakustî'nin (öl. 535/1140) el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri, Mâlik'in *el-Muvattâ*'ı, Ebû İsmâ et-Tirmizî'nin *el-Câmi*'i, Ebû Dâvûd Sicistânî ve Ebû Abdurrahmân en-Nesâî'nin *es-Sünen*'leri cem' ettiği *et-Tecrîd li's-sıhah ve's-sünen (el-Cem beyne'l-usûli's-sitte)* adlı eserini incelemiştir.³⁵⁴ Mecdüddîn İbnü'l-Esir, er-Rezîn'in bu eserinde tekrarların çok olduğu, konuların tertîbinin iyi olmadığı, bazı hadîslerin eserde olmadığını tespit etmiştir. İbnü'l-Esir,

³⁴⁸ İbnü'l-Esir, *eş-Şâfi*, 1/37.

³⁴⁹ ez-Zirikli, "İbnü'l-Esir", 5/272

³⁵⁰ İbnü'l-Esir, *Menâlü't-tâlib*, 43-45.

³⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Murassa*, 13.

³⁵² İbnü'l-Esir, *Câmiu'l-usûl*, 1/51- 52.

³⁵³ İbnü'l-Esir, *Câmiu'l-usûl*, 1/48.

³⁵⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte*, 2/175.

kitabı yeniden tanzîm etmeye, hadîslerde geçen yabancı kelimeleri şerh ederek eseri kullanımı kolay hâle getirmeye karar vermiştir.³⁵⁵

Eserini oluştururken er-Rezîn'in kitâbını ve tertîbini benimsemeyip kendisinin bizzat okuyup dinlediği asıl kaynakları ve el-Buhârî ve Müslim'in hadîslerini cem konusunda en güzel çalışma olan el-Humeydî'nin *el-Cem ' beyne's-Sahîhayn* adlı eserini esas almıştır. Kendisinden önceki geleneğe uyarak hadîslerin senedlerini hazfetmiştir.³⁵⁶

Merfû' hadîslerde onu Rasûlullah'dan rivâyet eden sahâbînin ismini, mevkûf hadîslerde onu sahâbîden rivâyet eden kişinin adını zikretmiştir. Kitâbın sonuna sahabî, tâbiî gibi kitapta adı geçen bütün râvîlerin biyografilerini alfabetik olarak yazmıştır.³⁵⁷

Eser Mebâdî, Makâsîd ve Havâtîm olmak üzere üç ana bölümde ele alınmıştır.³⁵⁸ Mebâdî bölümünde bir mukaddime ve dört fasıl vardır. Bu bölümde eserin yazılış sebebi, hadîs usûlü ve tarihi ile ilgili bilgiler yer alır.³⁵⁹ Makâsîd³⁶⁰ bölümü hadîslerin alfabetik konulara göre tertib edildiği, 9523 hadîsin yer aldığı esas bölümdür.³⁶¹ Havâtîm bölümü ise konusu itibariyle birçok konuyu içeren hadîslere ulaşmak maksadıyla hadîslerin geçtiği yerleri alfabetik olarak gösteren bir çeşit fihrist niteliğindedir. Bu bölümde ayrıca Hz. Peygamber'in hayatı ve kitapta geçen râvîlerin biyografilerine yer verilmiştir.³⁶² Eserin Türkçe'ye yapılan tercüme ve şerhinde toplam 131 kitâb, 121 bâb, 503 fasıl, 329 furû', 367 nev'i, 12 kısım ve 518 başlık tespit etmişlerdir.³⁶³

Hadîs kitapları genellikle ana konu başlığı (Kitâb) ve alt konu başlıkları (Bâb) olarak düzenlenmişken "İbnü'l-Esîr kitâb ana başlığını önce bâblara, bâbları fasıllara, fasılları furûlara, furûları nevilere ayırmak şeklinde çok daha ileri ve modern sayılacak bir anlayışla eserini te'lif etmiştir."³⁶⁴

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/48, 49.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/51, 53, 55. Eser Mecdüddîn'in kardeşi Ziyâüddîn tarafından *el-Muhtasar min Câmiü'l-usûl ve'l-eser* adıyla ihtisâr edilmiştir. Bk. Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 139.

³⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/54.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/34.

³⁵⁹ Bk. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/35-205.

³⁶⁰ Bk. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/35-206.

³⁶¹ Bk. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 11/804.

³⁶² Ceylan, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 55-56

³⁶³ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/26-27.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/26.

Yâkut el-Hamevî (öl. 626/1229) eserin on cilt olduğunu hadîslerin garîb lafızlarını açıkladığını, ricâl bilgisi verdiği belirterek: “Böyle bir eserin benzeri asla tasnif edilmedi, edilemez.”³⁶⁵ demiştir. İbnü’ş-Şa’âr (öl. 654/1256) eserin tertîbinin güzel olduğunu söyler.³⁶⁶ İbn Hallikân (öl. 681/1282) da eserde *Sihâh-ı Sitte*’nin bir araya getirildiğini, er-Rezîn’in kitâbı gibi olup ona ilaveler yapıldığını belirtmiştir.³⁶⁷

Ebü’l-Kâsım Şerefüddîn İbnü’l-Bârizî (öl. 738/1338)³⁶⁸ *Câmiu’l-usûl*’e yaptığı ihtisârın mukaddimesinde *Câmiu’l-usûl*’un tertîbinin, konulara ayırma işinin son derece başarılı olduğunu bu alanda yenilikler ortaya koyan nitelikli bir eser olduğunu söyler.³⁶⁹

Şerefüddîn et-Tîbî (öl. 743/1343) *Hulâsa fî usûli’l-hadîs* adlı eserinde *Câmiu’l-usûl*’ün mukaddimesinden üç ayrı yerde nakilde bulunmuştur.³⁷⁰ Mütevâtir haberin şartları, mevkûf haberin tanım ve devlet adamlarına yakınlaşmak için hadîs uyduranlarla ilgili kısımdan alıntılar yapmıştır.³⁷¹

Muhammed b. İsmâîl Emîr es-San‘ânî (öl. 1182/1768) Mecdüddîn’in et-Tirmizî’nin *el-Câmiî*’nde hadîsin sıhhatini bildiren hasen sahîh, sahîh hasen, hasen garîb gibi ifadeleri ve Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’inde râvîlerin durumu ile ilgili yaptığı açıklamaları hazfetmesini tenkit etmiştir.³⁷²

Tâhir el-Cezâirî (1852-1920): “Mecdüddîn İbnü’l-Esîr *Usûl-i Hamse* üzerine Mâlik’in *el-Muvattâ*’sını ilâve ederek altı esası oluşturdu. *Câmiu’l-usûl* böylece hadîslere ulaşmayı, onları anlamayı kolaylaştırmıştır.”³⁷³

Mecdüddîn’in *Câmiu’l-usûl* adlı bu eseri İslâm dünyasında hayli rağbet görmüş Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nde medreselerde okutulan eserler arasında yer almıştır.³⁷⁴

³⁶⁵ el-Hamevî, *Mu’cemu’l-üdebâ*, 5/2271.

³⁶⁶ İbnü’ş-Şa’âr, *Kalâidü’l-cümân*, 5/33.

³⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, 4/141.

³⁶⁸ ez-Ziriklî, “İbnü’l-Bârizî”, 8/73.

³⁶⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte*, 2/184-185.

³⁷⁰ el-Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *el-Hulâsa fî usûli’l-hadîs*, thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî (Kahire: Mektebetü’l-İslâmiyye, 2009), 32, 70, 87.

³⁷¹ İbnü’l-Esîr, *Câmiu’l-usûl*, 1/119, 121-122, 137.

³⁷² Muhammed b. İsmâîl Emîr es-San‘ânî, *Tavdîhu’l-efkâr li-meânî tenkihi’l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhâmîd (Medine: Mektebetü’s-Selefiyye, ty.), 1/82.

³⁷³ Tâhir el-Cezâirî ed-Dımaşkî, *Tevcihu’n-nazar ila usûli’l-eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü Matbûati’l-İslâmiyye, 1995), 1/230.

³⁷⁴ Yaltkaya, *İbnü’l-Esîrler*, 9; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 28.

Câmiu'l-usûl'ün Mukaddime'si *el-Kavlü'l-cemîl fî ilmi cerh ve't-ta'dil* adıyla Dârü İbn Hazm yayınevi tarafından 2009 yılında müstakil olarak basılmıştır.

Ülkemizde yapılan bazı akademik çalışmalarda bu eserin hadîs usûlü hakkında olduğunun ifade edilmesi ilmî bir hatadır.³⁷⁵

Eserin yazma nüshalarının İstanbul Feyzullah Efendi ve Şam Zâhiriyye kütüphanelerinde var olduğu tespit edilmiştir.³⁷⁶ *Câmiu'l-usûl* üzerine şerh³⁷⁷ ihtisâr ve zevâid³⁷⁸ çalışmaları yapılmıştır.

en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser

Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) bu eserle ilgili “Garîbu'l-hadîs kitaplarının en güzeli en meşhuru ve kullanımda en çok olanıdır.” der.³⁷⁹

Mecdüddîn'in temel dayanağı olan eserler el-Herevî (öl. 401/1010) ve İsfehânî'nin (öl. 581/1185) garîbü'l-hadîs'e dair kitapları olup³⁸⁰ sıkça yararlandığı diğer eserler ise Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin (öl. 276/889) *Garîbü'l-Hadîs*'i Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (öl. 328/940) *Garîbü'l-Hadîs*'i, el-Hattâbî el-Büstî'nin (öl. 388/998) *Garîbü'l-Hadîs*'i, ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*'idir.³⁸¹

Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre *en-Nihâye* 4211 kelime içermektedir. Kendisinden önce çalışma yapmış olan müelliflerden Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın eseri (öl. 224/838) 1453 kelime içerirken İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) eseri 1559 kelime, ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) eseri 3024 kelime içermektedir.³⁸² Eserin adından belli olacağı üzere alanında zirvedir. Kendisinden sonra Muvaffakuddîn el-Bağdadî'nin (öl. 629/1231)³⁸³ ve İbnü'l-Hâcib olarak bilinen Ebû Amr Cemâlüddîn

³⁷⁵ Bk. Gök, *Musul Atabeyliği*, 481; Havan, *XIII. Yüzyılda Musul Şehri*, 141.

³⁷⁶ Bk. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/7; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabîyye*, 1/35. *Câmiu'l-Usûl*'ün diğer baskıları için bk. Sühlül, “el-İmâm İbnü'l-Esîr”. ; Ceylan, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 55.

³⁷⁷ Daha fazla bilgi için bk. Muhyiddîn Atıyye vd. *Delîlu müellefâti'-hadîsi's- şerîf matbûati el-hadîs ve'l- kadîm* (Beyrut: Dâr-ı İbn-i Hazm, 1995), 1/327.

³⁷⁸ Detaylar için bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/536-537; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 527, 528, 530; Hamdân, *Benü'l-Esîr*, 37.

³⁷⁹ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 458; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 467.

³⁸⁰ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/596.

³⁸¹ Ceylan, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 35-36.

³⁸² Yusuf Akgül, *Edebi tür olarak garibu'l-hadîs: Kaynak-metod ve muhteva analizi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 205.

³⁸³ Mehmet Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 273.

Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (öl. 646/1249) dışında bu alanda eser veren olmamıştır. Ortaya konulan eserler ya ihtisâr ya da zeyl türünden eserlerdir.³⁸⁴

Zengî ve Eyyûbîler dönemi fakîh ve muhaddislerinden Bahâeddin b. Şeddâd (öl. 632/1234) h. 618 yazımını bitirdiği ahkâm hadîslerini şerhettiği eserinde yararlandığı garîbu'l- hadîs edebiyatı eserleri içinde *en-Nihâye* de yer almıştır.³⁸⁵

Arapça sözlükler içinde dil, edebiyat, tefsîr ve hadîs gibi konularda bilgiler veren ansiklopedik bir eser olan ve 80.000 kelime içeren *Lisânu'l-Arab*'da İbn Manzûr (öl. 711/1311) İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sini temel kaynak olarak kullanmıştır.³⁸⁶ Ebû Zekerîyyâ en-Nevevî (öl. 676/1277) *Tehzîbü'l-esmâ*³⁸⁷ ve *el-Minhâc*, Muhammed b. Alî el-Feyyûmî (öl.770/1368) *el-Misbâhu'l-münîr* ve Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî (öl. 1205/1791) *Tâcü'l-arûs* adlı eserlerinde *en-Nihâye*'den alıntılar yapmıştır.³⁸⁸ *en-Nihâye*'yi kaynak kullanan diğer müellif Muhammed b. Alî eş-Şevkânî'dir. (öl. 1250/1834). eş-Şevkânî, İbn Teymiyye'nin (öl. 652/1254) ahkâm hadîslerini ihtiva eden eseri üzerine yapmış olduğu şerhte *en-Nihâye*'ye yer vermiştir.³⁸⁹

en-Nihâye'nin çeşitli baskıları yapılmış, İslâm dünyasında ve ülkemizde lisanüstü tezlere, makalelere ve sempozyumlara konu olmuş, üzerine ihtisâr, zeyl gibi çalışmalar yapılmıştır.³⁹⁰

Ülkemizde Ortaçağ Tarihi bölümlerinde yapılan lisanüstü çalışmalarda *en-Nihâye*'nin adlandırılması ve tanımlanmasında ilmî hatalar dikkati çekmektedir. Örneğin: “*en-Nihâyet fi garibi'l-hadîs (Kayıp hadisler hakkında 5 cilt)*” şeklinde verilmiştir.³⁹¹

³⁸⁴ Hamdân, *Benü'l-Esîr*, 32.

³⁸⁵ Bk. İbn Şeddâd, *Delâ'ilü'l-ahkâm*, 1/290, 402, 433, 564; 2/115, 188, 339, 411, 555.

³⁸⁶ Hulusi Kılıç, “*Lisânu'l-Arab*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 27/195.

³⁸⁷ bk. en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*, 2/ 310, 335, 336; 3/132, 135, 149; 4/45, 65, 160, 191, 196.

³⁸⁸ İbrahim Hatiboğlu, “*en-Nihâye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/101.

³⁸⁹ bk. eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 12/243.

³⁹⁰ Detaylar için bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1989; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 467; Sühlül, “*el-İmâm İbnü'l-Esîr*” ; Atıyye vd. *Delilu Müellefati'l- hadîsi's şerîf*, 1/121.

³⁹¹ Gök, *Musul Atabeyliği*, 481; Havan, *XIII. Yüzyılda Musul Şehri*, 141.

eş-Şâfi fî Şerhi Müsnedi's-Şâfiî

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, şerh çalışması yaptığı İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i ile ilgili şunları ifâde eder. “*el-Müsned* isnâdları sağlam, tarîkleri muttasıl veâlimler arasında meşhurdur... *el-Müsned*'in müctehid imamlardan birisine ait olmasına rağmen âlimlerin ilgisizliğine şaşırdım. *el-Müsned*'e şerh yapan herhangi bir kimsenin varlığı bana ulaşmadı. Ebû Bekir el-Beyhâkî'nin (öl. 458/1066) *el-Müsned*'i kendi eseri *Kitâbu's-Sünen ve'l-asâr*'ın içine alması dışında bir çalışma bilmiyorum. Gönlümden geçirdiğim gibi bu kitaba manaların bölümlerini içeren bir şerh yazmaya kendimi adadım.”³⁹²

Yâkut el-Hamevî (öl. 626/1229) eserin ismini eş-Şâfi olarak verir ve İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'inin şerhidir” der.³⁹³ Yine o şu açıklamayı yapar: “Eserin tasnifi mükemmeldir. Eserde hadislerin ahkâmı, mânaları ve lügavî izâhları ele alınmıştır. Yaklaşık 100 kurrâstır.”³⁹⁴ İbn Hallikân eserin adını eş-Şâfi fî şerhi Müsnedi'l-İmâmi's-Şâfiî, ³⁹⁵İbn Tağrîberdî (öl. 874/1470)³⁹⁶, İsmâîl Paşa (1839-1920) ve ez-Ziriklî (1893-1976)³⁹⁷ eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî şeklinde verirler. Kâtip Çelebî (öl. 1067/ 1657) ³⁹⁸ ise eseri eş-Şâfi'l 'uyyi alâ fî şerhi müsnedi's-Şâfiî adıyla zikreder. Kâtip Çelebî'nin verdiği bu eser tesbitimize göre es-Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Müsned*'e yaptığı şerhin adıdır.³⁹⁹ Âmir Abdülbâsıt el-Cezzâr'ın Dârü'l-Kütübî'l-Mısıryye 306 ve 698 rakamlı numaralarda kayıtlı iki ayrı nüsha üzerinde yaptığı tahkîke göre Mejdüddîn İbnü'l-Esîr, eserine eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî ismini vermiştir.⁴⁰⁰

İbnü'l-Esîr'in yapmış olduğu şerh kendisinden sonraki çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (öl. 676/1277) Şâfiî fikhı ile ilgili

³⁹² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/17-18.

³⁹³ Eseri İbnü's- Şa'âr ve İbnü'l-Kıftî de aynı el-Hamevî gibi açıklar. Bk. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/258; İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33.

³⁹⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2271. Kürrâs, el-kürrâset kelimesinin cem-i cinsidir. Çoğul şekli kerârîs'tir. Çok sayıda evraktan oluşan bir cüze denir ki bir cüz on sayfadan oluşur. Bk. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*, Haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2013), “el-kürrâset”, 3/ 2709.

³⁹⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 4/141.

³⁹⁶ İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/198.

³⁹⁷ ez-Ziriklî, “İbnü'l-Esîr”, 5/272.

³⁹⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1683.

³⁹⁹ Bk. Celâleddîn Ebî'l-Fadl Abdurrahman Ebû Bekir es-Süyûtî eş-Şâfiî, *eş-Şâfi'l 'uyyi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî*, thk. el-Hasen Ali Mahmud el-Kısı (Bağdat: Irak Cumhuriyeti Divânü'l-Vakfi's-Sünnî, 2006), 1/57. *el-Müsned* üzerine yapılan bir tahrir çalışması da benzer ismi taşımaktadır. Bk. Muhammed Arafat el-Misrî el-Eserî, *Şifâu'l-ıyyu bi tahrirci ve tahkiki müsneidü'l-İmâmi's-Şâfiî* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1996).

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/7, 18; İbnü'l-Esîr, *Menâkıbu'l-imâmi's-Şâfiî*, 24-25.

eserlerde yer alan kavram ve isimlerin açıklamalarını yaptığı *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât* adlı eserinde İbnü'l-Esîr'in *el-Müsned* şerhinden alıntılar yapmıştır.⁴⁰¹ Bu durum *el-Müsned*'e yapılan şerhin Şâfiî çevrelerinde tanındığını ve kaynak değeri taşıdığını gösterir. Tezimizin giriş bölümünde de değindiğimiz gibi bu şerh, İbn Hacer el-Askalânî, Bedrüddîn el-Aynî, ez-Zürkânî gibi şârihler tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu şerhle ilgili Şerefettin Yaltkaya şu yorumu yapmıştır: “İlm-i hadîse dâir eş-Şâfiî fî şerhi müsnedi 'ş-Şâfiî adlı eseri ismiyle müsemma şâfi ve kâfi olup ismiyle tam uyum sağlamıştır.”⁴⁰²

İbnü'l-Esîr'in *el-Müsned*'e yapmış olduğu şerh Türkiye'de ahkâm hadisleri hakkında yapılan çalışmalarda da kaynak olarak kullanılmıştır.⁴⁰³

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde eş-Şâfiî şerhi ile ilgili daha detaylı bilgi vereceğimizden şimdilik bu bilgilerle yetiniyoruz.

el-Menâlü't-Tâlib fî Şerh-i Tivâli'l-Garâib

İbnü'ş- Şa'âr (öl. 654/1256)⁴⁰⁴ ve Tâcüddîn es-Sübkî (öl. 771/1370)⁴⁰⁵ “uzun hadîslerin şerhidir” şeklinde eseri tarif ederler.

en-Nihâye'yi tamamlayan bir çalışma⁴⁰⁶ olmakla birlikte *en-Nihâye*'den tasnifi farklıdır. *en-Nihâye*'de hadîslerin metninin tamamı verilmezken bu eserde hadîslerin metni tam verilir. *en-Nihâye* alfabetik olup bu eser Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn'den gelen rivâyetler ve künye ve lakablarla ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Garîbü'l-hadîs edebiyatındaki diğer çeşitlerden bu yönüyle ayrılır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 21 merfû hadîs, ikinci bölümde 42 mevkûf ve 6 maktû' olmak üzere 69 rivâyetin şerhi yapılmıştır.⁴⁰⁷

Eserde garîbu'l-hadîs edebiyatından İbn Kuteybe (öl. 276/889), el-Hattâbî (öl. 388/988) ve ez-Zemahşerî'yi (öl. 538/1144) sık kullanmıştır. Kullandığı diğer

⁴⁰¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*, thk. Muhammed Münîr ed-Dimeşkî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 2/334; 3/75, 79, 80; 4/103. en-Nevevî, eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine şerh yazan diğer müellif olan Abdülkerim er-Râfiî'nin *Şerhu Müsnedi 'ş-Şâfiî* eserine atıfta bulunmuştur. Bk. en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, 2/264.

⁴⁰² Yaltkaya, *İbnü'l-Esîrler*, 10-11.

⁴⁰³ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri* (Konya, Uysal Kitabevi, 1986), 1/15, 487.

⁴⁰⁴ İbnü'ş- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33.

⁴⁰⁵ es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/366.

⁴⁰⁶ Hatiboğlu, “en-Nihâye”, 33/101.

⁴⁰⁷ Bk. İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 633-636.

kaynaklar şunlardır: İbn İshâk (öl. 151/768) *el-Meğâzî*, İbn Hişâm (öl. 218/833) *es-Sîre*, İbn Sa'd (öl. 230/845) *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, el-Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875) *Sahîhayn*, et-Taberânî (öl. 360/971) *Mu'cemü'l-Kebîr*, ed-Dârekutnî (öl. 385/995) *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*, İbn Mâkûlâ (öl. 475/1082), *el-İkmâl*.⁴⁰⁸

İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* adlı eserinde: “Üsdü'l-ğâbe musannifinin kardeşi Ebü's-Seâdât İbnü'l-Esîr şöyle dedi.” diyerek esere atıfta bulunmuştur.⁴⁰⁹

İbnü'l-Esîr'in eserinde nahiv problemlerine yaklaşımında hadîsle istişhâd etmesi nahivde Kûfe ekolünü destekler açıklamalar yapması doktora çalışmalarına konu olmuştur.⁴¹⁰

Eserin tek yazma nüshası, et-Tanâhî tarafından tahkîki yapılan Rabat'daki Hizânetü'l-âmm'e'deki nüshasıdır.⁴¹¹ Eser, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 2013 ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tahkîki ile Mektebetü'l-Hancî, Kahire'de 1997 yılında basılmıştır.

el-Muhtâr fî Menâkıbi'l-Ahyâr

Kaynaklarda dört cilt olduğu belirtilen eser matbûdur.⁴¹² Eserde, aşere-i mübeşşere sahâbeden başlayarak sahâbe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn'in hayat hikâyeleri kendi içlerinde alfabetik ele alınmış olup toplamda 66'sı kadın, 585'den fazla biyografiye yer verilmiştir. İsmi bilinmeyen şahıslar ve bölgelere göre müctehid imâmlar, zâhidler ve kadınları da ayrıca incelemiştir.⁴¹³

Muhakkik Mustafa Abdülkadir Atâ'nın tespit ettiği yazma olduğu kütüphaneler şunlardır: Chester Beatty kütüphanesi, İrlanda, Dublin 2/3441 rakamıyla; Hollanda'nın Leiden akademisinde 1090 rakamıyla; Medine İslâm Üniversitesi yazma eserler bölümünde 3435 rakamıyla kayıtlıdır.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 29.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 41.

⁴¹⁰ Seyyid Şerkâvî, *Mu'cemî garibi'l-hadîs ve'l-eser ve istişhâdi bi'l-hadîsi fî'l-luğati ve'n-nahv* (Kahire: Ayn Şems Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 186-191.

⁴¹¹ İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 41.

⁴¹² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2271; İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33.

⁴¹³ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr min menâkıbi'l-ahyâr*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/5-6.

⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr*, 1/6-7.

Fethî Ahmed Aliyyüddîn'in tespitlerine göre eserin Halep Ahmediyye kütüphanesi 671 rakamda kayıtlı h. 970'te ve 273 rakamda kayıtlı h. 841 yılında istinsâh edilmiş nüshası vardır. Eserin İstanbul Feyzullah Efendi kütüphanesinde 1516 rakamla kayıtlı nüshasının olduğu da bilinmektedir.⁴¹⁵ Eser ilk defa, Me'mûn es-Sâğircî, Adnân Abdürabbih ve Muhammed Edîb el-Câdir tahkikleriyle, Birleşik Arap Emirlikleri'nde 2003 yılında yayınlanmıştır.⁴¹⁶

Eserin ilk cildinde cennetle müjdelenen on sahâbînin (aşere-i mübeşşere) biyografisinin yer aldığı 9-114. sayfalar arası tercüme edilerek müstakil olarak basılmıştır.⁴¹⁷

el-Murassa' fi'l-abd' ve'l-ümmehât ve'l-benîn ve'l-benât ve'l-ezva'i ve'z-zevât

el-Hamevî, eserin ismini *el-Benîn ve'l-benât ve'l-âbâ ve'l-ümmehât ve'l-ezva'i ve'z-zevât* şeklinde verir ve bir cilt olduğunu söyler.⁴¹⁸ İbnü's- Şa'âr, kitabın ismini *el-Murassa' fi'l-ezvai ve'z-zevât ve'l-ümmehât ve'l ümmât* şeklinde verir.⁴¹⁹ es-Süyûtî de eserin adını *el-Benîn ve'l-benât ve'l-âbâ ve'l-ümmehât ve'l-ezva'i ve'z-zevât* olarak vermiştir. Eserdeki künyeleri özetleyerek bir kürrâs olarak tasnîf etmiştir.⁴²⁰ Bağdatlı İsmâîl Paşa'nın Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'e nisbet ettiği *Kitâbu'l-âbâ ve'l-ümmühât* adlı eserin farklı isimlendirilmiş şekli olduğu anlaşılmaktadır.⁴²¹

Künye ve lakabları alfabetik olarak ele alan bir eser görmediğini belirten İbnü'l-Esîr, el-Herevî'nin eserinin düzenli olmadığını aranan kelimeyi bulmanın zorluğunu gördükten sonra bu eseri yazmaya karar vermiştir. Esere kendisi *el-Murassa* ismini vermiştir.⁴²² Eserde isim, künye izafetler ve Cezîretü'l-Arabdaki yerler ile ilgili 400'e yakın şiir ile istişhâd etmiştir.⁴²³

Eserin baskıları şunlardır: Alman müsteşrik Christian Friedrich Seybold tarafından Weimar (1896) ve Amsterdam (1981) ⁴²⁴; İbrâhîm es-Sâmurrâi tahkîki ile

⁴¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/47; Sahyibânî, *et-Te'vil fi garîbi'l-hadîs*, 40. Eserin Türkiye'de yazma nüshaları için bk. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/48.

⁴¹⁶ Recep Özpinar, *İbnü'l-Esîr'in Hadîs Usulcülüğü, (Câmiu'l-Usûl Mukaddimesi Özelinde)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 29.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr Mecdüddîn el-Cezerî, *Cennetle Gülenler*, trc. Seyit Halit İlcihan (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), 7-192.

⁴¹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2271.

⁴¹⁹ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33.

⁴²⁰ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/275.

⁴²¹ İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/3.

⁴²² İbnü'l-Esîr, *el-Murassa*, 17-18.

⁴²³ Hamdân, *Benü'l-esîr*, 48.

⁴²⁴ Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", 21/29.

Bağdat (1981), Beyrut (1991); Fehmi Sa'd tahkiki ile Beyrut (1992) ve Rava Nâci tahkikiyle Beyrut (2012) yayınlanmıştır.⁴²⁵

Emil Bedî Ya'kûb tarafından eserdeki şiirler ve darb-ı mesellerden yararlandığı *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi şevâhidi'l-lügati'l-Arabiyye* ve *Mûsiatu emsâli'l-Arab* adlı iki ayrı çalışması vardır.⁴²⁶

Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Eserleri

el-Bedî' fî İlmi'l-Arabiyye

el-Hamevî ve İbnü'l-Kıftî⁴²⁷ *el-Bedî fi'n-nahv* adını verdiği eserin yaklaşık 40 kürrâs olup ismi gibi eşi görülmemiş bir eser olduğunu, konu başlıklarının farklı bir metodla belirlendiğini söylerler.⁴²⁸ İbnü's-Şa'âr kitabın ismini *el-Bedî fî ilmi'l-Arabî* şeklinde, İbn Hallikân *el-Bedî fi şerhi'l-fusûl fi'n-nahv li İbni'd-Dehhân* olarak verir.⁴²⁹ İsminden de anlaşılacağı üzere İbn Dehhân'n *el-Fusûl fi'n-nahv* adlı eserin şerhidir.⁴³⁰ el-Hamevî'nin *Tehzibu fusûl İbni'd- Dehhân*⁴³¹ İbnu'l-İmâd'ın *eş-Şerhü usûli'd-Dehhân*⁴³², ez-Zehebî'nin *el-Bedîu fî şerhi mukaddimeti İbni'd-Dehhân*⁴³³ es-Sübkî'nin, *el-Bedîu fî şerhi'l-fusûli İbni'd-Dehhân*⁴³⁴ olarak belirttiği eser aynı eserdir. Müellif eserde sarf, nahiv, şiir ve hitâbet konularını yirmi bâbda işlemiştir.⁴³⁵ es-Süyûtî *el-Bedî fi'n-nahv* şeklinde verir.⁴³⁶ Yazmasının olduğu İstanbul Atıf Efendi Kütüphanesi 2446 rakamla kayıtlı nüshada eserin ismi *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye* şeklinde geçer.⁴³⁷

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, eseri şerhederken Ahfeş el-Ekber (öl. 177/793), Sîbeveyhi (öl. 180/796), el-Ferrâ (öl. 207/822), ez-Zeccâc (öl. 311/923), Ebû Alî el-Fârisî (öl. 377/987) ve er-Rummânî, (öl. 384/994) gibi dil âlimlerinden yararlanmıştır.⁴³⁸

⁴²⁵ İbnü'l- Esîr, *el-Murassa*, 12; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/45.

⁴²⁶ İbnü'l- Esîr, *el-Murassa*, 12.

⁴²⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/260.

⁴²⁸ el- Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2270-2271

⁴²⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/141; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/196.

⁴³⁰ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33.

⁴³¹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/2271.

⁴³² İbnü'l-İmâd, *Şezarâtü'z-zeheb*, 7/44.

⁴³³ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490.

⁴³⁴ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/367.

⁴³⁵ Keccû, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 634-635; Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", 21/29.

⁴³⁶ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/274.

⁴³⁷ Keccû, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 634.

⁴³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/102-104.

Eser üzerine Sâlih b. Hüseyin el-Âyid tarafından İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde doktora çalışması yapılmış⁴³⁹ Fethi Ahmed Aliyyüddîn tarafından da tahkik edilerek *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*, adıyla iki cilt olarak Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır (Mekke, 1999).

1.2.6.2. Yazma Olan Eserleri

el-İnsâf fi'l-cem' beyne'l-Keşfi ve'l-Keşşâf

el-Hamevî'nin *el-İnsâf fî tefsîri'l-Kur'ân* adıyla verdiği eserin dört cild olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁰ İbn Hallikân, İbnü'l-Kıftîve İbnü's- Şa'âreserin adını *el-İnsâf fî'l-cem' beyne'l-Keşfi ve'l-Keşşâf* olarak verir. Eser, ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1143) *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl* adlı tefsiri ile es-Sa'lebî en-Nîsâbü'rî'nin (öl. 427/1036) *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsîrinin bir araya getirilmiş hâlidir.⁴⁴¹ Eserin yazma nüshalarının Mısır'da olduğu ayrıca Medine'de bulunan Melik Fahd Mushafı Basım Enstitüsü'nde bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁴²

Dîvânu'r-Resâil⁴⁴³

İbnü's-Şa'âr'ın iki cilt olduğunu belirttiği İbnü'l-Esîr'in şiirlerini ve mektuplarını içeren risâleleri⁴⁴⁴ Ebû Muhammed İsmâîl b. Alî el-Kâtib (öl. 603/1207) *ed-Dürrü'l- mensûr* adıyla bir araya getirmiştir.⁴⁴⁵

Eserin yazması Dârü'l-Kütübî'l-Mısıryye 2040 rakamla kayıtlıdır.⁴⁴⁶ Bu kayıttaki nüsha hicrî 601 yılında müellifin kardeşi İzzüddîn İbnü'l-Esîr tarafından istinsâh edilmiştir. Menşûrlar ve yazışmalar olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Nüshaların bazı sayfalarının silinmiş olduğu Fethî Ahmed Aliyyüddîn tarafından ifade edilmiştir.⁴⁴⁷

⁴³⁹ Sahyibânî, *et-Te'vil fî garîbi'l-hadîs*, 39; Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", 21/29.

⁴⁴⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2271; İbn Kesîr, *el- Bidâye ve'n-nihâye*, 13/54.

⁴⁴¹ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 4/141; İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/258; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/198; ez-Ziriklî, "İbnü'l-Esîr", 5/272.

⁴⁴² Bk. İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 19; Sühlül, "el-İmâm İbnü'l-Esîr".

⁴⁴³ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490; İsmâîl Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/3.

⁴⁴⁴ İbnü's- Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *Menâlü't-tâlib*, 21.

⁴⁴⁶ Sahyibânî, *et-Te'vil fî garîbi'l-hadîs*, 40. Eserin diğer yazma nüshaları için bk. Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn", 21/29

⁴⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/48.

el-Bâhir fi'l-Furûk

el-Hamevî, es-Süyûtî ve İsmâîl Paşa eserin nahivle ilgili olduğunu söyler. İbnü's-Şa'âr ve es-Sübkî⁴⁴⁸ eserin adını *el-Furûk ve'l-ebniye* olarak belirtse de İbnü'l-Esîr, eserin ismini *el-Bâhir fi'l-furûk* olarak vermiştir. Nitekim kendisi *el-Bedî' fi ilmi Arabî* eserinde mecâzi ve hakîkî isim konusunu *el-Bâhir fi'l-furûk* adlı eserinde geniş bir şekilde ele aldığını belirtmiştir⁴⁴⁹

el-Mustafâ ve'l-muhtâr fi'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr

İbnü's-Şa'âr, *el-Ed'iyê*, adıyla verdiği eserin adını İbn Hallikân, İbn Tağrîberdî, es-Sübkî, İbnü'l-İmâd'ın *el-Mustafa ve'l-muhtâr fi'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr* olarak zikrettiği eser Hz.Peygamber'den rivâyet edilmiş olan zikir ve dualardan oluştuğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁰

el-Cevâhir ve'l-leâlî min imlâi'l-mevlâl-vezîr el-Celâlî

Musul'da iki yıl vezirlik yapmış olan Celâluddîn Ebü'l-Hasen Alî el-İsfehânî'nin (öl. 574/1178) kâtipliğini yapan İbnü'l-Esîr, onun risâlelerini ve inşâ divanı yazmış ve ona okumuştur.⁴⁵¹ İbnü's-Şa'âr'ın belirttiğine göre İbnü'l-Esîr, bu eserde Vezîr Celâleddîn Ebü'l-Hasen'ın risâlelerini tedvin etmiş ve *el-Cevâhir ve'l-leâlî min inşâi'l-mevlâ el-Celâlî* ismini vermiştir. İbn Hallikân eserin ismini *el-Cevâhir ve'l-leâlî min imlâi el-mevlâ el-vezîr* olarak vermiştir. Kaynakların belirttiğine göre bu eser Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in ilk eseridir.⁴⁵²

Tehzîbu'l-Fusûl İbni'd-Dehhân

el-Hamevî, es-Süyûtîve Kâtip Çelebî nahivle ilgili eserin ismini *Tehzîbu'l-fusûl İbni'd-Dehhân* olarak vermişlerdir. İbnü'l-Esîr ise eserin ismini *el-Bedî*

⁴⁴⁸ İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/2; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2271; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/275; İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/367.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, 1/94.

⁴⁵⁰ İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 4/141; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/198; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8/367; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7/44.

⁴⁵¹ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 5/146; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî*, 1/50; İsmâîl Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Müessesetü Târihi'l-Arabî, 1952), 2/2-3.

⁴⁵² İbnü's-Şa'âr, *Kalâidü'l-cümân*, 5/33; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 5/46; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, 1/50.

fîlmi'l-Arabiyye mukaddimesinden anlaşıldığına göre *Buğyetü'r-rağîb fî tezhîbi fusûli'n- nahviyye* olarak vermiştir.⁴⁵³

Nihâyetu'l-Esîriyye fî Luğati'l-Hadîsiyye

Eseri İsmâîl Paşa, İbnü'l-Esîr'e nisbet eder.⁴⁵⁴ Eserin yazma nüshası İstanbul'da olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵⁵ Sadece es-Sehâvî'nin zikrettiği *Şerhu garîbi câmiu'l-usûl*⁴⁵⁶ ile İbnü'l-Kıftî'nin İbnü'l-Esîr'e nisbet ettiği eser *Kitâbun fî ilmi'l-hadîs*⁴⁵⁷ vardır ki bu eserlerin diğer eserlerin farklı isimlendirilmesi olduğu araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir.⁴⁵⁸

Bu eserlerin yanı sıra İbnü'l-Esîr'e yanlış nisbet edilen eserler de olmuştur.⁴⁵⁹

⁴⁵³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2271; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/274; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1265; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/50; Keccû, *Mecdüddin İbnü'l-Esîr*, 635.

⁴⁵⁴ İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/3.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/48.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/51.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/260.

⁴⁵⁸ Sahyibânî, *et-Te'vil fî garîbi'l-hadîs*, 40. Kaynaklarda geçen diğer bazı eserleri şunlardır: el-Hamevî'nin ismini *er-Resâil fî'l-hisâb mücedvelât* şeklinde verdiği *er-Resâil fî'l-hisâb*; İbn Hallikân, ez-Zehebî ve İbn Tağrîberdî'nin ismini *Letîfun fî san'ati'l-kitâbet* adını verdiği *San'ati'l-kitâbet*. Bk. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 5/2271; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/141; el-Münzirî, *et-Tekmile*, 2/192; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/490; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/198.

⁴⁵⁹ Mecdüddin İbnü'l-Esîr'e nisbet edilen *Tecridu esmâi's-sahâbe* adlı eser ez-Zehebî'ye aittir. Yanlış nisbet edilen diğer eser ise *Tuhfetü'l-acâib ve turfetu'l-ğarâib* olup İmâdüddin İsmâîl b. Ahmed el-Esîr el-Halebî'ye ait olup Amerika Birleşik Devletleri'nde Boston Üniversitesinde yazma nüshası vardır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*, 1/52.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM eş-ŞÂFÎ'NİN el-MÜSNED'İ ve eş-ŞÂFÎ fî ŞERHİ MÜSNEDİ'Ş-ŞÂFÎ' NİN ÖZELLİKLERİ, KAYNAKLARI

2.1. el-Müsned'in İmâm eş-Şâfî'ye Nisbeti

İbnü'l-Esîr'in şerhine başlamadan önce şerhine esas aldığı İmâmeş-Şâfî'nin *el-Müsned*'i hakkında bilgi vermemiz uygun olacağını düşünerek *el-Müsned*'in eş-Şâfî'ye nisbeti, *el-Müsned*'in râvîsi, *el-Müsned*'i cemedeler, *el-Müsned*'e yapılan şerh çalışmaları ve yazma nüshaları gibi konuları ele alacağız. *el-Müsned* üzerine yapılan şerh çalışmalarına geçmeden *el-Müsned* üzerine yapılan diğer çalışmaları da kısaca belirtmekte fayda görüyoruz.

Dört büyük mezheb imamından biri olan eş-Şâfî'nin rivayetlerinin bir kısmını içeren *el-Müsned* ilim dünyasında ilgi odağı olmuş ve hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de *el-Müsned*'in ricâli üzerine yapılan çalışmalardır. Ricâl çalışması yapan âlimlerden olan Ebü'l-Mehâsin Muhammed el-Hüseynî ed-Dımaşkî (öl. 765/1364) *Kitâbu't-tezkirabi-ma'rifeti ricâli'l-kütübi'l-aşere*⁴⁶⁰ adlı çalışmasında Ebü Hanîfe ve eş-Şâfî'nin *el-Müsned*'lerindeki ricâl tanıtılmıştır. Eserde eş-Şâfî'nin râvîleri ف rumuzuyla belirtilmiştir.⁴⁶¹ *el-Müsned* üzerine ricâl çalışması yapan diğer müellif İbn Hâcer el-Askalânî'dir (öl. 852/1449). Kendisi *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a* adlı eserinde dört mezheb imamının eserlerindeki 1732 râvî hakkındaki bilgileri alfabetik olarak sıralamış râvîler hakkında bilgi vermiştir.⁴⁶² Ricâl çalışmasında yerini alan diğer âlim Muhammed Abdurrahmân Abdülhâlık el-Berişinsî el-Mısıri'dir (öl. 808/1406). Yapmış olduğu çalışmaya *Esmâu ricâli müsnedi's-Şâfî* adını vermiştir.⁴⁶³

İmâm eş-Şâfî'nin *el-Müsned*'ine yapılan diğer bir çalışma da etraf çalışmasıdır. İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) *İthâfü'l-mehere bi'l-fevâ'idü'l-mübtakire min etrâfi'l-aşere* adlı eserinde İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*, eş-Şâfî ile

⁴⁶⁰ Tayyar Altıkulaç, "Hüseynî, Ebü'l-Mehâsin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/23.

⁴⁶¹ Ebü'l-Mehâsin Muhammed el-Hüseynî, *Kitâbu't-Tezkira, bi-ma'rifeti ricâli'l-kütübi'l-aşere*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalip (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1996), 1/5.

⁴⁶² İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa*, thk. İkrâmullah İmdâd el-Hak (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 1/57.

⁴⁶³ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/177-178.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, ed-Dârimî ve ed-Dârekutnî'nin *es-Sünen*, et-Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*, İbn Hibbân ile İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh* ve el-Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı kitapları yer almaktadır. el-Askalânî, eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'inin de olduğu 25514 hadisın baş tarafı verilmiştir.⁴⁶⁴ *el-Müsned*'e yapılan diğer çalışmalar arasında ihtisar⁴⁶⁵ ve zevâid⁴⁶⁶ çalışmaları da yer almaktadır.⁴⁶⁷

Hicrî ikinci asrın sonları ile hicrî üçüncü asrın başlarına doğru ortaya çıkan müsnedler⁴⁶⁸ ale'r-ricâl tasnif edilmiştir.⁴⁶⁹ Müsned kelimesi sözlük anlamı açısından "isnâd edilmiş" anlamına geldiği düşünülürse Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerin isnâd edildiği sahâbî râvîlerini işaret eder.⁴⁷⁰ el-Hâkim en-Nisâbü'rî müsnedi "İsnâdın sahâbeye ondan da Rasûlullah'a ulaşmasıdır." şeklinde ta'rifetmiştir.⁴⁷¹ İbnü'l-Esîr de müsned hadîsi şöyle tanımlamıştır: "Râvîlerin birbirlerini görüp birinin diğerine semâ', kırâat, icâzet veya münâvele yollarından biriyle naklettikleri hadîsin Rasûlullah'a muttasıl bir isnâdla ulaşmasıdır."⁴⁷²

Müsned'in hadîs edebiyatındaki en meşhur tanımı ise şöyledir: "Rasûlullah'dan (s.a.v.) rivâyet edilen hadîsleri, isnâdın sıhhat ve zayıflık yönlerine ve konularına bakmaksızın sahâbî râvîlerine göre toplayan hadîs kitabıdır."⁴⁷³

⁴⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfû'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mühtekire min etrâfi'l-aşere*, thk. Züheyr Nâsır (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1994), 19/293.

⁴⁶⁵ eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine ihtisâr çalışması yapan müellifler ve eserleri şunlardır: 1. Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer eş-Şîma el-Halebî, *el-Müntehabü'l-merdâ min müsnedi's-Şâfiî*, 2. Muhammed b. Ca'fer b. Matar en-Nisâbü'rî, "*Erbeûne hadîsen müntekâtün min Müsnedi's-Şâfiî*", 3. Muhammed Ali Ekrem el-Ârûvî, *el-Müncid fî ahvâli'l-müsned*, 4. Halil İbrâhîm Molla Hatır, *Sülâsiyyati'l-İmâmî's-Şâfiîyyi*. Bk. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1683; es-Seydî, *Laktü'l-anâkîd fî beyâni'l-mesânîd*, 158; Muhyiddîn Atrıyye vd. *Delîlu Müellefâti'l-hadîsi's-şerîf*, 2/542.

⁴⁶⁶ Zevâid çalışması Ebû Nureddîn Muhammed Muhsin eş-Şeddâdî tarafından, *Zevâidu Müsnedi'l-İmâm eş-Şâfiî ale's-semâniyeti*, adıyla San'a'da 2020 yılında yayınlanmıştır. *el-Müsned*'te yer alan hadisler sekiz hadis kitabı, el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri, İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ'*ı, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî, İbn Mâce ve en-Nesâî'nin *es-Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile karşılaştırılarak 500 zevâid hadîs tespit edilmiştir. Müellif eserde *el-Müsned*'in Sencer tertîbini tahkik eden Rıfat Fevzî Abdulmuttalib ve Yâsin Mâhir el-Fahl'n tahkiklerinden yararlanmış ve hadislerin hükmünü belirtmiştir.

⁴⁶⁷ Bu çalışmalar dışında kaynaklarda İmâm er-Râzî'nin *Mesânîdu'l-İmâm eş-Şâfiî radiyallahu anh* adlı eserinden söz edilmektedir. Bkz. es-Seydî, *Laktü'l-anâkîd fî beyâni'l-mesânîd*, 157. Çağımızda yapılan diğer çalışmalar ise şunlardır: Yusuf Abdurrahmân Maraşlı, *Fihrisu ehâdisi müsnedi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Kahire: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987); Muhammed el-Hasen el-Gumârî. *Mervîyyâtü İmâm eş-Şâfiî an şeyhihi İbrâhîm b. Ebi Yahya fî'l-Ümm ve'l-Müsned* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1976).

⁴⁶⁸ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 233; Uğur, "müsned", 282; Tüfekçioğlu, *Hadîs Edebiyatında Müsnedler*, 28.

⁴⁶⁹ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 27.

⁴⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-hasis*, 53.

⁴⁷¹ en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 17.

⁴⁷² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/42.

⁴⁷³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 38; Aydın, "müsned", 219.

Müsnedlerin en yoğun tasnîf edildiği hicrî üçüncü asırda doksan,⁴⁷⁴ tarihte de toplam yüz otuz civarında müsned eser telif edilmiş olup ⁴⁷⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (öl. 204/819), Ebû Bekir el-Humeydî (öl. 219/834) ve Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'leri meşhur olmuştur.⁴⁷⁶ Müsnedlerin tarihte sahâbî râvîlerinden sonraki hadîs imamlarının isimlerine göre de düzenlendikleri görülmüştür.⁴⁷⁷ Örneğin Müsnedu Ebî Hanîfe ve Müsnedü's-Şâfiî ismi altındaki müsnedler onlar tarafından yazılmamış olup fıkıh kitapları ve fetvâlar taranarak veya şifâhî rivâyetlere dayanılarak Ebû Hanîfe ve eş-Şâfiî tarafından rivâyet edilen hadîsler bir araya getirilmiştir.⁴⁷⁸

Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osmân el-Muttalibî eş-Şâfiî el-Mekkî (öl. 204/820) ⁴⁷⁹ büyük dedesi eş-Şâfiî'ye nisbetle eş-Şâfiî olarak meşhûr olmuştur. Kendisinin belirttiğine göre Bağdat'ta "Nâsıru'l-hadîs" olarak isimlendirilmiştir.⁴⁸⁰

İmâm eş-Şâfiî, Hicâz bölgesi ile ilgili değerlendirmesinde "Mâlik ve Süfyân olmasaydı Hicâz'da ilim olmazdı." ⁴⁸¹ demiştir. Hicâz bölgesi müelliflerinden günümüze *el-Muvattâ*'dan sonra ikinci hadîs kitabı *el-Müsned*'in gelmiş olması *el-Müsned*'in önemini artıran bir husustur.⁴⁸² eş-Şâfiî'nin diğer eserlerinde nâdir rastlanan bir durum olarak gördüğümüz şey *el-Müsned*'teki rivâyetlerinin üçte birinden fazlasını Mâlik b. Enes (öl. 179/795) ve Süfyân b. Uyeyne'den (öl. 198/814) yapmış olmasıdır.⁴⁸³

⁴⁷⁴ Tüfekçioğlu, *Hadîs Edebiyatında Müsnedler*, 250.

⁴⁷⁵ Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, 198-208. Müsnedler üzerine asrımızda yapılan bir araştırmaya göre müsnedlerin sayısı 398 olarak tespit edilmiştir. Bk. es-Seydî, *Laktü'l-anâkîd*, 10.

⁴⁷⁶ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 29.

⁴⁷⁷ Tasnîf edilen Müsned türleri için bk. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 237-265.

⁴⁷⁸ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 233.

⁴⁷⁹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk, İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Yûsuf Alî Tavîl (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 352; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 4/163; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/121.

⁴⁸⁰ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/5, 87; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/253.

⁴⁸¹ Sencer Abdullah en-Nâsirî, *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî tertibu müsnedi'l-imâm*, thk. Rıfat Fevzî Abdulmuttalib (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005), 3/2595.

⁴⁸² en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, 1/8. *el-Müsned*'te İmâm eş-Şâfiî hocası Mâlik'ten aldığı 553 hadîs vardır. eş-Şâfiî başkalarında olmayan 128 hadîste teferrüd etmiştir. *el-Müsned*'in kaynaklarından biri de el-Hasen eş-Şeybânî'nin *el-Muvattâ* rivâyetinden altı ve *el-Hucce* adlı eserinden bir hadîs almıştır. Bk. Abdulazîz Halîfe el-Kassâr, *Şerhu'l-müsned min kelâmi'l-imâmi's-Şâfiîyyi* (Kuveyt: Kuveyt Üniversitesi, 2012), 1/15; Emîr Ebi Saîd Sencer Abdullah en-Nâsirî el-Cavli, *Müsnedü'l-imâmi's-Şâfiîyyi*, thk. Yâsîn Mâhir el-Fahl (Kuveyt: Dâru Gırâs, 2004), 4/222.

⁴⁸³ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, thk. Eyyûb Ebû Haşrif (Kahire: Dârü'l-İttiba, 2017), 13.

Ebû İsa et-Tirmizî (öl. 279/892), er-Rebî‘den eş-Şâfi‘nin *el-Müsned*’ini onun tarîkiyle aldığını belirtmiştir.⁴⁸⁴ *el-Müsned*’i eş-Şâfi‘ te‘lif etmemiş olup Ebû‘l-Abbâs el-Esam’ın eş-Şâfi‘nin eserlerinden seçtiği hadîsleri içerir. Ebû‘l-Abbâs el-Esam’ın bu hadîsleri cem‘ etmesinin amacı eş-Şâfi‘nin rivâyet ettiği hadîsleri hadîs talebeleri arasında yaygınlaştırmaktır.⁴⁸⁵

Ebû Bekr İbn Huzeyme (öl. 311/924)⁴⁸⁶ *el-Müsned*’le ilgili olarak eş-Şâfi‘nin Hz. Peygamber’den gelen rivâyetlerin hepsini içermediğini, konulara göre düzenlenmemiş olmasının büyük bir eksiklik olduğunu belirtir.⁴⁸⁷

İbnü‘l-Esîr, *el-Müsned*’in râvîsinin Rebî‘ b. Süleymân el-Murâdî (öl. 270/884)⁴⁸⁸, eseri cem‘ edenin ve esere *Müsnedü’s-Şâfi‘* ismini verenin Ebû‘l-Abbâs Muhammed b. Ya‘kûb b. Yûsuf b. Ma‘kıl b. Sinân el-Esam en-Nîsâbûrî (öl. 346/957)⁴⁸⁹ olduğunu ifade eder. *el-Müsned*, eş-Şâfi‘nin kitapları olan *İstikbâlu kible*, *Kitâbu‘l-Emâli*, *Kitâbu‘l-İmâme*, *Kitâbu İhtilâfi‘l-hadîs*, *Kitâbu‘r-Risâle*,

⁴⁸⁴ Bilal Aybakan, *İmâm Şâfi‘ ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayınları, 2011), 146.

⁴⁸⁵ ez-Zehabî, *Siyeru a‘lâmi‘n-nübelâ*, 12/589.

⁴⁸⁶ Şâfi‘ mezhebinde ikinci nesil âlimleri ifade etmek üzere kullanılan “Dört Muhammed’ten biridir. Diğer üç âlim ise şunlardır: Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Muhammed b. İbrâhîm Ebû Bekir İbnü‘l-Münzir ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî’dir. Belli bir mezhebe intisâb olarak nitelendirilebilecek fikhî tabirden uzak olan bu âlimler eş-Şâfi‘ye bağlı kalmaları da onun usûl anlayışından etkilenmişlerdir. Mezhebî endişe taşımayan bu kişiler eş-Şâfi‘’nin ashâbından aldıkları fikhî mirası daha ziyâde nakleden kişiler olarak kalmışlardır. Bk. Nail Okuyucu, *Şâfi‘ Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), 314-328, 510-511. Bu âlimler, dinî meselelerde mutlak surette ictihâd kudretini hâiz olup ancak ictihâd hususunda başka bir müstakil müctehidin usûlüne uyanlardır. Aslında Şâfi‘ mezhebi müntesipleri oldukları hâlde yaptıkları ictihâdlarında İmâm eş-Şâfi‘ye muhâlefetleri, muvâfakatlarından çok olduğu için bunların ictihâdları Şâfi‘ mezhebi kavillerinden sayılmayarak Şâfi‘ kitaplarına alınmamıştır. Bu dört Muhammed müstakil mezhep sahibi sayılmışlardır. İbnü‘l-Münzir, et-Taberî ve İbn Huzeyme’nin müstakil mezhepleri tarihte yer almış ve mezheplerinin müntesipleri h. 450 yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür. Bk. Keskiöğlu, *Fıkıh tarihi*, 163, 203, 204.

⁴⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Ta‘cîlü‘l-menfa‘a bi-zevâ‘idi ricâli‘l-eimmeti‘l-erbaa*, thk. İkrâmullah İmdâd el-Hak (Beyrut: Dâru‘l-Beşâiri‘l-İslâmiyye, 1996), 1/239.

⁴⁸⁸ eş-Şâfi‘nin Mısır’daki râvîlerindendir. H.174 yılında doğmuştur. Fustat’da müezzinlik yapmış, sika bir râvî olup hadîs imlâ meclisleri kurmuştur. Fıkıhçılığından ziyâde hadîşçiliği ön plandadır. Mezhebin kaynaklarını aktarmada büyük rol oynamıştır. İmâm eş-Şâfi‘ kendisi için “Kitaplarımın râvîsi” demiştir. eş-Şâfi‘nin hayatıyla ilgili rivâyetlerde de önemli kaynaktır. eş-Şâfi‘nin eserlerini yaklaşık iki yüz kişiye aktarmıştır. *el-Ümm* adlı esere bablar yazmış ve esere kendi bu adı vermiştir. Ebû Dâvûd, İbn Mâce, et-Tirmizî ve en-Nesâî kendisinden rivâyette bulunmuştur. Bk. İbn Hallikân, *Vefayâtu‘l-a‘yân*, 2/291; Abdilkerim er-Râfi‘ el-Kazvîni eş-Şâfi‘, *Şerhu Müsnedi’s-Şâfi‘*, thk. Ebû Bekir Vâil Muhammed Bekir Zehrân (Katar: Dâru‘n-Nevâdir, 2011), 1/27; ez-Zehabî, *Siyeru a‘lâmi‘n-nübelâ*, 12/587-590; es-Sübkî, *Tabakâtü’s-Şâfiyyeti‘l-kübrâ*, 2/131-135; Kâtib Çelebî, *Keşfü‘z-zunûn*, 2/1285.

⁴⁸⁹ Nîsâbur’da h. 247 yılında doğdu İsfahan, Mekke, Şam, Mısır, el-Cezîre gibi şehirleri gezerek on iki yıl hadîs ilmini tahsil etti. Otuz yaşında Horasan’a döndü. Geçimini müezzinlik ve varrâklık yaparak sağladı. Otuz beş yaşlarında duyma yetisini kaybettiği için el-Esam(sağır) lakabıyla bilindi. Binlerce talebesi arasında Ebû Bekir Ahmed el-İsmâîlî, Ebû Abdillâh İbn Mende, Ebû Abdirrahman es-Sülemî, İbn Adî gibi âlimler vardır. Ebû Nuaym el-İsfahânî ondan icâzet yoluyla rivâyette bulunmuştur. Bk. ez-Zehabî, *Siyeru a‘lâmi‘n-nübelâ*, 15/453-460.

İhtilâfu's-Şâfiî ve Mâlik ve el-Ümm gibi eserlerden Ebü'l-Abbâs el-Esam tarafından seçilen hadislerden oluşmuştur.⁴⁹⁰ İbnü'l-Esîr'e göre de *el-Müsned*'teki hadisler eş-Şâfiî'nin rivâyetlerine nisbetle azdır.⁴⁹¹ Yine ona göre *el-Müsned*'te hadisler çok tekrar etmiştir. Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın böyle bir işe girişmesinin amacını bilemediğini, belki kendisinin bir gayesi olabileceğini belirtir.⁴⁹²

el-Müsned'in sika ve müceddid âlim olan eş-Şâfiî'ye nisbeti *el-Müsned*'in değerini artırmıştır. İbnü'l-Esîr'in de belirttiği gibi *el-Müsned* âlimler arasında meşhurdur.⁴⁹³ Fahreddîn er-Râzî ise (öl. 606/1210): “eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i İslâm dünyasında meşhurdur. Herhangi biri onu ta'n etmeye güç yetirememiştir. Ta'nda bulunanlar ashâb-ı rey'den olup düşmanlık eden veya hadis ilmini bilmeyenlerdir.”⁴⁹⁴ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Şemsüddîn Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (öl. 748/1348) ise *el-Müsned* hakkında şu bilgiyi verir: “Rebî' el-Murâdî, eş-Şâfiî'den *el-Müsned*'i rivâyet etmiştir. et-Tirmizî de Rebî''den *el-Câmiî*'nde rivâyette bulunmuştur. eş-Şâfiî'nin telif etmediği eseri Ebü'l-Abbâs el-Esam *el-Ümm*'den seçtiği hadislerle oluşturmuştur.”⁴⁹⁵

Hafız Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî (öl. 761/1359) *el-Müsned*'in Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın Rebî' b. Süleyman'ın eş-Şâfiî'den semâ' ile aldığı rivâyetlerden oluştuğunu belirtir. Hafız Alâî *el-Müsned*'in kendisine kadar ulaşan iki senedini zikreder.⁴⁹⁶

İbn Hacer Askalânî'ye (öl. 852/1449) göre *el-Müsned*, Ebü'l-Esam'ın Rebî' b. Süleyman Murâdî'den onun da eş-Şâfiî'den rivâyet ettikleri *Kitâbu'l-Ümm* ve *Kitâbu'l-Mebsût*'dan bazı Nisâbürluların seçerek oluşturdukları hadislerden ibarettir.

⁴⁹⁰ er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/24; İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'cîlü'l-menfa'a*, 1/238-239.

⁴⁹¹ İbnü'l-Esîr şerhinde *el-Müsned*'de yer almayan hadislerle başvurmuştur. Örnekler için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/83, 97, 116, 131, 205, 218, 272, 294, 337, 381, 405; 3/218, 219; 5/439.

⁴⁹² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/17-18; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 108-111. el-Esam, Rebî' el-Murâdî'den kırâat yoluyla h. 266 yılında *el-Müsned*'i almayı tamamlamıştır. Bk. Abdurrahmân el-Bennâ es-Sââtî, *Bedâiu'l-minen fî cem ve tertibi müsnedi's-Şâfiî ve's-sünen* (Mısır: Mektebetü'l-Furkân, 1983), 2/ 435.

⁴⁹³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 17.

⁴⁹⁴ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Menâkibu'l-İmâmi's-Şâfiîyyi*, thk. Ahmed Hicâzî (Kahire: Mektebetü Külliyyâtı Ezheriyye, 1986), 226; Abdülazîz Hüseyin Atvare, *el-İmâmü's-Şâfiî ve eseruhu fî ilmi'l-hadis* (İstanbul: İrşad Kitabevi, 2016), 79.

⁴⁹⁵ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/589.

⁴⁹⁶ Hâfız Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *İsaratü'l-fevâidi'l-mecmûa fî'l-işârât ilâ fevâidi'l-mesmûa*, thk. Merzûk Zehrânî (Medine: Mektebetü'l- Ulûm ve'l-Hikem, 2004), 1/107-108.

el-Askalânî, *el-Müsned*'in kendisine kadar ulaşan iki ayrı senedini verir.⁴⁹⁷ Ona göre *el-Müsned*'te tekrarlar vardır. O, eş-Şâfiî'nin tüm merviyâtına ulaşmak isteyen kişinin Ebû Bekir el-Beyhakî'nin (öl. 458/1066) fikhî bablara göre telif ettiği *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserine bakmasını tavsiye eder.⁴⁹⁸ İbnü'l-Esîr de *el-Müsned*'in bu eser içine el-Beyhakî tarafından alındığını belirtmiştir.⁴⁹⁹

Şemseddîn es-Sehâvî (öl. 902/1497) de eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i kendisinin te'lif etmediğini bazı Nisâburluların *Kitâbu'l-Ümm*'den seçtiği hadislerden oluşturduğunu belirtir.⁵⁰⁰

Süleymân er-Rûdânî (öl. 1094/1683) *el-Müsned*'in eş-Şâfiî'ye isnâd edilen merfû' ve mevkûf hadislerden oluştuğunu Rebî' el-Murâdî'nin eş-Şâfiî'nin *Kitâbu'l-Ümm* ve *Mebûsût* gibi eserlerden seçtiğini, er-Rebî'nin dört hadisi⁵⁰¹ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Yahyâ el-Mısrî el-Büveytî (öl. 231/846)⁵⁰² kanalıyla eş-Şâfiî'den naklettiğini belirtir.

Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın (öl. 346/957) öğrencisi ve kâtibi olan Muhammed b. Ca'fer b. Matar en-Nisâburî'nin (öl. 360/970)⁵⁰³ el-Esam'a yardım ederek hadisleri seçtiği rivâyeti de vardır.⁵⁰⁴

eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i *el-Ümm* ile birlikte basılmıştır. İbâdet ve muamelât konularını içeren rivâyetlerini, fetvalarını içerir. Hadislerin çoğu *el-Ümm*'den çıkarılmıştır.

⁴⁹⁷ Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Mu'cemu'l-Müfehres (Tecridü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâ'i'l-mensûre)*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 39-40.

⁴⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'cîlü'l-menfa'a*, 239. İbn Hacer el-Askalânî, hocalarının hayat hikâyelerini ele aldığı eserde *el-Müsned*'i İslâm dünyasında semâ' eden âlimlere yer vermiştir. Bk. Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-mü'esses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994), 2/191, 231, 288, 469, 555; 3/175, 178.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 17.

⁵⁰⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/10.

⁵⁰¹ en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, 1/267-272.

⁵⁰² Şâfiî'nin Mısır'daki talebelerindendir. İmâm eş-Şâfiî, "O benim lisanımdır" diyerek kendisine sorulan bazı soruları ona havale etmiştir. İmâm eş-Şâfiî'nin vefatından sonra ders halkasının başına geçmiştir. Kendisinin günümüze ulaşan eseri *Kitâbu'l-Mebûsût*'un fikhî başlıkları tarzındaki eseri *el-Muhtasar*'dır. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında başlıca şu âlimler vardır: Rebî' b. Süleyman el-Murâdî, Muhammed b. İsmâil et-Tirmizî, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî ve Ebû Hâtim er-Râzî. Ebû Hâtim er-Râzî' ye göre "sadûk" bir râvîdir. Bağdat'da halku'l- Kur'ân konusundaki görüşünden dolayı hapse atıldı, orada öldü. Bk. İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 7/61-64; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/58-61; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/162-166.

⁵⁰³ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/162-163. el-Hâkim en-Nisâburî: "İbn Matar'ın kendisinden önce ölmüş iki kişiden rivâyette bulunması ve el-Esam'ın onun yazdıklarına güvenmesi hatadır." demektedir. Bk. en-Nâsirî, *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, 1/23.

⁵⁰⁴ er-Rudânî, *Sılatü'l-halef*, 41.

el-Müsned'te diğer hadîs kitaplarında rastlanmayan on dört farklı edâ sîgası kullanılmıştır.⁵⁰⁵ eş-Şâfiî “ittihâm etmediğimiz bir râvînin bize haber verdiği-ne göre” gibi edâ lafızlarından dolayı eleştirilmiştir.⁵⁰⁶ eş-Şâfiî zayıf kabul edilen İbrâhîm b. Ebî Yahyâ gibi râvîlerden toplamda 150 rivâyeti vardır.⁵⁰⁷

el-Müsned, Kur’ân kırâati ile ilgili kaynaklardan biridir.⁵⁰⁸ Konuyla ilgili hadîsleri incelemek için aşağıda verilen kaynağa müracaat edilebilir.⁵⁰⁹

Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın (öl. 346/957) cem ettiği *el-Müsned*'te bazen hadîsler ilgisi olmayan bâb başlıkları altında zikredilmiştir. Hadîsler fikhî bablara göre tertîb edilmediğinden hadîsi arayan kişi zorluk çekmektedir. *el-Müsned*'in râvîsi olan er-Rebî' de bazı yerlerde eş-Şâfiî'den semânını açıkça belirtmediği yerlerde: “eş-Şâfiî dedi.” ifadesini kullanmıştır. Ebü'l-Abbâs el-Esam, eş-Şâfiî'nin bazı fikhî kavillerini hadîslerin akabinde zikretmiştir. Ebû Bekir el-Beyhakî⁵¹⁰ ve Abdülkerîm er-Râfiî, el-Esam'ın bazı hadîslerde hata ettiğini⁵¹¹ tespit etmişlerdir.⁵¹²

2.2. el-Müsned'in Yazma ve Matbû Nüshaları

2.2.1. el-Müsned'in Yazma Nüshaları

İmâm eş-Şâfiî'ye ait olan *el-Müsned*'e ait tespit edilen yazma nüshalar ve bulundukları yerler şunlardır:

1. Murad Molla nüshası: İstanbul Murad Molla kütüphanesinde 57 sayıyla kayıtlı 581 yılında istinsâh edilmiş olup müstensihî Muhammed b. Hasen el-

⁵⁰⁵ Ali Şafak, *İslâm Hukûkunun Tedvîni* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1977), 105; Ahmet Yücel, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2014), 88-104; Bulak'ta 1910 yılında ayrıca müstakil olarak Hindistan'da, 1888 tarihinde basılmıştır. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-müesses*, 2/191.

⁵⁰⁶ Yapılan eleştiride eş-Şâfiî mürsel rivâyetleri delil olarak kullanmamasına rağmen kitaplarında bu tür rivâyetlere neden yer vermiştir? denilmektedir. Fahrüddîn er-Râzî, eş-Şâfiî'yi savunarak şöyle demiştir: “Rivâyet ettiği râvîlerin isimlerini kaydettiği kitabı yanında olmadığı durumlarda hata etmekten çekinip isimlerini zikretmemiştir.” Bk. er-Râzî, *Menâkibu'l-İmâmi's-Şâfiîyyi*, 230, 234.

⁵⁰⁷ eş-Şâfiî, kaderî olmakla suçlanan İbrâhîm b. Yahyâ ve cerh edilmiş olan İsmâîl b. Uleyye, İbn Furve, Kâsım b. İbrâhîm el-Amrî, Süleymân en-Nehâî gibi kişilerden rivâyetinde bulunmuştur. eş-Şâfiî'ye kaderî olan İbrâhîm b. Yahyâ'dan neden rivâyet ettiği sorulunca: “Çünkü İbrâhîm kendini dağdan atmayı yalan söylemeye tercih eder. O hadîste sikadır.” cevabını vermiştir. Bk. er-Râzî, *Menâkibu'l-İmâmi's-Şâfiîyyi*, 229, 232; en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, 1/30.

⁵⁰⁸ el-Kassâr, *Şerhu'l-müsned*, 1/15.

⁵⁰⁹ en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâmi's-Şâfiî*, 1/81-82.

⁵¹⁰ Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/34.

⁵¹¹ Bk. İmâm eş-Şâfiî, *el-Müsned*, trc. ve thk. Seyfullah Erdoğan (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2015), 234.

⁵¹² er-Râfiî, *Şerhu'l-müsnedi's-Şâfiî*, 1/24, 142, 143, 144; Bk. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Seyyid Kistrâvî el-Hasen (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 6/8; en-Nâsirî, *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs*, 1/24, 27.

Gaznevî'dir. 126 varak, 26 satır, 13x 20 santim ölçüsünde olup elimizdeki en eski nüshadır. Dikkatli ve doğru yazılı olan bu nüsha çalışmalarda asıl nüsha kabul edilmiştir.⁵¹³

2. Mektebetü'l-Ezheriyye:

a- 610 yılında istinsâh edilmiş olup 709 rakamda kayıtlıdır. 188varak, 19 satır, 27x19 santim ölçüsünde olup ta'lik hattıyla yazılmıştır. Bu nüshada Aldulğânî el-Makdisî'nin (öl. 600/1203) Ebü'l-Abbâs el-Esam'a (öl. 346/957) uzanan senedi yer almaktadır.

b- Hicrî 1277 yılında Mustafa Ahmed Gamravî el-Mısırî tarafından istinsâh edilmiş olup nesih hattıyla yazılı 48227/535328 numarada kayıtlı nüsha. 352 varak olup 17 satırdır. Yazısı, açık iyi bir nüshadır.⁵¹⁴

3. Mahmûdiye Kütüphanesi (Medine): 504 yılında Muhammed el-Bekrî el-İsfahânî tarafından yazılmış olup, asıl kabul edilen Murad Molla'daki nüshaya kıyasla her varakta yazı iyi değildir. 168 varak, 14 satır olup, nesih hattıyla yazılmıştır.

4. Şeyh Muhammed b. Abdillâh Âlî Abdülkadir el-Ensârî kütüphanesi (Müberra): Kâsım b. Mahmûd Irâkî, 147 varak, 21 satır, 17x24,5 santim ölçüsünde olup nesih hattıyla yazılmıştır. Bu nüshada Aldulğânî el-Makdisî'nin Ebü'l-Abbâs el-Esam'a uzanan senedi yer almaktadır.

5. Rıza Rampur Kütüphanesi (Rampur): 739 yılında yazılmış nüshadır. Muhammed İbrâhîm Abdullah tarafından nesih hattıyla yazılıdır. 250 varak 15 satır 20x25 ölçüsündedir. *el-Müsned*'i konularına göre tertip eden Sencer b. Abdillâh en-Nâsirî'ye (öl. 745/1345) ait semâlar bulunmaktadır.⁵¹⁵

6. Zâhiriyye Kütüphanesi (Dimaşk): Yazımı 516 yılında tamamlanan nüsha nesih hattıyla yazılı olup yazısı okunur iyi bir nüshadır. 1041 rakamda kayıtlıdır. 279 varak, 16 satırdır.⁵¹⁶

⁵¹³ en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs*, 1/24.

⁵¹⁴ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-imâmi's-Şâfiî*, thk. Muhammed Mustafa el-Hin (Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2013), 1/17.

⁵¹⁵ en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs's-Şâfiî*, 1/24-26.

⁵¹⁶ eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm's-Şâfiî*, thk. Muhammed Mustafa el-Hin, 1/17. *el-Müsned*'in yazmasının Feyzullah Efendi (İstanbul), Taşkent (Özbekistan), el-Asfiya (Hindistan), Chester Beatty (Dublin) şehirlerinde de olduğu tespit edilmiştir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-mü'esses*, 2/191; el-Alâî, *İsârâtü'l-fevâid*, 1/107.

2.2.2. el-Müsned'in Baskıları⁵¹⁷

Çağımızda *el-Müsned*'e tertip, tahrîç çalışmaları yapılmış olup matbû olan nüshalarına ulaştığımız kadarıyla aşağıda yer vereceğiz.

Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb el-Esam'ın Rebî'b. Süleymân'dan rivâyet ettiği *Müsnedü's-Şâfiî*'nin en eski baskısı 1888 yılı Hindistan baskısıdır.⁵¹⁸ Bu baskı esas alınarak Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınevi tarafından Beyrut'ta 1980 yılında basıldı.⁵¹⁹ Ayrıca *Tertîbu Müsnedi's-Şâfiî* adıyla 1910 Bulak, 1952 Kâhire'de⁵²⁰ ve *el-Ümm*'ün kenarında 1910 yılında yayınlandı.⁵²¹

el-Müsned, Dârü'l-Fikr, Dârü'l-Beşâir Yayınevi Sencer'in tertibiyle beraber 3 cilt hâlinde Abdülkâdir el-Arnâvut'un önsözü ile Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye tarafından 2002 yılında basılmıştır.⁵²²

Muhammed Arafat el-Mısrî el-Eserî tarafından es-Sindî'nin tertibini esas alarak tahrîç ve tahkîk edip *Şifâu'l-ıyyi bi tahrîci ve tahkîki müsnedi'l-İmâmi's-Şâfiî*, adını verdiği çalışma İbn Teymiyye yayınları tarafından, Kahire'de, 1996 yılında iki cilt olarak basılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Müsned*'in en son yapılan baskıları şunlardır: er-Risâle el-Âlemiyye yayınevi tarafından 2013 yılında Dımaşk'da Muhammed Enes Mustafa el-Hin tahkîkiyle iki ciltve Dârü'l-İttibâ yayınevi tarafından 2017 yılında Kâhire'de Ebû Eyyûb Haşrîf'in tahkîki, Abdülkâdir Arnâvut'un takdîmi ile tek cilt olan yayındır.⁵²³

2.3. el-Müsned'teki Hadîs Sayısı

Abdülkerim er-Râfiî *el-Müsned*'e yaptığı şerhde 1859 hadîs tespit etmiş ve 42 başlıkta incelemiştir.⁵²⁴

Muhammed Âbid es-Sindî (öl. 1257/1841) *el-Müsned*'i mükerrerlerini çıkararak ibâdât ve muâmelât konularını bâblara göre yeniden düzenleyip tertîp ettiği

⁵¹⁷ Atıyye vd. *Delilu Müellefât*, 2/543.

⁵¹⁸ el-Alâî, *İsârâtü'l-fevâid*, 1/107.

⁵¹⁹ eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muhammed Mustafâ el-Hin, 1/7.

⁵²⁰ el-Alâî, *İsârâtü'l-fevâid*, 107.

⁵²¹ el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-mü'esses*, 2/191.

⁵²² el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 108.

⁵²³ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, thk. Eyyûb Ebû Haşrîf (İskenderiye: Dârü'l- İttibâ, 2017).

⁵²⁴ er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 4/369.

ve Zâhid el-Kevserî'nin (1879-1952) takdim yazısı ile iki cilt hâlinde yapılan yayına göre *el-Müsned*'te toplam 1721 hadîs vardır.⁵²⁵ es-Sindî'nin hadîsleri sınıflandırmasına göre *el-Müsned*'te 1012 hadîs ibâdetler, 709 hadîs de muamelât konuları ile ilgilidir.⁵²⁶ Türkiye'de yapılan çalışmada es-Sindî'nin nüshasında olmayan on hadîs diğer matbû nüshalardan eklenerek hadîs sayısının 1731 olduğu ortaya koyulmuştur.⁵²⁷

Saîd el-Lehhâm ve Hayat el-Lakidî'nin tahkikiyle Dârü'l-Fıkr yayınevi tarafından yapılan yayında hadîs sayısı 1782, Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk'ın tahkiki ile Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye yayınevi tarafından yapılan yayında ise hadîs sayısı 1324 olarak tespit edilmiştir.⁵²⁸

Kuveyt Üniversitesinde Abdülazîz Halîfe el-Kassâr başkanlığındaki heyetin es-Sindî'nin tertîbini esas alarak yaptıkları şerhte yaptığımız incelemede 137 kitâb ve 90 bâb vardır. 1131 sahîh ve sahîh liğayrihi, 196 müttetekun aleyh, 96 hasen ve hasen liğayrihi, 56 mevkûf, 230 zayıf ve 12 mübhem olmak üzere toplam 1721 hadîs sayısına ulaştık.⁵²⁹

Muhammed Enes Mustafâ el-Hin'in Şâm-Zâhiriyye, Kâhire Ezheriyye kütüphaneleri yazma nüshaları ile Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1980 yılı baskısı esas alınarak yapılan tertîbe göre *el-Müsned*'te 1559 sahîh, hasen; 239 zayıf ve hükmü belirlenemeyen 14 hadîs, 70 kitâb olmak üzere toplam 1812 hadîs ve eser vardır.⁵³⁰

el-Müsned'e İbnü'l-Esîr'den sonra şerh yazan Abdilkerîm er-Râfî el-Kazvînî *el-Müsned*'teki tekrarlar ile ilgili: “Ebü'l-Abbâs bu hadîsi tekrar burada neden zikretti anlamadım. Bu hadîs daha önce geçmişti. Burada tekrarı faydasız.” demektedir.⁵³¹ *el-Müsned*'te bir hadîs bazen dört bazen yedi yerde geçmektedir. Mükerrer hadîslerin sayısı ile ilgili yapılan tespite göre *el-Müsned*'te 320'den fazla

⁵²⁵ Muhammed Âbid es-Sindî, *Tertîbu müsnedi'l-imâm Ebi Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, thk. Yûsuf Âli ez-Zevâvî el-Hasenî - İzzet el-Attâr el-Hüseynî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951); Tüfekçioğlu, *Hadîs Edebiyatında Müsnedler*, 24.

⁵²⁶ Ekrem Yusuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiîyyi* (Amman: Dârü'n-Nefâis, 2003), 264.

⁵²⁷ eş-Şâfiî, *el-Müsned*, trc. ve thk. Erdoğan, 768-770.

⁵²⁸ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 108.

⁵²⁹ el-Kassâr, *Şerhu'l-müsned*, 1/29-399; 2/401-874.

⁵³⁰ eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâmi's-Şâfiî*, 1/18-19.

⁵³¹ er-Râfî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/23.

hadîs mükerrerdîr.⁵³² İbnü'l-Esîr de *el-Müsned*'te yer alan bir hadîsin üç ayrı yerde nakledildiğini tespit etmiştir.⁵³³

el-Müsned'te esahhu'l-esânîdler (ecellü'l-esânîd) arasında yer alan ve silsiletü'z-zeheb isnâd olan eş-Şâfiî→Mâlik→Nâfi'→İbn Ömer⁵³⁴ kanalıyla gelen toplam 101 hadîs vardır.⁵³⁵ Başka bir sayıma göre mükerrerleriyle birlikte 97 tekrarlar çıkarılınca 85 silsiletü'z-zeheb hadîs vardır.⁵³⁶ İbn Hacer el-Askalânî de silsiletü'z-zeheb olan 67 hadîsin tahrîcini yapmıştır.⁵³⁷

Abdurrahmân el-Bennâ es-Sââtî'nin İmâm eş-Şâfiî'nin *es-Sünen*'i ile *el-Müsned*'ini cem' ettiği eserde toplam 2699 hadîs olup bu hadîslerin 1864'ü *el-Müsned*'e aittir.⁵³⁸

Mâhir Yâsîn el-Fahl'ın es-Sindî'nin tertîbi üzerine yaptığı tahkîkte birinci bâb: "Mâ harece min kitâbi'l-vüdû", son bab: " ve min kitâbi ihtilâfî alâ Abdillahi mimma lem yesme' er-Rebî' mineş-Şâfiî," olmuş ve hadîs sayısını 1819 olarak tespit etmiştir. Mâhir Yâsîn el-Fahl'ın Sencer tertibine yaptığı tahkîkte 1819 hadîs, 32 kitâb, 567 bâb,⁵³⁹ 1500 sahîh, 319 zayıf olmak üzere toplamda 1819 hadîs yer almaktadır.⁵⁴⁰ Hind baskısını tahkîk eden Ebû Abdurrahmân b. Muhammed Uveyde'ye göre *el-Müsned*'de 1821 hadîs ve 67 kitâb yer almaktadır.

Rıfat Fevzî Abdülmuttalip'in Sencer tertibine yaptığı tahkîkte 70 kitâb, 1815 hadîs ve 568 bâb vardır. İslâm hukukçusu Ali Şafak'ın araştırmasına göre ise 68 kitâb vardır.⁵⁴¹

Ana konu başlıkları olan kitâb bölümlerindeki sayı farklılığının nedeni tertip anlayışının farklı olması, Kitâbu'l-Vudû ve Kitâb-u İstikbali'l-Kıble gibi başlıkların bazı tertîblerde bab başlığı olarak kullanılması birden fazla başlığın tek bir başlıkta zikredilmesidir. Örneğin Kitâbu'l-Eşribe ve Fedâilu Kurayş bir baskıda tek başlık

⁵³² eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, thk. Eyyûb Ebû Haşrif, 497.

⁵³³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/ 216.

⁵³⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 16; Ali Çelik, *Sünnetin Aktüel Değeri* (Ankara: Kitap Neşriyat, ty.), 204.

⁵³⁵ Hadîsler için bk. en-Nâsirî, *Müsnedü'l-imâmi's-Şâfiî*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, 1/32.

⁵³⁶ eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, thk. Eyyûb Ebû Haşrif, 13.

⁵³⁷ Bk. Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî, *Tevâli't-te'sîs bi-meâlî ibn İdrîs*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 193-235.

⁵³⁸ es-Sââtî, *Bedâiu'l-minen*, 2/441.

⁵³⁹ en-Nasirî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, 1/56.

⁵⁴⁰ en-Nasirî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, 1/75.

⁵⁴¹ en-Nâsirî, *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, 3/2599-2624. Şafak, *İslâm Hukûkunun Tedvîni*, 105.

iken başka baskıda Kitâbu'l-Eşribe ve Fedâilu Kurayş şeklinde iki ayrı başlık olarak verilmiştir.⁵⁴²

Muhammed Enes Mustafâ el-Hin'in h. 516 yılında yazılan Şam, h. 1277 yılında yazılan Kahire'deki yazmaları ve Hindistan matbû olan nüshaları esas alarak tahkik ettiği et-Tirmizî'nin hasen-sahîh dediği *el-Müsned*'in ilk hadîsi: Ebû Hüreyre'den (r.a.): “Bir adam Rasûlullah'a (s.a.v.): “Ey Allah'ın Rasûlü! Bizler deniz yolculuğu yapıyoruz ve yanımızda az miktarda su bulundurabiliyoruz. Suyla abdest alsak susuz kalırız. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Denizin suyu temizleyici, ölüsü de helaldir.”⁵⁴³ Bu hadîs aynı zamanda *el-Ümm*'ün, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr ve er-Râfî'nin şerhlerinde de ilk hadîstir. 1812. hadîs olan son hadîs ise şudur⁵⁴⁴; “İbn Uyeyne Mansur'dan o da Ebî Vâil'den Ebî Vâil de Mesrûk'tan rivâyet ettiğine göre Abdullah Umre yaparken Ka'be'yi tavâf ettikten sonra Safâ tepesinde telbiye getirdi.”⁵⁴⁵ Muhakkiklerin tespitlerine göre eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'inde yer alan hadîs sayısı ve tasnîflerini topluca aşağıda yer alan tabloda özetliyerek ele alacağız.

⁵⁴² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l- imâmi's-Şâfiî*, thk. Ebû Abdîrrahmân b. Muhammed Uveyde (Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 391; er-Rafî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/24. Diğer örnek için bk. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâmi's-Şâfiî*, thk. Muhmmmed Mustafa el-Hin, 2/725.

⁵⁴³ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005), “Tahâre, 3; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), “Tahâre”, 83; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, (*el-Câmiu's-sahîh*), thk. Hâlid Abdülğanî Mahfûz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017), “Tahâre”, 69; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), “Tahâre ve Süneniha”, 38”; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), “Sayd ve'z-Zebâih”, 35; el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 1/222.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Esîr el-Cezerî de şerhinde bu hadîsin *el-Müsned*'in son hadîsi olduğunu belirtir. Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/416.

⁵⁴⁵ el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-âsâr*, 7/269. Riyâd Üniversitesinde 468/1 numarada kayıtlı yer alan müstensihî Abdül Âl Ahmed et-Tenûbî eş-Şâfiî olan yazma eserin de birinci ve sonuncu hadîsi aynıdır. Hadîsin ricâli Sahîhayn'in ricâlidir. İsnadı Şeyhân'ın şartına göre sahihtir. Bk. eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muhmmmed Mustafa el-Hin, 2/722; eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed*, thk. Eyyûb Ebû Haşrif, 496.

Tahkik Eden	Toplam Hadis Sayısı	Müttefekun Aleyh	Sahih ve sahih liğayrihi	Hasen ve hasen liğayrihi	Mevkûf	Zayıf	Mübhem
Abdülazîz Halife el-Kassâr Başkanlığındaki heyet	1721	196	1131	96	56	230	12
Tahkik Eden	Toplam Hadis Sayısı	Sahih-Hasen	Zayıf	Mübhem			
Muhammed Enes Mustafâ el-Hin	1812	1559	239	14			
Mâhir Yâsîn el-Fahl	1819	1500	319				
Muhammed Âbid es-Sindî	1721						
Rıfat Fevzî Abdulmuttalib	1815						
Sâid el-Lehhâm ve Hayat el- Lakidî	1782						
Eyyûb Ebû Haşrif	1644						

Tablo 2. Muhakkiklere göre İmam eş-Şâfiî'nin el-Müsned'inde yer alan hadislerin sayısı ve sınıflandırılması.

Tespitlerimize göre *el-Müsned*'deki hadis sayısının farklı olması; 1) Nüsha farklılıkları, 2) Mükerrer hadisleri sayıya dâhil edilip edilmemesi, 3) Lafzî ve manevî mükerrer ayırımının yapıp yapılmaması, 4) *el-Müsned*'in râvîsi olan Rebî'nin Buveytî kanalıyla rivâyet ettiği hadislerin sayıya dâhil edilip edilmemesi. 5) Metinleri bir senedleri farklı hadislerin tek hadis kabul edilip edilmemesi 6) İmâm eş-Şâfiî'nin ve Ebü'l-Abbâsel-Esam'ın bazı sözlerinin sayıya dâhil edilip edilmemesi 7) er-Rebî'nin eş-Şâfiî'den nakletmediği ⁵⁴⁶ fakat muhaddislerin eş-Şâfiî'nin diğer eserlerinden naklettikleri hadislere yer verilmesi ⁵⁴⁷ 8) Metni bir olup bir tarîkte sahih diğer tarîkte zayıf olan hadislerin sayıya dâhil edilip edilmemesi gibi nedenlere dayanmaktadır. ⁵⁴⁸

2.4. eş-Şâfiî'nin el-Müsned Üzerine Yapılan Şerhler Arasındaki Yeri

İbnü'l-Esîr'in yapmış olduğu şerh İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yapılan ilk şerhtir. ⁵⁴⁹ İbnü'l-Esîr'in şerhi Şâfiî mezhebinin fikhî delillerini içeren hadislerin şerhi olup eş-Şâfiî'nin hadisleri delil kullanmadaki usûlünü yansıtır. İbnü'l-Esîr'in çağdaşı olan Abdilkerîm er-Râfiî el-Kazvînî (öl. 623/1226) *el-Müsned*'e şerh yazan

⁵⁴⁶ Bk. en-Nasîrî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl, 2/193.

⁵⁴⁷ en-Nâsîrî, *Müsnedü'l-imâmi's-Şâfiî*, 4/73, 79, 148-152.

⁵⁴⁸ Muhakkikin yorumu için bk. eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-imâm Muhammed*, thk. Eyyûb Ebû Haşrif, 498.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/17.

ikinci Şâfiî müellif olmaktadır. er-Râfiî'nin şerhini 612 yılında yazmaya başladığında *el-Müsned*'e şerh yazan herhangi bir kimseyi bilmediğini söylemesi İbnü'l-Esîr'in şerhinden haberdar olmadığını gösterir.⁵⁵⁰

Abdülkerîm er-Râfiî, *Şerhu müsnedi's-Şâfiî* yazma nüshası iki cilt, matbûsu dört cilt olan eserde 1859 hadîsin şerhi yapılmıştır.⁵⁵¹ Kuveyt Üniversitesinde ve İrlanda'da h. 655 tarihinde istinsâh edilmiş nüshaları vardır.⁵⁵² Bu şerhden el-Askalânî *Fethü'l-bârî*, es-Süyûtî *Tenvirü'l-havâlik* ve el-Münâvî *Feyzü'l-kadîr* adlı şerhinde yararlanmıştır.⁵⁵³

er-Râfiî şerhinde İbnü'l-Esîr'in şerhinde olduğu gibi fikhî konu başlıkları yer almamaktadır. Şerh edeceği hadîsleri “el-asl” başlık altında rivâyet farkları ile birlikte zikreder. Hadîslerin şerhini “el-şerh” başlığı altında yapar. er-Râfiî, eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i şerh ederken eseri cüzler hâlinde ele alarak cüzlerin sonunda râvî biyografilerine yer vermiştir.⁵⁵⁴

İbnü'l-Esîr'in şerhiyle karşılaştırdığımızda İbnü'l-Esîr konu başlıkları konusunda ön plana çıkmaktadır. er-Râfiî *el-Müsned*'in tertîbini bozmadan sırayla şerhetmiş fıkıh ilminin konu başlıklarını kullanmamıştır. İbnü'l-Esîr diğer mezheplerin fikhî görüşlerini nakletmiş er-Râfiî ise diğer mezheplerin görüşlerine yer vermemiştir. İbnü'l-Esîr mukaddime yazarak eş-Şâfiî'nin biyografisi ve hadîs usûlü ile kısa bilgi verirken er-Râfiî şerhinde bu özellikler yoktur. İbnü'l-Esîr'in şerhi konulara göre hadîslere ulaşmak için kullanımı daha kolay ve mukayeseli fıkıh açısından da bilgi sunmaktadır.

Her iki şerh de kendilerinden sonra şerh yazan İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), Bedruddîn el-Aynî (öl. 855/1451), Şemsuddîn el-Kirmânî (öl. 786/1384) gibi şârihlerin üslûbu olan “kavlühü” tarzında bir şerhtir. Her iki müellif hadislerin rivâyet farklarını, hadîslerin çıkarılarak alındığı eş-Şâfiî'nin eserlerini ve hadislerin *Kütüb-i Sitte*'deki kaynaklarını vermesi diğer benzer özelliğidir.

⁵⁵⁰ er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/72; Abdülkerîm er-Râfiî şerhin ön sözünde el-Beyhakî gibi âlimlerin *el-Müsned*'in hadîslerini kitaplarına hadîsleri dercetmesine, fakihlerin ve muhaddislerin müracat etmelerine rağmen bu kitabı şerheden kimsenin var olduğu bilgisinin kendisine ulaşmadığını söyler. Bk. er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/72-73; es-Süyûtî, *eş-Şâfiî'l' uyyi*, 1/76; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2/1683.

⁵⁵¹ er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 4/369; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 22/253.

⁵⁵² er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/58.

⁵⁵³ er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/52-53.

⁵⁵⁴ Faruk Sasunlu, *İmâm Râfiî'nin Şerhu'l-Müsned Adlı Eserindeki Şerh Metodu* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 18-20.

Tarihsel sıralamada *el-Müsned*'e şerh yazan üçüncü kişi Sencer b. Abdullah en-Nâsirî el-Cavlî (öl. 745/1345) *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî* adlı eserinde İbnü'l-Esîr ve er-Râfiî şerhini birleştirmiş ve en-Nevevî'nin Müslim şerhinden ilaveler yapmıştır.⁵⁵⁵ Abdullah en-Nâsirî hadisleri fikhî konulara göre 31 kitap, 568 bâb başlıklarında incelemiştir.⁵⁵⁶ Hadislerin sıhhatini ve İmâm eş-Şâfiî'nin eserlerinde geçtiği yerleri belirtmiştir.⁵⁵⁷ Hadislerin açıklamasında garîbu'l-hadîs'e yer vermiştir.

Bu yönleriyle İbnü'l-Esîr'in şerhiyle benzerlik gösterir fakat İbnü'l-Esîr'in şerhindeki sistematikliği bulmak mümkün değildir. Sencer'in şerhinin bir farkı da hadislerin tahrîcini yaparken sadece *Kütüb-i Sitte*'yi değil Abdürrezzak'ın (öl. 211/826) *el-Musannef*'i, el-Humeydî'nin (öl. 211/826) *el-Müsned*'i İbn Huzeyme'nin (öl. 311/924) *es-Sahîh*'i, ed-Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *es-Sünen*'i, el-Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, gibi diğer külliyâtını da esas almıştır.⁵⁵⁸ el-Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eseri her iki müellifinde sık başvurduğu eserdir.

el-Müsned'e şerh çalışması yapan diğer bir müellif olan Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî eş-Şâfiî'nin (öl. 911/1505) *eş-Şâfi'l 'uyyi fi şerhi müsnedi's-Şâfiî*, adıyla iki cilt olarak basılmış şerhi vardır.⁵⁵⁹

es-Süyûtî eserinde İbnü'l-Esîr ve er-Râfiî şerhlerini özetlemiştir.⁵⁶⁰ es-Süyûtî, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eserinden de yararlanmış az da olsa el-Askalânî'nin şerhine de başvurmuştur. en-Nevevî'nin *el-Mecmû şerhu'l-mühezzeb* adlı eserinden de yararlanmışır.⁵⁶¹ el-Cevherî ve el-Hattâbî her iki müellifin de kaynakları arasında yer almıştır.⁵⁶² es-Süyûtî'nin oldukça muhtasar olan bu eserinde kelime izahları yapmış fikhî detaylara girmemiş hadislerin hükmünü belirtmiştir. İbnü'l-Esîr'ineseri tertîbi, konu başlıkları, Şâfiî mezhebinin delîllerinin zikredilmesi ve hadislerinin farklı tarîklerinin gösterilmesi gibi birçok açıdan bu eserden üstündür.

⁵⁵⁵ Sühül, "el-İmâm İbnü'l-Esîr". Mâhir Yâsîn el-Fahl tahkîki ile Gırâs yayınevi tarafından dört cilt olarak 2004 yılında Kuveyt'de; Rıfat Fevzî Abdülmuttalib tahkîki ile Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye yayınevi tarafından üç cilt olarak 2005 yılında Beyrut'da basılmıştır.

⁵⁵⁶ en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, 3/2599-2624.

⁵⁵⁷ Örnek için bk. en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, 1/192, 250, 333.

⁵⁵⁸ Örnek için bk. en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, 1/154, 171, 178, 232, 240, 280, 324, 357, 538.

⁵⁵⁹ es-Süyûtî, *eş-Şâfi'l 'uyy*, 1/57.

⁵⁶⁰ es-Süyûtî, *eş-Şâfi'l 'uyy*, 1/61.

⁵⁶¹ Bk. es-Süyûtî, *eş-Şâfi'l 'uyy*, 1/163.

⁵⁶² es-Süyûtî, *eş-Şâfi'l 'uyy*, 1/50, 51.

eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine tespit edebildiğimiz kadarıyla en son şerh yazan Mısırlı hadîs âlimi Abdurrahmân el-Bennâ es-Sââtî'dir.⁵⁶³ Kendisi Rebî' el-Murâdî'nin ve el-Müzenî'nin rivâyeti olan *Müsnedü's-Şâfiî* ve *Sünenü's-Şâfiî* adlı iki eserin hadîslerini fıkıh bablarına göre düzenleyerek *Bedâiu'l-minen* adıyla bir araya getirmiş ve *el-Kavlü'l-hasen şerhu bedâiu'l-minen* adıyla bir şerh yazmıştır.⁵⁶⁴

es-Sââtî, hadîs ilmine ilgi duyanların aradıkları hadîsleri kolay bulmaları için Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî (öl. 204/819) ve Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsnedler*'ine yaptığı düzenlemenin benzerini eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i ve *es-Sünen*'i üzerine yapmıştır.⁵⁶⁵ Hadîslerin sıhhat derecesini belirtmiş ve âlimlerin hadîsler üzerindeki değerlendirmelerini ortaya koymuştur. Eserde fikhî başlıklar müellifin kendi döneminin problemlerine yönelik olarak sıralaması İbnü'l-Esîr'in şerhine benzese de İbnü'l-Esîr'in konu ve alt konu başlıklarını sıralamasındaki fasl, fer', nev' sistemi kadar kullanışlı değildir.⁵⁶⁶

Sonuç olarak İbnü'l-Esîr'in şerhi bir şerhde bulunması gereken hadîs ilmi ile ilgili bilgiler, hadîslerin tahrîci, hadîslerin sıhhati, hadîsin varsa farklı tarîkleri, garîb kelimelerin açıklanması, sarf ve nahiv açısından dil özelliklerinin belirtilmesi, hadîsin vürûd sebebinin açıklanması, hadîsten çıkan fikhî görüşler, sahâbe, tâbiîn ve müctehid imâmıların farklı ictihâdlarını belirtmesi açısından ismiyle müsemma bir şerhdir.⁵⁶⁷

Bu özelliklere ilave olarak İbnü'l-Esîr *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde olduğu gibi hadîsleri uygun konu başlıklarına göre yerleştirmesi konusunda kendinden sonraki şerh çalışmalarından daha ileri bir tekniğe sahiptir.

Ayrıca Şâfiî mezhebinin fikhî delîllerini sunması ve delîlleri savunması diğer mezheplerin görüşünü de zikretmesi gibi hususlar diğer şerhlerden ayıran bâriz bir özelliğidir. eş-Şâfi şerhinden sonraki şerhlerde bulamayacağımız diğer özellikler ise

⁵⁶³ Yapılan araştırmalara göre *el-Müsned*'e Muhammed Âbid es-Sindî, *Mutemed el-Maî fî halli müsnedi's-Şâfiî* adıyla bir şerh yazmıştır. Eser hâlen Medine'de Mahmudiye Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır. Bkz. er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/36.

⁵⁶⁴ Bk. Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ es-Sââtî, *Bedâiu'l-minen fî cem ve tertîbi Müsnedi's-Şâfiî ve's-Sünen* (Mısır: Mektebetü'l-Furkân, 1983).

⁵⁶⁵ el-Bennâ, *Bedâiu'l-minen*, 1/5.

⁵⁶⁶ Bu şerhler dışında es-Sindî tarafından *Mutemed el-mâî fî halli müsnedi's-Şâfiî* adıyla hâlen yazma olan şerh de vardır. Bk. er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 1/36.

⁵⁶⁷ Sakallı, *Aynî ve Hadîs*, 26-27; İbnü'l-Esîr şerhle ilgili hangi hususlara değinileceğini mukaddime kısmında açıklamıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/21.

dört fikhî mezhebin görüşleri için kaynak olabilmesi ve İmâm eş-Şâfiî'nin kavli-kadîm, kavli-cedîd görüşleri için de mukâyese imkânı vermesidir.

2.5. eş-Şâfiî fî Şerh-i Müsnedi's-Şâfiî'nin Kaynakları ve Özellikleri

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin yapmış olduğu şerh günümüzde Dârü'l-Kelime Yayınları tarafından Âmir Abdülbâsît el-Cezzâr'ın yazma nüshalardan hareketle yapmış olduğu tahkikle beş cilt olarak basılmıştır. Çalışmamızda baskı ve redaksiyonu daha iyi olduğu için bu baskıyı esas alacağız. el-Cezzâr'ın ulaştığı olduğu yazma nüshalar şunlardır:

1) Kahire Dâru Kütübi'l-Mısriyye ⁵⁶⁸ Heyet-i Âmme Kütüphanesinde 306 rakamıyla kayıtlı 24x14 ölçülerinde beş cilt halinde her sayfalar 22-25 satır aralığındadır. Hattât yazmaya 733/1333 yılında başlayıp 734/1334 yılında istinsah etmeyi bitirmiştir.

2) Kahire'de aynı kütüphanede bulunan ikinci nüsha 697 numarada kayıtlı olup yine beş cilttir. 1327/1910 yılında Mahmûd Hamdî tarafından istinsâh edilmiştir.⁵⁶⁹

Ahmed Süleyman ve Ebû Temîm İbrâhîm 1420/2000 yılında yukarıda geçen nüshalar üzerine yaptıkları tahkikte bir ve ikinci ciltte metinde okunamayan yerler olduğunu, ikinci nüshanın birinci nüsha esas alınarak istinsâh edildiğini belirtmektedirler. Ayrıca eserin Dublin Chester Beatty kütüphanesinde bulunduğu ve eserin sadece ikinci cildinin Paris Milli kütüphanesinde olduğu tespit edilmiştir.⁵⁷⁰

3) İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi kısmında 452 numarasıyla ⁵⁷¹ ve İstanbul Nuruosmaniye kütüphanesinde 34Nk 1045 numarasıyla⁵⁷² nüshalar kayıtlıdır.

2.5.1. İbnü'l-Esîr'in Şerh Tarihine Bakışı ve Şerhi Yazış Amacı

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, şerhin yazılış amacını belirtmeden önce tarihte yazılan şerhlere kısaca değinir. Onun belirttiğine göre yazılış amaçları farklı olan

⁵⁶⁸ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *eş-Şâfiî fî şerhi Müsnedi's-Şâfiî*, thk. Muhammed b. Riyâd el-Ahmed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017), 1/4.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/7.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî fî şerhi müsnedi's-Şâfiî*, thk. Ahmed Süleyman- Ebû Temîm Yâsir İbrâhîm (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 1/20, 21.

⁵⁷¹ Bk. Şebeketü Alukah (Alukah. net), “Manuscript alshafi” (Erişim 20 Kasım 2021).

⁵⁷² Bk. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK), “Müsned” (Erişim 20 Kasım 2021).

kısa ve uzun şerhler yazılmıştır. Hadîs şerh tarihini h. III. asırda garîbu'l-hadîsler ile başlatır. Kendisinin belirttiğine göre ilk defa hadîsleri şerh eden kişi Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'dır.(öl. 210/825) İkinci olarak Ebû UbeydKâsım b. Sellâm (öl. 224/838)Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın yapmış olduğu şerhe birçok ilaveler yapmış, kendisinden sonra gelen insanların uyduğu kâideler ortaya koymuştur. Üçüncü sırada Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (öl. 276/889) gelmektedir. İbn Kuteybe de Kâsım b. Sellâm'ın almadığı birçok hadîsi *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* adlı eserinde topladı ve şerhetti. Dördüncü olarak Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî (öl. 388/998)sayılan bu imamların zikretmediği hadîsleri *Garîbü'l-hadîs* adlı eserinde bir araya getirerek şerhetti. Son olarak Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (öl. 538/1144) *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs* adlı eseri derledi.⁵⁷³

Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr garîbu'l-hadîs edebiyatından kendi dönemine kadar ulaşan eserleri kronolojik sıraya göre vermiştir. Söz konusu bu eserler günümüzde de bilinmektedir. Garîbu'l-hadîs edebiyatını mübhem kelimeleri açıklayan özel şerhler⁵⁷⁴ olması yanında örneğini Ebû Ubeyd'in eserinde gördüğümüz gibi lügavî izahlardan sonra hadîsten çıkarılacak fikhî hükümler de belirtilmiştir.⁵⁷⁵ İslâm âlimleri, İslâm'a yeni girmiş toplumların nassları yanlış anlamalarının önüne geçmek ve Arap dilini korumak amacıyla Kur'ân ve hadîslerdeki anlaşılması güç kelimeleri açıklama ihtiyacı duymuştur.⁵⁷⁶

Hadîs âlimlerinin bir kısmı da müdevven olan hadîs kitaplarını şerh etmek istemişlerdir. Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin (öl. 388/998) el-Buhârî şerhi olan *A'lâmü's-sünen*, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *es-Sünen*'ine yazdığı *Meâlimü's-sünen*, Ebû Amr Yûsuf b. Abdilberr'in (öl. 463/1071) *el-Muvattâ'*ya yazdığı *et-Temhîd*, Müslim'e yapılan ilk şerh kabul edilen⁵⁷⁷ Muhammed b. Alî el-Mâzerî'nin (öl. 536/1141) *el-Mu'lim fî şerhisahîh-i Müslim*, şerhi gibi. Bazı ulemâ ise hadîslerin ahkâma dair olanlarını bir araya getirerek şerh etmeyi amaçlamışlardır. Bu konuda el-

⁵⁷³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/16.

⁵⁷⁴ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 184.

⁵⁷⁵ Özaşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, 273-274.

⁵⁷⁶ Ömer Özpınar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2013), 307-308; Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 153.

⁵⁷⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/285; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/106-107.

Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *es-Sünenü'l-kebîr* ile *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* ve el-Begâvî el-Ferrâ'nın (öl. 516/1122) *Şerhü's-sünne* adlı eserleri örnektir.⁵⁷⁸

Böylece İbnü'l-Esîr, hadîs şerh tarihini garîbu'l-hadîs edebiyatı, *Kütüb-i Sitte*'ye yapılan şerhler ve ahkâm hadîsleri şerhleri olmak üzere üç evreye ayırmış olmaktadır. İbnü'l-Esîr'in yapmış olduğu *el-Müsned* şerhi tür olarak son kısımda yer alan ahkâm hadîsleri şerhidir.

Hadîs edebiyatının oluşum safhaları açısından bakıldığında şerh edebiyatı tasnîf döneminden sonraki safhadır. Müdevven hadîs eserleri h. IV. asrın ikinci yarısından itibaren şerhedilmiştir.⁵⁷⁹

İbnü'l-Esîr'in tasnîfinde dikkat çeken bir husus da garîbu'l-hadîs'in öncüsü Ebû Ubeyd ve şerh edebiyatının ilk örneğini veren el-Hattâbî gibi türlerinin ilk örneklerini ortaya koymuş alanın otoritesi olan kişilere şerhinde yer vermiş olmasıdır.

İbnü'l-Esîr, "tarihde amaç ve çeşitlilik bakımından birçok şerh yazılmış olmasına rağmen eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yapılan ne bir şerh duydum ne de bana böyle bir bilgi ulaştı." diyerek âlimler arasında meşhur olan bu ilim hazinesinden faydalanılmamış olmasına şaşırılmıştır. Kendisi yine şöyle der: "Müctehid imâmlarından birine ait olan bu kıymetli esere şerh yazmak benim için bir fırsattır. Böyle büyük bir makam karşısında eksikliğimi ikrâr ediyor ve büyük bir derya olan eseri tam anlamıyla kuşatıp anlama konusunda aczimi itiraf ediyorum."⁵⁸⁰ İbnü'l-Esîr, Ebû Bekr el-Beyhakî'nin (öl. 458/1066), *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserinde *el-Müsned*'in hadîslerine yer verdiğini fakat hadîslerin şerhini yapmadığını bundan dolayı bu kitaba şerhin bütün çeşitlerini içeren kapsamlı bir şerh yapmak istediğini söyler.⁵⁸¹

Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın *el-Müsned*'i cem' etmesinin amacı eş-Şâfiî'nin rivâyet ettiği hadîsleri hadîs talebeleri arasında yaygınlaştırmak, onun hadîs anlayışını ortaya çıkarmaktır. İbnü'l-Esîr'in de gayesi ahkâm hadîsleri şerhine katkı

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/16-17.

⁵⁷⁹ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 22.

⁵⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/17-18.

⁵⁸¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/17.

sunmak ve Şâfiî mezhebinin dayandığı delilleri ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸²

2.5.2.eş-Şâfiî'nin Mukaddimesi

İbnü'l-Esîr, şerhine başlamadan önce geleneğe uyarak eş-Şâfiî'nin hayatını ele almış ve hadîs ilmine ilgi duyan kişiye hadîs usûlü konularında özet bir bilgi vermiştir. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl* adlı eserin mukaddimesine müracaat edilmesini ister.⁵⁸³

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr kendisinden önce Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884), İbn Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 327/938), İbn Hibbân el-Büstî (öl. 354/965), Ebû Bekr el-Beyhakî (öl. 458/1066), el-Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) gibi birçok âlimin eş-Şâfiî'nin hayatını ele alıp hilye, menâkıb türü eserler yazdığı gibi kendisi de şerhe başlamadan önce onun ilmî kudretini ortaya koymak için menkıbesini yazmıştır.⁵⁸⁴ Altı fasılda eş-Şâfiî'nin hayatı, dört fasılda hadîs usûlü konuları olmak üzere on fasılda ele almıştır.

İbnü'l-Esîr'e göre eş-Şâfiî; Kureyş kabilesinden olup soyu üçüncü kuşaktan dedesi Abdü Menâf ile Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşmektedir. Bedir Gazvesi'nde Müslümanlar'a esir düşüp fidye vererek serbest kaldıktan sonra İslâm'ı kabul eden dedesi Sâibe'nin oğlu eş-Şâfi'ye nisbetiyle şöhret bulmuştur. Dedesi olan eş-Şâfiî Hz. Peygamber'e ulaştığı zamanda on yaşlarındaydı.⁵⁸⁵ Şeceresinde yer alan dedelerine bağlı olarak el-Kureyşî ve el-Muttalibî nisbeleriyle de tanınmıştır.⁵⁸⁶

İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî'nin hayatını ele alırken tartışmacı bir üslup kullanmaz. Çağdaşı olan Fahrüddîn er-Râzî, eş-Şâfiî'nin Kureyş kabilesinden olduğuna itiraz eden Hanefî fakihlerine karşı cevap verip uzunca izâhlar yapmasına karşın İbnü'l-Esîr bu tartışmalara girmez. Muttalip Oğullarının fazileti ile ilgili hadîsi vermekle yetinir.⁵⁸⁷

⁵⁸² ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/589.

⁵⁸³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/37.

⁵⁸⁴ Menâkıb yazarları arasında Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in çağdaşı olan Fahrüddîn er-Râzî ve İbnü's-Salâh da yer almaktadır. Menâkıb yazarlarının listesi için bk. İbnü'l-Esîr, *Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfi*, 34-43.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/22.

⁵⁸⁶ el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 1/121.

⁵⁸⁷ er-Râzî, *Menâkıbü'l-imâmi's-Şâfi*, 24-27; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/22-23. Bk. el-Buhârî, "Menâkıb", 1; en-Nesâî, "Kasmi'l-Fey", 1. *el-Müsnedü's-Şâfi*'de de yer alan hadîsin İbnü'l-Esîr farklı tariflerini vermektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/273-276.

İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî'nin Gazze/Askalân'da h. 150 yılında doğduğunu iki yaşında annesinin kendisini Mekke'ye getirdiğini ve 204 yılında 54 yaşında vefat ettiğini belirtir.⁵⁸⁸ Âlimlerin eş-Şâfiî hakkında söylediklerini nakleden İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî'nin vasıflamaların üstünde biri olduğunu ve bu mukaddimenin onun özelliklerini anlatmak için yeterli olmadığını ifâde eder.

İbnü'l-Esîr âlimlerin eş-Şâfiî'yi vasfetmelerine en başta verilecek örneğin şu hadîsin te'vili olduğu belirtir.⁵⁸⁹ Abdullah b. Mes'ûd'tan gelen rivâyette Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kureyş'e sövmeyin, çünkü Kureyş'in âlimi yeryüzünü ilimle dolduracaktır. Allah'ım, sen Kureyş'in evveline azab ve kötü akıbet tattırdın fakat sonunu bağış tattır.”⁵⁹⁰ Muhaddis ve Şâfiî fakîhi olan Ebû Nuaym Abdülmelik b. Muhammed'in (öl. 323/935): “... Bu vasfı taşıyan eş-Şâfiî'den başka bir kimseyi bilmiyoruz...” açıklamasına katılır.⁵⁹¹

İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî savunmasını kendi ifadeleriyle değil de rivâyet ettiği âlimlerin görüşleriyle vermiştir. Ahmed b. Hanbel, eş-Şâfiî'yi ikinci yüzyılın başında gelen müceddid, fıkhu'l-hadîs'i öğreten âlim olarak görmüştür.⁵⁹² Mecdüddîn İbnü'l-Esîr de aynı görüşte olup bu konuda “Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir.” hadîsini delîl olarak vermiştir.⁵⁹³

⁵⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1, 24.

⁵⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1, 34.

⁵⁹⁰ el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 1/122; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî *el-Müsned*'inde, Ebû Nuaym *Hilye*'sinde rivâyet ettiği hadîs için el-Buhârî senedinde yer alan Nadr b. Humeyd için münkeru'l-hadîs, Ebû Hatim er-Râzî de metruku'l-hadîs diyerek cerh etmiştir. İbn Ebî Hatim er-Râzî de hadîsin senedinin çok zayıf olduğunu belirtir. Bk. Muhammed Nâsiruddîn el-Bânî, *Silsiletü ehâdisi daîfa ve'l-mevdua* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1992), 1/583-584.

⁵⁹¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/34; İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkibi'l-ahyâr*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 3/81.

⁵⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr*, 3/81, 82. İslâm âlimlerinden aralarında Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd es-Sicistanî, en-Nesâî, ed-Dârimî, el-Beyhakî, el-Begavî'nin de olduğu 23 âlim eş-Şâfiî kanalıyla gelen hadîsleri rivâyet etmiş ve toplam rivâyet sayısı 2425 olmuştur. Bk. en-Nâsirî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, 1/61.

⁵⁹³ Ebû Dâvûd, “Melâhim”,1; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/34; el-Askalânî, *Tevâli't-te'sîs*, 46; el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 13/295; Ahmed b. Hanbel ve el-Münâvî hadisi sahîh kabul etmiştir. Bk. Muhammed Nâsiruddîn el-Bânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha* (Riyad: Mektebtü'l-Meârif, 1995), 2/148. Hafız ez-Zehabî, *et-Telhîsü'l-müstedrek* adlı eserinde bu hadîs için sükût etmiştir. Bk. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 4/568. Hadisin isnâdî sahîh olup ricâli sikadır. et-Taberânî *Mucemu'l-Evsat*'ında rivâyet etmiş, el-Hâkim en-Nisâbü'rî de sahîh görüp *el-Müstedrek*'ine almıştır. Bk. Muhammed Abdurrahman Şemseddin es-Schâvî, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osmân (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 203. Hadis iki senedle gelmekte olup bir senedi mu'dal diğer senedi ise muttasıldır. Hadisi mütekaddim âlimlerden el-Beyhakî ve müteahhir âlimlerden Zeynüddîn el-İrâkî ile İbn Hacer sahîh görmüştür. Bk. Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd alâ şerhi Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Ebû Abdullah en-Nu'mânî el-Eserî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 1963-1964.

İbnü'l-Esîr, fakîhlerin doktor, muhaddislerin eczacı gibi olduğu benzetmesine karşı eş-Şâfiî'nin hem eczacı hem de doktor olduğu benzetmesini yapar.⁵⁹⁴ Böylece kendinden önceki çağlarda eş-Şâfiî hakkında yapılan yorumlara katılmış olur. Yapılan yorumlarda eş-Şâfiî'nin Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y arasını birleştirdiği söylenmiştir.⁵⁹⁵ Nitekim el-Cüveynî'ye (öl. 478/1085) göre eş-Şâfiî mesâlih-i mürsele konusunda ileri giden İmâm Mâlik ile istihsâna dayalı görüşünü ön plana çıkaran Ebû Hanîfe arasında orta bir yol takip ederek fûrû' ile fıkıhın kâidelerini birleştirmiştir.⁵⁹⁶

İbn Hacer el-Askalânî de (öl. 852/1449) Şâfiî'nin Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y'in ilmini birleştirdiğini, kâideler ortaya koyup usûl geliştirdiğini ifâde etmiştir.⁵⁹⁷ eş-Şâfiî hem Mâlik b. Enes'ten hem de Muhammed eş-Şeybânî'den ders almış ve hadîs fıkhiyla re'y fıkhi arasında bir kesişim noktası sayılmıştır. Hanefî fıkhi ile Hicâz fıkhi arasında bir köprü olmuştur.⁵⁹⁸

İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî fıkhi'nin tarihsel gelişimi ve yayıldığı coğrafya konusunda değerli bilgiler verir. el-Bağdâdî'den nakilde bulunarak mezhebin Medine, Mekke, Şam, Mısır, Irak, Kûfe, Basra şehirlerinde bulunan eş-Şâfiî'nin hocalarının ve öğrencilerinin isimlerini verir.⁵⁹⁹ İbnü'l-Esîr'in bu bilgileri aktarırken sarâhaten belirtmese de tespit ettiğimiz kadarıyla başlıca kaynakları şunlardır: Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*⁶⁰⁰ el-Beyhâkî'nin (öl. 458/1066) *Menâkıbu's-Şâfiî*, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) *Târihu Bağdat*,⁶⁰¹ *el-Kifâye*⁶⁰² ve İbn Asâkir'in (öl. 571/1176) *Târihu Dimaşk* adlı eseri.⁶⁰³

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr*, 3/86.

⁵⁹⁵ Fahrüddîn er-Râzî'nin tüm dünyada insanların eş-Şâfiî'yi Ehl-i Hadîs olduğunu belirtmesine karşın Ehl-i Hadîs içerisinde iki eğilim vardır. Birisi sadece rivâyetleri nakletmekle yetinip haberlerin litarel anlamlarını öne çıkaranlar diğeri ise Ehl-i Re'y ekolünde olduğu düzeyde olmasa da belli bir metodik temeli olan gruptur. Bu grubun sözcülüğünü Nâsıru's-Sünne ünvanı verilen İmâm eş-Şâfiî yapmıştır. Bk. Kadir Gürler, *Ehl-i Hadîsin Düşünce Yapısı* (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 265.

⁵⁹⁶ Y. Vehbi Yavuz, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 68.

⁵⁹⁷ el-Askalânî, *Tevâli't-te'sîs*, 73.

⁵⁹⁸ Keskioğlu, *Fıkıh Tarihi*, 142.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/26-27.

⁶⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/31.

⁶⁰¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/34.

⁶⁰² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/29.

⁶⁰³ İbnü'l-Esîr, *Menâkıbu'l-İmâmi's-Şâfiî*, 65-68.

Mukaddime'nin son kısmında bir fasl ve yedi fer'den oluşan başlıklar altında hadîs usûlî konularını özetlemiştir.⁶⁰⁴ Dört fasıldan oluşacağını söylediği özet birinci fasıl ve alt başlıklarıyla sona ermektedir. Muhakkîkler Âmir Abdübâsî el-Cezzâr, Ahmed Süleyman ve Ebî Temîm Yâsîn İbrâhîm kalan bölümlerin el yazmasında olmadığını ve hemen şerhe geçildiğini ifade etmektedirler.

İbnü'l-Esîr'in ele kaldığı konular şunlardır: Râvînin sıfatları, edâ sîgaları, hadîs tahammül yolları, sahâbenin Hz. Peygamber'den edâ sîgaları, mâna ile rivâyetin şartları, ziyâdetü's-sikât, müsned, mürsel, muan'an hadîs.⁶⁰⁵ *Câmiu'l-usûl*'ün Mukaddime'sini incelediğimizde 69-119 sayfalar arasındaki bilgileri özetlediği görülür. Bu durum ya müellifin fazla zaman kaybetmeden şerhe geçmek istemesi ya da müstensihlerin bu bölümü kaydetmemiş olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Hadîs usûlî konularında kaynaklarını *Câmiu'l-usûl*'ün girişinde açıklamıştır. Hadîs usûlî eserlerinden en fazla başvurduğu eser el-Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, fıkıh usûlî eserlerinden ise el-Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı olmuştur. Faydalandığı diğer eserler et-Tirmizî, *el-İlelû's-sağîr*, el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Fıkıh usûlî eserleri ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, el-Cüveynî, *et-Telhîs* adlı eserlerdir.⁶⁰⁶

2.5.3.eş-Şâfi'nin Konu Başlıkları ve Tertîbi

Eserde konular *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl* adlı eserinde olduğu gibi sırayla kitâblar bâblar'a, bâblar fasıllar'a, fasıllar fer'lere, fer'ler ise nev'i'lere ayrılmıştır.⁶⁰⁷ Dârü'l-Kelime Yayınevi'nin toplamda beş cilt olarak basmış olduğu şerhi incelediğimizde şerhde 58 kitâb, 71 bâb, 186 fasl, 116 fer' ve 24 nev' vardır.

Şerhde az da olsa kullandığı konu başlıklarından birisi de “kısım” adını verdiği başlıklardır. Bu başlığı şerhde tespit edebildiğimiz kadarıyla Kitâbu's-Salât 1. Kısım “Namazın farzları ve bölümleri”, beşinci bâbdan sonra⁶⁰⁸ 2. Kısım “Nâfile namazlar hakkında”, Kitâbu'l- Hacc ve'l-Umre bölümünde yedinci nev'in altında 1. Kısım: “Hacc'da Yemek”, 2. Kısım “Avlanmanın Cezası” adlı başlıklarda

⁶⁰⁴ Altıncı ve yedinci fasıl yazma nüshalarda olmadığı veya silindiği için tahkikte boş bırakılmıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/43.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/38-43.

⁶⁰⁶ Özpinar, *İbnü'l-Esîr'in Hadîs Usulcülüğü*, 141-145.

⁶⁰⁷ Ceylan, *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr*, 130.

⁶⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/241; 2/195.

kullanmıştır.⁶⁰⁹ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, kısım, fasl, fer' ve nev' gibi konu başlıklarını oluşturma yönüyle *el-Müsned*'i tertip ederken *Kütüb-i Sitte* imamlarından farklı bir yol izlemiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hadisleri konularına göre sınıflandırmasında kullandığı kitâb ve bâb başlıklarına ilave olarak fasl, fer', nev' ve kısım gibi konu başlıkların kullanılması hadislere ulaşmayı kolaylaştırmıştır. İbnü'l-Esîr aynı yöntemi *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde de uygulamıştır.

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'teki hadisleri incelemiş ve mânalarına uygun ana başlık ve alt başlıklar belirlemiştir. Anlam içeriği itibariyle aynı konuyu içeren hadisleri ilgili başlıkta, birden çok anlam içeriyorsa hadisin ağırlıklı olan konusu ile ilgili başlıkta vermiştir.⁶¹⁰ Hiçbir konu başlığı altına gelemeyecek hadisleri Kitâbu'l-Levâhık bölümünde şerhin sonunda yer vermiştir. Şerhin 57. başlığı olan "Kitâbu'l-Levâhık" ile 58. başlık olan "Ehâdisu müteferrika" adlı konu başlıklarında herhangi bir başlık altına girmeyecek değişik konulardaki hadisleri şerhetmiştir.⁶¹¹

İbnü'l-Esîr, Şâfiî mezhebinin fıkıh kitaplarındaki tebvîb yöntemlerini incelemiş, onlardan da farklı bir üslûp izlemiştir. İbnü'l-Esîr'in şerhi yazarken oluşturduğu ana başlıklar (kitâb) bölümlerinin adları ve sıralaması *el-Ümm* ve el-Müzenî'nin *el-Muhtasarı* ile benzerlik göstermektedir.⁶¹² el-Beyhakî'de de *Kitâbu's-Sebk ve'r-remy* gibi bazı başlıkların aynı olduğunu görmekteyiz.⁶¹³

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'e baktığında hadislerin eş-Şâfiî'nin farklı eserlerden alınan hadislerden oluştuğunu görmüştür. *el-Müsned*'i cem' eden Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın (öl. 346/957) bazı hadisleri tekrar etmiş olduğunu ve hadislerde zabt hataları yaptığını tespit etmiştir.⁶¹⁴

el-Müsned'teki hadislerin çoğu ibâdet ve muamelât konularını içerse de şerhde 50. başlıkta yemin, lağv yemini ve Allah'tan başkası adına yemin edilmemesi konularını içeren Kitâbu'l-Eymân bölümü vardır.⁶¹⁵

İbnü'l-Esîr, hadisleri Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın cem' ettiği tertîpte şerh etmeye başlamak istemiş fakat şu nedenlerden dolayı bu fikrinden vazgeçmiştir:

⁶⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/297, 304.

⁶¹⁰ İbnü'l-Esîr *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/66.

⁶¹¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/457-479.

⁶¹² Ebî İbrâhîm b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî el-Müzenî, *Muhtasarı'l-Müzenî fî furûi's-Şâfiyyi*, thk. Muhammed Abdulkâdir Şâhîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 437-448.

⁶¹³ el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, 7/299.

⁶¹⁴ Örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/315.

⁶¹⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/377.

a) Hadislerin tekrar etmiş olması kendisinin büyük bir eser olması nedeniyle şerhi bıkırtıcı bir şekilde uzatacak ve konusuna göre hadis aranırken zorluk çekilecek olması.

b) *el-Müsned*'teki hadisler konularına göre tertip edilmediğinden hadislerin konusuna uygun yerde olmasının daha iyi olacağı düşüncesi.

c) İlk dönem âlimlerinin eserlerinde fıkıh konuları düzenli değildi. İbnü'l-Esîr de kendi dönemindeki eserler gibi bir düzen vermek istemesi.

d) *el-Müsned*, İmâm eş-Şâfi'nin tüm rivâyetlerini içermediği için şerh yaparken kavlı kadîm ve kavlı cedîd dönemi eserlerinde yer alan hadislere yer vermek istemesi.⁶¹⁶

eş-Şâfi şerhinin esas alıp çalıştığımız Mısır nüshasına göre tahkiki yapıp toplam beş cilt olarak basılan Dârü'l-Kelime yayınındaki konu başlıkları ve içeriğini yansıtan tabloyu eseri bütünüyle görme açısından aşağıda vermeyi faydalı görmekteyiz.

Cilt No	Kitap No	Kitap Adı	Bab	Fasıl	Fer'	Nev'
1	1	Bâbü'l-Miyâh	6	27	17	
1	2	Tahâre	2	2	6	
1	3	Salât, 1. kısım	1	6	18	12
2	4	Salât 1. kısım	4	9	39	1
2	5	Salât 2. kısım	2	10	12	
2	6	Cenâiz		11		
3	7	Zekât	13			
3	8	Savm	8		5	
3	9	Hac ve'l- Umre	13	27	10	11
4	10	Bey'	6	22		
4	11	Selem ve'l- Kırâz				
4	12	Rehn				
4	13	Hacr ve't-Teflis				
4	14	Sulh ve İzdihamu Şürekâi fi'l Ebniye				
4	15	Şüf'a				
4	16	Havâle				
4	17	İkrâr				
4	18	Gasb				
4	19	Kırâz				
4	20	Musâkât				
4	21	İcâre ve'l- Muzâraa				

⁶¹⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/18-20

4	22	İhyâu'l-Mevt ve'l- ikta				
4	23	Vakf				
4	24	Hibe				
4	25	Umrâ ve Rukbâ				
4	26	Lukata				
4	27	Lakît				
4	28	Ferâiz				
4	29	Vasiyye				
4	30	Kısmü'l fey' ve'l- Ganîme				
4	31	Kısmu's-Sadakât				
4	32	Nikâh	2	16	4	
4	33	Sadaka		2		
4	34	Hul' ve Nüşûz		2		
4	35	Talâk		6	2	
5	36	Rec'at		2		
5	37	Îlâ				
5	38	Liân		2		
5	39	İddet	2	7	3	
5	40	Radâ		2		
5	41	Nafakât		3		
5	42	Hidâne				
5	43	Cirâh	5	15		
5	44	Hudûd	7	3		
5	45	Mûcibu'd-Damân				
5	46	es-Siyer ve'l-Cihâd		3		
5	47	es-Sayd ve'z-Zebâih				
5	48	el-Et'ime ve'l-Mekâsib				
5	49	Sebk ve'r Remy				
5	50	Eymân				
5	51	Nüzûr				
5	52	Kadâ		6		
5	53	Itk ve'l- velâ				
5	54	Tedbîr				
5	55	Mükâtebe	1			
5	56	Fedâilu Kureyş				
5	57	Levâhık		3		
5	58	Ehâdisu Mütferrika				

Tablo 3. eş-Şâfi Şerhinde Yer Alan Bölüm ve Konu Başlıkları

2.5.4.eş-Şâfi Şerhinin Kaynakları

İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl* eserinde olduğu gibikendine bir alan seçerek o alanda tarihi süreç içinde yazılmış eserleri iyi taramış eserlerin eksik kalmış bir yönünü bularak kendisi yeni bir eser ortaya koymuştur. eş-Şâfi'nin *el-Müsned*'ine de bir şerh yapılmamış olması onu bu alana sevketmiştir. Hadîs ilminde şerh faâliyeti

te'lif türlerinin en zoru ve boyutları geniş olan bir faâliyettir.⁶¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî şerhini yazarken İslâmî ilimlerin değişik alanlarında yazılmış 1000'den fazla kaynak esere başvurmuş olması şerhlerin kaynak yönünden zengin olduğunu gösterir.⁶¹⁸ Şârihlerin daha önce yazılmış olan çeşitli kitaplardan faydalanması gerekli olup ilmin gereğidir. Bu nedenle eş-Şâfi şerhinin kaynaklarını, kaynak kullanım yöntemini ortaya koymaya çalışacağız.

2.5.4.1. Hadîs ve Hadîs İlimleri Kaynakları

İbn Cüreyc el-Kureşî (öl. 150/767) Tâbiîn âlimlerin olup ilk kitâb tasnif edenlerdendir.⁶¹⁹ İbnü'l-Esîr eser ismi zikretmeden İbn Cüreyc'in hadîste geçen "kulle" kelimesinin izâhını verir.⁶²⁰

Mâlik b. Enes el-Asbahî (öl. 179/795) *el-Muvattâ'* Medine'de konularına göre hadisleri tasnif etmiş olan İmâm Mâlik'in eseridir. İmâm eş-Şâfiî bu eser için "yeryüzünde Allah'ın kitâbından sonra *el-Muvattâ'* dan daha doğru kitap yoktur." demiştir. *el-Muvattâ'* ı İmâm Mâlik'ten yarısını semâ'diğer yarısını ise kırâat yoluyla alan Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî el-Medenî (öl. 221/836) rivâyeti rivâyetleri arasında en çok hadîs içeren rivâyetlerdir.⁶²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Muvattâ'* nın Ka'nebî rivâyetine atıfta bulunmuştur.⁶²²

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (öl. 204/820) İbnü'l-Esîr *el-Müsned*'te yer alan hadîslerin eş-Şâfiî'nin hangi kitaplarından alındığını işaret etmiş bunlar arasında *İhtilâfu'l-hadîs* adlı hadîs kitâbı da yer almıştır.⁶²³ Muhtelifu'l-hadîs ilminin ilk örneği sayılan eserde eş-Şâfiî örneklerle konuları işlemiş ve bir usûl ortaya koymuştur. Eserin, çeşitli baskıları vardır.⁶²⁴

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî (öl. 224/838)⁶²⁵ İbnü'l-Esîr'in âlim, ârif ve sika olarak nitelediği garîbu'l-hadîs üzerine yazdığı eser kendinden

⁶¹⁷ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 154.

⁶¹⁸ Sakallı, *Aynî ve Hadîs*, 27.

⁶¹⁹ ez-Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, 1/169-170.

⁶²⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/62, 66, 288; 2/19.

⁶²¹ *el-Muvattâ'*, Mukaddime, 7, 10.

⁶²² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/68, 77.

⁶²³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/55, 60, 65, 124, 163, 196, 216, 262, 273, 276, 278, 342, 345, 379, 398, 404; 2/26, 33, 65, 114, 299; 3/64, 69, 153, 154, 177, 299; 4/27, 106, 317, 318, 428, 443; 5/10, 22, 31, 39, 63, 113, 114, 117, 233.

⁶²⁴ Beyrut'ta 1985 yılında Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1985 yılında da Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınları tarafından ve *el-Ümm*'ün 8. cildinin sonunda basılmıştır. Bk. Bayram Kanarya, *İhtilâfu'l-Hadîsler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 16, 37.

⁶²⁵ Hayatı için bk. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/12-23.

sonrakilerin başvuru kaynağı olmuştur.⁶²⁶ İbnü'l-Esîr, “Kâle Ebû Ubeyd...” diyerek hadîste geçen كواكب “yıldızlar” kelimesinde kastedilen yıldızların isimlerini ele alır.⁶²⁷

Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (öl. 241/855)⁶²⁸ *Kitâbü'l-İlel* ve kırk bine yakın hadîs içeren *el-Müsned*'i ile meşhur olup Ashâbu'l-Hadîs'in fakîhlerindendir.⁶²⁹ eş-Şâfiî, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra onun hakkında: “Geride ondan daha fakîh verâ ve takvâ sahibi birini bırakmadım.” diyerek öğrencisini övmüştür.⁶³⁰ Alî b. el-Medînî (öl. 234/848) de “Allah bu dîni ridde savaşlarında Ebû Bekir ile mihne olaylarında ise Ahmed b. Hanbel ile azîz kıldı.” demiştir.⁶³¹ İbnü'l-Esîr, rükû ve secdedeki tesbihlerin sayısı konusunda Ahmed b. Hanbel'in el-Hasen el-Basrî'den naklettiği tesbîhin tam olanının 7, orta olanının 5 ve en az olanının ise 3 kez olduğu görüşünü alır.⁶³²

Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (öl. 256/870)⁶³³ İbnü'l-Esîr, el-Buhârî'nin sahâbe döneminden kendi dönemine kadar gelen 13.308 zayıf-sika, kadın-erkek râvînin hayatını anlattığı *et-Târîhu'l- Kebîr* adlı eserinin adını anarak hadîste geçen râvînin rivâyet zincirini verir.⁶³⁴

Ebü İsâ Muhammed et-Tirmizî (öl. 279/892) et-Tirmizî'nin hadîs tenkitlerine ve et-Tirmizî'nin hocası el-Buhârî'ye sorduğu sorulara yer verir.⁶³⁵

Ebü Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî (öl. 311/924) İbn Hibbân'ın hocasıdır.⁶³⁶ Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî (öl. 385/995) döneminde benzeri olmayan güvenilir ve önder bir kişi olduğunu, Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc (öl. 306/918) de “hadîslerdeki nükteleri ortaya çıkaran kişiydi.” diyerek söz eder.⁶³⁷ Yüz kırktan

⁶²⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/16; 3/315; 4/412

⁶²⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/261; 3/99.

⁶²⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/436; 2/6, 10, 26, 49; 3/328.

⁶²⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 378-379.

⁶³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr*, 1/197.

⁶³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr*, 1/200.

⁶³² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/6; 10, 14.

⁶³³ Hayatı için bk. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/391-470.

⁶³⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/179; 4/43; Mustafa Karataş, *Hadîs Rivâyet Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 298-299.

⁶³⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/48; 3/373; İbnü'l-Esîr *Kütüb-i Sitte* kavramı içinde İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i olmamasına rağmen hadîste geçen lafız farklılığına işaret ederek İbn Mâce'ye atıfta bulunur. Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/226; 5/403.

⁶³⁶ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 119.

⁶³⁷ ez-Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, 2/728.

fazla eseri olan müellifin fıkhu'l-hadîsle ilgili üç ciltlik eserinden söz edilir.⁶³⁸ Rebî'b. Süleyman kendisinden istifâde etmiştir.⁶³⁹

İbnü'l-Esîr, Müzdelife'den güneş doğmadan Mina'ya hareket edilmesi gerektiğini ifade eden iki hadîsin farklı tarîklerini İbn Huzeyme'nin de Tâvûs'dan mevkûf olarak rivâyet ettiğini belirtir.⁶⁴⁰

Ebû Ca'fer el-Mısırî et-Tahâvî (öl. 321/933)⁶⁴¹ eş-Şâfiî'nin öğrencisi olan el-Müzenî'den eş-Şâfiî'nin görüşlerini aldı.⁶⁴² Dayısı el-Müzenî kanalıyla eş-Şâfiî'nin *es-Sünen*'ini rivâyet etti.⁶⁴³ *Kitâbu Ahkâmi'l-Kur'an*, *Kitâbu Şerhi meâni'l-âsâr* adlı eserleriyle tanınır.⁶⁴⁴

Ebû'l-Hasened-Dârekutnî (öl. 385/995)⁶⁴⁵ İmâm eş-Şâfiî'den rivâyette bulunanların isimlerini, abdestin alınış şeklini anlatan hadîsi ed-Dârekutnî'den alır eser ismi zikretmez. Abdestin alınışı ile ilgili hadîsi *es-Sünen* adlı eserinden rivâyet eder.⁶⁴⁶

Ebû Süleymân el- Hattâbî el-Büstî (öl. 388/998) İbnü'l-Esîr, el-Hattâbî'nin Ebû Dâvûd'a yaptığı şerhin adını zikreder. *Meâlimü's-sünen*, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inin şerhi olup ilk hadîs şerhi olarak bilinen eser *Garîbü'l-hadîs*'ten sonra yazılmıştır.⁶⁴⁷ Hem Ebû Dâvûd hem de el-Buhârî'ye ilk defa şerh yazan mutlak anlamda ilk şarihtir.⁶⁴⁸ el-Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs fî şerhi sahîhi'l-Buhârî* adlı eserini *Meâlimü's-sünen*'den sonra yazmıştır. Aynı hadîsleri tekrar şerhetmemiş önceki şerhe atıfta bulunmuştur.

⁶³⁸ en-Nisâburî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 83.

⁶³⁹ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/112.

⁶⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/433.

⁶⁴¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/ 63; 3/476.

⁶⁴² ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/29.

⁶⁴³ el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiyyi*, 266.

⁶⁴⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 349-350.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/30, 143, 172, 371, 373; 2/310; 3/35, 87; 5/135, 145,

⁶⁴⁶ Bk. Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Marife, 2001), "Tahâre", 27.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/63, 123, 188, 200, 208, 236, 308; 2/109, 192; 3/20, 21, 195, 281, 368; 4/16-17; 4/76, 163, 210, 388; 5/103, 126, 466.

⁶⁴⁸ Salih Karacabey, *Hattabî'nin Hadîs İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu* (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa, 1990), 234. Tez, Salih Karacabey, *Hattabî'nin Hadîs İlmindeki Yeri* (Bursa: Sır Yayıncılık, 2002) adıyla yayınlanmıştır.

Ebû Bekr el-Bâkılânî (öl. 403/1013) Eş'arî kelâmcısının eserini belirtmeden el-Kâdî ünvanını kullanarak sahâbe kavlinin ve fiilinin delil olup olmayacağı ve âlim olan kişinin sahâbe ve sonrakileri taklidi men ettiği görüşünü alır.⁶⁴⁹

Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî (öl. 405/1014)⁶⁵⁰ İbnü'l-Esîr müellifin adını zikreder fakat eserinin ismini belirtmez. en-Nîsâbü'rî'den yaptığı alıntı da hadîsin mahfûz bir hadîs olduğu bilgisini nakleder.

Ebû'l-Hasen İbn Battâl el-Kurtubî (öl. 449/1057) Endülüs âlimlerinden olup el-Buhârî'ye şerh yazmıştır. Mâlikî fıkının önde gelen fakîhlerindendir.⁶⁵¹ İbnü'l-Esîr, İbn Battâl'ın namazdan çıkınca zikrin sesli yapılmayışının müstehâb olduğu görüşünü alır.⁶⁵²

Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (öl. 458/1066)⁶⁵³ İbnü'l-Esîr *el-Müsne'd*'te yer almayan hadîsler için genellikle eser adı vermeden bazen de *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserini zikrederek alıntı yapar.⁶⁵⁴ Şâfiî fıkının delillerini, mevkûf ve maktû' haberleri içeren eserin, hiçbir Şâfiî fakîhinin müstağni kalamayacağı nitelikte olduğu söylenmiştir.⁶⁵⁵

Ebû Mûsâ el-Medînî el-İsfehânî (öl. 581/1185)⁶⁵⁶ İbnü'l-Esîr'in *el-Cem beyne'l-garibeyn* olarak verdiği eser *el-Mecmûu'l-muğis fî garibeyi'l-Kur'ân ve'l-hadî* adıyla yayınlanmıştır.⁶⁵⁷ Ebû Ubeyd el-Herevî'nin *Kitâbü'l-Garibeyn fî'l-Kur'ân ve'l-hadîs* adlı eserinin eksikliklerini tamamlamak için el-Herevî'nin yer vermediği garîp kelimeleri de ilave ederek onun eserini tamamlamıştır. Hadîste geçen زُنا "toprak" kelimesinin açıklamasını alır.⁶⁵⁸

⁶⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/164.

⁶⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/ 61.

⁶⁵¹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/47; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/546.

⁶⁵² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/31.

⁶⁵³ Hayatı için bk. İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, 1/75-76; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/ 8-16. Hanefiler, el-Beyhakî'yi hadîs kendi mezhebi lehine veya mezhep imamının delil aldığı hadîs olursa susar, onu tashih eder, başkası için delil ise zayıf görür şeklinde eleştirmiştir. Bk. Sakallı, *Aynî ve Hadîs*, 252.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/83, 98, 129, 130, 131, 157,172, 194, 317, 301, 302, 320, 358, 371, 372, 373, 376, 381, 391, 392; 2/109; 3/39; 87, 103, 112, 150, 158, 237, 299, 300, 312, 321,361, 389, 419, 430, 431, 435, 476; 4/30, 36, 43, 65, 80, 84, 116, 119, 125,144, 160, 166, 203, 286, 288, 315, 326, 338, 339, 345, 354, 350, 361, 381, 404, 416; 5/8, 26, 56, 80,122, 142, 255, 160, 168, 193, 266, 306, 360, 408.

⁶⁵⁵ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/9.

⁶⁵⁶ Hayatı için bk. ez-Zehabî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, 4/1334-1336; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/160-163.

⁶⁵⁷ Mehmet Ali Sönmez, "Ebû Mûsâ el-Medînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/192.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/272.

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî kendi eserlerine de atıfta bulunmuştur. Örneğin sahâbe ve mürsel hadîsin tanımı ve eş-Şâfiî tarafından kabulü konularını *Câmiu'l-usûl* adlı eserininin adını zikrederek verir.⁶⁵⁹ Hadîslerin takti' meselesinde yine kendi eserine atıfta bulunur.⁶⁶⁰

2.5.4.2.Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları

İbn Şübrüme, Abdullâh b. Şübrüme b. et-Tufeyl ed-Dabbî (öl. 144/761) Irak'ın fakihlerinden olup, Kûfede kadılık yaptı. Fürû fikhın öncülerindendir. Enes b. Mâlik, Tufeyl b. Amr, İbrâhîm en-Nehaî, Şa'bî, el-Hasen el-Basrî, Nâfi', İbrâhîm et-Teymî gibi âlimlerden hadîs rivâyet etti. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 277/890) ve diğerleri onun sika olduğunu söylemiştir.⁶⁶¹ Akit yaparken alışverişte şart koşmanın câiz olduğu görüşünü ve nikâhta mehrin en az miktarının beş dirhem olduğu ictihâdına yer verir. Eser ismi zikretmez.⁶⁶²

el-Hasen b. Sâlih el-Hemedânî (öl. 168/784)⁶⁶³ Nâfile hacda vekillik konusunu işlerken kadının erkeğe vekîl olarak hacca gitmesini mekruh görmesi görüşünü aktarır. Zeydî olan müellifin eserinin ismini ziktretmez.⁶⁶⁴

Abdurrahmân b. Kâsım b. Hâlid el-Mısırî (öl. 191/806) Mâlik'in talebesi İbnü'l-Kâsım olarak ismini verip cum'a namazının vakti konusundaki görüşünü nakleder.⁶⁶⁵

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (öl. 204/820) Irak'taki ictihâdlarını *el-Hucec* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Mısırdaki ictihâdlarını iseh. 199-204 yılları arasında yazdığı *el-Ümm*'de toplamıştır.⁶⁶⁶ eş-Şâfiî ⁶⁶⁷ *el-Ümm*'ü kendisi te'lif etmiş ayrıca kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları öğrencileri tarafından yazılmasını istemiştir. eş-Şâfiî eserinde birçok fikhî meseleyi münakaşa eder. Esere *el-Ümm*

⁶⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/160, 177, 273; 4/319.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/24.

⁶⁶¹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/347-349.

⁶⁶² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 4/70, 397.

⁶⁶³ Zeydiyye'nin kollarından Sâlihiyye'nin kurucusu, fakih ve muhaddis. Hayatı için bk. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/361-371.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/234.

⁶⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/157.

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/58, 97, 148, 218, 228, 255, 300, 314, 357, 378, 409, 409; 2/7, 12, 146; 3/ 36, 58, 290, 332, 349, 406; 4/18, 41, 272, 273, 281, 352.

⁶⁶⁷ Sekiz cilt olarak Dârü'l-Marife 1973 ve 1993 yılında Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından, Rıfat Fevzî Abdülmuttalib tahkiki ile Dârü'l-Vefâ tarafından on bir cilt olarak 2001 yılında basılmıştır. *el-Ümm*'ün içinde İbtâlu'l-İstihân, İstikbâlül-Kıble, er-Redd alâ Muhammed b. el-Hasen, Siyeru'l-Evzâi, Cimâu'l-İlim, İhtilâfu Mâlik ve eş-Şâfiî gibi eserleri birlikte basılmıştır. Bk. Şamil Dağcı, *İmâm Şâfiî, Hayatı ve Fıkıh Usulü İlmindeki Yeri* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 109-110.

adını er-Rebî' b. Süleymân vermiştir.⁶⁶⁸ İbnü'l-Esîr, hadîsin sened ve metninden sonra hadîsin eş-Şâfiî'nin hangi kitabında geçtiğini belirtir. *el-Ümm*'den alıntılarını çoğunlukla 43 başlıktan oluşan *el-Ümm*'ün başlıklarıyla⁶⁶⁹ örneğin Kitâbu İstikbâli'l-Kıble, Ahkâmi'l-Ezân, Kitâbu'l-İmâme, Kitâbu'l-Emâlî gibi verir. Kitâb başlığı belirtmeden de “قال الشافعي” “eş-Şâfiî dedi” ifadesini kullanarak hadîs rivâyetlerini ve fikhî görüşlerini nakleder.⁶⁷⁰

Kitâbu'r-Risâle:⁶⁷¹ Fıkıh usûlü alanında günümüze ulaşan ilk eser olma özelliğini korumuş ve Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.⁶⁷² eş-Şâfiî Irak'ta kendisine sorulan soruya mektup göndererek cevap vermiş olmasından dolayı esere bu isim verilmiştir. eş-Şâfiî kendisi eserinden “kitâb” diye bahseder. Mısır'da eseri yeniden yazan eş-Şâfiî eserde; ihtilâf, kıyâs, istihsân, icmâ, beyân, haber-i vâhidin delîl oluşu, nesh, sahâbî kavli gibi fıkıh ve hadîs usûlünü ilgilendiren konulara değinmiştir.⁶⁷³

Ahkâmu'l-Kur'ân:⁶⁷⁴ er-Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'nin bildirdiğine göre eş-Şâfiî bu eseri yazmak istemiş fakat hayatında yazma imkânı bulamamıştır. Eseri daha sonra el-Beyhakî, eş-Şâfiî'nin ve talebelerinin eserlerinden çıkararak meydana getirmiştir.⁶⁷⁵

Ebû Ya'kûb el-Mısri el-Büveytî (öl. 231/846)⁶⁷⁶ İmâm eş-Şâfiî'nin kavli-i cedîd râvîleri arasında olup eş-Şâfiî'nin vefatından sonra ders halkasının başına geçmiştir.⁶⁷⁷ el-Büveytî'nin, Şâfiî mezhep tarihinde türünün ilk örneği olan *el-Muhtasar* adlı bir eseri vardır. Müellif bu eserinde eş-Şâfiî'nin *el-Mebsût*'un konu başlıklarını esas almış zaman zaman kendi görüşlerine de yer vermiştir.⁶⁷⁸ İbnü'l-

⁶⁶⁸ Soner Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 13-14.

⁶⁶⁹ el-Kavâsimî, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imâmî's-Şâfiyyi*, 220.

⁶⁷⁰ Örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/166, 226, 241, 318, 321; 2/5, 6, 7, 12, 18, 19, 34, 31, 26, 34, 37, 38, 39, 40, 43, 41, 42, 66, 97, 288.

⁶⁷¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/181, 241, 280, 283, 313, 310, 321, 326; 2/146, 193; 3/58, 475; 4/85, 106, 193, 257; 5/10, 54, 69, 165, 175, 221, 228, 304, 394, 464, 469, 458.

⁶⁷² Bk. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdülkadir Şener- İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 1997).

⁶⁷³ Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 12.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/228; 4/317, 318, 321, 325, 338, 356, 360, 371, 374, 376, 386, 390, 391, 398, 414, 419, 432; 5/27, 63, 98, 232, 391, 467.

⁶⁷⁵ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 4/10. Eser üzerine doktora çalışması yapılmış ve *Tefsiru'l-İmâmî's-Şâfiyyi*, adıyla Riyad'ta 2006 yılında basılmıştır.

⁶⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/162, 205, 362; 3/58, 150; 4/322.

⁶⁷⁷ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 101-102.

⁶⁷⁸ Aybakan, *İmâm Şâfiî*, 161.

Esîr müellifin eş-Şâfiî'den yaptığı nakillere yer verir, eser ismi zikretmez. *Kitâbu Buveytî*⁶⁷⁹ bazen de *Muhtasârü Buveytî* adını verir.⁶⁸⁰

Harmele b. Yahyâ (öl. 243/858)⁶⁸¹ İmâm eş-Şâfiî'nin Mısır'daki talebelerindendir. eş-Şâfiî'nin yanında en uzun zaman bulunan râvîsi olmasına rağmen el-Müzenî ve er-Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'nin derecesine ulaşamamıştır. Müslim *es-Sahîh*'inde, İbn Mâce *es-Sünen*'inde ondan rivâyetlere yer vermiştir. Harmele, eş-Şâfiî'nin fikhî görüşlerini içeren *el-Mebsût* ve *el-Muhtasar* adlı eserleri tasnif etmiştir. *Kitâbü's-Sünen* adlı eseri on cüzdür.⁶⁸² İbnü'l-Esîr, *Sünenü Harmele*, *Kitâbu Harmele* adını verdiği eserden nakilde bulunur.⁶⁸³

Ebû Alî el-Bağdâdî ez-Za'ferânî (öl. 260/874)⁶⁸⁴ İmâm eş-Şâfiî'nin Bağdat'a ikinci kez gelişinde derslerine katılmış olup "kavl-i kadîm" râvîlerinin en güvenilirini kabul edilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim hariç hepsi rivâyette bulunmuş, en-Nesâî sika bir kişi olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁵ İbnü'l-Esîr, ez-Za'ferânî'nineserinin ismini vermeden mezhebin kadîm nakillerini verir.

Ebû İbrâhîm el-Müzenî el-Mısırî (öl. 264/878) İmâm eş-Şâfiî'nin Mısır'da fakîhliği ile öne çıkan öğrencisidir. el-Buveytî sonrası dönemde el-Müzenî, Şâfiî fikhının en önemli temsilcisidir. Cedel ve münâzarada yetenekliydi.⁶⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Muhtasaru'l-kebîr*, *el-Câmiu'l-kebîr* ve *Muhtasaru's-sağîr* adlarıyla alıntı yaptığı eserlerini belirtir.⁶⁸⁷ Sonraki dönemlerde Şâfiî fakîhlerin başvuru kaynağı olan *el-Muhtasar*, eş-Şâfiî'nin öğrencileri tarafından yazılan ilk kitap olup *el-Ümm* adlı eseriyle birlikte ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶⁸⁸

⁶⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/360; 3/205.

⁶⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/103, 205; 4/70, 298.

⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/91, 98, 130, 131, 166, 175, 180, 194, 205, 221, 227, 326, 330, 357, 363, 371, 373; 2/58, 99, 169, 198, 205, 211, 276, 295, 302, 308; 3/87, 136, 139, 173, 275, 303, 374, 473, 475, 489, 490; 4/38, 43, 160, 209, 210, 229, 304, 305, 347, 389, 449; 5/109, 362, 387, 395, 403, 479.

⁶⁸² İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 2/64-65; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/126-127; Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi*, 148.

⁶⁸³ İmâm eş-Şâfiî'den Harmele b. Yahya ondan el-Müzenî ondan da ez-Za'ferânî'nin rivâyet ettiği kavl-i kadîm dönemi eserdir. et-Tahâvî de dayısı el-Müzenî'den bu eseri rivâyet etmiştir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Tevâli't-te'sîs*, 155; Atvare, *el-İmâm eş-Şâfi*, 80.

⁶⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/ 97, 162, 217, 241, 273, 284, 294; 2/248; 3/168; 4/316; 5/403.

⁶⁸⁵ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/114-115; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 70.

⁶⁸⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 356; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/217-218; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 104.

⁶⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/59, 105, 157, 162, 279, 230, 312, 330, 337, 357, 384, 385; 2/58, 125, 134, 276; 3/73, 100, 103, 122, 135, 167, 172, 173, 322, 360, 370; 4/39, 47, 69, 79, 86, 96, 209, 237, 276; 5/37, 39, 41, 93, 157, 193, 348, 349, 373, 396, 415, 434, 439.

⁶⁸⁸ Aybakan, *İmâm Şâfiî*, 166.

er-Rebî' b. Süleymân el-Murâdî (öl. 270/884) *el-Müsned*'in râvîsi olup eş-Şâfiî'nin mezheb-i cedîd görüşlerini nakletmiştir. Ebû Dâvûd Sicistânî, İbn Mâce ve en-Nesâî kendinden rivâyette bulunmuştur. eş-Şâfiî'nin kitaplarının rivâyeti hususunda önde kabul edilmiştir. Muhaddislik yönü ön planda olup fıkıh ilmi açısından el-Müzenî ve el-Buveytî derecesinde değildi.⁶⁸⁹ eş-Şâfiî'den rivâyet ettiği usûl konularını içeren *el-Mebsut* adlı eseri vardır.⁶⁹⁰ İbnü'l-Esîr, er-Rebî'nin eş-Şâfiî'den yaptığı ictihâdlarını nakletmiştir.⁶⁹¹

Ebû Süleymân Dâvûd ez-Zâhirî el-İsfahânî (öl. 270/884) Re'y ve kıyâs'ı kullanmadı. Zâhir kavramını fıkıhta kullandı. Fikhî görüşlerini içeren *Kitâbu'l-İzâh*, *Kitâbu'l-İfsâh* ve *Kitâbu'l-Usûl* kitapları meşhurdur.⁶⁹² İbnü'l-Esîr, istincânın taş dışında bir şeyle olmayacağı görüşünü "Kâle Dâvûd" diyerek vermiştir.⁶⁹³

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî (öl. 306/918) Şâfiî mezhebinin önde gelen âlimi olup mezhebin üçüncü nesildeki temsilcisidir.⁶⁹⁴ el-Ebü'l-Kâsım Enmâtî'den (öl. 288/901) fikhî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 275/889) ve ez-Za'ferânî'den (öl. 260/874) hadîs ilmini aldı.⁶⁹⁵ Şîrâz'da kâdılık yaptı Şâfiî mezhebinin değişik bölgelerde yayılmasını sağladı. Dört yüz kadar te'lifatının olduğu belirtilir. Onu Şâfiî fikhında zirveye taşıyan eseri *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*'dir.⁶⁹⁶ İbnü'l-Esîr kurban etinin ne kadarının yenilip ne kadarının dağıtılması gerektiği konusundaki görüşünü alır, eser ismi zikretmez.⁶⁹⁷

İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (öl. 318/930)⁶⁹⁸ Aslen Nîsâbûrlu olup Mekke ve Mısır'da bulundu. Mezhep içinde dört Muhammed adıyla anılan âlimlerden biridir. et-Taberî ve İbnü'l-Münzir müstakil müctehid kimliğiyle temâyüz etmişlerdir. İbnü'l-Münzir kendi görüşleri etrafında oluşturduğu *el-İknâ* ve *Kitâbu'l-Evsât* kitabı meşhurdur.⁶⁹⁹

⁶⁸⁹ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/132-135; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 106-107.

⁶⁹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 354.

⁶⁹¹ Örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/358; 3/453.

⁶⁹² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 362-363.

⁶⁹³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/123, 124, 188; 2/234.

⁶⁹⁴ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 407.

⁶⁹⁵ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/61.

⁶⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/66; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 412- 415.

⁶⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/472.

⁶⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/91, 336; 2/20; 3/59, 80, 101, 311; 4/19, 414.

⁶⁹⁹ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/102-103; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 388-389.

Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (öl. 324/935) Kelâmcıların öncüsü olup Ehl-i Sünnet kelâmı olan Eş'ariyye'nin kurucusudur. Soyu sahâbeden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye dayanır. Mu'tezilî olan Ebû Alî el-Cübbâî (öl. 303/916) üvey babasıdır.⁷⁰⁰ Çocuk idrarının necis olduğu konusunda el-Eş'arî'den "Sâhibu'l-ibâne" diyerek alıntı yapar.⁷⁰¹

Ebü'l-Kâsım el-Hırakî el-Bağdâdî (öl. 334/946) Hanbelî fukâhânın önde geleni olup birçok eser yazmış özellikle *el-Muhtasar* adlı eseri kendinden sonra mezhep müntesiplerinin meşgul olduğu eseridir.⁷⁰² İbnü'l-Esîr develerin zekât nisabları konusunda Ahmed b. Hanbel'in görüşünü eser ismi belirtmeden el-Hırakî'den nakleder.⁷⁰³

Ebü İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. İshâk el-Mervezî (öl. 340/951) Asrının fetva ve ders vermede öncü kişisiydi. Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc'den (öl. 306/918) ders aldı. el-Müzenî'nin (öl. 264/878) *el-Muhtasar*'ını şerh etti. Bağdat'ta ders ve fetvâ verdikten sonra ömrünün sonlarına doğru Mısır'a gitti.⁷⁰⁴ İbnü'l-Esîr "imâmetin âdâbları" başlığında imâmın kırâati hafif tutması gerektiği hadîsi ile ilgili câmide topluluğa namaz kıldırırken geçerli olduğunu kişinin evinde ailesine kıldırırken kırâati uzun tutabileceği görüşünü alır.⁷⁰⁵

Ebü'l-Hasen el-Kerhî (öl. 340/952)⁷⁰⁶ İbnü'l-Esîr, Kur'an'daki sûrelerin başında yer alan bismelinin sûreden bir âyet olup olmadığı konularında Hanefî ekolünün Irak'taki temsilcisinden eserinin adını belirtmeden alıntı yapar. İstihsan kavramının Hanefîlere göre tanımını verir. Müellifin fıkıhla ilgili *Kitâbu'l-muhtasar* adlı eseri vardır.⁷⁰⁷

Ebü Bekr Muhammed el-Kaffâl eş-Şâfi (öl. 365/976) Kendi döneminde Mâverâünnehir bölgesinde Şâfiî mezhebinin temsilcisi olmuştur. Horasan, Şâm, Irak ve Hicâz'a ilmî seyahatler yaptı. Fıkıh ilmini İbn Süreyc'den aldı. eş-Şâfiî'nin *er-Risâle*'sini şerhetti. Kendisinden rivâyet edenler arasında İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), Ebû Abdillâh İbn Mende (öl. 395/1005) ve Muhammed b. Hüseyin es-

⁷⁰⁰ bk. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/85-89.

⁷⁰¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/105.

⁷⁰² İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/441.

⁷⁰³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/25.

⁷⁰⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/26-27.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/57-58.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/361; 5/28

⁷⁰⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 351.

Sülemî (öl. 412/1021) gibi müellifler vardır. Horasan bölgesinde başvuru kaynağı olan *et-Takrîb* adlı eseri vardır.⁷⁰⁸ İbnü'l-Esîr, müellifin ismini zikrederek ihramlı iken giyilecek elbiseler konusundaki fikhî görüşünü nakleder.⁷⁰⁹

Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (öl. 370/981)⁷¹⁰ İbnü'l-Esîr'in bu adla andığı ve eserinin ismini belirtmediği Hanefî fakîhi ve müfessiri olan el-Cessâs'tır. Asrında Hanefî mezhebinde önderdi. *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *Şerhu muhtasarı Kerhî*, *Şerhi muhtasarı't- Tahâvî* adlı eserleri vardır.⁷¹¹ el-Kerhî'den fıkıh ilmini öğrendi. Ebü'l-Abbâs Esam ile görüştü.⁷¹²

Ebû Bekr el-Bâkılânî (öl. 403/1013)⁷¹³ Kelâmcıların öncüsü olup i'tikatta Eş'arî'dir.⁷¹⁴ İbnü'l-Esîr, Kâdî Ebû Bekîr ünvanını belirterek sahâbe sözünün delîl olup olmayacağı konusundaki görüşünü eser ismini zikretmeden ele alır.

Ebû Hâmid el-İsferâyînî (öl. 406/1016) Şâfiî mezhebinde kaynak olarak kullanılan el-Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ına yaptığı şerh olan *et-Ta'lik* adlı eseri vardır.⁷¹⁵ Kibleye yönelmenin konu edildiği hadîste el-Müzenî'nin görüşünü nakleder, eser ismi vermez.⁷¹⁶

Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (öl. 428/1037) el-Kerhî ve el-Cessâs gibi fakihlerden fıkıh ilmini tahsil etti. Kendisinden el-Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) rivâyette bulunmuş, Hanefî mezhebine dair *el-Muhtasar*'ı yazmıştır. Ayrıca el-Kerhî'nin *el-Muhtasar*'ını şerhetti.⁷¹⁷ İbnü'l-Esîr, el-Kerhî'nin *el-Muhtasar*'ına yapmış olduğu şerhden alıntı yapmıştır.⁷¹⁸

Kâdî Ebû't-Tayyib et-Taberî (öl. 450/1058)⁷¹⁹ Furû' ve usûl-i fıkıhta bilgindi. el-Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ını şerhetti. el-Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083) onun ilim halkasında yer aldı. Bağdat'ta

⁷⁰⁸ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 4/200-201.

⁷⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/281; 5/101.

⁷¹⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/63.

⁷¹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 351.

⁷¹² ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/340; Abdülhay el-Leknevî el-Hindî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1998), 53.

⁷¹³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/164.

⁷¹⁴ Hayatı için bk. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/190-193.

⁷¹⁵ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 1/73.

⁷¹⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/314.

⁷¹⁷ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, 1/78-79; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/574-575; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 57.

⁷¹⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/282.

⁷¹⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/281.

kâdılık yaptı orada vefat etti.⁷²⁰ İbnü'l-Esîr, kadının yol güvenliği varsa güvenilir bir kadın ile veya kadın toplulukla tek başına yolculuk yapabileceği görüşünü nakleder.⁷²¹

İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (öl. 456/1064) Kurtuba'da doğdu. Babası Kurtuba'nın önde gelenlerinden olup vezirlik yapmıştır. Başlangıçta Şâfiî mezhebine müntesipken daha sonra celî ve hafî kıyâsı kabul etmeyip Kitâb ve Sünnet'teki nassların zâhirini almıştır. İbnü'l-Esîr, İbn Hazm'ın namazdan selâm verip çıkılınca yapılacak zikrin Hz. Peygamber'in insanlara öğretme amacıyla az bir süre açıktan yapmış olduğu tahminini nakleder.⁷²²

Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083)⁷²³ Kâdı Ebû Tayyib et-Taberî'den ders aldı. Ders halkasında muîdlik yaptı. Selçuklu vezîri Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta yaptırdığı Nizâmiye Medresesinde müderris olarak çalıştı. eş-Şîrâzî'den sonra aynı göreve İbnü's-Sabbâğ getirildi. Selçuklu sultanı Melikşâh'a (öl. 485/1092) elçi olarak gönderilmiştir. *el-Mühezzebe* adlı eseri Şâfiî fikhında önemli kaynaklardan olup üzerine birçok çalışma yapılmıştır.⁷²⁴

İbnü's-Sabbâğ el-Bağdâdî (öl. 477/1084)⁷²⁵ Şâfiî mezhebinde güvenilir kaynaklardan olan *Kitâbu's-Şâmil* adlı esere İbnü'l-Esîr, *Sâhibu's-Şâmil* adıyla müellife atıfta bulunur.⁷²⁶

Ebû Sa'd el-Mütevellî en-Nîsâbü'rî (öl. 478/1086) Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin vefatından sonra Bağdat Nizâmiye medresesinde görev aldı. İbnü'l-Esîr, müellifin hocası Ebû'l-Kâsım el-Fûrânî'nin (öl. 461/ 1068) fıkha dair *el-İbâne* adlı eseri üzerine yaptığı çalışma olan *Tetimetü'l-ibâne* adlı eseri zikrederek alıntı yapar.⁷²⁷

İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Cüveynî en-Nîsâbü'rî (öl. 478/1085)⁷²⁸ Döneminde şöhreti doğu ve batıda yayılmış olup Arapların ve Arap olmayanların mutlak imamı usûlcü, mütekellim ve edebiyatçıydı. Ebû Nuaym el-İsfahânî ve birçok

⁷²⁰ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 2/514-515; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/668-671.

⁷²¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/243.

⁷²² ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/185-186; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/31.

⁷²³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/171; 3/255

⁷²⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/29-30; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1/430-432; Aybakan, *İmâm Şâfi*, 230-232.

⁷²⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/90, 105, 141, 157, 171; 3/58, 101, 150, 254, 255, 274, 281, 304, 316; 4/23, 52, 53, 58, 82, 136; 5/101, 388.

⁷²⁶ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/217-218; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1/444-445.

⁷²⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/313-314; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/281; es-Sübkî, *Tabakâtü Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/107.

⁷²⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/54; 3/39, 100, 103, 255, 274, 304, 339, 382, 397; 4/167; 5/101.

âlimden hadîs ilmini tahsil etti. Nizâmîye medresesinde ders verdi.⁷²⁹ Fıkıhla ilgili yazdığı *en-Nihâye* adlı eserinin yazılanlar içinde benzeri yoktur. Kelâm ile ilgili eserleri *eş-Şâmil*, *el-İrşâd*, fıkıh usûlü ile ilgili eseri *el-Burhân* ile el-Bakillânî'nin *et-Takrîb ve vel-irşâd*'ın özeti olan *et-Telhîs* adlı eserleri ön plandadır.⁷³⁰

Ebû Hâmid el-Gazzâlîet-Tûsî (öl. 505/1111) İbnü'l-Esîr eser adını zikrekmeksizin “ el-Gazzâlî'nin kitabında geçtiği gibi...” diyerek el-Gazzâlî'nin “lems” kelimesi ile ilgili açıklamalarını abdeste etkisi ile ilgili görüşlerini almıştır.⁷³¹ Vâcib kavramını açıklarken sarâheten belirtmese de fıkıh usulüne dair *el-Mustasfa* adlı eserinden alıntı yaptığı görülür. el-Gazzâlî'nin görüşlerine yer verirken Kâdî Ebû Hamîd ünvanını kullanır. Bazen de “Kâle'l-Gazzâlîyyu...” diyerek atıfta bulunur. el-Gazzâlî'den alıntı yaptığı eserler arasında Şâfiî mezhebinde temel başvuru kaynakları arasında yer alan eserler *el-Vecîz* ve *el-Vasît* yer almaktadır.⁷³²

Muhyissünne Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî (öl. 516/1122) Fıkıhta *et-Tehzib*, hadîste *Şerhü's-sünne*, tefsîrde *Meâlimu't-tenzîl* adlı eserleriyle meşhurdur. İbnü'l-Esîr, Şâfiî fıkının kaynaklarından olan *et-Tehzib* adlı eserine atıfta bulunur.⁷³³

2.5.4.3.Arap Dili ve Belağatı Kaynakları

Halîl b. Ahmed(öl. 175/791)Arapça sözlük türlerinin ilklerinden kabul edilen *Kitâbu'l-Ayn* adlı eseri olan müellifin adını İbnü'l-Esîr, eser adı zikretmeden kelime izâhlarında alıntı yapar.⁷³⁴

Sîbeveyh Amr b. Osmân el-Hârisî (öl. 180/796)Sîbeveyh lakabıyla anıldı. *el-Kitâb* adlı eseri nahivde kendinden sonrakilerin başvuru kaynağı olmuştur. Nahiv ve dil bilgisini Halîl b. Ahmed ve Ahfeş'ten aldı.⁷³⁵

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ el-Ferrâ' (öl. 207/822)Kûfeli dil bilginlerindendir. Abbâsî halifesi Me'mûn kendisine imkânlar sağlayarak Nahivle ilgili kitap yazmasını

⁷²⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/339, 340.

⁷³⁰ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 5/165, 177.

⁷³¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/171, 247, 336; 4/82, 137; 5/101.

⁷³² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/247; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/336; 3/375, 387; 5/364; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/279-280; 5/388; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/194, 254; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/217-218; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 6/224.

⁷³³ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 2/136; ez-Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, 4/1257-1258; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/101.

⁷³⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 67; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/286, 356; 2/39.

⁷³⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/63; 3/344; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 81; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/463-464.

istemiştir. *Kitâb-u Meâni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Lügat* ve *Kitâbu'n-nevâdir* adlı eserleri meşhurdur. İbnü'l-Esîr, el-Ferrâ ismini kullanarak kelime izâhlarına yer verir. Eser ismi zikretmez.⁷³⁶

Ebû Alî Kutrub Muhammed b. Ahmed (öl. 210/825) Kutrub diye bilinir. Edebiyat ilmini Sîbeveyh ve Basralı âlimlerden aldı. *Kitâbu Meâni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Ezdâd*, *Kitâbu'l-İştikâk* gibi birçok kitabı vardır. İbnü'l-Esîr, hadîste geçen kelimenin sarf yönünden izâhına yer verir fakat müellifin eserinin ismini belirtmez.⁷³⁷

Ebû Saîd el-Asmaî (öl. 216/831) Basra dil ekolünün önde gelen âlimlerinden olup *Kitâbu'l-Ecnâs*, *Kitâbu'l-Esvât*, *Kitâbu'l-Vuhûş* gibi eserleri vardır. eş-Şâfiî'nin talebeleri arasında olup eş-Şâfiî'den Hüzeyl kabilesinin şiirlerini dinlemiştir. er-Rebî' b. Süleymân'ın naklettiğine göre eş-Şâfiî kendisi ile ilgili şöyle demiştir: “Araplar arasında el-Asmaî kadar ibareleri iyi yorumlayan kimse yoktur.”⁷³⁸ Kendisi Ehl-i Sünnet'ten olup fetvâ verirken lügat âlimlerinin o konuda icmâ etmesine dikkat ederdi. İbnü'l-Esîr, eser ismi vermeden müellifin ismini zikrederek sarf ilmi açısından kelime izahlarına değinir.⁷³⁹

Ebû'l-Abbâs Sa'leb (öl. 291/904) Kûfe dil ekolüne mensûp dil ve belağat âlimidir. İbnü'l-Esîr kelime izâhları ile ilgili başvurduğu eserinin ismini belirtmez.⁷⁴⁰

Ebû İshâk ez-Zeccâc (öl. 311/923) Meâni'l-Kur'ân konusunda kitap tasnîf etmiş olup *Kitâbu'l-Emâlî* eseri meşhûrdur. İbnü'l-Esîr, ezân kelimesinin iştikâkı konusunda alıntı yapar. Eser ismi vermez.⁷⁴¹

Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (öl. 370/980)⁷⁴² İbnü'l-Esîr'in *Kitâbut-Tehzîb* olarak verdiği eser *Tehzîbü'l-Luğa* olarak da bilinir. Kendisinden garîbeyn sahibi el-Herevî başta olmak üzere birçok kişi lügat

⁷³⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 105-106; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/261; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/427, 472.

⁷³⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/312; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/219-220; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/315.

⁷³⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 86-87; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/170-176; İbn Hacer el-Askalânî, *Tevâli't-te'sîs*, 97; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/172.

⁷³⁹ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/ 112; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/151; 2/ 232, 233; 2/ 303; 3/39, 314; 5/30, 36, 99, 142.

⁷⁴⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 117; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/151.

⁷⁴¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 95-96; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/49-50; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/297; 3/427; 5/48.

⁷⁴² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/90, 105, 188, 200, 201, 207, 209, 250, 306, 330, 333; 2/64, 252, 299; 3/31, 34, 42, 50, 144, 233, 239, 280, 380, 435, 441; 4/8, 96, 113, 157, 163, 165, 238, 334, 340, 344, 388, 399, 401, 412; 5/11, 23, 48, 73, 126, 161.

ilmini almıştır. Önemli eserleri arasında el-Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ının yabancı kelimelerini açıkladığı *Tefsiru elfâzı'l-Müzenî* adlı eseri de vardır. Hadîste geçen farz kelimesinin izâhlarını kendisinden alarak açıklar.⁷⁴³

Ebû Alî el-Fârisî (öl. 377/987) Zamanının Arap dilinde önde geleni idi. Hocaları arasında ez-Zeccâc yer alır. Şam bölgesinde beldelerde ilmî seyahatler yaptı. Kırâat ilmine dair *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'a* adlı eseri vardır. İbnü'l-Esîr, eser ismini tasrîh etmeden namazda Fâtiha sûresini okuduktan sonra âmîn demenin hükmü ve âmîn kelimesinin sarf ilmi açısından açıklamalarına yer verir.⁷⁴⁴

İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1008) Arap dili âlimi olup *Tâcü'l-luğa, es-Sihâh, es-Sihâh fi'l-luğa* adlarıyla tanınan sözlüğü vardır. Dönemin yaygın olarak kullanılan eseri olup tasnîfî güzel ve güvenilen bir eserdir. İbnü'l-Esîr, genelde sözlük adını kullanmadan bazen *es-Sihâh* adını vererek esere atıfta bulunur.⁷⁴⁵

Ahmed b. Muhammed el-Herevî (öl. 401/1011) Garîbü'l-Kur'ân ve garîbü'l-hadîs alanında eser verenlerden olup *Kitâbü'l-garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs* adlı eseri vardır.⁷⁴⁶

Ahmed b. Muhammed el-Meydânî en-Nîsâbûrî (öl. 518/1124) el-Vâhidî en-Nîsâbûrî (öl. 468/1076) ve en-Nîsâbûr'daki âlimlerden tefsîr, hadîs ve nahiv ilimlerini aldı. ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) kendisini kışkandığı ve aralarında atışmaların olduğu tarihçiler tarafından ifade edilmiştir. Atasözleri ve nahiv üzerine olan başlıca eserleri *Câmiu'l-emsâl, es-Sâmî fi'l-esâmî, el-hâdî li's-şâdî* yer alır. İbnü'l-Esîr, Kûfe'li nahivcilere göre “هلم” “beri gel, haydi şimdi” fiil isminin masdar üzere nasb olduğunu açıklarken eserinin ismini zikretmeden el-Meydânî'nin görüşüne başvurur.⁷⁴⁷

Ebû'l-Berekât Kemâluddîn el-Enbârî (öl. 577/1181) Kemâleddîn en-Nahvî olarak lakab verilmiştir. Çocukluğundan vefatına kadar Bağdat'da kaldı. Nizâmiye

⁷⁴³ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 3/63-64; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/17.

⁷⁴⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 101; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/496; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/375. Başka bir yerde ise müellifin *Mecmelü'l-luğa* adlı eserini zikr ederek nahivle ilgili görüşünü almıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/205.

⁷⁴⁵ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/447; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/78, 89, 97, 186, 192, 208, 209, 306, 330, 382, 401; 2/64, 133, 218, 252, 273, 299; 3/34, 50, 110, 206, 312, 314, 380, 427, 473; 4/76, 425; 5/99, 161.

⁷⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/291; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 1/95-96; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/228.

⁷⁴⁷ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/156-159; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/390.

medresesinde Şâfiî fıkıhı üzere eğitim aldı. *Esrârü'l-Arabiyye*, *Kitâbü'l-Mizân* gibi nahivle ilgili kitapları meşhurdur. İbnü'l-Esîr, müelliften İbnü'l-Enbârî diye söz eder. Telbiye kelimesinin sarf yönünden incelemesinde onun görüşlerine yer verir eser ismi zikretmez.⁷⁴⁸

2.5.4.4. Kırâat İlmi ile İlgili Kaynaklar

Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât el-Kûfî (öl. 156/773) Yedi kırâat imamından biri olup aynı zamanda fakîhtir. Künyesi Ebû Umâra'dır. Kur'ân tilâvetini dönemin önde gelen âlimlerinden aldı. Kendisinden Kur'ân kırâatini alanlar arasında el-Kisâî de yer alır. *Kitâbü Kırâati Hamza*, *Kitâbü'l-Ferâiz* gibi birçok kitâbı vardır.⁷⁴⁹

Ebü'l-Hasen el-Kisâî (öl. 189/805) Yedi kırâat imamından biri olup nahiv âlimidir.⁷⁵⁰

Ebü Muhammed Ya'kûb el-Hadramî (öl. 205/821) Kırâat-i aşere imamlarından olup Hicâz, Irak ve Şâm bölgesinden insanlar Kur'ân kırâatinikendisinden almıştır. Asrında Kur'ân nahvi ve harfler konusunda en bilgili olan kişiydi. *el-Câmi* adlı eseriKur'ân kırâatlarının ihtilaflarını içerir.⁷⁵¹ İbnü'l-Esîr, hadîste geçen kelimeyi açıklarken Ya'kûb'un Duhâ sûresi üçüncü âyetteki kırâatini örnek verir.

Değerlendirme

Buraya kadar şerhde yararlanılan kaynakları tespit ettik. Kaynak kullanımına baktığımızda Arap Dili ve Edebiyatı ve Şâfiî fıkıh kitaplarına ağırlık verildiği görülür. Dil ve Şâfiî fıkıh kitaplarının kendi dönemine kadar tarihte yer almış alanın etkili eserlerine başvurmuş olması İbnü'l-Esîr'in her iki alana olan hâkimiyetini gösterir.

İbnü'l-Esîr'in Musul'da kendi döneminin Sîbeveyhi olarak tanınan İbnü'd-Dehhân en-Nahvî'den nahiv ve edebiyat derslerini alması, Ahmed b. Fâris'in

⁷⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/139; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/169-170; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/344.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/138; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 46; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/90-91.

⁷⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/375; 3/105; 5/48; Hayatı için bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 46-47; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/131-133.

⁷⁵¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/79; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 48; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/51.

Mecmelü'l-lüğa adlı Arapça sözlüğünü kendisinden okuması onun Arap dilindeki yetkinliğinin göstergesidir. İbnü'l-Esîr dile hâkimiyetini hem bu şerhde hem de *en-Nihâye* adlı eserinde ortaya koymuştur.

İbnü'l-Esîr, hadîs şerhlerinden örnek aldığı ve sık sık başvurduğu âlim garîbu'l-hadîs müellifi de olan el-Hattâbî'dir (öl. 388/998). İlk hadîs şerhi olarak kabul edilen *Meâlimü's-sünen*'den bizzat eser ismi vererek alıntı yapar. Hadîs şârihlerinden isim vererek nâdir de olsa başvurduğu diğer şârih el-Buhârî'yi şerh eden İbn Battâl'dır (öl. 449/1057). Hadîs kaynaklarından sıkça başvurduğu eserler başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere râvîsi Harmele b. Yahyâ (öl. 243/ 858) olan İmâm eş-Şâfiî'nin (öl. 204/820) *es-Sünen*'i, el-Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Ma'rîfetü's-Sünen ve'l-âsâr*'ı, el-Humeydî'nin (öl. 219/834) ve Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned* adlı eserleridir. İbnü'l-Esîr'in *Kütüb-i Sitte*'yi değişik hocalardan tahdîs ederek cem' etmiş olması hadîs müktesebâtının geniş olduğunu gösterir.

Kullandığı fıkıh kaynaklarına baktığımız zaman başta Şâfiî fakîhler olmak üzere Hanefî, Hanbelî ve Ehl-i Sünnet dışı mezheplere de yer vermesi onun fıkıh literatürüne hâkim olduğunu gösterir. *el-Müsned*'te yer alan hadîslerin çoğunluğu ibâdât ve muâmelât konularıyla ilgili olduğundan şerh fikhî bir karakter arz etmektedir. *el-Müsned*, eş-Şâfiî'den rivâyet edildiği için İbnü'l-Esîr'in amacı öncelikle eş-Şâfiî'nin fikhî düşüncesini yansıtan eserlere yer vermiştir. Şâfiî fikhından sonra Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) de görüşlerine yer verir. Her fikhî meselede olmasa da Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884), Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/885) mezheplerinin kavillerini aktarır.

İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Ümm*, *er-Risâle*, *Ahkâmu'l-Kur'ân* eserlerini adlarını zikrederek alıntı yapar. *el-Müsned*'te yer alan hadîs eş-Şâfiî'nin hangi eserinde rivâyet edilmişse eserin ismini belirtir. eş-Şâfiî'nin Mısır'daki kavî-i cedîd dönemi öğrencilerinden el-Büveytî (öl. 231/846), Harmele b. Yahyâ (öl. 243/858), el-Müzenî (öl. 264/878) ve Rebî' b. Süleymân'ın (öl. 270/884), eserlerini zikreder. Bağdat'daki kavî-i kadîm öğrencileri Ahmed b. Hanbel ve ez-Za'ferânî'ye (öl. 260/874) atıfta bulunur.

Şâfiî ezhebinin üçüncü nesildeki temsilcisi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc (öl. 306/918) müstakil müctehid kimliğiyle tezahür edip İmâm eş-Şâfiî'nin

usûlünden etkilenen İbnü'l-Münzir (öl. 318/930), Mâverâünnehir bölgesinde Şâfiî mezhebinin yayılmasına katkısı olan el-Kaffâl eş-Şâfi (öl. 365/976), el-Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ını şerheden Kâdî Ebü't- Tayyib et-Taberî (öl. 450/1058), Şâfiî fikhında önemli kaynaklardan olan *el-Mühezzeb* adlı eserin sahibi Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083), *Kitâbu's-şâmil* sahibi İbnü's-Sabbâğ (öl. 477/1084), *el-Vasît* sahibi Ebû Hâmid el-Gazzâlî et-Tûsî (öl. 505/1111) temel başvuru kaynakları arasındadır.

İbnü'l-Esîr'in görüşlerine yer verdiği Hanefî âlimler arasında el-Kerhî (öl. 340/952), el-Cessâs (öl. 370/981) ve el-Kudûrî (öl. 428/1037) yer almaktadır. İbnü'l-Esîr'in Hanefî fikhına ve diğer Sünnî mezheplerin görüşlerine yer vermesi ilmin gereğidir. Fakat kendisi Şâfiî mezhebine müntesip olduğu için önceliği kendi mezhebine vermiştir.

İbnü'l-Esîr'in kaynak olarak kullandığı kişiler arasında muhaddislerin zayıf olarak kabul ettiği Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî (öl. 207/823) de yer almaktadır.⁷⁵² ez-Zehebî (öl. 748/1348), el-Vâkîdî ile ilgili olarak birçok eser sahibi ve ilmi geniş olmasına rağmen zayıf kabul edildiğini; Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), sika olmadığını, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), hadîsleri kalb ettiğini, ed-Dârekutnî (öl. 385/995) zayıf bir râvî olduğunu, en-Nesâî (öl. 303/915), İbnü'l-Medînî (öl. 234/848) hadîs uydurduğunu, İbn Adî (öl. 365/976) hadîslerinin mahfûz olmadığını belirtir.⁷⁵³ eş-Şâfiî de *el-Ümm*'de siyer ve meğazi konularında rivâyetlerine yer vermiştir. Fakat bu onun tarihçi kişiliği ile ilgili olup ondan hadîs nakletmemişlerdir.⁷⁵⁴

İbnü'l-Esîr, şerhini birşerhte bulunması gereken hadîs ilmi ile ilgili bilgiler, hadîslerin tahrîci, hadîslerin sıhhati, hadîsin varsa farklı tarîkleri, garîb kelimelerin açıklanması, sarf ve nahiv açısından dil özelliklerinin belirtilmesi, vürûd sebebinin açıklanması, hadîsten çıkan fikhî görüşler, sahâbe tâbiîn ve müctehid imamların farklı görüşlerini barındırması açısından özet malumât sunar.⁷⁵⁵ eş-Şâfiî şerhinden sonraki şerhlerde bulamayacağımız diğer özellikler ise İmâm eş-Şâfiî'nin (öl. 204/820) kavî-i kadîm ve kavî-i cedîd görüşleri için mukâyese imkânı vermesi yanında dört fikhî mezhebin görüşleri için de kaynak olabilmesidir.

⁷⁵² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/24.

⁷⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Buhârî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, Beyrût, ty.), 3/662-663.

⁷⁵⁴ Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/290; Mustafa Fayda, "Vâkîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/473.

⁷⁵⁵ Sakallı, *Aynî ve Hadîs*, 26-27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

eş-ŞÂFÎ fî ŞERHİ MÜSNEDİ'Ş-ŞÂFÎ'İ'DE ŞERH METODU

3.1. Hadîslerin Senedleriyle İlgili Açıklama Yapması

Hadis ilminin konusu sened ve metin olup gayesi hadîsin sahîh olup olmadığı bilgisine ulaşmaktır. Sened metne giden yolu gösterir. Sözü ilk söyleyene ulaştırır.⁷⁵⁶ Muhaddisler tarafından geliştirilen isnad sistemi metni korumaya yönelik bir araçtır. İsnâdın İslâm'ın temel kaynağından biri olan sünneti koruma özelliğine dikkat çeken Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797): “İsnâd dindendir. Eğer isnâd olmasaydı isteyen istediğini söylerdi.” demiştir.⁷⁵⁷

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'te yer alan hadîslerin tahrîçlerini *Usûl-i Sitte*'deki hadîslerin sened ve lafız farkları ile birlikte yer vermiştir. İbnü'l-Esîr hadîsin sened ve metnini verdikten sonra hadîsin sıhhatini belirtmiştir. *el-Müsned*'in hadîslerini İslâm dünyasında temel başvuru kaynağı olan, sıhhati ile meşhur altı hadis kitabına dayandırma çabası içinde olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Kütüb-i Sitte* içinde İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*'sına yer vermiştir. *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde dönemin geleneği olan senedleri hazfetmesine rağmen *el-Müsned*'te senedleri hazfetmemiş, *el-Müsned*'in sağlam senedlere sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Biz bu çalışmamızda bu tarîklerin hepsini vermek amacı taşımıyoruz. Kanaatimize göre *el-Müsned*'in senedleri üzerine *el-Muvattâ*'nın mürselleri üzerine yapılan çalışma gibi bir çalışma yapılmalıdır.⁷⁵⁸ Böyle bir araştırma çalışmamızın sınırlarını aşacağından biz sadece hadîsleri şerh ederken gerek kendisinin değindiği gerek muhaddislerin görüşlerini naklettiği kısa açıklamalara seçtiğimiz örneklerle yer vereceğiz.

Namazda gülmenin abdeste etkisi konusunun işlendiği metinleri aynı olan hadîslerin senedleri şöyledir: 1. Sened: eş-Şâfî → Sika → Ebî Zi'b → İbn Şihâb. 2.

⁷⁵⁶ Bk. el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 105, 107, 341.

⁷⁵⁷ Müslim, “Mukaddime”, 15.

⁷⁵⁸ Rahile Yılmaz, *Modern Hadîs Tartışmaları Bağlamında Muvattâ'daki Mürsel Rivâyetler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

Sened: eş-Şâfiî → Sika → Ma'mer → İbn Şihâb → Süleymân b. Erkam → el-Hasen.⁷⁵⁹

İbn Şihâb ez-Zührî'nin mürseli olarak gelen rivâyeti İmâm eş-Şâfiî mürsel olduğu için kabul etmez. İbnü'l-Esîr'e göre el-Hasen el-Basrî'nin mürselleri amel edilmeyen mürsellerdir. İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742), tâbiîninin önde gelenlerinden rivâyet etmiş, hem de Süleymân b. Erkâm gibi hadîs âlimleri arasında zayıf kabul edilen kişilerden de rivâyette bulunmuştur.⁷⁶⁰ Bundan dolayı Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), İbn Şihâb ez-Zührî'nin mürselini metrûk sayarak cerh etmiştir. İbnü'l-Esîr, hadîsin hep mürsel rivâyet edildiğini müsned şeklinin olmadığını belirtir. Ebû Âliye, İbrâhîm en-Nehâî (öl. 96/714), Ma'bed el-Cühenî (öl. 80/699) gibi topluluk birbirinden nakletmişlerdir. İbn Sîrîn (öl. 110/729) de el-Hasen el-Basrî'nin (öl. 110/729) ve Ebû Âliye'nin (öl. 90/709) mürsellerinin alınmayacağını çünkü hadîsleri kimden aldıklarına dikkat etmediklerini belirtir.⁷⁶¹

Hadîsi, Ebû Hanîfe → Mansûr b. Zâzân → el-Hasen → Ma'bed el-Cühenî kanalıyla rivâyet etmiştir.⁷⁶² İbnü'l-Esîr, Ebû Hanîfe'nin senedinde yer alan Ma'bed el-Cühenî'nin Basra'da kader konusunu ilk dile getiren kişi olduğunu belirtir.⁷⁶³ Bu durumda İbnü'l-Esîr, Hanefîler'in gülmenin abdesti bozacağına dair delillerini zayıf ve töhmet altındaki râvîlere dayandırıldığını îma ederek Şâfiî mezhebinin görüşünün isâbetli olduğunu kabul etmiş olmaktadır.⁷⁶⁴ eş-Şâfiî'ye göre namazda kakhaha ile gülmek abdesti bozmaz. İbnü'l-Esîr'e göre, namazda kakhaha ile gülmek namazda

⁷⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/181.

⁷⁶⁰ Râvî zayıf olup metrûkü'l-hadîs kabul edilmiştir. Yahyâ b. Maîn, leys bi şey (bir şey değil); Ebû Zûr'a zâhibu'l-hadîs (gidicidir, hadisleri yazılmaz, kendi de terk edilir) diyerek cerh etmiştir. bk. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *ed-Duâfâ ve'l-metrûkîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût: Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, 1985), 119.

⁷⁶¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/182.

⁷⁶² ed- Dârekutnî ve el-Beyhakî'nin tespitlerine göre Ebû Hanîfe, hadîsin senedinde yer alan Mansûr b. Zâzân (öl. 131/748) konusunda yanılmıştır. Mansûr hadîsi Ma'bed'ten değil Muhammed b. Sîrîn'den (öl. 110/728) nakletmiştir. Senette yer alan Ma'bed el-Cühenî (öl. 80/699) tâbiînden olup Hz. Peygamber'i görmemiştir. Dolayısıyla hadîs mürsel olup zayıftır. Fakat bazı Hanefî âlimler senedte ismi geçen Ma'bed'in el-Cühenî değil sahâbî Ma'bed b. Ebi'l-Ma'bed el-Huzâî olduğunu savunmuştur. Gülmenin abdeste etkisi ile ilgili hadislerin değerlendirmeleri için bk. Hüseyin Kahraman, *Fıkhî İhtilâflar ve Hadîs* (Bursa: Emin yayınları, 2013), 112-1333.

⁷⁶³ Yapılan araştırmalara göre kader konusunu Basra'da ilk defa ileri süren kişinin Ma'bed (öl. 83/702) olduğu kesin değildir. Basralı tâbiîlerin ikinci tabakasından olan Ma'bed'in rivâyetlerinin güvenilirliği ihtilâfıdır. Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) ve Ebû Hâtîm er-Râzî (öl. 237/890) onun Kaderîler arasında en güvenilir kişi olduğunu söyler. Ebû Zûr'a er-Râzî (öl. 264/878) Ma'bed'i duâfâ arasında sayar. ed-Dârekutnî (öl. 385/995), hadîsinin sahîh, mezhebinin kötü, İbn Hacer (öl. 852/1449) ise sika olduğunu söyler. Bk. Mustafa Öz, "Ma'bed el-Cühenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/281-282.

⁷⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/182.

konuşmanın hükmüne tabi olup namazı bozar. Tebessüm ise ses duyulmadığı sürece namazı bozmaz.

Hanefiler gülme ve kahkaha arasında ayırım yapmışlardır. Gülmede kişinin yanındaki sesi işitmez. Gülmede namaz bozulur, abdest bozulmaz. Kahkaha ise kişinin yanındakilerin sesi duyacağı kadar sesli gülmesidir. Bu hem namazı hem abdesti bozar.⁷⁶⁵

İbnü'l-Esîr, kendi mezhep imamının görüşlerini her konuda olduğu gibi hadîs tenkidi konusunda da öncelemiştir. eş-Şâfiî'nin cerh ve ta'dillerine yer verdikten sonra hadîs imamlarının görüşlerine geçer. Örneğin eş-Şâfiî → Amr b. Şuayb → Babasından → Dedesinden → rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) bayram namazlarında birinci rekâtte yedi tekbir, ikinci rekâtte ise kıraatten önce beş tekbir getirirdi.” şeklinde gelen rivâyetle ilgili şu açıklamaları yapar. et-Tirmizî bu rivâyeti el-Buhârî'ye sormuş o da : “Bu konuda bu rivâyetten daha sahîh olanı yoktur. Amr b. Şuayb hadîsi de aynı şekilde bu konuda en sahîh olanıdır.” demiştir. et-Tirmizî'nin de aynı görüşte olduğunu belirtir.⁷⁶⁶

Kanaatimizce müellifimiz kendi mezhebinin görüşlerinin hadîsçilerce de uygun görüldüğü imajını vermektedir. Bunun bir başka örneğini baldan onda bir oranında zekât alınması konusunda eş-Şâfiî'nin bu konudaki delilin zayıf olduğunu belirttiği hadîste görürüz. İbnü'l-Esîr, Hanefîlerin dayandığı rivâyet olan Abdullah b. Muaharrer → ez-Zührî → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre'nin dediğine göre Rasûlullah (s.a.v.) Yemen halkına zekâtтан on da bir oranında zekât alınması için mektup yazdırdı.” hadisini verir. Bu rivâyetle ilgili olarak el-Buhârî Abdullah b. Muaharrer'i cerh ederek metrûkûl-hadîs⁷⁶⁷ demiştir. Ona göre de doğru olanın baldan zekât gerekmediğidir.⁷⁶⁸

3.1.1. Râvîlerin Cerh ve Ta'dili ile İlgili Açıklama Yapması

İslâm dininin ikinci kaynağı olan hadîsin aktarıcısı olan râvîler kendilerinde aranan özellikler açısından inceleme ve değerlendirmeye tâbi tutulmuş bu durum hadîs ilminde cerh ve ta'dil terimleriyle ifade edilmiştir. Hadîs ilminde cerh, râvînin

⁷⁶⁵ Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/182; ez-Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 2/151.

⁷⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/224.

⁷⁶⁷ Hadîsi metrûktur anlamına gelen cerhin beşinci mertebesidir. Kısaca metrûkun de denilir. Cerhin ağır mertebesi olup bu şekilde cerh edilen râvînin hadîsi yazılmaz. Hadîsi i'tibâr için dikkate alınmaz ne de istişhâd için uygun görülür. Bk. es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 298; Uğur, “metrûkûl-hadîs”, 223.

⁷⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/80-81.

rivâyetinde adâlet veya zabt özelliğini ihlal eden bir kusur sebebiyle râvîyi ve rivâyetini reddetmeye denir. Râvînin âdil ve zâbıt olduğuna hükmederek rivâyetlerini kabul etmeye ta'dîl denir. Cerh ve ta'dîl bakımından râvîler beş tanesi râvînin adalet özelliğine, beş tanesi de zabt özelliğine yönelik olmak üzere on ta'n (metâin-i aşere) noktasından tenkit edilmişlerdir.⁷⁶⁹ Hadîs âlimleri cerh ve ta'dîli çeşitli derecelere ayırmış ve cerh ta'dîl ile ilgili kurallar geliştirmiştir.⁷⁷⁰

Kulleteyn hadîsi olarak bilinen ve eş-Şâfiî → Sika → Velîd b. Kesîr → Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer → Abdullah b. Abdillâh b. Ömer → Babası kanalıyla gelen hadîsle ilgili olarak İbnü'l-Esîr: "Bu hadîsi el-Buhârî ve Müslim Velîd b. Kesîr'in metninde çelişkili ifadeler kullanması sebebiyle kitaplarına almamıştır. Fakat senetteki sika olan Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme'nin rivâyet ettiği değişik tarîklerde bu çelişkiler giderilmiştir." demektedir.⁷⁷¹ Yine İbnü'l-Esîr'e göre metinde ta'n edilecek bir husus yoktur. Hadîs, meşhûr ve amel edilen hadîstir. Hadîsin ricâlî şeyhayn'ın şartlarına uygundur. İbnü'l-Esîr, kendi görüşünü desteklemek için el-Hâkim en-Nîsâburî'nin hadîsin mahfûz olduğu bilgisine yer verir.⁷⁷²

Kadına dokunmanın abdeste etkisinin ele alındığı hadîs şöyledir: eş-Şâfiî → Mâlik → İbn Şihâb → Sâlim b. Abdillâh → Babasından rivâyet ettiğine göre İbn Ömer (r.a.): "Âyette geçen mülâmeseden kasıt kişinin eşini öpmesi veya eliyle dokunmasıdır. Her kim eşini öper veya eliyle dokunursa abdest alması gerekir." demiştir.⁷⁷³

İbnü'l-Esîr, kadına dokunmanın abdesti bozup bozmayacağı konusundaki görüş farklılıklarının nedeni bazılarının şu âyette: "*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken - ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusûledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız, yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse, yahut kadınlara dokunup*

⁷⁶⁹ Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 104-121; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-hasîs*, 108-121; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2020), 79.

⁷⁷⁰ Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 121-127; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavih-i nuhbeti'l-fiker*, thk. İzzeddîn Dullî (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2018), 156-160.

⁷⁷¹ Hanefî fakîhi Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, hadisin farklı tarîklerine yer vererek hadisin metninde ızdırab olduğunu belirtmiştir. Ebû Ca'fer et-Tahavî de hadisin metninde yer alan kulleteynin miktarının bilinmediği için hadisle ameli terk etmek gerektiğini savunmuştur. Kulleteyn hadisinin farklı tarîk ve değerlendirmeleri için bk. Abdullah b. Yûsuf Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde, Müessesetü'r-Reyyân, 1997), 1/104-112.

⁷⁷² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/61. Mahfûz hadîs, rivâyetleri birbiriyle çelişen iki sika râviden daha güvenilir olanın rivâyet ettiği hadîse denir. Bk. Aydın, "mahfûz", 167.

⁷⁷³ Hadîs aynı lafız ve senedle *el-Muvattâ'* da yer almaktadır. Bk. *el-Muvattâ'*, "Tahâre", 16.

da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin...”⁷⁷⁴ geçen mülâmesenin kadınlara tensel temas bazılarının ise cimâdan ibaret olduğu düşüncesinden kaynaklandığını belirtir.⁷⁷⁵ Ona göre ikinci görüş uzak bir ihtimaldir. Çünkü lûgat buna müsaade etmez. Tensel temasın abdesti bozmayacağını söyleyenler Hz. Âişe’nin şu hadîsini delîl getirirler: “*Rasûlullah hanımlarından bazısını öper ve abdest almadan namaza çıkardı.*”⁷⁷⁶

İbnü’l-Esîr’e göre “Bu hadîs metrûk olup hadîs ilmiyle meşgul olanlar katında sahîh olmaz.” dedikten sonra hadîs âlimlerinin görüşlerini nakleder. Yahya b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813) hadîsi zayıf görerek “هو يشبه لا بشئ” “ O bir şeye benzemiyor, hiçbir kıymeti yoktur” demiştir. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî hadîsi senette geçen Habîb b. Ebî Sâbit’in Urve’den hadîsi işitmediğini söyleyerek zayıf görmüştür. et-Tirmizî’ye göre bu konuda Hz. Peygamber’den sahîh bir rivâyet gelmemiştir. Ebû Dâvûd da hadîsi zayıf görerek munkatı olduğunu söylemiştir. Çünkü senette yer alan İbrâhîm et-Teymî Hz. Âişe’yi görmemiştir.⁷⁷⁷

el-Muvattâ’da Abdullah b. Mes’ûd ve İbn Şihâb’dan gelen rivâyetlerde erkeğin eşini öpmesinden dolayı abdest alması gerekir demektedirler.⁷⁷⁸ *el-Muvattâ*’da ve yer alan diğer rivâyette dokunma ve öpme birlikte belirtilmekte olup eşe duyulan şehveti ifade eder. Tefsirlerde yapılan yorumlara göre lems ile aynı anlama gelen mülâmese kelimesi “*Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size mehir zorunluğu yoktur... Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları, temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır...*”⁷⁷⁹ âyetlerinde sadece tensel temas değil cinsel birleşme kastedilmektedir.⁷⁸⁰

Bu verilerden hareketle diyebiliriz ki; kadının ve erkeğin tenlerinin mücerret değmesi ile abdest bozulmaz. Hanefilere göre fâhiş mübâşeret ve Mâlikî ve Hanbelîlere göre şehvetle dokunma abdesti bozar yorumu daha isabetli

⁷⁷⁴ *Kur’ân Yolu* (Erişim 16 Eylül 2022), en-Nisâ 4/43.

⁷⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/170.

⁷⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 69; et-Tirmizî, “Tahâre”, 63. İbnü’l-Esîr’in lems, kelimesinden cimâ kastedilemeyeceği görüşü kanaatimize göre isabetsiz bir görüştür. Kendisinin de Ehl-i lûgat arasında sık sık başvurduğu el-Cevherî *es-Sıhah*’ında lems kelimesinin anlamını “eliyle yapışmak anlamına geldiğini” ve bununla cimâ kastedildiğini belirtmiştir. Bk. Mehmed Efendi, “el-lems”, 1/1079.

⁷⁷⁷ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/171.

⁷⁷⁸ *el-Muvatta*, “Tahâre”, 16.

⁷⁷⁹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 22 Eylül 2022), el-Bakara 2/ 236-237.

⁷⁸⁰ Hayreddin Karaman, vd. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 2/71-72.

gelmektedir.⁷⁸¹ Karşı cinse dokunmanın abdest etkisi konusunda yapılan bir araştırmada ibadet ile ilgili konularda hükümlerin Allah ve Rasûlü tarafından konulabileceği belirtilerek âyette geçen mülâmesenin cinsel ilişki mânasına hamledilmesinin daha uygun olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in de âyeti bu şekilde yorumlamış olması muhtemeldir. Nitekim Allah Rasûlü'nden gelen hiçbir rivâyette karşı cinse dokunmadan dolayı abdest aldığına dair sarîh bir ifade veya karîne bulunmamaktadır. Ayrıca karşı cinse dokunmanın şehvet şartına bağlanması âyetin tahsîs edilmesi ve âyete ilâve bir hüküm konulması gibi bir sonucu doğuracağı için eleştirilmiştir.⁷⁸²

Hadîslerin Kur'an'a arzı temasını ele alan rivâyette eş-Şâfiî → Yûsuf → Hâlid b. Ebî Kerîme → Ebû Ca'fer → Rasûlullah (s.a.v.) Yahûdileri çağırdı onlara sorular sordu onlar da cevap verdiler. Hz. İsa hakkında yalan konuşunca Hz. Peygamber minbere çıktı insanlara hitap ederek şöyle dedi: *"Benden size bir hadîs geldiğinde Kur'an'a uygunsu o bendendir. Benden size gelen Kur'an'a aykırı ise benden değildir."*⁷⁸³

Bir muhalifin bu hadîsin mânası ile aynı mânada olan *"Benden size geleni Allah'ın kitâbına arzedin, Kur'an'a uygunsu onu ben söylemişimdir. Kur'an'a aykırı ise ben söylememişimdir."* hadîsinin delîl olup olmayacağını sorunca İmâm eş-Şâfiî şöyle cevap vermiştir: *"Ne büyük ne küçük yaşta hiçbir kimse bu mânada hadîs rivâyet ettiği sabit olmamıştır. Munkatı rivâyet olup meçhûl kişiden gelmiştir. Biz böyle bir rivâyeti kabul etmeyiz."*⁷⁸⁴

İbnü'l-Esîr açıklama yaparak: *"Burada eş-Şâfiî'nin meçhûl râvîden kastı Hâlid b. Ebî Kerîme'dir. Hayatı hakkında bilgi yoktur, kendisinden herhangi bir haber sabit olmamıştır."* der. eş-Şâfiî'nin görüşlerini belirttikten sonra el-Hattâbî'nin

⁷⁸¹ ez-Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 1/194.

⁷⁸² Kahraman, *Fıkhî İhtilâflar ve Hadîs*, 187-190.

⁷⁸³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/466. Ebû Ca'fer kanalıyla gelen rivâyetin mürsel olması dışında sened yönünden zayıf değildir. Mürsel hadisi delîl olarak kullanan Hanefî fakîhlere göre bu rivâyetin sıhhati konusunda bir sorun yoktur. Bk. Mutlu Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 158. Tez, Mutlu Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2018) adıyla yayınlanmıştır. Arz hadislerinin bazılarının muteber kaynaklarda yer alması bu hadislerin hepsinin mevzû kabul edilmediğini gösterir. Örneğin Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'inde, el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde mürsel şekilde, İbn Hibbân *es-Sahîh*'inde Müslim'in şartlarına uygun olarak, ed-Dârekutnî de *es-Sünen*'inde nakletmiştir. Bk. Ahmet Keleş, *Sünnetin Kur'an'a arz usûlü* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 74-77. Tez, Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020) adıyla yayınlanmıştır.

⁷⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/466; Krş. eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 133-134.

görüşlerini aktarır.⁷⁸⁵ el-Hattâbî'ye (öl. 388/988) göre bu hadîs bâtil, olup aslı yoktur. Yahyâ b. Maîn de (öl. 233/848): “Bu hadîsi zındıklar uydurmuştur.” demiştir. İbnü'l-Esîr ayrıca bu hadîsin Şamlılar tarafından değişik tarîklerden munkatı olarak rivâyet edildiğini belirtir.⁷⁸⁶

İmâm eş-Şâfiî, sünnetin beyân özelliğini ortaya koyarak ve sünnete uymanın gerekli olduğunu belirten âyetleri delil göstererek arz fikrini tenkit etmiştir. eş-Şâfiî'nin arz hadisini hem rivayet etmesi hem de aynı manadaki diğer hadise karşı görüş belirtmesi hadisin meçhul râvi tarafından rivayet edilmiş olmasıdır. Onun arz metoduna karşı çıkmasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: 1) Hadîslerin Kur'ân'a arz edilerek tespit edilmesi prensibine karşı çıkması. 2) Hadîslerin Kur'ân'a arz edilmesini, sünneti yok saymaya yönelik girişim olarak algılaması. 3) Çerçevesi tam olarak çizilmemiş bir arz faaliyetine karşı çıkması. eş-Şâfiî'nin temel düşüncesi erîke hadîsinde söz konusu edilen “bize Kur'ân yeter” diyenleri tenkit etmektir.⁷⁸⁷

Muhaddislerin sahîh hadîs tanımında Kur'ân'a arz ilkesi yer almamaktadır.⁷⁸⁸ Sahîh hadîsin Kur'ân'la çelişmeyeceği düşüncesinden dolayı Kur'ân'a uygunluğu ayrı bir şart olarak koşmamışlardır. Fakat mevzû hadîsin tanınma yollarını açıklarken Kur'ân'ın açık anlamına aykırılık ilkesini koymuşlardır. el-Buhârî başta olmak üzere birçok muhaddis bâb ve kitâb başlıklarında konu ile ilgili âyetlere yer vermeleri hadîsin Kur'ân'a uygunluk ilkesini dikkate aldıklarının göstergesi sayılabilir.⁷⁸⁹

Metin tenkidi prensiplerinden olan hadîslerin Kur'ân'a arz ilkesi, h. II. ve h. III. asırlarda uygulanmaya başlamış olsa da bu prensibin temelleri Hz. Peygamber döneminde atılmıştır denebilir. Hanefî fakîhler, haber-i vâhidlerin Kur'ân, sünnet ve icmâ'ya arz edilmesini sistemleştirip prensip hâline getirmişlerdir.⁷⁹⁰ Arz hadîsi bazı Mâlikîler tarafından da sahîh kabul edilmiştir. Örneğin Mâlikî olan İbrâhîm b. Mûsâ

⁷⁸⁵ eş-Şâfiî arz hadîsi yerine Erîke hadîsini savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için. Bk. eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 133; eş-Şâfiî'nin arz hadîsi hakkındaki görüşleri için bk. Muammer Bayraktutar, *İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 64-72. Tez, Muammer Bayraktutar, *İmâm Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2015) adıyla yayınlanmıştır.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/466. Arz hadisini sahîh kabul etmeyenler arasında İbn Abdilberr en-Nemerî ve Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî gibi âlimler de vardır. Arz hadîsinin aleyhinde görüş belirtenler ve delilleri için bk. Keleş, *Sünnetin Kur'ân'a Arz Usûlü*, 84-105.

⁷⁸⁷ Hüseyin Güleş, “Âhâd Haberlerin Kur'ân'a Arzı”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, (2017), 4-7.

⁷⁸⁸ Sahîh hadîsin tanımı şöyle yapılmıştır: Adalet ve zabt sahibi ravinin kendisi gibi özelliklere sahip raviden senedin sonuna kadar muttasıl olarak naklettikleri şâz ve muallal olmayan hadistir. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 11-12; İbn Kesîr, *el-Bâisü'l-hasîs*, 27-28.

⁷⁸⁹ Keleş, *Sünnetin Kur'ân'a Arz Usûlü*, 45-46.

⁷⁹⁰ Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*, 134-135.

eş-Şâtıbî (öl. 790/1388) arz hadîsini savunur. Ona göre bu hadîsin senedi sahîh olsun veya olmasın hadîsin manası sahîhtir. Ehl-i Hadîs arasında arz hadîsini sahîh kabul eden el-Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) olmuştur.⁷⁹¹ Ehl-i Sünnet'e yakın Şîî fırkası olan Zeydiyye mezhebi de arz hadîsini kabul etmiş ve hadîs tenkit kriteri olarak kullanmıştır.⁷⁹²

Arz hadîsi ile ilgili yapılan tartışmalara başka bir açıdan bakarsak özetle şunu diyebiliriz. Kur'ân ve Sünnet'in çelişmesi mümkün değildir. Bu iki aslî kaynak arasında bir zıtlık vaki olamaz. O hâlde vahye muhatap olan Hz. Peygamber'in hayattayken böyle bir ifade kullanmış olması zayıf bir ihtimaldir.⁷⁹³

Arz hadîsini kötüye kullanmak isteyen gruplara dikkat çeken Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951): "Kur'ân'da açık bir şekilde hükmü bulunmayan hadîsleri Hz. Peygamber'e ait değildir demek gerekir." diyerek çekincesini ifade etmiştir.⁷⁹⁴ O, ayrıca arz hadîsini sosyo-politik açıdan yorumlayarak: "Hz. Ali'ye karşı olan ve Kur'ân bize yeter söyleminde bulunan ve Hz. Peygamber'in sünnetini tanımak istemeyen Hâricîlerin düşüncesini çağrıştırdığını" belirtmiştir.⁷⁹⁵ Çağımız hadîs araştırmacılarından Mehmed Said Hatiboğlu'ya göre arz hadîsi rivâyeti Hz. Peygamber'e ait olmamakla birlikte, rivâyet prensip olarak doğrudur. Tarihte Ehl-i Sünnet âlimleri bu usûle başvurarak, Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı buldukları hadîsleri sahîh kabul etmemişlerdir.⁷⁹⁶

3.1.2. Râvî İsimleri ile İlgili Açıklama Yapması

İbnü'l-Esîr *el-Müsnet*'teki hadîslerin *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tarafından naklettikleri rivâyet ve lafız farkları üzerinde özellikle durmasına rağmen râvîlerin biyografilerine fazla yer vermemiştir. Az sayıda sahâbe râvîsine ve İmâm eş-Şâfiî'nin "bir sika râvînin bildirdiğine göre..." "töhm etmediğimizi bir râvînin bize haber vermesine göre..." gibi ⁷⁹⁷ rivâyet lafızlarında yer alan râvîler ile ilgili

⁷⁹¹ Kâmil Çakın, "Hadîsin Kur'ân'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Ankara 1993), 248-249.

⁷⁹² Kadir Demirci, "Zeydî Hadis Yorumu: Muhammed b. Yahya (ö. 310/923) Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), (2018), 109-110.

⁷⁹³ Çakın, "Hadîsin Kur'ân'a Arzı Meselesi", 251.

⁷⁹⁴ Keleş, *Sünnetin Kur'ân'a Arz Usûlü*, 92.

⁷⁹⁵ Arz metodunun eksiklikleri ve problemleri için bk. Çakın, "Hadîsin Kur'ân'a Arzı Meselesi", 246-260; Keleş, *Sünnetin Kur'ân'a Arz Usûlü*, 107-171.

⁷⁹⁶ Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", 187.

⁷⁹⁷ Örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/29; 2/146, 264, 268, 273.

açıklamalar yapmıştır. Bu konuda somut örnekler vererek müellifin açıklamalarına değineceğiz.

Sular bölümünde yer alan hadîste sened zinciri eş-Şâfiî→Sika→Velîd b. Kesîr → Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer→ Abdullah b. Abdillâh b. Ömer →Abdullah b. Ömer'in babası→ Rasûlullah, olan hadîsteki sika olandan kasıt, Ebû Usâme Hammâd b. Üsâme el-Kuraşî el-Kûfi olduğunu belirtir.⁷⁹⁸

Yırtıcı hayvanlar ve merkebin artığı olan suların konu edildiği eş-Şâfiî → Saîd b. Sâlim→ İbn Ebî Habîbe → Dâvûd b. Husayn→Câbir b. Abdillâh→ en-Nebî hadîsin senedinde yer alan İbn Ebî Habîbe'nin İbrâhîm b. İsmâîl b. Ebî Habîbe el-Ensârî el-Eşhelî olduğunu belirtir.⁷⁹⁹

Uyuklamanın abdeste etkisinin söz konusu edildiği eş-Şâfiî→Sika → Humeyd→Enes b. Mâlik kanalıyla gelen mevkûf hadîsin senedindeki sika ile ilgili İmâm eş-Şâfiî'nin Sika→ Humeyd kanalıyla gelen rivâyetlerdeki sika olan kişinin sika olarak künyelenen İsmâîl b. Uleyye olduğunu açıklar.⁸⁰⁰

Cum'a günü Hz. Peygamber'e salâvat getirmekle ilgili hadîste eş-Şâfiî → İbrâhîm b. Muhammed → Safvân b. Süleym kanalıyla gelen hadîsin mürsel olduğunu çünkü Safvân b. Süleym tâbiînin büyüklerinden olup Enes b. Mâlik'ten rivâyet etmiştir.⁸⁰¹

Kitâbu's-Salât bölümünde bayram namazının konu edildiği eş-Şâfiî → İbrâhîm b. Ahmed → Halîd b. Rebâh → Muttalib b. Abdullah b. Hanteb kanalıyla gelen hadîsin mürsel olduğunu, sened zincirinde yer alan Muttalib b. Abdillâh'ın meşhur bir tâbiî olup sahâbî olan babasından rivâyette bulunduğunu açıklar.⁸⁰²

Kitâbu's-Salât bölümünde bayram namazının konu edildiği başka bir hadîsin eş-Şâfiî→ İbrâhîm b. Muhammed → Muâz b. Abdirrahmân → et-Teymî → O babasından → O da dedesinden. Senedinde yer alan Muâz'ın tâbiînden olup babası ve dedesinin sahâbî olduğunu dedesi Talha b. Ubeydillâh'ın kardeşi olup ismi Osmân b. Abdillâh et-Teymî'dir.⁸⁰³

⁷⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/60.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/70.

⁸⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/159.

⁸⁰¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/185.

⁸⁰² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/216.

⁸⁰³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/217.

İbnü'l-Esîr, nâdir durumlarda hadîsin metninde olayın konusu olan sahâbe hakkında da kısa bilgiler vererek hadîsin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Aşağıda bu konuda iki örneği ele alacağız.

Hayızdan dolayı gusletmek ile ilgili hadîste eş-Şâfiî → Süfyân → Mansûr b. Abdîrrahmân el-Hacebî → Safiyye b. Şeybe dedi ki: “Bir kadın Rasûlullah’a gelerek kadınların hayız olması durumunda alması gerektiği gusûl abdesti hakkında soru sordu...” İbnü'l-Esîr, soru soran kadının Esmâ bint Yezîd b. Seken el-Ensârî olduğu söyleyerek şu bilgileri verir: “Abdû'l-Eşhel oğullarından bir kadındır. Künyesi, Ümmü Amr’dır. Adı Fûkeyhe’dır. Medineli olup Hz. Peygamber’e biat edenler arasında yer alır. Muâz b. Cebel’in amcasının veya halasının kızı olduğu da söylenir. Akıllı ve dindâr biriydi. Yermük savaşına katıldı. Çadır direğiyle kâfirleri öldürdü.”⁸⁰⁴

eş-Şâfiî → Mâlik → İbn Şihâb → Urve b. Zübeyr → Rasûlullah senediyle gelen hadîste Rasûlullah (s.a.v.) Ebû Huzeyfe’nin (r.a.) hanımına Sâlim’i beş defa emzirerek süt mahremlîği oluşmasını emretti. O da Huzeyfe’yi emzirdi. Huzeyfe’yi kendi oğlu gibi görüyordu.

İbnü'l-Esîr, hadîste geçen Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa olduğunu Rasûlullah’ın ashabından olup Bedir savaşına katıldığını belirterek şu açıklamaları yapar: “Rasûlullah’ın Zeyd b. Harise’yi evlatlık edindiği gibi Sâlimi evlat edinmiş ve kendisine Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe denmiştir. Huzeyfe’yi kendi oğlu gibi görürdü. Onu, kardeşinin kızı Fâtıma b. Velîd b. Utbe b. Rebîa ile evlendirdi.”⁸⁰⁵

İbnü'l-Esîr aşağıda örneğini göreceğimiz hadiste geçen Ka’b ismini açıklayarak ismin diğer isimlerle karıştırılma ihtimalinin önüne geçmiştir. Sâlih b. Abdillâh ez-Zübeyr şöyle demiştir: “Ka’b Mekke’de tarlada çalışırken kendisine şöyle demiştir: İşlerinizi sağlam yapın, tedbir alın. Çünkü biz kitaplarda âhir zamanlarda büyük sellerin olacağı bilgisine ulaştık.”⁸⁰⁶ İbnü'l-Esîr’in açıklamaları şöyledir: “Burada söz konusu olan Ka’b, Ka’bü'l-Ahbâr’dır. Kendisi daha önce gelen ilahî kitapları bilirdi. Ka’b genelde Tevrat ve diğer kitaplardan önceki toplumlar hakkında Arapların bilmediği ve ulaşamadığı bilgiler verirdi.”⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/210.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/90-91.

⁸⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/272.

⁸⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/272.

3.2. Hadislerin Metinleriyle İlgili Açıklama Yapması

Hadis ilminde rivâyetlerin sened ve metin olmak üzere iki kısmı vardır. İsnâd haberi ulaştıran râvîlerin bulunduğu kısımdır. Metin, hadîsin isnadtan sonra nakledilen sözlü kısmı olup hadîsin aslını teşkil eder.⁸⁰⁸ Metin, rivâyetin nassı olup, anlamın kendisi ile var olduğu hadis lafızlarıdır.⁸⁰⁹ Metin kelime anlamı olarak yerin yüksek yeri, katı, sert olmak, kuvvetli, hayvanın sırt kısmı, sağlam gibi anlamlara gelir. İnsan nasıl omurgasıyla ayakta duruyorsa metin de bir şeyi ayakta tutan şey demektir. Hadis ilminde metin, manaların kendileriyle meydana geldiği Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrlerinin anlatıldığı sözlerden oluşan bölümdür.⁸¹⁰

Bir metnin oluştuğu üç unsur vardır. Birinci unsur lafızdır. Manayı taşır ona anlama konusunda hizmet eder. İkinci unsur lafzın ruhu olan manadır. Lafız manayla ayakta durur. Üçüncü unsur nazımdır. Lafzı ve manayı istenen düşünceyi ortaya çıkarmak için birbirine bağlar ve düzenler.⁸¹¹ Bir haber metni harf, kelime, edat, fiil cümlesi, isim cümlesi gibi unsurlardan oluşur. Metinler bünyesi yanında toplumun kültürü ve coğrafyasını da yansıtır. Dilin zihni, fizyolojik ve fizikî aşamaları vardır. Dil hem yazılı hem de sözlü boyuta sahiptir. Konuşma dinlemeyi, dinleme anlamayı, anlama da söz ve yazı ile ifade edilir. Bu nedenle metinlerde görülmeyen fiziki, psikolojik ve sosyolojik ortam denilen bağlam da metnin görünmeyen öğeleri arasında yer alır.⁸¹²

Hadis metinleri dil bütünlüğü içinde ele alınmalı, anlam daralması ve anlam genişlemesi gibi anlam değişimleri göz önünde bulundurulmalı. Az kullanılmasından dolayı anlamı herkesçe bilinmeyen coğrafi yer adları, ölçü birimleri ve diğer teknik konularla ilgili açıklamalarda bulunan garîbu'l-hadîs ilminin verileri esas alınmalı. Hadislerde yer alan mecâz, kinâye, istiâre gibi edebî sanatlar bütünlüğünde hadisler değerlendirilmelidir. Her sözün temel anlamı ve bağlamsal anlamı olduğu gibi hadisinde temel ve bağlamsal anlamı vardır. Hadiste geçen hükmün illeti ancak bağlamın doğru tespiti ile mümkün olur. Sosyo kültürel, coğrafi bağlam ve hadîslerin

⁸⁰⁸ Koçyiğit, “metin”, 220-221.

⁸⁰⁹ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 204-205.

⁸¹⁰ el-Hüseyn b. Abdillâh et-Tîbî, *el-Hülâsa fî Usûli'l-Hadîs*, thk. Subhî es-Sâmurî (Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985), 33.

⁸¹¹ Ebû Süleymân Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî, *Beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1995), 58.

⁸¹² Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 321; Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2014), 283.

bağlayıcılığı tespit edilmesi de hadîsi doğru anlamaya katkı sunar.⁸¹³ Bir nevi metinleri anlama ve yorumlama faâliyeti olan şerh, Hz. Peygamber'in ne demek istediğini araştıran ilimdir.⁸¹⁴ Şerhler hadîs ilimleri alanında yapılan çalışmaların kapsamı en geniş ve en zor olanıdır.⁸¹⁵ İbnü'l-Esîr de şerhe başlamadan önce şerh yazma işinin zorluğuna işaretle acziyetini itiraf etmiştir.⁸¹⁶

İbnü'l-Esîr, hadîsin anlaşılması için önemli kavramları ve özellikle anlaşılması güç, az bilinen kelimeleri açıklamıştır. Hadîsin metnini anlamada önemli role sahip kelime ve kavramların açıklamaları şerhde önemli yer tutar. İbnü'l-Esîr, *el-Müsned* şerhinde hadislerin özellikle kendi mezhebince nasıl anlaşıldığını ortaya koymuştur. Dirâyetü'l-Hadîs ilmi ile ilgili olan nâsîh ve mensûh, garîbü'l-hadîs, cerh ve ta'dîl, muhtelifü'l-hadîs gibi ilimlerden yararlanarak ilgili açıklamalara yer vermiştir.

3.2.1. Kelime ve Kavram Açıklamalarına Yer Vermesi

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, hadîsleri şerh ederken ilk önce kelime izâhlarından başlamış. Dil tahlillerinde ilk dönem âlimlerden başlayarak Arap Dili ve Belağatinde meşhur isimlere yer vermiştir. Başvurduğu kişiler Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, el-Ferrâ, Kutrub, el-Asmaî, ez-Zeccâc, el-Ezherî, el-Cevherî, el-Herevî, el-Enbârî gibi Arap dilinde ve garîbü'l-hadîs konularında öncü şahıslardır. el-Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ına yapmış olduğu yabancı kelimelerin tefsiri niteliğinde olan *Kitabu'z-Zâhir ve Tehzîbü'l-luğa* sahibi Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (öl. 370/980) ile Arapça sözlüklerde çığır açan *es-Sihâha* dlı sözlük sahibi İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1009) en çok yer verdiği Arap dili âlimleridir.

İbnü'l-Esîr'in kelime ve kavramlarla ilgili açıklamalarına seçtiğimiz örneklerle yer vermeye çalışacağız.

1. İbnü'l-Esîr hadiste geçen ölçü birimleriyle ilgili açıklama yaparak Arabistan coğrafyasının kültürel yapısına değinmiş ve hadisin anlaşılmasını sağlamıştır.

a. Temizlik bölümünün dördüncü faslında “kulleteyn hakkında” başlığıyla verdiği hadiste Abdullah b. Amr'ın (r.a.) babasından rivayet ettiğine göre Rasûlullah

⁸¹³ Bk. Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış*, 287-322.

⁸¹⁴ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/341.

⁸¹⁵ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 154.

⁸¹⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/18.

(s.a.v): “*Su, iki kulle miktarında olduğu zaman necâset veya pislik taşımaz.*” buyurmuştur.⁸¹⁷

Hadîste geçen *القلة* kelimesini açıklarken kullenin Arapların kullandığı kap-kacak türünden olan büyük testilere bu adın verildiğini söyler. Kelimenin cemisinin *قلال* şeklinde olduğunu *قلال* kelimesinin Hicâz bölgesinde kullanıldığını Ebû Ubeyd’ten (öl. 224/838) nakille açıklar.⁸¹⁸

Âlimler kullenin ne olduğu ve içerdiği su miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbnü’l-Esîr âlimlerin görüşlerini sıralar ve en son kendi kanâatini belirtir. İslâm âlimlerinin hadiste geçen kulle konusunda görüşleri şunlardır:

İbn Cüreyc’e (öl. 150/767) göre kulle Medine yakınlarında bir bölge olan Hecr’de insanlar tarafından kullanılan bir su kabıdır. Kulle, iki kırba veya iki kırbadan daha fazla su miktarıdır.⁸¹⁹

İmâm eş-Şâfi’ye (öl. 204/820) göre ise bir kırba iki buçuk kulesu miktarıdır. Iraklıların ölçüsüne göre bir kırba 100 rıtl su eder. Su beş büyük kırba dolusu miktarında su olduğunda pislik taşımaz bu durumda suyun miktarı 500 rıtl demektir. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) hangi tür kırba olduğunu belirtmeden iki kulle suyun dört veya beş kırba su edeceğini belirtmiştir. İshâk b. Râhûye (öl. 238/853) Kullenin termos gibi bir kap olduğunu söyleyip iki kulle suyun yaklaşık altı kırba su edeceğini ifade etmiştir. Abdurrahmân b. Mehdî (öl. 198/813), Vekî b. Cerrâh (öl. 197/812) ve Yahyâ b. Âdem’e (öl. 203/818) ise herhangi bir miktar belirtmeden kullenin çömlek türü bir kap olduğunu söylemişlerdir. el-Hattabî’ye göre hadiste kulle kelimesinin tesniye olarak zikredilmesinin nedeni su kabının en büyüğü ve çok bilinenine işaret etmek içindir.⁸²⁰

İbnü’l-Esîr kulle’nin ne olduğu konusunda lügavi izahı ön plana alarak açıklar. Ona göre kulle insanın yanında taşıyabildiği miktarda su olduğu bu da İmâm eş-Şâfi’nin belirlediği 200 veya 250 rıtl’dır.⁸²¹

⁸¹⁷ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/60. Hadîsin lafız farkları için bk. Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 33.

⁸¹⁸ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/62.

⁸¹⁹ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/62-63.

⁸²⁰ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/63.

⁸²¹ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/62. Başka bir ölçüye göre iki kulle, beş kırba kadar su eder. Bu da yaklaşık 200 litre su demektir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Bulûğu’l-Merâm Şerhi*, Şerh ve tahrîc: Rıfat Oral (Konya: Esra Yayınları, 2015), 1/61. Başta bir değerlendirmeye göre iki kulle Bağdat batmanı ölçüsüyle 500 batman su demektir. Bu da günümüz ölçüleriyle 192, 857 kg suya denk gelir. Bk. Mustafa el-Hin vd. *Fıkhu’l-menheci ala mezhebi’l-imâm eş-Şâfi*, 1/34.

b. Dönemin ölçü birimlerini açıklarken kelimelerin sarf yönüne ve örfteki uygulamalarına dikkat çekerek açıklamalar yapar. Sonuç olarak kendi kanâatini belirtir. Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih bölümünde köpek beslemenin şartlarının açıklandığı hadîste geçen القيراط kelimesini ele alır. Ona göre kelimedeki yâ harfi, ra harfinden bedel olup kelimenin aslı قراط şeklindedir. Kırat dinardan bir kısımdır. Birçok ülkede dinarın onda birin yarısına denk olan kısımdır. Şâm yöresinde dinarın 24'te biri kabul edilir. Başka bir görüşe göre kırât dirhem ölçüsüyle 12 de bir, dinar ölçüsüyle ise 20'da bir parçadır. Bu durumda eksilme amelden kırât dirhemi ile altıda bir, dinar dirhemi ile onda bir olur. Sonuç itibariyle amelin eksilmesinden kasıt sevabın azalmasıdır.⁸²²

2. İbnü'l-Esîr Arapçada kelimelerin ilk ve kök anlamlarına değinerek hadisleri açıklamış ve dil konusunda hadisle istişhâd etmiştir.

İbnü'l-Esîr, mescide bevledena'râbîninkonu edildiği hadîste geçen الاعرابي kelimesinin el-a'rab'ın ismi mensûbu olduğu belirterek şu açıklamaları yapar: "Bunlar Arablar ve onlar gibi çölde yaşayan herkese denir. Arab, aslı Arab olan herkestir. Arab beldelerinde oturmasalar da Fars ve diğer ülkeleri fethedip oralara yerleşmişlerdir. Onların konuştuğu dilleri Farsça, Türkçe, Ermenice ve diğer diller olup Arapça konuşmasalar da Arab ismine nisbetle Arabtırlar. el-A'rab lafzın gereği müfredi olmayan cemidir. Bundan dolayı müfred konumundadır."⁸²³

İbnü'l-Esîr'in el-a'rab kelimesine verdiği temel anlam konuşmak, söylemek olmaktadır. Nitekim kendisi "الثيب تعرب عن نفسها والبكر رضاها صمتها"⁸²⁴ "Dul kadın, nefsinin arzusunu açıkça söyler. Bakirenin rızası onun susmasıdır." hadîsini delîl getirir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) görüşünü nakleder. Ebû Ubeyd'e göre "Bir toplulukla konuştuğun zaman "عربت عن القوم" "Kavimle konuştum." denilir.⁸²⁵ İbnü'l-Esîr, fetihlerle birlikte Müslüman olup Arapça konuşan toplulukları da Arap saymaktadır ki bu tür topluluklara A'rab-ı Müsta'ceme denilmektedir.⁸²⁶

⁸²² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/351. Krş. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/37.

⁸²³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/102.

⁸²⁴ İbn Mâce, "en-Nikâh", 11.

⁸²⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/181.

⁸²⁶ Arap topluluklarına verilen diğer isimler için bk. Mahmud Es'ad, *Târîh-i Dîn-i İslâm*, Haz. Ahmet Lütü Lazancı-Osman Kazancı (İstanbul: Marifet yayınları, 1995), 81-82.

3. İbnü'l-Esîr'in iyi bir nahiv eğitimi almış olması onu cümle tahilleri yapmaya sevk etmiş ve hadislerdeki muhtemel manaları dil kuralları çerçevesinde tespit etmiştir.

Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği hadîste abdesti usûlüne uygun almayanlara yönelik Hz. Peygamber'in “ويل للاعقاب من النار” “...Ateşte yanacak olan şu topuklara yazık!”⁸²⁷ uyarısı yer almaktadır.

İbnü'l-Esîr “الاعقاب” kelimesinin “عقب” kelimesinin çoğulu olup ayağın arka kısmıdır. İnsanlar ayaklarını yıkarken topuk kısmı uzakta kalmakta ve su buraya ulaşmamaktadır. İşte bundan dolayı kıyâmet günü cehennem azabı ile tehdit edilmektedirler. “ويل” dua ve azab anlamlarını içerir. Veyl cümle başında olursa ref ve nekra olur. “Selâmun aleyküm” duasında olduğu gibi. Fiil gizli olduğunda nasb olur “ويلا لزيد” “Zeyd'e yazıklar olsun.” örneğindeki gibi. Veyl'in cehennemde bir vadi olduğu da söylenmiştir. “من النار” sözünün ibtidâiyye ifade ettiğini düşünürsek cehennem azabına önce veyl ile başlayın demektir. Kelimenin teb'îz olması da câizdir. Tehdit edilen azab, cehennem azabının bir kısmıdır. Veyl vadisi cehennemin bir kısmıdır. İkinci olarak tebyîn de olur veyl azab olan ateştir.⁸²⁸

4. İbnü'l-Esîr, Kur'ân kıraati başta olmak üzere günlük dilde sık kullanılan kelime ve cümlelerin sarf yapısı hakkında önemli bilgiler vererek hadislerin sağlıklı anlaşılmasını sağlamıştır.

Besmelenin Fâtiha sûresinden bir âyet olduğuna dair hadîste geçen besmele ile ilgili tahliller yapmaktadır. Ona göre besmeledeki “be” harfi ibtidâ, istiâne ve mülâbese içerir. Cümlelerin takdiri “Allah'ın adıyla başladım.” demektir. Ayrıca “Kırâatime Allah'ın yardımını dileyerek başladım.” “Allah'ın ismini teberrûke sarılarak okudum.” anlamlarına gelir. Besmeledeki “be” harfinin kullanımı zamanla çoğaldı “be” harfi ile sanki kelimenin kendisi hâline geldi Kişi Besmeleyi okuyarak namazın açılışını yapmış olmaktadır...”⁸²⁹

5. İbnü'l-Esîr, kelime ve kavram açıklamalarında Arap Dilinde otorite isimlere ve açıklamalarına yer vererek kendi görüşünü güçlendirmiştir.

⁸²⁷ el-Buhârî, “Vudû”, 29; Müslim b. el-Haccâc Ebü'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2018), “Tahâre”, 9.

⁸²⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/150; İbnü'l-Esîr şerhde sarf ve nahiv izahlarında şiirlere başvurarak delil getirmiştir. Örnekler için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/79, 153, 201; 2/52, 220; 3/482; 4/42, 88.

⁸²⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/362.

Namazda Fâtiha sûresinden sonra “Âmîn” denmesi ile ilgili olarak açıklamaları kelimenin sarf açısından incelemesini yaparak başlar. Ehl-i İslâm arasında âmînin Fâtiha sûresinden ve Kur’ân’dan olmadığı konusunda ihtilâf yoktur. Hz. Peygamber’den gelen rivâyette namazda söylenmesini emir ve teşvik etmiştir. Tefsiri ve mânası konusunda değişik görüşler vardır. Bazılarına göre “Allah’ım yap” diğer başkalarına göre ise “Allah’ım kabul et” anlamındadır. Ebû Ali el-Fârisî’ye (öl. 377/987) göre âmîn صه “sus”, مه “yapma, çekil”, ايه “anlat, daha söyle” gibi isim-fiil emir olan bir kelimedir. Mânası “duamızı kabul et.” demektir.⁸³⁰

6. İbnü’l-Esîr, kelime ve kavramların tarihsel süreç içinde anlam değişmelerine dikkat çekerek hadislerden çıkarılacak hükümlere katkı sunmuştur.

Madenlerin zekâtı bölümünde “فى الركاز الخمس” “*Definede beşte bir zekât vardır.*”⁸³¹ Hadisinde geçen rikâz kelimesi konusunda dil âlimlerinin ve fakîhlerin değişik görüşleri olduğunu belirtir. Lügat erbâbından el-Ezherî’ye (öl. 370/980) göre ise rikâz yerin altından çıkan altın ve gümüşdür.⁸³²

Hicâzlılara ve eş-Şâfiîye göre rikâz, Câhiliyye Dönemi’nde yere gömülü olan definedir. Iraklılara göre dârü’l-İslâm veya dârü’l-harp olsun fark etmez rikâz yerin altındaki madenlerdir. Yerin altında bulunanlarda İslâm alâmeti varsa rikâz olmaz. Lukâta hükmündedir. Definenin bulunduğu yerin sahibi biliniyorsa rikâz olmaz, bilinmiyorsa rikâz olur. Yerin sahibi harbî ise ganimet hükmündedir.⁸³³

7. İbnü’l-Esîr, kelime ve kavramların anlam daralma ve kaymasına değinmiş ve Kur’ânla istişhâd etmiştir.

Yağmur duası namazının konu edildiği hadîste geçen cümlesi ile ilgili tahlilleri şöyledir “...هلكت المواشى تقطعت السبل... فمطرنا...” “...Hayvanlar helak oldu. Yollar kapandı... üzerimize yağmur yağdı...” Cümlesindeki mevâşî mâşiye’nin cemisidir. Koyuna denir. Bütün hayvanlar için de kullanır. “السبل” yol anlamına gelen sebîl kelimesinin çoğuludur. “المطر” “yağmur” demek olup isimdir. “Gökyüzü yağmur yağdırdı.” denir. el-Cevherî’ye göre bu kelime insanların anladığı gibi sadece gökyüzünün yağmur yağdırması anlamına gelmemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de

⁸³⁰ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/375.

⁸³¹ el-Buhârî, “Zekât”, 66; Müslim, “Hudûd”, 11; Ebû Dâvûd, “Harâc ve’l- İmâre ve’l-Fey”, 40.

⁸³² İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/70.

⁸³³ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/73.

çoğunlukla el-emtâr, azap sözkonusu olduğunda kullanılır.⁸³⁴ Kur’ân’da geçen şu âyetlerde olduğu gibi: ...امطرنا عليهم مطرا... “Onların üzerine müthiş bir yağmur indirdik...”⁸³⁵ ve ...علينا حجارة من السماء فامطر... “... gökten üzerimize taş yağdır...”⁸³⁶

8. İbnü’l-Esîr, hadîsi okuyanın ilk etapta bilmekte zorlanacağını iktisadî kavramlarla ilgili açıklama yaparak hadîsin şerhine katkı sunmuştur.

a. Kitâbü’l-Bey’ bölümünde yasaklanan satış şekillerinin konu edildiği hadîste Câbir b. Abdullah’dan gelen rivâyette Rasûlullah (s.a.v.) muhâbere, muhâkale ve müzâbene yoluyla satışı yasaklamıştır.⁸³⁷

İbnü’l- Esîr, hadîste geçen kavramlardan muhâkale ile başlar ve “Muhâkale الحقل kelimesinin mufâale vezninde olup, ziraât için hazırlanmış araziyi ifade eder. Iraklılar bu muzaraya el-Karah der. Şerîatte mânası hakkında değişik görüşler vardır. Denilmiştir ki “Ekinin başağı kurumadan(ürünün olgunlaşmadan) satılmasıdır”, diğer bir görüşe göre, arazi de yetiyecek ürünün üçte bir veya dörtte bir oranında ekim için verilmesidir, başka bir görüşe göre, arazinin ekin karşılığında kiralanmasıdır.” açıklamalarını yapar.⁸³⁸

İbnü’l- Esîr’e göre muhâbere, müzâraa anlamında olup mahsûlü belli oranda elde etmek üzere yapılır. Muhâbere müfâale vezninde olup, yumuşak arazi anlamına gelir. Bir görüşe göre kelime Hayber kelimesinden türemiştir. Çünkü Rasûlullah Hayber’i fethettiği zaman Yahûdilerle arazinin ürünleri ve ağaçların meyvasının yarısı karşılığında anlaşma yaptı. Başka bir görüşe göre arazinin yarısı, üçte bir, dörtte bir, beşte bir, altıda bir gibi oranlarda anlaşmaya göre kiraya verilmesidir.”⁸³⁹ Hadîste geçen son kavram olan müzâbeneyi “ağaç üzerindeki taze hurmanın meyva karşılığında satılması” olarak açıklar.⁸⁴⁰

b. Hz. Peygamber tarafından yasaklanan diğer alış-veriş şekillerinin işlendiği hadîste Ebû Hüreyre (r.a.): “*Rasûlullah (s.a.v.) mülânese ve münâbeze ile yapılan işlemleri yasakladı.*”⁸⁴¹ buyurmuştur.

⁸³⁴ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/252.

⁸³⁵ *Kur’ân Yolu* (Erişim 14 Eylül 2022), en-Neml 27/58.

⁸³⁶ *Kur’ân Yolu*, (Erişim 14 Eylül 2022), el-Enfâl 8/32.

⁸³⁷ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/22. Krş. el-Buhârî, “Şûrb ve’l-Müsâkât”, 17; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 34; et-Tirmizî, “Büyû”, 55.

⁸³⁸ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/22.

⁸³⁹ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/23.

⁸⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/24.

⁸⁴¹ el-Buhârî, “Büyû”, 63; Müslim, “Büyû”, 1; et-Tirmizî, “Büyû”, 69.

Mülânese kavramını İbnü'l- Esîr şöyle açıklamaktadır: “Satıcının müşteriye elbiseme dokundun mu alman gerekir demesidir... Diğer bir görüşe göre ürünü incelemeyi geceleyin karanlıkta yaparak alıcının muhayyerliğini ortadan kaldırmaktır. Kumaşın, müşterinin eliyle dokunup inceleme fırsatı verilmeden satılması, aldanmayı ve bilinmezliği içerir...”⁸⁴²

İbnü'l-Esîr'in münâbeze kavramı ile ilgili görüşleri şöyledir: Elbiseyi görmeden ve rızası olmadan, bir kişinin diğer kişiye elbisesini atmasıdır. Alışverişte bulunacak olanlardan her biri kendi malını diğerine atmasıyla satımın gerçekleştiği düşüncesidir.⁸⁴³

9. İbnü'l-Esîr, hadisleri açıklamada dönemin sosyo kültürel özelliklerini dikkate alarak kelime ve kavram izahlarına yer vermiştir.

Velîme yemeği ve yemek âdâbı başlığı altında sahâbeden bir topluluğun katıldığı velime yemeği ve Ubeyy b. Ka'b'ın (r.a.) düğün sahiplerini tebrik etmesi konu edilir. İbnü'l-Esîr'in metinde geçen velîme ile ilgili açıklamaları şöyledir: “Sevinçli durumlarda yemek verilir ancak düğün gibi özel durumlarda daha çok önem kazanır. Araplarda yemeklerin özel isimleri vardır. Doğum yemeğine, el-hurs; sünnet yemeğine el-azîra ve'l-izâr; dönüş yemeğine en-nekîka; çocuğun doğumunun yedinci günü saçlarının kesildiği yemeğe, akîka; ...düğün yemeğine, el-velîme denir. Velîme yemeği davet edilen tüm yemekler için kullanılmıştır. Her yemek de düğün, ziyâfet olarak isimlendirilmiştir.”⁸⁴⁴

10. İbnü'l-Esîr, kelime ve kavram açıklamalarında kelimenin cümleye kattığı hakîki ve mecâz anlam hususlarına dikkat çekmiştir.

Boşanmanın konu edildiği hadîste geçen “يَذوق عَسِيلَتَكَ وَتَذَوِّقِي عَسِيلَتَهُ...” “o senin balcağızından sen de onun balcağızından tatmadan...” cümlesinde yer alan “العسيلة” kelimesinin nikâhtan kinâye olduğunu söyler. Çünkü bu durum kadın ve erkeğin hoşuna gider... Başka bir görüşe göre “العسيلة” kelimesi erkeğin suyudur ve nutfe “العسيلة” olarak isimlendirilmiştir. el-Ezherî'ye göre (öl. 370/980) kelime bu hadîste cimâ'dan duyulan hazdan kinâyedir. Erkeğin zekerinin kadının fercine temas

⁸⁴² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/50-51.

⁸⁴³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/50-51.

⁸⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/380.

etmesi sonucu her iki tarafın zevk almasından dolayı kelime müzekker ve müennes kullanılmıştır. Araplar “العسل” kelimesini müzekker ve müennes kullanır.⁸⁴⁵

11. İbnü'l-Esîr, hadiste geçen devlet başkanlarının isimleriyle ilgili açıklama yapmış ve cihâd kavramını ve İslâm'da cihâdın gayesini belirtmiştir.

Kitâbu's-Siyer ve'l-Cihâd bölümünde hadîste geçen “اذا هلك كسرى” Kısra helâk olduğu zaman...” cümlesindeki Kısra kelimesini açıklar. Kısra, Fars hükümdârlarına verilen isimdir. “كسر” kelimesinden mu'rabtır. Fars mülküne nisbetle “كسرى كسروى” olmuştur. Cemi şekli “اكاسرة” şeklinde gayr-ı kıyâsîdir. Çoğul yapılmı ra'nın fethası ile “كسرون” şeklinde de olur. Hadîste geçen diğer isim olan “و Kayser helâk olduğu zaman...” cümlesindeki Kayser ile ilgili de “Kayser, Bizans hükümdârlarına kendi dillerinde verilen isimdir.” açıklamasını yapar. İbnü'l-Esîr'e göre hadiste geçen “كنوز” biriktirilmiş, gömülü, saklı mal, “سبيل” isecihâd anlamına gelmektedir. Kendisi cihâdın kelime anlamına ilave olarak cihâdın gayesini “iyiliğin hâkim kılınması ve güzellik kapılarının açılması” olarak açıklamıştır.⁸⁴⁶

12. İbnü'l-Esîr, İslâm hukukunda önemli kavramlardan olan ictihâd kavramına değinmiş, ictihâdın önemi ve müctehidte aranan özellikleri açıklamıştır.

Kitâbu'l-Kadâ bölümünde hâkimin ictihâdında isabet etmesi durumunda iki ecîr, hata etmesi durumunda bir ecîr alması konusunun işlendiği hadîste yer alan ictihâd kavramına değinir. İlgili açıklamaları şöyledir: “İctihâd, “الجهد” kelimesinin iftiâl babındandır. Hakikate ulaşmak için çaba göstermek, güç harcamak demektir. Kişinin gerçeğe ulaşmak ve hüküm vermek istemesidir. Bu faâliyet içinde olan kişiye de müctehid denir. Mutlak anlamda müctehid şerîatın asl ve furûbakımından genel ve özel hükümler üzerinde ictihâd eden âlimdir. Özel anlamda müctehid sadece şerîbir mesele üzerinde ictihâd eden kişidir.”⁸⁴⁷ İbnü'l-Esîr bu açıklamasıyla müctehidleri mutlak ve mukayyed müctehid olmak üzere ikiye ayırmış olmaktadır. Şâfiîler, fakîhlerinden müstakîl ve müntesib müctehid olanları mutlak müctehid; mezhebde müctehid, fetva veren müctehidleri ise mukayyed müctehid olarak isimlendirmişlerdir.⁸⁴⁸

⁸⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/10-11.

⁸⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/333.

⁸⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/394.

⁸⁴⁸ Keskiöglü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, 202.

İbnü'l-Esîr'e göre hadîste geçen "... فاصاب فله اجران ..." "... hükmünde isabet ederse iki ecir vardır." cümlesi müctehidin ictihâdıyla istediği gerçeği bulması kastedilir. Bundan dolayı hata doğrunun zıddı olmaktadır. İnsanlar bu meselede ikiye ayrılmaktadırlar. Bazı kişiler her müctehidin zannî delîlleri doğrudur. Diğer kısmı ise doğru bir tanedir, ictihâdında isâbet edenler hariç diğerleri hatalıdır. İctihâdında isâbet eden için iki ecir vardır denilmiştir. Bir ecîr, ictihâdına bir ecîr de isâbet etmesine. İctihâdında hata edene de isâbet edenin yarısı verilir o da ictihâd ettiği için..."⁸⁴⁹

13. İbnü'l-Esîr, kelime ve kavramları açıklamada İmâm eş-Şâfiî'nin görüşlerini *Kütüb-i Sitte* imamlarının görüşlerine tercih etmiştir.

Mut'a nikâhının konu edildiği İbn Mes'ûd'un rivâyet ettiği hadîste "... كنا نغزوا ... مع رسول الله صلعم وليس معنا نساء" "Rasûlullah (s.a.v.) ile gazaya çıkıyorduk. Yanımızda kadınlar yoktu." cümlesinde yer alan "وليس معنا نساء" lafzı ise eş-Şâfiî'nin rivâyetinde bu şekilde yer alırken el-Buhârî ve Müslim'in rivâyetinde ifade "وليس لنا" şeklindedir. İbnü'l-Esîr'in bu lafız farkıyla ilgili yorumu şöyledir. "Burada eş-Şâfiî'nin rivâyeti evlâdır. Çünkü "ليس معنا" onların kadınları var fakat gazvede yanlarında değil. Eşleri kendilerinden uzakta olduğundan dolayı ikinci bir nikâha ihtiyaç duyuyorlar anlaşılır." "ليس لنا" lafzı ise "onlar evlilik bağına sahip değillerdir ne hizada ne seferde eşleri yoktur." anlamına gelir. Savaş durumunda olmak cimâ isteğini fazlaca harekete geçiren bir durum değildir. Fakat onlar savaş sebebi ile uzun süre eşlerinin yanında olamıyorlar."⁸⁵⁰

İbnü'l-Esîr, el-Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahîh olan hadîsi almanın hadîsleri tercihte yeterli olduğunu düşünmesine rağmen burada mezhep imamının görüşünü tercih etmiştir.⁸⁵¹ eş-Şâfiî'nin dilbilgisinin daha güçlü olduğunu düşünüyor olması muhtemeldir. Çünkü eş-Şâfiî fasîh Arapçayı öğrenmek için Arap kabileleri arasında özellikle Arapların dil bakımından en fasîh diline sahip Hüzeyl kabilesi ile birlikte on yıl yaşamıştır.⁸⁵²

⁸⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/394-395.

⁸⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/346-347.

⁸⁵¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/174.

⁸⁵² İbn Kesîr, *Tabakâtü 'ş-şâfiyye*, 1/21.

3.2.2. Âyetlerden Faydalanması

Şâfiî mezhebi müntesibi olan İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî'nin "Allah'ın hükmünün bulunmadığı konularda Hz. Peygamber Allah'tan aldığı yetkiyle sünnet ortaya koymuştur. O'nun sünneti kalbine ilhâm edilen hikmettir."⁸⁵³ gibi düşünerek hadîslerin mânalarını öncelikle Kur'an'dan daha sonra Sünnet'ten referans alarak açıklamaya çalışmıştır. İbnü'l-Esîr de "Rasûlün sünneti tenzîl olan Allah'ın kitâbı konumundadır. Çünkü Hz. Peygamber kendiliğinden konuşmaz, O'nun konuşması ancak, bildirilen bir vahy iledir." görüşünü savunur.⁸⁵⁴ eş-Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber'in sünnetindeki her şey Kur'an'daki hükümlerin bir beyânıdır. Kur'an'da hüküm bulunmayan bir konuda sünnet varsa Peygamber onu Allah'tan aldığı yetkiyle koymuştur. Hiçbir sünnet Kur'an'a aykırı olamaz.⁸⁵⁵ eş-Şâfiî vahyi iki kısma ayırmış. Sünnet için el-vahyu gayri'l- metlûvv (tilavet olunmayan vahiy) deyimini kullanmıştır.⁸⁵⁶ Sünnetin bir çeşit vahiy olduğu dolayısıyla Kur'an'dan ayrı görülmeyeceğini ifade etmek istemiştir.

Aşağıdaki örneklerde de göreceğimiz gibi İbnü'l-Esîr, hadîslerin Kur'an'ın tefsiri mahiyetinde olduğu intibahını vererek hadîsle Kur'an arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmiştir. Aşağıda vereceğimiz örneklerde de göreceğimiz gibi İbnü'l-Esîr, hadîsle Kur'an'ın birbirinden ayrılmaz bütün olduğunu ortaya koymaya çalışmış ve ayet örnekleriyle hadisleri şerhetme yoluna gitmiştir.

İbnü'l-Esîr hadislerin cümle yapısı ve dil özellikleri bakımından Kur'an'la örtüştüğünü ortaya koymuştur.

Kitâbu't-tahâre bölümünde Hz. Âişe'nin gusûl abdesti alırken suyu kullanma şeklinin anlatıldığı hadîste geçen "كنت اغتسل انا و هو" "... Ben ve o guslediyorduk..." cümlesinden yola çıkarak Hz. Peygamberle Hz. Âişe'yi, Hz. Âdem ile Havva'ya benzetip "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun..."⁸⁵⁷ âyetini örnek verir. İbnü'l-Esîr, hadîste geçen "فربما قلت..." "bazen derdim..." cümlesindeki رب edatının harfi cer olduğunu, ما ilave edilerek fetha üzere mebnî hâlde bulunduğunu söyler. Edatın açıklama bildirdiğini ifade eder. İbnü'l-Esîr açıklamalarına şöyle devam eder: "Edat,

⁸⁵³ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 61-63.

⁸⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/464.

⁸⁵⁵ Bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 2001), 1/13, 9/51.

⁸⁵⁶ Bayraktutar, *İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu*, 53.

⁸⁵⁷ *Kur'an Yolu* (Erişim 10 Eylül 2022), el-Bakara 2/35.

isimden önce gelirse رب “belki, nice, bazen” fiilden önce gelirse ربما şeklini alır. Örneği *“İnkâr edenler zaman zaman, keşke biz de müslüman olsaydık, diye arzu ederler.”*⁸⁵⁸ âyetinde vardır. Bu edatın bazen şeddese kaldırılabilir. Bu durumda anlamında değişiklik olmaz.”⁸⁵⁹

Hayız kanı konusunun işlendiği hadîste geçen “إذا أصاب ثوبها الدم أرايت احداً” “birimizin elbisesine (hayız) kanı bulaşırsa ne dersin?” cümlesindeki احدى kelimesinin احد müennesi olduğunu belirtir. Arapçada şu şekilde denir: احد الرجال ve müennes için احدى النساء kullanılır. Bazen احد müennes için de kullanılır. Örneğin âyette şöyle buyrulur: ...لستن كاحد من النساء... “...Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz...”⁸⁶⁰

Hiz. Peygamber’in abdest alış şeklinin ele alındığı hadîste geçen “هل...؟” “هل...؟” cümlesini ele alır ve هل edatının soru ifade ettiğini, bazen de hemze kelimenin başına geldiğini belirtir. هل edatı bazen قد edatı gibi tahkik (gerçeklik) ifade eder. Örneğin âyette “هل أتى على الإنسان...” *“İnsanın üzerinden geçmedi mi?”* geçen ifadenin “قد أتى” “muhakkak ki geçti” anlamında olduğunu açıklar.⁸⁶¹

Tebük gazvesinde oruç tutan topluluk ile ilgili Hiz.Peygamber’in açıklamalarının konu edildiği hadîste “... اذا هو بجماعة...” “... birden bir topluluk (belirdi)...” cümlesinde yer alan اذا kelimesinin müfâcee edatı olduğunu bunun örneği “... اذا هم يقتطون...” *“...hemen ümitsizliğe düşerler.”*⁸⁶² âyetinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁶³

İbnü’l-Esîr, hadiste geçen kelimeleri i’lâl, idğâm ve ibdâl kaideleri açısından incelemiş ve kıraat imamlarının okuyuş farklarına değinerek açıklamıştır. Örneğin “كيف كان رسول الله صلعم يتوضاهل تستطيع ان ترينى ؟” “Bana Rasûlullah’ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığını gösterebilir misin?”⁸⁶⁴ İbnü’l-Esîr, hadiste geçen الاستطاعة kelimesi ile ilgili şu açıklamaları yapar: “İstitaât, uymak, itaat etmek anlamında herhangi bir şeye karşı güç ve kudreti ifâde eder. Bazı durumlarda kelimedeki ط harfinin ت harfi ile

⁸⁵⁸ Kur’ân Yolu (Erişim 10 Eylül 2022), el-Hicr 15/2.

⁸⁵⁹ İbnü’l-Esîr, eş-Şâfi, 1/78.

⁸⁶⁰ Kur’ân Yolu (Erişim 10 Eylül 2022), el-Ahzâb 33/32; Bk. İbnü’l-Esîr, eş-Şâfi, 1/112.

⁸⁶¹ Kur’ân Yolu (Erişim 10 Eylül 2022), el-İnsân 76/1; Bk. İbnü’l-Esîr, eş-Şâfi, 1/138; Krş. Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2018), 307.

⁸⁶² Kur’ân Yolu (Erişim 12 Eylül 2022), er-Rûm, 30/36.

⁸⁶³ İbnü’l-Esîr, eş-Şâfi, 3/184.

⁸⁶⁴ Bk. İbnü’l-Esîr, eş-Şâfi, 1/137.

başlığında yer alan hadîsin farklı rivâyetinde القوم kelimesi üzerinde durur. Kelimenin özellikle erkeklerden bir topluluk anlamına geldiğini belirtir. Açıklamaları şöyledir: “el-Kavm kelimesinin tekili olmayıp, hem erkek hem kadın için kullanılır. Bunlara Arapçada cemi ismi denir. Cem’i ismi cem’i mânası ifade edipte şekil bakımından çoğul şekle benzemeyen ve aynı lafızdan müfredi olmayan kelimelerdir. رَهْط “grup, topluluk”, نفر “kişi, üçten ona kadar olan cemaat”, قوم “ulus, ırk”, gibi kelimeler cem’i isme örnek olup hem müzekker hem de müennes için kullanılır. Bu gibi kelimelerin örneği şu âyetlerde yer alır “... وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ” “*kavmin onu asılsızsaydı.*”⁸⁷² ve “كَذَّبَ قَوْمُ نوحَ الْمُرْسَلِينَ” “*Nûh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar.*”⁸⁷³

İbnü’l-Esîr hadislerde yer alan kelimenin eş anlamlısının Kur’ân’da yer aldığını ortaya koymuştur. Cum’a namazının farz oluşu ve terk edilmesinin günahlığı başlığında yer alan hadiste Ebü’l-Ca’d ed-Damrî’den (r.a.) gelen rivâyete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Cum’a namazını gevşeklik göstererek üç defa terk eden hiçbir kimse yoktur ki Allah onun kalbini mühürlemesin.*”⁸⁷⁴ İbnü’l-Esîr hadisin metninde yer alan “... طبع الله على قلبه” “*Allah onun kalbini mühürler...*” cümlesi ile ilgili yorumları şöyledir: “Tab’ ve hatm kelimeleri sözlükte aynı anlama gelir. Kalbin mühürlenmesi imanın kalbe girmesine ve hakka ulaşmasına engel olmaktan kinâyedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: ... ختم الله على قلوبهم...”⁸⁷⁵ Allah onların kalplerini mühürlemiştir yani kilitlemiştir. Artık kalpleri öğütleri algılamaz...”⁸⁷⁶

İbnü’l-Esîr, âyetlere başvurarak nüzûl sebebini açıklayan hadîslere yer vermiştir. Abdullah b. Amr’ın rivayet ettiği ve kıblenin değişmesinin konu edildiği hadiste Müslümanların Şam’a yönelik namaz kılarken Ka’be’ye yönelmeleri anlatılır. İbnü’l-Esîr, hadîsin metnini ve *Kütüb-i Sitte*’deki rivâyetlerini verdikten sonra kıblenin değişimi ile ilgili açıklamalar yapar. Ona göre Müslümanlar hicretten önce Mekke’de Beytü’l-Makdis’e yöneliyorlardı. Hz. Peygamber, atası İbrâhîm’in kıblesi olan Ka’be’ye yönelmeyi istiyordu. Medine’ye hicret edildi ve kuzeybatıya doğru namaz kılındı. Rasûlullah on altı ay veya on yedi ay kadar Beytü’l-Makdis’e doğru namazkıldı. Hicrî ikinci senede Receb ayında, Bedir savaşından iki ay önce kıble değiştirildi. Yüce Allah, Hz. Peygamber’in Ka’be’ye yönelme arzusunu bildiren şu

⁸⁷² *Kur’ân Yolu* (Erişim 10 Nisan 2023), el-En’âm 6 /66.

⁸⁷³ *Kur’ân Yolu* (Erişim 10 Nisan 2023), eş-Şuarâ 26/105.

⁸⁷⁴ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/141. Krş. Ebû Dâvûd, “Salât”, 210; et-Tirmizî, “Ebvâbü’l-Cuma”, 359.

⁸⁷⁵ *Kur’ân Yolu* (Erişim 10 Nisan 2023), el-Bakara 2/7.

⁸⁷⁶ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/142.

âyetlerini kendisine vahyetti: “Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir...”⁸⁷⁷

İbnü'l-Esîr, âyetlere yer vererek ilgili âyetlerin hangi şartlarda nâzil olduğunu hadislerle açıklamıştır. Güneş tutulması dolayısıyla kılınan kûsûf namazı ile ilgili hadîste Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den gelen rivâyette Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm'in vefat ettiği gün güneş tutuldu. Bazı kişiler “Güneş, İbrâhîm öldüğü için tutuldu” demeleri üzerine Hz. Peygamber “Güneş ve ay Allah'ın âyetlerinden iki âyettirler. Herhangi bir kimsenin ölümü veya hayatı için tutulmazlar...”⁸⁷⁸ İbnü'l-Esîr, güneş ve ayın Allah'ın varlığı ve birliğini gösteren delîl olduğuna işaret etmiştir. Allah'ın yarattıkları üzerinde derinlemesine araştırma yapanların şu âyetle: “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır.”⁸⁷⁹ övüldüğünü belirtmiştir. Kendisi bu âyeti örnek verdikten sonra bu konuda eş-Şâfiî'nin örnek olarak verdiği “Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindendir. Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız güneşe de aya da secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin.”⁸⁸⁰ âyetini zikreder.

Kitâbu's-Salât bölümünde farz namaz ve keyfiyeti başlığında geçen Necd halkından bir bedevînin İslâm nedir sorusuna Hz. Peygamber'in: “Bir günde beş vakit namaz kılmandır.” cevabını vermesi konusunun işlendiği hadîsle ilgili İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî'nin Kur'an'da namaz vakitleri için delîl gösterdiği âyetleri zikreder.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾⁸⁸¹ âyetlerde yer alan ifadeler beş vakit namaza delâlet eder. Ona göre “Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin.” âyeti akşam ve yatsı namazına; وَحِينَ تُمْسُونَ “ve sabah kalktığınızda” âyeti sabah; وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا “Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda” âyeti ikindi; وَحِينَ تُمْسُونَ “öğle vaktine eriştiğinizde” âyeti öğle namazına işaretler.⁸⁸²

⁸⁷⁷ Kur'an Yolu (Erişim 10 Eylül 2022), el-Bakara 2/144; Bk. İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 1/ 310, 311.

⁸⁷⁸ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/239. Krş. el-Buhârî, “Kûsûf”, 13; Müslim, “Salatü'l-Kûsûf,” 5.

⁸⁷⁹ Kur'an Yolu (Erişim 10 Eylül 2022), Âl-i İmrân 3/190.

⁸⁸⁰ Kur'an Yolu (Erişim 10 Nisan 2023), Fussilet 41/37; Bk. İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/240.

⁸⁸¹ “Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin.” Kur'an Yolu (Erişim 10 Nisan 2023), er-Rûm 30/17-18.

⁸⁸² İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 1/248.

İbnü'l-Esîr, hadislerle yaptığı yorumunu destekleyen âyetlere yer vermiştir. Örneğin, İbnü'l-Esîr, namaz kılarken Fâtîha sûresinden sonra Hz. Peygamber'in *"İmam âmîn dediği zaman siz de âmîn deyin. Kimin âmîn demesi, meleklerin âmîn demesine denk gelirse geçmiş günahları bağışlanır."*⁸⁸³ hadisi ile ilgili şu yorumu yapmıştır: "Hz. Peygamber'in bu sözünün anlamı melekler mü'minlerin dualarının kabul edilmesini isterler demektir. Nitekim şu âyet bu durumu desteklemektedir: *"Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler..."*⁸⁸⁴

İbnü'l-Esîr, Hz. Peygamber'in ictihâdını destekleyen ayetlere yer vermiştir. Örneğin, Tebük gazvesinde oruç tutan topluluk ile ilgili Hz. Peygamber'in açıklamalarının konu edildiği hadîste⁸⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *"ليس من البر الصوم في السفر"*, *"Yolculukta oruç tutmak birr olan davranışlardan değildir."*cümlesindeki "birr" kelimesini günahın zıddı olanıyı her fiil olarak açıklar. Ona göre "Hadîste nefy ve nehiy bir arada vardır. Oruç tutmak, birr olan bir davranışken orucun yasaklanması nehiydir. Oruç tutmak, yolculuk hâlinde birr olan fiillerden değildir..."⁸⁸⁶ İbnü'l-Esîr, hadîsle ilgili bu açıklamaları verdikten sonra yolculukta oruç tutmakla ilgili *"... İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar..."*⁸⁸⁷ âyeti hadisteki manayı desteklemek için zikreder.

İbnü'l-Esîr, hadîslerdeki cümle yapısı ile ilgili açıklamalar yapmış ve Kur'ân âyetleriye istişhâd etmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'e yaş hurma karşılığında kuru hurma satmanın hükmü sorulduğunda Rasûlullah: *"ياش hurma kurduğunda eksilir mi?"* diye sorunca onlar: "Evet" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah bu tür alışverişi yasakladı.⁸⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *"يا ينقص الرطب اذا يبس؟"* cümlesinin mânasında takrîr ve tenbîh olduğunu söyler. Soru sorana yapılan işin sonucu üzerinde düşünmesi, ibret alması, yasaklamanın nedenini bilmesi istenilmektedir. Arapçada bunun kullanımı çoktur ve Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce

⁸⁸³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/373.

⁸⁸⁴ *Kur'ân Yolu* (Erişim 10 Eylül 2022), el-Mü'min 40 /7; Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/375.

⁸⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/184.

⁸⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/184.

⁸⁸⁷ *Kur'ân Yolu* (Erişim 10 Nisan 2023), el-Bakara 2/184.

⁸⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/88. Krş. *el-Muvattâ*, "Büyû", 12; Ebû Dâvûd, "Büyû", 18; et-Tirmizî, "Büyû", 14.

Allah'ın şu sözü buna örnektir: “الست بربكم قالوا بلى” “Ben sizin rabbiniz değil miyim? Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler.”⁸⁸⁹

İbnü'l-Esîr, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın hükümlerini te'yit eden hükümler ortaya koyduğunu belirtmek için şerhinde âyetlere başvurmuştur. Örneğin, İmâm eş-Şâfiî'nin Abdülazîz b. Muhammed'den naklettiği hadîste Amr b. el-As (r.a) Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini iştmiştir: “*Hâkim ictihâd edip hükmettiğinde doğru karar verirse ona iki ecir vardır. İctihâd edip hükmettiğinde hata ederse bir ecir vardır.*”⁸⁹⁰ İbnü'l-Esîr, hadîsin tahrîçlerini ve kelime izâhlarını yaptıktan sonra İmâm eş-Şâfiî'nin izahlarına yer verir. eş-Şâfiî hüküm vermenin önemi konusunda Dâvûd (a.s.) ve Süleymân'ın (a.s.) örnek olarak sunulduğu “*Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı... Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik.*”⁸⁹¹ âyetlerini verir. Ona göre bu âyetler olmasa bütün hâkimler helâk olurdu. Allah âyetlerde her iki peygamberin doğru ictihâdlarını övmüştür.”⁸⁹²

İbnü'l-Esîr, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın hükümlerini te'yit eden hükümler ortaya koyduğunu belirtmek için başvurduğu diğer bir örnek şu hadistir. Hz. Âişe hayızlı iken tavâf ve sa'y görevlerini yapıp yapamayacağını Hz. Peygamber'e sorması üzerine “*Temizleninceye kadar Ka'be'yi tavâf etmek dışında hacının yaptığı herşeyi yap.*” buyurmuştur.⁸⁹³ İbnü'l-Esîr, hadîsin sahîh ve müttefekun aleyh olduğunu belirttikten sonra şu açıklamayı yapar: “Hz. Peygamber'in emri olan “لا تطوفى بالبيت حتى تطهري” “*Temizleninceye kadar Ka'be'yi tavaf hariç...*” ifadesi hayızlı kadının namaz kılmayacağını gösterir. Çünkü hayız devam ettiği sürece temiz olunmamaktadır. Yüce Allah'ın حتى يطهرون.... “... temizleninceye kadar...”⁸⁹⁴ buyurduğu gibi. Ka'be'yi tavâf namaz gibi kabul edilmiş ve tavâfın sıhhati abdestli olmaya bağlı kılınmıştır.”⁸⁹⁵

İbnü'l-Esîr, hadîslerin Kur'an'ın tefsiri olduğu ve Hz. Peygamber'in beyân görevine işaret ederek Kur'an'ı Kerîm'e müracaat etmiştir. İbn Abbâs'ın rivâyet

⁸⁸⁹ Kur'an Yolu (Erişim 10 Nisan 2023), el-A'râf 7/172.

⁸⁹⁰ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 5/394. Krş. el-Buhârî, “İ'tisâm”, 21; Müslim, “Akdiye”, 15; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 2.

⁸⁹¹ Kur'an Yolu (Erişim 14 Eylül 2022), el- Enbiyâ 21/78-79.

⁸⁹² İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 5/394.

⁸⁹³ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 1/226; Krş. el-Buhârî, “Hayz”, 7.

⁸⁹⁴ Kur'an Yolu (Erişim 14 Eylül 2022), el-Bakara 2/222.

⁸⁹⁵ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 1/226.

ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) Muâz'ı gönderirken: “Eğer onlar senin İslâm'a davetine uyarlarsa onlara zekâtın farz olduğunu bildir. Zenginlerinden alıp fakirlerine ver.” buyurmuştur.⁸⁹⁶ İbnü'l-Esîr, hadîsin farklı tarîklerini verdikten sonra eş-Şâfiî'nin zekâtın kimlere verileceği konusundaki açıklamasını verir. eş-Şâfiî zekâtın sarf yerlerini Tevbe sûresi 60. âyeti vererek açıklar. Allah Teâlâ'nın zekâtı farz kıldığını, zekâtın verileceği yerlerin belli olduğunu belirtir.⁸⁹⁷

İbnü'l-Esîr, hadîslerde yaptığı yorumu desteklemek için ayetlere başvurmuştur. İbn Ömer'in rivâyetine göre Hz. Peygamber: “Kim dünyada içki içer de sonra tevbe etmezse âhirette mahrûm edilir.” buyurmuştur.⁸⁹⁸ İbnü'l-Esîr'in sahîh, müttefekun aleyh olan hadîsin son cümlesi “... حرما في الآخرة...” “Ahirette mahrum edilir...” ile ilgili özetle şu açıklamaları yapar: “... Âhirette içemez çünkü âhirette cennet ya da cehennem vardır. Âhirette sadece cennete girenler içer. Hamrın cennet ehlinin içeceği olduğu ... و انهار من خمر لذة للشاربين “içenlere lezzet veren şarap ırmakları...”⁸⁹⁹ âyetiyle bellidir. Cehennemliklerin içeceği kaynar sudur. Şarabın dünyadaki harâmlığı âhirette cennete girmeyi harâm kılıyor. Şöyle demek mümkün olur âhirette şarap içmemesi o kişi için dünyada içmesine karşılık cezâdır.”⁹⁰⁰

İbnü'l-Esîr, hadiste yer alan yargılama ilkelerini Kur'ân ayetiyle teyid ve tefsir etmiştir. Abdurrahmân b. Ebî Bekîr (r.a.) babasından rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.): “Öfkeli hâlde iken iki kişi arasında kadı yargıda bulunamaz veya hâkim hüküm veremez.” buyurmuştur.⁹⁰¹ İbnü'l-Esîr, hadîsin farklı tarîklerini *Kütüb-i Sitte*'den verdikten sonra eş-Şâfiî'nin açıklamalarına geçer. eş-Şâfiî'ye göre hâkimin verdiği kararı sağlam bir şekilde vermesi gerekir. Bu konuda Yüce Allah “... yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”⁹⁰² buyurarak kulların bir işi yapmaya karar vermeden önce dikkatli ve uyanık olmalarını emrediyor. Allah'ın Rasûlü hâkimlerin öfkeliyken hüküm vermemelerini istiyor.

⁸⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/297.

⁸⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/298.

⁸⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/260. Krş: el-Muvattâ, “Eşribe”, 4; el-Buhârî, “Eşribe”, 1; Müslim, “Eşribe”, 8; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5; et-Tirmizî, “Eşribe”, 1.

⁸⁹⁹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 14 Eylül 2022), Muhammed 47/15.

⁹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/261.

⁹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/391. Krş. el-Buhârî, “Ahkâm”, 13; Müslim, “Akdiye”, 7; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 9; et-Tirmizî, “Ahkâm”, 7.

⁹⁰² *Kur'ân Yolu* (Erişim 14 Eylül 2022), el-Hucurât 49/6.

Öfkenin istenmeyen sonuçları olur. Öfkeliyken dikkat ve özen azdır, akıl sağlıklı kullanılamaz.”⁹⁰³

3.2.3. Hadîslerden Faydalanması

İbnü'l-Esîr, hadîsleri açıklarken başvurduğu yöntemlerden biri de hadîsi hadîsle açıklama yoluna gitmesidir. Hadîsin farklı tarîklerini verdikten sonra metnin anlaşılması için *el-Müsned*'te olmayan hadîslerle takviye eder. Bu bölümde tüm hadîslere yer vermek çalışmanın sınırlarını aşacağı için seçeceğimiz örneklerle yer vereceğiz.

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'in râvîsi er-Rebî' el-Murâdî'nin (öl. 270/884) rivâyetlerinin eş-Şâfiî'nin fikhî delîllerinin tamamını içermediği düşüncesinden hareketle, eş-Şâfiî'nin diğer öğrencileri, el-Buveytî (öl. 231/846), el-Harmele (öl. 243/858), ez-Za'ferânî (öl. 260/874) ve el-Müzenî'nin (öl. 264/878) rivâyetlerine başvurmuştur.⁹⁰⁴ Bu şekilde İbnü'l-Esîr, şerhinde hadîslerin farklı tarîklerini ve lafız farklarını araştırmıştır. Hadîsin farklı isnadlarının araştırılması, zayıf hadîsi tespit etmede önemli bir adımdır. Hadîs şerhleri bir hadîsin farklı tarîklerini toplayan eserlerin başında gelir. Bir nevi hadîsi anlama çabası olan rivâyet tarîklerinin araştırılması haberin sıhhatini tespitinde başvurulan önemli yollardan biridir. Hadîslerin farklı tarîklerin incelenmesi, hadîslerde görülen ziyâdelerin tespit edilmesi ve hadîsin bütüncül anlaşılmasına önemli katkı sağlar.⁹⁰⁵

İbnü'l-Esîr'in Kitâbu's-Salât bölümünün “farz namaz ve keyfiyeti” başlığında yer verdiği hadis şöyledir. Talha b. Ubeydillah'ın anlattığına göre bir kişi Rasûlullah'a geldi ve İslâm hakkında soru sordu. Rasûlullah (s.a.v.): “İslâm günde beş vakit namaz kılmaktır.” deyince, adam: “Bundan başka bir şey yapmam gerekir mi?” diye sordu. Rasûlullah bu soruya şöyle cevap verdi: “Hayır, fakat buna ilave olarak nâfile namaz kılabilirsin...”⁹⁰⁶

⁹⁰³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/392.

⁹⁰⁴ Örnekler için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/98, 130, 131, 182, 205, 273, 294, 381; 2/ 5, 6, 185, 248; 3/135, 136, 139, 168, 172, 173, 205, 303, 374, 489, 4 90; 4/39, 43, 69, 86, 96, 160, 322, 345; 5/93, 193. Hiçbir Şâfiî fakihinin müstağni kalamayacağı el-Beyhakî'nin *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı esere çok başvurmuştur. Örnekler için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/17, 18, 98, 157, 172; 3/103, 112, 122, 150, 158; 4/30, 36, 43, 116, 125, 144, 416; 5/8, 56, 80, 142, 160, 168, 266, 299, 353, 398.

⁹⁰⁵ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 227-233.

⁹⁰⁶ *el-Muvattâ*, “Kasri's-Salât fi's-Sefer”, 25; el-Buhârî, “Savm”, 1, “İmân”, 34; Müslim, “İmân”, 2; Ebû Dâvûd, “Salât”, 1; en-Nesâî, “Salât”, 4; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/241.

İbnü'l-Esîr'in yer verdiği bu hadisi İmâm Mâlik *el-Muvattâ'*da “namaza teşvik ile ilgili toplu bilgiler başlığında”, el-Buhârî Kitâbu'l-İmân da “zekâtın İslâm'dan olduğu” ve Kitâbu's-Savm'da “Ramazan orucunun farzlığı” babında, Ebû Dâvûd Kitâbu's-Salât bölümünde “namazın farz oluşu” babında rivayet etmiştir.

İbnü'l-Esîr, hadîsin anlamını destekleyen aşağıda tercümesini vereceğimiz hadîse yer vermiştir.

Ubâde b. Sâmit (r.a.): “Ben Rasûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: *“Allah Teâlâ beş vakit namazı kullara farz kıldı. Her kim bu namazları haklarına riayet ederek kılar, hafife alarak onları zayi etmezse Allah'ın onu cennete koyacağına dair vadi vardır. Kim de bu namazları kılmazsa, onun için Allah'ın sözü yoktur. Dilerse azab eder, dilerse Cennete koyar.”*”⁹⁰⁷

İbnü'l-Esîr, Kitâbu's-Salât bölümünde “imametın âdâbları” başlığında *el-Müsned*'te yer alan hadîs şöyledir. İbn Mes'ûd'un (r.a.) haber verdiğine göre; Bir kimse gelip: Yâ Rasûlallah, filancanın bize namaz kıldırırken uzatmasından dolayı sabah namazına gitmekten geri kalıyorum, dedi. Rasûlullah'ı hiçbir konuda o günkü kadar öfkeli görmedim. Sonra Rasûlullah (s.a.v.): *“İçinizden bâzı kimselerde cemâati nefret ettirme hasleti vardır. Herhangi biriniz namaz kıldırarak olursa, kısa ve hafif tutsun. Çünkü cemaatin içinde zayıf olanı var, yaşlı olanı var, ihtiyaç sahibi olanı vardır.”* buyurdu.⁹⁰⁸

Verilen hadîsten sonra hadîsin içeriği ile ilgili detaylı bilgiler içeren el-Buhârî'nin Kitâbu'l-Ezân bölümünde yer alan şu hadîse yer verir:

Câbir b. Abdullah el-Ensârî (r.a.) anlatır: Muâz b. Cebel (r.a.) yatsı namâzını kıldırıldığı esnada bir adam iki sulama deveşi ile geldi. Hemen develerini bıraktı. Muâz b. Cebel'in (r.a.) arkasında namaza durdu. Muâz namazda el-Bakara yahut en-Nisâ sûresini okumaya başlayınca, o zât ayrıldı gitti. Akabinde Muâz'ın bu zât hakkında kötü bir söz söylediği haberi bu kimseye ulaştı. Bunun üzerine o kimse, Hz. Peygamber'e gelerek Muâz'ı şikâyet etti. Peygamber (s.a.v.) Muâz'a üç defa: *“Yâ Muâz, sen fettân mısın? Yahut “Sen bir fâtin misin?”* dedi. Sonra: *“Sebbih isme Rabbike'l-a'lâ, ve'-ş-şemsi ve duhâhâ, ve'l- leyli izâ yağşasûrelerini okuyup namaz*

⁹⁰⁷ *el-Muvattâ'*, “Salâtı'l-Leyl”, 3; Ebû Dâvûd, “Salât”, 338; en-Nesâî, “Salât”, 6.

⁹⁰⁸ el-Buhârî, “Ezân”, 61; Müslim, “Salât”, 37; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahihu Buhârî ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), 2/728.

kıldırmalı değil miydin? Senin arkandaki cemaatte yaşlı olan, zayıf olan ve ihtiyaç sahibi kimseler namaz kılmaktadır.” buyurdu.⁹⁰⁹

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'te mevkûf olarak gelen rivâyetleri açıklarken mevkûf hadîslere başvurmuştur. Örnek olarak, Ebû Sâlih Semmân'dan gelen rivâyete göre Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle derdi: “Kimin zekâtını ödemediği malı varsa kıyâmet günü malı kendisini takip eden, iki siyah gözü olan yılan şekline bürünür, onu yakalar ve “Ben senin hazinenim” der.⁹¹⁰ İbnü'l-Esîr bu rivâyetleri açıklarken aşağıdaki mevkûf rivâyetlere yer vererek sahâbenin kenz kavramı anlayışına değinir. Yer verdiği rivâyetler sırayla şunlardır: eş-Şâfiî'nin Süfyân b. Uyeyne'den rivâyet ettiğine göre İbn Ömer (r.a.) şöyle derdi: “Zekâtı verilen mal, gömülü de olsa kenz değildir. Zekâtı verilmeyen mal gömülü olmasa da kenzdir.” eş-Şâfiî'nin Mâlik'den rivâyetine göre Abdullah b. Ömer'e (r.a.) kenz hakkında soru sorulunca O: “Zekâtı verilmeyen maldır.” cevabını vermiştir.⁹¹¹

İbnü'l-Esîr'in mevkûf hadisleri mevkûf hadislerle açıklamasına diğer bir örnek şu rivâyettir. *el-Müsned*'te Kitâbu'l-İddet bölümünde yer alan eş-Şâfiî'nin Mâlik'ten rivâyeti olan hadîste şöyle buyrulmuştur: Hişâm b. Urve babasından rivâyet ettiğine göre el-Misver b. Mahrame şöyle demiştir: “Subey'a el-Eslemiyye kocasının ölümünden birkaç gece sonra doğum yaptı. Rasûlullah'a (s.a.v) gelip evlenme konusunda izin istedi. Rasûlullah onun evlenmesine izin verdi.”⁹¹²

İbnü'l-Esîr, hadîsi anlam olarak açıklayan eş-Şâfiî'nin Mâlik'ten olan diğer rivâyetiniverir. Rivâyete göre, Abdullah b. Ömer'e (r.a.) kocası ölen hâmile kadının iddetini sordular. Abdullah b. Ömer: “Çocuğunu doğurunca iddeti biter, evlenmesi helâl olur.” dedi. Ensâr'dan biri, Abdullah b. Ömer'e, Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) şöyle dediğini nakletti: “Kadın, kocası henüz defnedilmeden doğum yaparsa iddeti biter, evlenmesi helâl olur.”⁹¹³

⁹⁰⁹ el-Buhârî, “Ezân”, 63; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/59; el-Buhârî, *Sahîhu Buhârî ve Tercemesi*, 2/730. Hadîsin metninde geçen Fettân, kuyumcu ve şeytan manasına gelir. Bk. Mehmed Efendi, “el-fettân”, 2/2299. Fâtin ise afete uğrayan kimse, hak yolundan saptıran azdırıcı anlamına gelir. Bk. Mehmed Efendi, “el-fâtin”, 2/2300. İbnü'l-Esîr el-Cezerî de Fâtin kelimesine insanları hak yolundan saptırmak için yardımlaşmak anlamını vermiştir. Yine ona göre Fettân kelimesi mübalağa sigalarından olup şeytan anlamına gelmektedir. Çünkü şeytan insanları dinden saptırmaktadır. Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/368.

⁹¹⁰ eş-Şâfiî, *el-Müsned*, trc. ve thk. Erdoğan, 272. İbnü'l-Esîr, mevkûf olan hadîsin merfû' şeklini verir. Bk. el-Buhârî, “Zekât”, 3.

⁹¹¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/11.

⁹¹² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/55. Krş. el-Buhârî, “Talâk”, 39; en-Nesâî, “Talâk”, 56.

⁹¹³ *el-Muvattâ*, “Talâk”, 30.

3.2.4. Edebî Sanatlara Yer Vermesi

Edebiyat, olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil vasıtasıyla sözlü veya yazılı olarak anlatılması sanatıdır. Hz. Peygamber Arapların fesahat ve belâğatta en önde olanıydı. Belâğat manayı güzel ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırmaktır. Her belîğ kelâm aynı zamanda fasîhtir. Lafız beden gibidir mana ise onun ruhudur. Lafzın zayıf olmasıyla mana da zayıf olur, kuvvetli olmasıyla kuvvet bulur. Edebî sanatlar anlatıma canlılık verir, muhatabın dikkatini çeker.⁹¹⁴ Kur’ân’ın nâzil olduğu toplumun, edebiyat alanında ileri düzeyde olmasından dolayı Allah, Hz. Peygamber’i de teblîğ ve davetinde başarıya ulaştıracak ileri seviyede dil yeteneği vermiştir.⁹¹⁵ Davet ettiği hususları muhataplarının düşünce dünyalarında yer etmesini sağlamak için Arapçada kullanılan edebî sanatlara başvurmuştur. Hz. Peygamber mana bütünlüğü olan güzel cümleler kurmakta öncü biriydi. Bu sebeptendir ki hadîslerin lafızlarında ölçsüzlük, cümlelerin düşük anlamlar içeriyor olması hadîsin mevzululuğunu anlamada bir ölçü sayılmıştır.⁹¹⁶

İbnü’l-Esîr, Arap dilinde belâğat ilimlerinden bedî ilminin konusu içerisinde yer alan secî sanatına yer verir. Secî sözlükte güvercin gibi kuşların nağmeli ötmesi, bir şeyin düzgün olması anlamlarına gelir. Terim olarak secî, ibarelerde fâsıla sonlarının aynı olmasıdır. Secî birden fazla harfte veya birden fazla kelimede oluşabilir. Nesirde secî nazımda kâfiye gibidir.⁹¹⁷

Kitâbu’s-Salât bölümünde sabah namazının geciktirilmesi başlığında yer alan hadîste Rafi’ b. Hadîc (r.a.) Rasûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini işittim: “اسفروا بالفجر” “*Sabah namazını gün ağarınca kılın o vakitte kılmanın mükafâtı daha çoktur.*”⁹¹⁸ “Hadîsin metninde yer alan ecir ve fecir kelimelerinde secî sanatının gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁹¹⁹

İbnü’l-Esîr, hadîsleri teşbih sanatı ile ilgili kurarak da açıklamıştır. Teşbih aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine

⁹¹⁴ Ali Bulut, *Belağat –Meânî- Beyân- Bedî* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2019), 49.

⁹¹⁵ Bk. “*Bana kelimelerin anahtarı verildi...*” el-Buhârî, “Ta’bîr, 11”, “*Bana Cevâmiu’l-kelim* (az sözle çok şey ifade edebilme yeteneği) verildi...”; Müslim, “Eşribe”, 71.

⁹¹⁶ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (Ankara: Otto yayınları, 2015), 432.

⁹¹⁷ Bulut, *Belağat –Meânî- Beyân- Bedî*, 415.

⁹¹⁸ et-Tirmizî, “Ebvâbu’s-Salât”, 117; en-Nesâî, “Mevâkîf”, 1.

⁹¹⁹ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/262.

benzetmektir. Teşbîh sanatı soyutu somutlaştırır. Manalara açıklık getirir. Teşbîh sanatında metne hayal unsuru katılarak gönülleri daha çok cezbeder.⁹²⁰

İbnü'l-Esîr, “namaz kılmanın mekrûh olduğu vakitler” başlığında ele aldığı hadîste eş-Şâfiî, Mâlik'ten rivâyet ettiğine göre sahâbeden Abdullah es-Sunabihi Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir “*Güneş, beraberinde şeytanın boynuzu ile doğar. Yükseldiği zaman ondan ayrılır. Tepe noktasına gelince tekrar gelir. Batmaya yaklaştığında tekrar onunla olur. Güneş batınca ondan ayrılır.*”⁹²¹ Hadîste geçen “şeytanın boynuzu” ifadesini inceleyen İbnü'l-Esîr muhtemel anlamlar üzerinde durarak şu yorumları yapmıştır: “Birinci olarak bundan kasıt şeytânın bu vakitlerde insana yaklaşmasıdır. İkinci olarak şeytânın kuvvetini ifade eder yahût emrini bu vakitlerde artırır. Bu vakitlerde güneşe ibâdet etmek için insanı ayartmaya çalışır. Üçüncü olarak şeytânın güneşe ibâdet eden taraftarlarına işaretidir. Dördüncü olarak bu temsîl ve teşbihtir. Yani namazın vaktini geciktirmek, şeytânın insanı aldatmasıdır. İnsanı oyalandırarak insana yaptığını süslü göstermesidir.”⁹²²

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'te mevkûf olarak rivâyet edilen hadîsin merfû' şeklini el-Buhârî'den alarak hadîsin farklı lafızlarla birlikterivâyetini verir. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Kim malının zekâtını vermezse, kıyamet gününde zekâtı verilmeyen mal, sahibi için çok zehirli erkek bir yılan suretine konulur. Bu yılanın iki gözü üstünde iki nokta vardır. Bu yılan kıyamet gününde mal sahibinin boynuna gerdanlık yapılır. Sonra yılan ağzı ile sahibinin çenesini iki tarafından yakalar ve 'Ben senin malınım; ben senin biriktirdiğin hazinenim der'*”⁹²³ İbnü'l-Esîr, hadîste istiâre sanatının olduğunu belirtir. İstiâre beyân ilminin konularındandır. İstiâre “ödünç istemek, ödünç almak” anlamına gelir. İstiâre sanatı mecâzdır ve teşbihe adayanır. Bu sanat ifadeye edebî güzellik katar. Muhatabın hayal gücünün gelişmesine katkı sağlar. Soyut konular, somutlaştırılarak manaya kuvvet kazandırılmış olur.⁹²⁴

⁹²⁰ Bulut, *Belağat –Meânî- Beyân- Bedî*, 212.

⁹²¹ eş-Şâfiî, *el- Müsned*, trc. ve thk. Erdoğmuş, 85.

⁹²² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/274.

⁹²³ el-Buhârî, “Zekât”, 3; el-Buhârî, *Sahihu Buhârî ve Tercemesi*, 2/329.

⁹²⁴ Bulut, *Belağat –Meânî- Beyân- Bedî*, 256.

Hadiste yer alan, kişinin dünyada elinde tutup harcamadığı mal benzeyen (müsteâr leh), kendisinden kaçtığı yılan kendisine benzetilen (müsteâr minh) olmaktadır.⁹²⁵

İbnü'l-Esîr, edebi sanatlardan tağlîb sanatına başvurarak hadisleri şerhetme yoluna gitmiştir. Tağlîb, aralarında anlamca benzerlik veya yakınlık bulunan kelimelerin birbirine katılmasıdır. Tağlîb daha çok dile kolay gelen veya daha üstün sayılan lafız üzerinde yapılır. Tağlîb sanatı, küçük olanın büyük olana katılması, yeni olanın eskiye katılması, az olanın çok olana katılması ve müennes lafızların müzekkerlere katılması şeklinde olur.⁹²⁶

İmâm eş-Şâfiî'nin Süfyân b. Uyeyne kanalıyla rivâyet ettiği hadîste Ebû Hüreyre (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir. “*Kişi Müslüman kardeşinin satışı üzerine satışta bulunmasın*”⁹²⁷ İbnü'l-Esîr hadîste geçen لا يبيع الرجل cümlesi ile ilgili olarak ricâlın aynı değil cins olarak kastedildiğini yani nehyin erkeklere değil kadınlara da yönelik olduğunu belirtir. Ricâl kelimesi tağlîb gereği zikredilmiştir. Bu da iki sebepten dolayıdır: 1. Ricâl hem erkek hem kadını içine alır. Kur'ân'da çoğunlukla hitâb erkeğe yapılır. 2. Alışveriş, daha çok erkekler tarafından icrâ edilir. Alış, satış, çalışıp kazanma, geçimi sağlama kadının değil erkeğin görevlerindendir.⁹²⁸

İbnü'l-Esîr'in tağlîb sanatı ile ilgili başka bir örneği de üstün sayılan Kureyş lafzı üzerinde yaptığı açıklamadır. Kureyş'in faziletleri başlığında ele aldığı hadîste İbn Şihâb'a ulaştığına göre “Rasûlullah (s.a.v.): “*Kureyş'i öne geçiriniz, onun önüne geçmeyiniz. Ondan öğreniniz, ona öğretmeyiniz.*”⁹²⁹ buyurmuştur.

eş-Şâfiî'ye göre bu hadiste Kureyş kabilesinin ön plana çıkarılmasının nedeni, Kureyş'in sünnetler konusundaki bilgilerinin diğer kabilelere göre fazla olmasıdır.

⁹²⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/10.

⁹²⁶ Bulut, *Belağat – Meânî- Beyân- Bedî*, 99-101.

⁹²⁷ el-Buhârî, “Büyû”, 58; Müslim, “Büyû”, 4.

⁹²⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 4/54-55.

⁹²⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/443. Belağat türü rivâyet olan bu hadîs bazı âlimlere göre mu'dal kabul edilir. Bk. Uğur, “belağanâ”, “belağanî”, 38. Hadîsin isnâdî inkıta sebebiyle zayıftır. Diğer tarikleri ve şevâhidleri ile birlikte hasendir. Bu yönüyle hadîs hasen liğayrihi hükmündedir. Hadîsin diğer tarikleri ve değerlendirmeleri için bk. eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muhammed Mustafa el-Hin, 2/536. el-Buhârî aynı lafızlarla Muhammed b. Velid→Zührî→ Abdullah b. Vâkid→Ebî Bekr b. Süleyman→ Nebî (s.a.v.) kanalıyla gelen şeklinin sahîh olmadığını, el-Beyhakî de hadîsin mürsel olduğunu belirtir. Bk. er-Râfiî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfiî*, 3/422. İbn Hacer kırk kadar sahâbiden gelen hadîsi lafız farkları ile beraber bir araya getirmiştir. İbn Hacer ve es-Sehâvî'ye göre hadîs mütevâtirdir. Bk. Ebî Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsır mine'l-Hadisi'l-Mütevâtir* (Kahire: Dârü'l-Kütübi's-Selefiyye, 2010), 158-159.

İbnü'l-Esîr, “قدموا قريشا” “Kureyş'i öne geçiriniz...” ifadesi ile ilgili şu yorumu yapmıştır: “... Bu hadîs imametın Kureyş'ten olması gerekir diyen kişiler için delîldir. Hadîs, bu konuda sarîh veya sarîhe yakındır.... İmamet makamı Kureyş'e hastır ve onların evlâ olması konusunda icmâ vardır. Kureyş denince Nadr b. Kinâne şahsı anlaşılır. Diğer bir görüşe göre Fehr b. Mâlik b. Nadr'dır. Bunlardan birinin çocuğu olan herkes Kureyş'tir. Hadîste Kureyş ile kastedilen kabiledir...”⁹³⁰

İbnü'l-Esîr'in çağdaşı olan Fahrüddîn er-Râzî de devlet başkanlarının Kureyş'ten olması gerektiğini savunmuş, Kureyşin bazı üstün sıfatlara sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre Kureyş'e bu adın verilmesi hususunda şu izahlar yapılmıştır: Birinci olarak “قريش” “Kırş” kelimesinin, ism-i tasğîridir. Kırş ise, denizde gemilere zarar veren büyük bir balıktır. İbn Abbâs'a (r.a.), Kureyş'e bu adın neden verildiği sorulunca “Denizde yaşayan, denizdeki hayvanları yiyen büyük balıktır.” cevabını vermiştir. Kureyş'in ismi tasğîr olması onun büyüklüğünü anlatmak içindir. İkinci olarak Kureyş kelimesi “kazanmak” mânasına gelen, “kurş”kelimesinden alınmıştır. Çünkü Kureyş çevre bölgelere yaptıkları ticârî faaliyetlerle büyük kazanç elde ediyordu. Üçüncü olarak Kureyş, tekarruş, bir araya gelme, toplanma anlamına gelir. Mekke ve Medine bölgesi dışında yaşayan Arapları Kusayy b. Kilâb bir araya topladı ve Kureyş adını aldılar.⁹³¹

İbnü'l-Esîr, İbn el-Abbâs'tan (r.a.) gelen rivâyeti esas alarak Kureyş'in denizde yaşayan ve denizdeki diğer canlıları yiyen, yutan canlı varlık olarak değerlendirir. Ona göre Kureyş toplamak, bir araya getirmek anlamındadır. Böylece lügavi olarak er-Râzî'nin kelimeye verdiği üçüncü kısımdaki görüşe katılmış olur.⁹³²

İbnü'l-Esîr ve er-Râzî Kureyş'in siyasî ve ekonomik üstünlükleri sebebiyle imâmete Arap kabileleri içinde daha layık olduğunu düşünmüşlerdir. Muhetemelen Hz. Peygamber, Kureyş kabilesinin sosyo-politik üstünlük ve özelliklerinden dolayı Kureyş'e saygı gösterilmesini istemiştir. Kureyş bu özelliklerini yitirdiği vakit Kureyşli olmayan veya Arap olmayanların da devlet başkanı olabileceği anlamı ortaya çıkar. Nitekim İbn Haldun (öl. 808/1406) “İmâmlar Kureyştendir...”⁹³³

⁹³⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/443.

⁹³¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîru Fahri'r-Râzî* (Beyrut: Dârü'l- Fikr, 1981), 32/106.

⁹³² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/35.

⁹³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 8/116, 122. Hadis *Kütüb-i Sitte*'de farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Bk. el-Buhârî, “Menâkıb”, 2; Müslim, “İmâret”, 2; et-Tirmizî, “Fiten”, 47. et-Tirmizî hadisın hasen, garîb, sahîh olduğunu belirtir.

hadîsini sahîh görse de “Kureyşliler, hilâfetin gerektirdiği özellikleri kaybetmiş iseler, hilâfette Kureyşli olma şartı da kalkar.” görüşünü savunmuştur.⁹³⁴ Muhammed Hamidullah (öl. 2002) da sözkonusu hadîsin bir emir değil tebşîr (olacak şeyi önceden haber verme) olduğunu belirtmiştir.⁹³⁵

Hadîsi metin tenkidi açısından ele alanlar şu tenkitleri yapmışlardır: 1) Hz. Peygamber Dönemi’nde görev almış kişilerin nesepleri incelendiğinde bu kişilerin ta’yini konusunda belirli bir kavimden olma şartı aranmadığı ortaya çıkar.⁹³⁶ 2) İslâm’da bir iş için görevlendirilecek kişide aranacak temel hususiyet, onun bu görevi layıkıyla yapma yeterliliğine sahip olmasıdır.⁹³⁷ 3) Rasûlullah (s.a.v.) başka bir hadisinde: “*Başı siyah kuru üzüm gibi Habeşli köle bile olsa (size atanan idarecilerin)sözlerini dinleyiniz ve onlara itaat ediniz.*”⁹³⁸ buyurmuştur.

3.2.5. Coğrafi Mekânlar ile ilgili Bilgi Vermesi

İbnü’l-Esîr, hadîslerde olayların geçtiği yerler veya olaylara konu olan mekânlar ile ilgili açıklama yaparak hadîsin doğru anlaşılmasını sağlamıştır. Örneğin ikinci namazının vaktinin işlendiği hadîsleri ele alan İbnü’l-Esîr, mekânlar hakkında bilgi vererek ikinci namazı vakti hakkında okuyucuya fikir vermiştir. Sözkonusu hadisler şunlardır: Enes b. Mâlik (r.a) şöyle buyurmuştur: “Rasûlullah (s.a.v.) güneş beyaz ve diri iken ikinci namazını kılardı. Namazdan Sonra Avâlî’ye giden kimse güneş yüksekte iken oraya varırdı.”⁹³⁹ Diğer rivâyette yine Enes b. Malik (r.a): “Biz ikindiye kılardık sonra Kubâ’ya giden kişi oraya vardığında güneşin yüksekte olduğunu görürdü.” buyurmuştur.⁹⁴⁰

İbnü’l-Esîr, hadislere yer verdikten sonra hadisin anlaşılması için önemli role sahip mekânlar hakkında açıklamaya geçer. Ona göre Avâlî Medine’ye yakın ama oradan yüksek bir yerdir. Bazı rivayetlerde Medine’ye dört mil, bazılarında ise iki veya üç mil mesafededir. Kubâ ise Medine’ye yakın bilinen yer olup Kur’ân’da sözü

⁹³⁴ Mehmed Said Hatiboğlu, “İslâm’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (Ankara, 1978), 185. Makale, Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto Yayınları, 2019) adıyla basılmıştır.

⁹³⁵ Muhammed Hamîdullah, *Resûlullah Muhammed*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992), 292.

⁹³⁶ Hatiboğlu, “İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, 146.

⁹³⁷ Hatiboğlu, “İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, 141, 155.

⁹³⁸ el-Buhârî, “Ahkâm”, 4.

⁹³⁹ Ebû Dâvûd, “Sâlât”, 5; İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/258.

⁹⁴⁰ *el-Muvattâ*, “Vukûti’s-Salât”, 11; Müslim, “Mesâcid ve Mevâdiu’s-Salât”, 192, 193.

edilen takva üzere kurulu mescidin yapıldığı yerdir. Medine'den konum olarak yüksektir.⁹⁴¹

İbnü'l-Esîr'in mekânlarla ilgili yaptığı diğer açıklamalara aşağıda yer alan örneklerle sunmaya çalışacağız.

İbnü'l-Esîr, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında bulunan ve günümüzde de aynı adla anılan Tebük şehri hakkında tarihî bilgiler verir. İbnü'l-Esîr, Kitâbu't-Tahâre başlığının alt konularından olan mestler üzerine mesh faslında konuyu ele alır. Muğire b. Şube'nin Tebük gazvesinde Rasûlullah'ın abdest alışını anlattığı hadîste geçen Tebük kavramını el-Cevherî'den alıntı yaparak izâh eder. Açıklamaları şöyledir: “Tebük kelimesi tefâül vezninde “el-bevk” kelimesinden gelir. Arapça'da “el-bevk” kelimesi yere ağaç sokup su çok çıksın diye sarsmak, yerden su çıkarmak gibi manalarda kullanılır. Tebük gazvesi Rasûlullah'ın gazvelerinden biridir. Rasûlullah ashabından bir topluluğu ıslak zeminden daha fazla su çıkarmak için sopayla yeri kazdıklarını görmüş ve bundan dolayı bu gazveye bu isim verilmiştir.”⁹⁴²

İbnü'l-Esîr, Müslümanların kiblesi olan mekânı kelimenin kökeninden hareketle açıklar. Ka'benin diğer isimlerine yer verir. Hz. Peygamber'in Ka'be'nin içinde namaz kılmasının konu edildiği Bilâl'in (r.a.) rivayet ettiği hadîste İbnü'l-Esîr, Ka'be kelimesi ile ilgili şu açıklamaları yapar: “Ka'be Mekke'de bulunan Beyt-i Atîk için kullanılan özel bir isimdir. Beyt kelimesi çok kullanılan bir kelime olsa da Beytü'l-Harâm ismi diğer evlerden ayrı olarak bu yer için kullanılır. Her kare şeklinde olan ev yapısından dolayı Ka'be olarak isimlendirilir.”⁹⁴³

İbnü'l-Esîr, hadislerin konu ettiği ibadetler ve ibadetlerin yapıldığı mekânlar ile ilgili açıklamaları hem hadisi anlaşılır kılmış hem de ibadetler ile ilgili hükümleri açıklamıştır. Namazların kasredilmesi konusunun işlendiği hadîs ile ilgili açıklamalar yapar. Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de ikinci namazını kasretmesinin anlatıldığı hadîste Zülhuleyfe ile ilgili açıklamaları şöyledir: “Medine yakınlarında Akîk vadisinden geçen bir derenin ismidir. Burada Rasûlullah'ın mescidi yer almaktadır. Medinelilerin ve yolları buradan geçen Şamlıların ihrama girme yeridir.”⁹⁴⁴

⁹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/259.

⁹⁴² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/186. Krş. Mehmed Efendi, “el-Bevk”, 2/1718.

⁹⁴³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/319.

⁹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/100.

İbnü'l-Esîr, olaylara konu olan ve hadiselerin gerçekleştiği yerler hakkında bilgi vererek İslâm ahkâmının gerçekleşme şartlarını açıklamıştır. Korku namazı ve ahkâmı başlığı altında Rasûlullah'ın Zâtürrikâ gazvesinde korku namazının kılınış şeklinin anlatıldığı hadiste İbnü'l-Esîr: “Zâtürrikâ Rasûlullah'ın gazvelerinden yedincisidir.” bilgisini verir. Gazveye katılan Ebû Mûsâ el-Eş'arî gazvede yaşananları şöyle anlatır: “Hz. Peygamber'le birlikte altı kişilik bir topluluk olarak bir gazveye çıktık. Bizim bir devemiz vardı. Ona nöbetleşe biniyorduk. Ayaklarımızın altı delindi, tırnaklarımız döküldü. Ayaklarımızı bezle sarıyorduk. Ayaklarımızı bezle sardığımız için bu gazveye Zâtürrikâ gazvesi adı verildi.”⁹⁴⁵

İbnü'l-Esîr, hadislerde belirtilen olayların gerçekleşme zamanı ve tarihsel süreçte yaşanan benzer olaylarla ilgili açıklama yaparak hadisin mesajının anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin, eş-Şâfiî → Töhm etmediğim kişi → Abdullâh b. Ubeyd → Muhammed b. Amr → Nebî (s.a.v.) “*Saba rüzgârı ile yardım edildim. O rüzgâr benden öncekiler için azap olmuştu.*”⁹⁴⁶ Hadisinde konu edinilen Saba rüzgârının gerçekleştiği tarih ve yer ile ilgili açıklamaları ise şöyledir: “Saba rüzgârı ile Rasûlullah'a yardıma gelince burada Allah'ın hendek gazvesinde Müslümanlara verdiği nimet kastedilmektedir. O gün Nebî (s.a.v.) ve Müslümanlar zorluk ve sıkıntı içindeydi. Müşrikler Ebû Süfyân b. Harb komutasında Müslümanlarla savaşmak için toplanmışlardı. Allah Teâlâ müşrikler üzerine soğuğu şiddetli saba rüzgârı göndererek müşrik ordusunun yakmış oldukları ateşleri söndürdü, çadırların direklerini söküp attırdı, ortalık karıştı. Allah müşriklerin kalplerine korku saldı savaşmadan bozguna uğradılar.”⁹⁴⁷

İbnü'l-Esîr, hadiste geçen mekân ve coğrafya ile ilgili bilgi aktarırken konuyla ilgili ayetlere başvurmuştur. Örneğin, eş-Şâfiî → Süfyân → Amr → Câbir b. Abdullah dedi ki: “Biz Hudeybiye'de bin dört yüz kişi idik. Nebî (s.a.v.) bize şöyle buyurdu: “*Sizler bugün yeryüzündekilerin en hayırlılarısınız.*” Câbir (r.a.) dedi ki: “Şayet görebilseydim elbette size ağacın yerini gösterirdim.”⁹⁴⁸ İbnü'l-Esîr'in Kureyş'in faziletleri başlığı altında zikrettiği ve el-Buhârî'nin de aynı lafızlarla rivâyet ettiği hadiste geçen Hudeybiye hicretinin altıncı senesi Nebî'nin (s.a.v.) ve ashâbının Mekke'ye umre yapmak için yöneldikleri ve müşrikler tarafından

⁹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/274; Krş. el-Buhârî, “Meğâzî”, 31.

⁹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/273.

⁹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/274.

⁹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/449. Krş. el-Buhârî, “Meğâzî”, 35.

gellendikleri yerdir. Hadîste zikredilen ağaç Nebî'nin (s.a.v.) ashabıyla savaştan kaçmamak ve onunla beraber ölmek üzere altında biatlaştığı ağaçtır. Bu hadisler sahâbenin faziletini gösterir. Özellikle Hudeybiye'ye katılanların ve Rıdvan biatında bulunanların faziletine şu âyet de işaret eder: ⁹⁴⁹“O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur...” ⁹⁵⁰

İbnü'l-Esîr, hac ve umrede kadınların takılarını takması ve silah bulundurma başlığında Hudeybiye anlaşmasına atıfta bulunarak hac ile ilgili hükümlerin anlaşılmasına katkı sunmuştur. Hudeybiye antlaşmasına göre bir sonraki yıl yapılan umre olan ve Umretü'l-Kazâ olarak nitelenen umre hakkında açıklamalar yapar. Açıklamaları şöyledir: “Hudeybiye anlaşmasında Nebî ve ashâbının yapamadıkları umreye bedel olmak üzere yaptıkları umredir. Müşrikler onların Mekke'ye girmelerine engel olmuştu. Ka'be'nin içine girilmemesi ve kılıçlar kınlarında olması şartıyla Hudeybiye'de anlaşma yapıldı. Hudeybiye anlaşması hicretin altıncı, Umretü'l-Kazâ ise yedinci senesi olmuştur.” ⁹⁵¹

İbnü'l-Esîr, hadiste olaya konu olan mekânı açıklayarak hadisin anlaşılmasını sağlamış, mekânın kelime kök bilgisi ve tarihi hakkında okuyucuya bilgi sunmuştur. Örnek olarak, Kitâbu'l-Hac ve'l-Umre bölümünde hacdaki av yasakları ile ilgili hadîste geçen Dârunnedve kelimesini şöyle açıklar: “Cahiliyye Dönemi'nde Kureyş'in istişâre için toplandığı eski mekândır. Kelimenin aslı buluşmak, bir araya gelmek, çağırma, danışma, meclis anlamındadır. Bunun için Dârunnedve olarak isimlendirilmiştir. Kusayy b. Kilâb tarafından yapılmıştır. Kureyş, burada istişâre ve fikir alışverişi için toplanıyor, bir araya geliyordu.” ⁹⁵²

İbn Ebî Ammâr (r.a.) şöyle demiştir: “İbn Ömer'i ihramlı iken el-Beydâ'da karga taşlarken gördüm.” ⁹⁵³ İbnü'l-Esîr ihramlıyken öldürmenin câiz olduğu hayvanları sayarken yer verdiği hadisteki el-Beydâ kelimesini açıklayarak olayın gerçekleştiği yer hakkında bilgi vermiştir. Böylece hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Mekân ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Beydâ Mekke'ye yakın bir yerdir.

⁹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/450.

⁹⁵⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 23 Eylül 2022), el-Fetih 48 /18.

⁹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/296-297.

⁹⁵² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/315.

⁹⁵³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/322.

Bu yerden önce ihrama girilir. Medine’den Mekke’ye hac veya umre için gidenlerin mikat yeri olan Zülhuleyfe’de ihrama girerler.”⁹⁵⁴

3.2.6. Nüsha Farkları ve Yazım Hatalarına İşaret Etmesi

İbnü’l-Esîr, şerhini yazarken *el-Müsned*’in üç ayrı nüshasından hareket ederek yazmış, nüsha farklarına değinmiştir. *el-Müsned*’te yer alan hadisleri er-Rebî b. el-Murâdî, eş-Şâfiî’den semâ yoluyla ondan da Ebu’l-Abbâs el-Esam kırâat yoluyla almıştır. el-Esam’ın kâtibi yazdığı nüshalarda zabt hatası yapmış bu hatalar el-Hâkim en-Nisâbûrî, el-Beyhakî ve İbnü’l-Esirtarafından tespit edilmiştir. Nüsha farklarına beşer unsurunun zaafı yol açtığı gibi hadis alma ve nakletme yollarının farklı olması dayol açmış olması muhtemeldir. Nitekim hadisçiler tahammülü’l-hadîs yollarının en üstünü olarak semâ ve kırâati (arz) kabul etmişlerdir.⁹⁵⁵ Muhaddîsler semâ ve kırâat metodunda istinsah edilmiş nüshalardaki yazım hataları düzeltmek, hadisin yorumunu ve sıhhatini öğrenmek için geliştirmişlerdir. Semâ ve kırâat yollarıyla hadis alma imkânı olmayan durumlarda icâzet, münâvele ve mükâtebe metodlarının kullanılması yoluna gidilmiştir. İ’lâm, vasiyyet ve vicâde metotlarına ise nâdiren başvurulmuştur.⁹⁵⁶

İbnü’l-Esîr, *el-Müsned*’in nüsha farklarına işaret etmiş ve lafız farklarını belirtmiştir. Şerhde değinilen nüsha farklarını tespit ettiğimiz örnekleri sunmaya çalışacağız.

Kitâbu’t-Tahâre bölümünde abdest alınan suyun miktarının işlendiği hadîste geçen “يُنْبَعُ تَحْتَ أَصَابِعِهِ” “... parmaklarının altından suyun çıktığını...” cümlesinin bir başka nüshada “يُنْبَعُ مِنْ تَحْتَ أَصَابِعِهِ” şeklinde olduğunu ayrıca diğer nüshada “يُنْبَعُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ” “... parmaklarının arasından suyun çıktığını...” şeklinde cümlenin yer aldığını açıklar.⁹⁵⁷ Böylece İbnü’l-Esîr’in biri asıl aldığı ve iki ayrı nüsha olmak üzere üç nüshayı karşılaştırarak şerhi yazdığını anlıyoruz. el-Beyhakî de *el-Müsned*’in üç ayrı nüshasına ulaştığını belirtir.⁹⁵⁸

Kitâbu’t-Tahâre bölümünde dördüncü fer’ başlığında yer alan kadına dokunmak konusunun işlendiği hadîste geçen “...kim eşini” “فَمِنْ قَبْلِ امْرَأَتِهِ أَوْ جَسَدِهَا...”

⁹⁵⁴ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/322.

⁹⁵⁵ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 304-307.

⁹⁵⁶ Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü* (İstanbul: MÜFV Yayınları, 2021), 87-94.

⁹⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/152.

⁹⁵⁸ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/312.

öper veya dokunursa...” cümlesinde yer alan او atıf harfinin başka nüshada و atıf harfi olduğunu belirtir.⁹⁵⁹

İmâm eş-Şâfiî'nin farklı rivâyet lafızlarının bulunduğu Kitâbu's-Salât bölümünün altıncı fasıl ikinci fer'inde yer alan namazın başlangıcında okunan duanın yer aldığı hadîsin “آمِينَ وَيَقُولُ مَنْ خَلْفَهُ” “Arkasında namaza duranlar âmîn der.” cümlesinin başka nüshada “آمِينَ وَيَقُولُ مَنْ حَوْلَهُ” “Çevresinde namaza duranlar âmîn der.” şeklinde olduğunu belirtir. Hadîsin son cümlesinde yer alan “إِذَا كَانَ يَهْجُرُ بِاَلْقِرَاءَةِ” “Kırâati açıktan yaptığı zaman...” cümlesinin diğer nüshada “إِذَا كَانَ مِمَّنْ يَهْجُرُ بِاَلْقِرَاءَةِ” “Kırâati açıktan yapan kişiden...” şeklinde olduğunu açıklar.⁹⁶⁰

Kitâbu's-Salât bölümünde kadının imamlığı konusuyla ilgili hadîste yer alan “فَقَامَتْ وَسَطَهُنْ...” “kadınların ortasında durarak...” ifadesinin başka nüshada “... فَقَامَتْ وَسَطًا” “ortada durarak...” şeklinde yer aldığını açıklar.⁹⁶¹

Kitâbu's-Salât bölümünde imamın duracağı yer başlığı altında yer alan hadîsin sonunda yer alan “ثُمَّ نَزَلَ الْقَهْقَرَى ثُمَّ سَجَدَ” “... sonra geri çekildi. Sonra secde etti.” ifadesinin “ثُمَّ نَزَلَ الْقَهْقَرَى ثُمَّ سَجَدَ فِي الْمَوْضِعَيْنِ” “...sonra geri çekildi ve iki yerde secde yaptı.” şeklinde başka nüshada yer aldığını belirtir.⁹⁶²

Kitâbu's-Salât bölümünde Cum'agünü gusül abdesti alınmasının tavsiye edildiği hadîsin son cümlesinde yer alan “كَانَ يَأْمُرُ بِالْغُسْلِ” “Gusletmeyi emrederdi.” ifadesinin “كَانَ يَأْمُرُنَا بِالْغُسْلِ” “Gusül yapmakla emrolunduk.” şeklinde olduğunu söyler.⁹⁶³

Kitâbu's-Salât bölümünde Cum'a günü Hz. Peygamber'e salât getirmekle ilgili hadîste geçen “إِذَا كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ” “Cum'a günü olduğu zaman...” ifadesinin “إِذَا كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلَيْلَةَ الْجُمُعَةِ” “Cum'a günü ve cum'a akşamı olduğu zaman...” şeklinde başka nüshada yer aldığını açıklar.⁹⁶⁴

Kitâbu's-Salât bölümünde Rasûlullah'ın Medine'de sabah namazından sonra yaptığı konuşmada yer alan “فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ بِالْكُوكَبِ” “... Bana iman etmiş ve yıldızı inkâr etmiştir.” cümlesinde yer alan كوكب kelimesinin cemi şekli كواكب şeklinde olduğunu, el-Mâlik'in *el-Muvattâ'*da hadîsi lafzen ve seneden aynı rivâyet ettiğini,

⁹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/169.

⁹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/352, 353.

⁹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/47.

⁹⁶² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/62.

⁹⁶³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/145.

⁹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/145.

kelimenin çoğul şekliyle olduğunu açıklar.⁹⁶⁵ İbnü'l- Esîr, *el-Müsned*'in râvîsi olan Ebü'l-Abbâs el-Esam (öl. 346/957) ve müstensihlerin hatalarını *Kütüb-i Sitte*'ye muracaât ederek tespit etmiş olmaktadır.

Kitâbu's-Salât bölümünde esir olarak gelen Mekke müşriklerinin mescitte konaklamalarını anlatan hadîste bulunan “ اتوا المدينة فى نداء اسراهم ” “... esir olarak Medine'ye geldikleri zaman...” ifadesinin *el-Müsned*'in diğer nüshasında “ اتوا المدينة ” şeklinde olduğunu belirtir.⁹⁶⁶

Kitâbu'z-Zekât bölümünde onuncu bâb da yer alan “zekâta taalluk eden hükümler” başlığında yer alan hadîste “ فليؤد دينه حتى تخلص ” “ kimin borcu varsa ödesin ki zekât tahsil edilebilsin...” ifadesinin başka nüshada “ فليؤد دينه حتى تحصل ” şeklinde yer aldığını belirtir.⁹⁶⁷

Kitâbu'z-Zekât bölümünde on birinci bâb olan zekât memurlarına dâir hükümler başlığında yer alan hadîste bulunan “ ابصر عيني وسمع اذنى ” (Rasûlullah'ı) gözüm gördü, kulağım işitti...” cümlesi diğer nüshada “ بصر عيني وسمع اذنى ” şeklinde yer almıştır.⁹⁶⁸

Kitâbu'l-Umrâ ve'r-Rukbâ ⁹⁶⁹ konusunun işlendiği hadîste geçen “ فهو سبيل ” “ فهو فى سبيل الميراث ” “ o miras olarak kalır.” cümlesinin bazı nüshalarda “ الميراث ” şeklinde yazıldığını söyler.⁹⁷⁰

Kitâbu's-Sadaka bölümünde Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiğinde Muhâcirleri Ensâr'ın evlerine paylaştırmasını konu edinen hadîste geçen “ و انزل لك ” “ على اى امرأتى شئت ” “ iki hanımımın hangisini senin için boşayayım.” ifadesinin başka nüshada “ و اترك لك اى امرأتى شئت ” “ iki hanımımın hangisini sana bırakayım.” şeklinde yer aldığını belirtir.⁹⁷¹

Kitâbu'l-Et'ime ve'l- Mekâtib başlığında yer alan hadîste geçen “ اعلفه ناضحك ” “ onu kölene yedir ve hayvanına yem olarak kullan.” cümlesinin başka

⁹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/260-261.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/280.

⁹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/101.

⁹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/110.

⁹⁶⁹ “Bu iki kelimenin ikisi de ruc'a gibi fu'lâ vezninde masdardır. Umra, ömürden; rukba da murâkabeden gelir. Umrâ bir kimsenin diğer kimseye: “Ömrüm oldukça bu evimi sana bağışladım.” veya “Ben sağ oldukça bu evimi sana bağışladım.” diyerek hibe etmesidir. Rukbâ ise bir kişinin diğerine: “Ben senden evvel ölürsem şu malım senindir, sen benden evvel ölürsen yine benimdir.” diyerek malını vermesidir. Birbirinin ölümünü gözetledikleri için rukbâ denilmiştir.” Bk. ez-Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 8/51-58.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/231.

⁹⁷¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/398.

nüshada “اعلفه ناضحك او رقيقك” “onu kölene yedir veya hayvanına yem olarak kullan.” şeklinde yer aldığını açıklar.⁹⁷²

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'in râvîsi olan Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın senette yaptığı hatayı şöyle belirtir: “eş-Şâfiî → Süfyân b. Uyeyne → Ca'fer b. Muhammed → Babasından → Abdullah b. Ca'fer kanalıyla gelen hadîsin senedinde yer alan Ca'fer b. Muhammed'in Ca'fer b. Hâlid el-Mahzûmî olduğunu eş-Şâfiî'nin el-Esam dışında gelen rivâyeti ile Ebû Dâvud ve et-Tirmizî'nin rivâyetleri bunu te'yit etmektedir.”⁹⁷³ İbnü'l-Esîr bu açıklamaları yaptıktan sonra Ebû Dâvud ve et-Tirmizî'nin senedlerini vererek Ca'fer b. Hâlid ismini doğrular.

İbnü'l-Esîr, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin daha çok Kitâbu'n-Nikâh ve Kitâbu't-Talâk bölümlerinde yer verdikleri mehirle ilgili hadîsleri el-Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı kitabında olduğu gibi *Kitâbu's-Sadaka* başlığını altında yer verir.⁹⁷⁴

İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî → Mâlik → Nâfi' → İbn-i Ömer kanalıyla gelen hadîste geçen “فحسبها نصف المهر” “... mehrin yarısı düşer.” cümlesinin kendisinin okuduğu müsned nüshalarında “فحسبها ما فرض لها” “kendisi için tespit edilen mehir gerekir...” şeklinde gördüğünü belirtir. İbnü'l-Esîr, burada müstensih'in hatası olduğu hadîsin farklı bir tarîkinin olmasının mümkün olabileceği düşüncesindedir. Bakara sûresi 237. âyette olduğu gibi “فانصف ما فرضتم...” “...tespit ettiğinizin yarısını...” olmasının daha uygun olacağını belirtir.

Yine İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî → Mâlik → Nâfi' → İbn-i Ömer kanalıyla gelen hadîste geçen “فحسبها ما فرض لها” cümlesinin *el-Muvattâ*'da Mâlik'in rivâyet ettiği gibi “فحسبها نصف ما فرض لها” “kendisi için tespit edilen mehrin yarısı gerekir...” şeklinde olmasının doğru olacağını belirtir.⁹⁷⁵

Örneklerde gördüğümüz gibi İbnü'l-Esîr *el-Müsned*'in râvîsi Ebü'l-Abbâs el-Esam'ın başka hatalarını gördüğü için yazım ve imlâ konusunda Kur'ân metnini ve güvenilir hadîs kaynaklarını esas almıştır.

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'te râvîlerin hatalarını tespit eden el-Beyhakî'ye katılır ve Kitâbu'l-Lîan bölümünde yer alan ذو التين “iki büyük kalçalı.” kelimesinin ذالتين

⁹⁷² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/363.

⁹⁷³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/315.

⁹⁷⁴ el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 4/369.

⁹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/402. Başka bir örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/263.

şeklinde olması gerektiğini el-Beyhakî'nin de kitabında da bu şekilde olduğunu söyler.⁹⁷⁶

Kitâbu'l-Hac ve'l-Umre bölümünde el-Müzenî → eş-Şâfiî → Süfyân → Amr b. Dînâr → Muhammed b. Cübeyir b. Mut'im → Babası, kanalıyla gelen hadîste geçen “تقف بالمزلفة” “Müzdelife'de vakfeye durur.” cümlesindeki Müzdelife kelimesinin bir yere mahsus alem isim olduğunu ve alem isimlerin elif-lâm takısı olmadığını, Mâlik'in rivâyetinde de elif-lâm takısı bulunduğunu, bunun tartışmaya açık bir durum olduğunu belirtir.⁹⁷⁷

el-Müsned'te râvîlerin zabt hatalarını bulanlardan birisi de el-Beyhakî'dir. Örneğin er-Rebî'nin rivâyet ettiği hadîste geçen الوقس “bir parça” kelimesini el-Buveytî'nin الوقص şeklinde rivâyet ettiğini dilde doğru ve meşhur olanın kelimenin “Sâd” ile olması gerektiğini belirtir.⁹⁷⁸ Yine el-Beyhakî'nin bir yerde İbn Matar başka bir yerde de isim vermeden “*el-Müsned*'i *Kitâbu'l-Ümm*'den seçerek cem eden bazı kişiler” diyerek hadîslerin senedlerini karıştırdıklarını bunun büyük bir vehim olduğunu belirtir.⁹⁷⁹

el-Müsned'in râvîsi Ebü'l-Abbâs el-Esam da kendi zabt hatalarının farkına varmış, kendisi bir hadîsin senedindeki İbn Abbâs'ın isminin kendi nüshasında olmadığını itiraf etmiştir.⁹⁸⁰

İbnü'l-Esîr'in ve diğer müelliflerin bu hataları tespit etmesi yanında muhakkiklerde şerhin yazma nüshasında bazı eksiklikler tespit etmişlerdir.

Mısır nüshasını tahkîk eden Âmir Abdulbâsıt el-Cezzâr eserin 733 yılında istinsâh edilmeye başlandığını ve 734 yılının sonunda tamamlandığını, kendi tahkîkinin de 1910 yılında bittiğini söyler.⁹⁸¹ Şerhin mukaddime bölümünde hadîs usûlü konularına 4 fasılda değinileceğinin söylenmesine rağmen yazmada bir fasıl ve 7 fer' başlıklarında konular işlenmiş 6 ve 7. fer' başlıkları yazmada yer almamıştır.⁹⁸²

⁹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/23. *eş-Şâfi*'yi tahkîk eden muhakkik de kelimenin ref şeklinde olmasının nahiv hatası olduğunu belirtir.

⁹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/427.

⁹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/34.

⁹⁷⁹ Bk.el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 6/8; en-Nâsirî, *Müsnedü'l-imâm*, 1/24, 27.

⁹⁸⁰ Bk. eş-Şâfi, *el-Müsned*, trc. ve thk. Erdoğmuş, 234.

⁹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/185.

⁹⁸² Muhakkik el-Cezzâr'ın tespitleri için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/37, 43.

Aynı şekilde abdest konusunun işlendiği beşinci bâba ait 6 fasl olduğu söylenmesine rağmen dört fasıl yer almaktadır.⁹⁸³

Kitâbu'l-Hacc ve Umre bölümünde üçüncü bâb'ın iki faslı, birinci fasılda 4 fer' ve 11 nev' olduğunu belirtmesine rağmen 9. Nev'in yazmada ve matbû nüshada olmadığı muhakkik tarafından belirtilmiştir.⁹⁸⁴ Yine şerhde rivâyetin mertebelerinin beş olduğu belirtilmesine rağmen birinci maddeden sonra ikinci mertebe yazılmadığı üçüncü maddeye geçildiği muhakkikler tarafından tespit edilmiştir. Müstensihlerin bu maddeyi yazmayı unuttukları düşünülmektedir.⁹⁸⁵

3.2.7. Hadîs Usûlü Konularıyla İlgili Açıklama Yapması

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Müsned* şerhinde hadîslerin sıhhat derecelerine işaret etmiştir. Kendisi *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde de olduğu gibi *Kütüb-i Sitte* anlayışında İbn Mâce yerine Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî'nin (öl. 535/1140) de esas aldığı gibi *el-Muvattâ* yer almaktadır.⁹⁸⁶ İbnü'l-Esîr şerhine başlamadan önce bir mukaddime yazmıştır. Mukaddimedede eş-Şâfiî'nin hayatını ele almış günümüze tam olarak ulaşmamış olduğu anlaşılan bölümde de hadîs usûlü konularını özetlemiştir.

İbnü'l-Esîr'in hadîsleri şerh ederken ele kaldığı konular arasında hadîs usûlü konuları da yer almaktadır. Hadîs usûlü konusunda kısa açıklamalar yapar ve daha geniş bilgi için *Câmiu'l-usûl* eserine müracaat edilmesini ister. İbnü'l-Esîr'in amacı hadîs ilmine ilgi duyan kişilere kısa bilgiler vermektir. Kendisi bundan dolayı hadîsleri şerh ederken değinilen hadîs usûlü ile ilgili terimleri açıklamıştır.⁹⁸⁷

İbnü'l-Esîr'in ele aldığı hadîs usûlü konularını kısaca açıklayarak vermeye çalışacağız. Buradaki amacımız İbnü'l-Esîr'in hadîs usûlü anlayışını araştırmak değil şerh metodu olarak ele almaktır. Ele aldığı konular tahrîc terimleri, sahâbe tanımı, mürsel hadîs, nesh, âhâd haber, rivâyet lafızları, edâ sîgaları, lafzen mâna ile rivâyet konularında kendisi özet bilgiler sunar.

İbnü'l-Esîr, *el-Müsned*'teki hadîsleri şerhetmeye başlamadan önce hadîslerin *Kütüb-i Sitte*'deki tarîklerini verip hadîsleri tahrîc eder. Kullandığı tahrîc terimleri ve

⁹⁸³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/137.

⁹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/326. Krş. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/91.

⁹⁸⁵ Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/326.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/48.

⁹⁸⁷ Bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/37.

hadîs ıstılahları arasında müttefekun aleyh, sahîh,⁹⁸⁸ sahîh meşhur,⁹⁸⁹ sahîh müttefekun aleyh,⁹⁹⁰ müttefekun alâ sıhhatihi,⁹⁹¹ hasen,⁹⁹² merfû,⁹⁹³ munkatı',⁹⁹⁴ mevkûf,⁹⁹⁵ ve cemaat yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinde rastlamadığımız kavram olan "Cemaat" kavramını İbnü'l-Esîr, Mâlik, el-Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî, en-Nesâî'nin yer aldığı altı hadîs imamı için kullanır.⁹⁹⁶ Altı hadîs imâmının lafız ve sened farklarını ortaya koyar.⁹⁹⁷

Altı hadîs imamından verilen hadîsi İmâm Mâlik rivâyet etmemişse;⁹⁹⁸

صحيح متفق عليه اخرج الجماعة الامالكاهذا حديث

هذا حديث صحيح اخرج الجماعة البخارى⁹⁹⁹; el-Buhârî rivâyet etmemişse;

اخرجه الجماعة الا ابا داود هذا حديث صحيح متفق عليه¹⁰⁰⁰; Ebû Dâvûd rivâyet etmemişse;

هذا حديث صحيح متفق عليه اخرج الجماعة الا الترمذى¹⁰⁰¹; et-Tirmizî rivâyet etmemişse;

en-Nesâî rivâyet etmemişse;¹⁰⁰² gibi هذا حديث صحيح متفق عليه اخرج الجماعة الا النسائى¹⁰⁰³ gibi tahrîc terimlerini kullanmıştır. Şerhedilecek hadîslerin tahrîci ve sıhhat derecesi belirtildikten sonra hadîsin geçtiği eş-Şâfiî'nin başta *el-Ümm*'ün başlıkları, *İhtilâfu'l-Hadîs*, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, *Sünenü Harmele* ve *Kitâbu'r-Risâle* adlı eserleri zikredilir.¹⁰⁰⁴ İbnü'l-Esîr, el-Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîh olan hadîsin tercih edilmesi yeterli bir durum olduğu düşüncesindedir.¹⁰⁰⁴

İbnü'l-Esîr'in hadîslerin sıhhat derecesi ile ilgili kullandığı tanımlar yanında günümüzde de halk arasında kullanılan "hadîs-i şerif" ta'zim ifadesinin kullanılmış

⁹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/177; 5/47.

⁹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/67; 2/129.

⁹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/346.

⁹⁹¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/278.

⁹⁹² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/98.

⁹⁹³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/9; 3/460.

⁹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/393; 3/314; 4/125.

⁹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/370; 2/144; 3/9, 97.

⁹⁹⁶ Örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/110, 166; 2/124; 5/172.

⁹⁹⁷ Örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/137; 2/292, 3/388, 4/274.

⁹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/334, 366; 2/50, 301.

⁹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/ 115; 5/63, 87.

¹⁰⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/53; 1/310.

¹⁰⁰¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/323; 2/150; 5/40.

¹⁰⁰² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/146; 4/47.

¹⁰⁰³ Örnekler için bk. 1/53, 60, 150, 403; 2/37, 41, 69, 99, 292; 3/35, 58, 195, 340, 349, 399, 4/31, 199, 354; 5/10, 87, 143, 172, 355, 467.

¹⁰⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/174.

olması dikkat çekicidir. Hadîsin açıklamasında şöyle demektedir: “ هذا حديث شريف كثير ”¹⁰⁰⁵ “Bu hadîs-i şerif birçok faydaları içermektedir...”¹⁰⁰⁵

İbnü'l-Esîr'in değindiği hadîs usûlü kavramlardan biri de “eser” kavramıdır. Tabîîn'in büyüklerinden ve zâhidlerinden olan Urve b. Zübeyr b. Avvâm'dan nakledilen eseri zikreder.¹⁰⁰⁶ Bu örneğe ve diğer örneklere baktığımız zaman İbnü'l-Esîr'in sahâbe ve tâbiînden nakledilen rivâyetlere eser adını verdiğini görürüz. Hadîs, haber ve eser hadîşçilere göre müterâdif kelimeler olmakla beraber eser sahâbeye nisbet edilir. Eserin, Hz. Peygamber'e nisbeti de câizdir.¹⁰⁰⁷ Muhaddisler merfû', mevkûf haberleri eser olarak isimlendirmiştir. Horasanlı fakîhler ise mevkûf rivâyetlere eser, merfû' rivâyetlere ise haber demişlerdir.¹⁰⁰⁸ Hicrî ikinci yüzyılda oluşturulan sahâbe ve tâbiîn görüşlerinin yer aldığı hadîs kitaplarında eser (âsâr) ismi kullanılmıştır.¹⁰⁰⁹

İbnü'l-Esîr, kimlere sahâbe denileceği sorunundan yola çıkarak sahâbe tanımlarına değinmiştir. İbnü'l-Esîr'den otuz küsur yaş küçük olan ve ilk eğitimini Musul'da almış olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî de 39. nev'de sahâbe kimdir? sorusunacevap vermiştir. Konu daha sonraki usûl kitaplarında ele alınmış sahâbîlerin tabakaları üzerinde durulmuştur.

İbnü'l-Esîr, sahâbe kelimesinin صاحب kökünden geldiğini صاحب kelimesinin çoğulu اصحاب olduğunu belirtir. Ona göre صاحب arkadaşlık etmek, bir kimsenin yanında bulunmak, refakat etmek anlamlarına gelir. Sahâbenin kim olduğu konusundaki görüşleri aktarır şöyle der: “İbnü'l-Müseyyeb'e göre Hz. Peygamber'in yanında bir veya iki sene kalmayan, Hz. Peygamber'le bir veya iki gazveye katılmayan kişi sahâbeden sayılmaz. Diğerlerinin görüşüne göre ise bülüğ çağına ulaşan, Hz. Peygamber'i gören, Müslüman olan herkes Hz. Peygamber'le bir saat bile arkadaşlık etse sahâbe sayılır.”¹⁰¹⁰ Bu görüşlerden sonra çoğunluğun bir an dahiolsa Hz. Peygamber'le bulunan kişiye sahâbe denilir görüşüne katılır.¹⁰¹¹ İbnü'l-Esîr'in de katıldığı bu son görüş el-Buhârî'nin tanımı olmaktadır. Nitekim el-Buhârî,

¹⁰⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/118.

¹⁰⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/268. Diğer örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/178.

¹⁰⁰⁷ el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 85-86.

¹⁰⁰⁸ İbnü's-Salâh, *Ulumü'l-hadîs*, 46; es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 27.

¹⁰⁰⁹ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 50.

¹⁰¹⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/60.

¹⁰¹¹ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/177. Sahâbe tanımları için bk. es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 478-480.

sahâbeyi “Hz. Peygamberle birlikte bulunan veya Müslümanlardan onu gören kişi.”¹⁰¹² şeklinde tanımlamıştır.

İbnü'l-Esîr, hadîs ıstılahlarından mürsel hadîsi ele alır. Hadîsin metninden sonra şerhe başlamadan önce hadîsin mürsel olduğunu açıklar.¹⁰¹³ İbnü'l-Esîr mürsel hadîsle ilgili şu bilgileri verir: “Mürsel hadîsle amel konusunda farklı görüşler vardır. eş-Şâfiî mürsel hadîsle amel etmez.”¹⁰¹⁴ Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Müseyyib, el-Evzâî, ez-Zührî, Hicâz fukahâsı ve Ashâbu'l-Hadîs'in tamamı bu görüştedir. Bunlara göre mürsel hadîste delîl olmayacak şekilde zayıflık vardır. Bir kısmı da sahâbe mürselini kabul eder. Bazıları buna tâbiîn mürselini de ilâve eder. Kimisi de tâbiîn büyüklerinin mürselini özellikle kabul eder ki bu eş-Şâfiî'nin görüşü olduğu anlatılır. eş-Şâfiî, el-Müseyyeb'in mürsellerini delîl olarak kullanmış çünkü mürsellerinin müsned olan rivâyetini bulmuştur.”¹⁰¹⁵

İbnü'l-Esîr, şerhde yeri geldiğinde bu konuya değinmiştir. Örneğin Kitâbu'l-Cenâiz bölümünün sekizinci faslında “Kabir hakkında” başlığında yer alan hadîste;

eş-Şâfiî → Müslim b. Hâlid → İbn Cüreyc → Ümrân b. Mûsâ 'nın rivâyet ettiğine göre “Rasûlullah (s.a.v.), kabrine başı tarafından tutularak koyuldu.” demiştir. Bu hadîsin mürsel hadîs olduğunu belirtip hadîsin müsned şeklini ise şu senedle vermiştir. eş-Şâfiî → Sika → Amr b. Ata → İkrime → İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyete göre “Rasûlullah (s.a.v.), kabrine başı tarafından tutularak koyuldu.” demiştir. Böylece eş-Şâfiî, Ümrân b. Mûsâ'nın mürselini müsned hadîsle te'kid etmiş olur.¹⁰¹⁶

İbnü'l-Esîr, kendisi eş-Şâfiî'nin mürsel olarak naklettiği hadîslerin müsnedlerini *Kütüb-i Sitte*'den mevsûl şekillerini verir. Örneğin Kitâbu'l-Hac ve Umre bölümünde yer alaneş-Şâfiî → Süfyân → Amr b. Dinâr → İbn Şihâb → Yezîd b. el-Esam'ın (r.a.) dediğine göre “Rasûlullah (s.a.v.) ihramdan çıktıktan sonra nikâhlandı.” meâlindeki hadîs ile ilgili İbnü'l-Esîr, hadîsin sahîh olduğunu eş-Şâfiî'nin hadîsi bu şekliyle Mürsel rivâyetettiğini belirtir. Hadîsin müsned şeklinin

¹⁰¹² el-Buhârî, “Fedâilü's-Sahâbe”, 1. İbnü's-Salâh da “Müslümanlardan Hz. Peygamber'i gören her kişi sahâbedir.” görüşündedir.” Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 293.

¹⁰¹³ Örneğin hadîsin senedinde yer alan Yahyâ b. Ya'mer'in meşhur tâbiî olduğunu İbn Abbas'tan rivâyet ettiğini söyler. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/66. Diğer örnekler için bk. 1/28, 176, 249, 303, 317; 2/138, 146, 163, 217, 231; 3/52, 91; 5/ 263, 174.

¹⁰¹⁴ Örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/181.

¹⁰¹⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/176. Diğer örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/349; 4/98.

¹⁰¹⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/312. Başka örnek için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/91, 293.

Müslim, Ebû Dâvûd ve et-Tirmizî’de yer aldığını ifade eder.¹⁰¹⁷ İbnü’l-Esîr’e göre bir hadîsin bir yerde mürsel bir yerde müsned rivâyet edilmesi hadîsin senedine zarar vermez.¹⁰¹⁸

Şâhidlerinin¹⁰¹⁹ mürseli kuvvetlendirdiğini söyleyerek şu hadîsi örnek verir: Muhammed b. Ka’b’ın, Vâiloğullarından rivâyetine göre Nebî (s.a.v.) buyurdu ki: “*Cum’a namazı kadın, çocuk veya köle dışında her Müslümana farzdır.*”¹⁰²⁰ Bu hadîsin Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’inde Târik b. Şihâb’dan gelen rivâyetine göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Cum’a namazı şu dört kişi; köle, kadın, çocuk ve hasta dışındaki bütün Müslümanlara cemaatle kılmaları farzdır.*”¹⁰²¹

İbnü’l-Esîr, eş-Şâfiî’nin mürseli kabul etmesinin nedenini mürsel hadîsin senedinin muttasıl olanlarını bilmesine bağlamakta ve mürseli kabul edenlerle ilgili şu bilgileri vermektedir: “...fakat Ebû Hanîfe, Mâlik, en-Nehâî, Hammâd b. Ebî Süleyman, Ebû Yûsuf, Muhammed b. el-Hasen ve Kûfe imamlarından bazıları mürseli makbûl kabul ederek delîl alırlar...”¹⁰²² İbnü’l-Esîr, mürsel konusunda detay için kendi eseri *Câmiu’l-usûl* adlı eserine müracaat edilmesini ister ve “Mürsel konusunda tercih edilen görüş sahâbe ve tâbiîn mürselleri kendi sarîh ifadeleri ile bilinirse makbûldür. Eğer bu durum bilinmiyorsa makbûl değildir.” der.¹⁰²³

Bir şeyin ardından bir başka şey getirmek, nakletmek ve kaydetmek gibi mânalara gelen nesh, terim olarak hadîs usûlünde nâsihu’l-hadîs ve mensûhuhû şeklinde kullanılır.¹⁰²⁴ Bunun dışındaki ilimlerde kısaca nesh denir.¹⁰²⁵

İbnü’l-Esîr, Kitâbu’t-Tahâre bölümünün altıncı fer’ başlığında ateşte pişen yiyeceklerin yenmesi konusunu işlerken eş-Şâfiî’nin görüşlerini aktarır ve nâsih ve mensûh hadîs örneklerini verir.

¹⁰¹⁷ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/292. Ayrıca bk. 4/225, 345. Hadîsler için bk. Müslim, “Nikâh”, 5; Ebû Dâvûd, “Hacc”, 39; et-Tirmizî, “Hacc”, 24. Her üç muhaddis de Yezîd b. el-Esam’ın kardeşi Meymûne’dan rivâyet ettikleri senedi verir.

¹⁰¹⁸ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/293.

¹⁰¹⁹ Şâhid, bir hadîsin başka bir sahâbî tarafından lafız ve anlam veya sadece anlam bakımından rivâyet edildiği hadîstir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-Nazar*, 79.

¹⁰²⁰ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/138.

¹⁰²¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 216.

¹⁰²² İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/176.

¹⁰²³ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/176-177. İbnü’l-Esîr, tâbiînin sahâbenin ismini belirtmeden Rasûlullah’tan direkt olarak rivâyet ettiği mürsele “mutlak mürsel” kavramını kullanır. İbnü’l-Esîr ayrıca müsned hadîsi, mürsel hadîse tercih eder Bk. *eş-Şâfi*, 1/276, 349; 4/226.

¹⁰²⁴ Bk. en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs*, 85; İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 276.

¹⁰²⁵ Uğur, “nesh”, 312.

Kitâbut-Tahâre bölümünde ateşte pişen yiyecekten dolayı abdest alınması konusunun işlendiği hadîsle ilgili İbnü'l-Esîr'in açıklamaları şöyledir: “eş-Şâfi’î'nin ve sahâbe ve tâbiînin çoğunluğunun görüşüne göre ateşte pişen yemeği yemek abdesti bozmaz. Anlatıldığına göre ez-Zührî, el-Hasen el-Basrî, Ömer b. Abdilazîz Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen “*Ateşte pişen şeylerden dolayı abdest aldı...*”¹⁰²⁶ hadîse uyarak abdest alıyorlardı. Oysa bu hadîs delîl olmaz. Âlimler mensûh olduğuna icmâ etmişlerdir. Câbir b. Abdillâh'dan konuyla ilgili gelen son rivâyete göre Rasûlullah ateşte pişen yemekten dolayı abdest almayı terk etmiştir.”¹⁰²⁷

Hadîslerde görülen ihtilaflar ve giderilme yollarından biri olan nesh konusuna değindiği diğer bir hadîs şöyledir. Câbir b. Abdillâh'dan (r.a.) gelen rivâyete göre Rasûlullah (s.a.v.) üç günden fazla kurban etlerini elimizde tutmayı yasakladı. Sonra ashâba şöyle buyurdu: “*Yiyin, azık edinin ve saklayın.*”¹⁰²⁸ hadîsi ile Hz. Âişe'den gelen diğer rivâyette: “Rasûlullah (s.a.v.) zamanında bayram günü çöl halkından kalabalık topluluk geldi. Rasûlullah: “*Kendinize etin üçte birini bırakınız, kalanını tasadduk edin!*” buyurdu. Ertesi sene bayram günü Rasûlullah'a sahâbe: “Yâ Rasûlallah! Birtakım insanlar kurbanlarından kaplar dolusu erzak ediniyorlar, kurban etlerinden yağ eritip biriktiriyorlar.” dediler. Rasûlullah: “*Peki bu bana ne için söylüyorsunuz?*” buyurdu. Sahâbe “Siz kurban etlerinin üç günden sonra yenmesini yasak ettiniz” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah: “*Ben o zaman kütleler hâlinde akın edip gelen çöl halkından dolayı sizleri bundan nehyetmiştim. Artık kurban etlerinizi yiyiniz, biriktiriniz ve tasadduk ediniz.*” buyurdu.¹⁰²⁹

İbnü'l-Esîr, bu iki hadîsi değerlendirirken şöyle demektedir: “Câbir b. Abdillâh'ın (r.a.) hadîsi bu hadîsle çelişmektedir. Câbir'in hadîsinde genel bir nehiy sonra yeme ve biriktirme emri var. Emri, nehyini neshetmiş durumdadır. Âişe hadîsi ise gelen kalabalık misafir topluluğundan dolayı bir sene yasaklamayı işaret etmektedir. Hz. Peygamber, onlara mutlak bir yasak getiriyor. Etlerin saklanması ve depolanmasının yasaklanması burada nesh olmuyor. Nehyin gerekçesi, sebebi açıklanıyor.”¹⁰³⁰

¹⁰²⁶ et-Tirmizî, “Tahâre”, 58.

¹⁰²⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 75; et-Tirmizî, “Tahâre”, 59; İbnü'l-Esîr, eş-Şâfi, 1/180.

¹⁰²⁸ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfi, 3/473.

¹⁰²⁹ Müslim, “Edâhi”, 28, 37. Bk. Ebû'l-Hüseyn Müslim İbni'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1988), 6/186-187.

¹⁰³⁰ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfi, 3/474.

Sonuç olarak İbnü'l-Esîr, “Câbir hadîsinde neshin var olduğunu; Âişe hadîsinde ise yasağın gerekçesi açıklanmıştır.” şeklinde düşünerek nasların amaçsal/gâî yorumuna dikkat çekmiştir.

İbnü'l-Esîr, İmâm eş-Şâfiî'nin görüşlerine geçerek onun yorumlarını aktarır. eş-Şâfiî de Hz.Âişe hadîsinin başıyla ve sonuyla mahfûz olduğunu ve yasağın sebebini açıkladığını belirtir. Kalabalık misafir topluluğu geldiğinden dolayı kurban etlerinin üç günden fazla tutulması yasaklanmış bu durum geçince de etlerin saklanması, tüketilmesi ve sadaka olarak dağıtılması ruhsatı verilmiştir. Etlerin üç günden fazla tutulmaması emri her iki durumda da nesh edilmiş olmaktadır. İnsanlar, kurban etini dilerse saklayabilir, dilerse tasadduk edebilir. eş-Şâfiî Rasûlullah'ın kurban etlerini üç günden fazla tutulmasının yasaklanması Yüce Allah'ın şu kavline benzetmektedir “...artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedinin.”¹⁰³¹

el-Müsned'de yer alan hadîste Tâvûs'un babasından rivâyet ettiğine göre: Ebû's-Sahba, İbn Abbâs'a dedi ki: “(Bir mecliste) Üç talak Rasûlullah'ın ve Ebû Bekr'in zamanında ancak bir talâk sayılıyordu. Hz. Ömer'in zamanında ise üç talak sayıldı.” İbn Abbâs (r.a.) bu bilgiyi doğrulayarak “Evet” dedi.”¹⁰³² Hadîsin farklı lafızlarla olan Tâvûs'un rivâyetinde ise İbn Abbâs (r.a.): “Muhakkak böyle idi. Fakat Hz. Ömer'in devri gelip de insanlar çok talâk yapmaya başladıklarında Hz. Ömer onlara bir ceza olmak üzere, üç talâkı, üç talâk sayma uygulamasını getirdi.”dedi.¹⁰³³

İbnü'l-Esîr, bu hadîsin yorumunda insanların ihtilaf ettiklerini söyleyerek:“Bir kısım insanlar bu hüküm İslâm'ın ilk döneminde böyleydi sonra neshedildi.” demiştir. İbnü'l-Esîr, neshin sadece Hz. Peygamber döneminde olabileceğini düşünerek bu düşünceyi yanlış bulur. Hz.Ömer zamanında neshin olması mümkün olmaz. Çünkü vahy bitmiş ve hükümler tamamlanmıştır. Hz. Ömer'in devri Hz. Peygamber'den gelenler konusunda re'y ve ictihâd dönemidir. Ayrıca el-Buhârî râvîleri sika olmasına rağmen İbn Abbâs'tan rivâyet edenlerin verdikleri bilgilerin çelişik olması sebebiyle bu hadîsi *es-Sahih*'ine almamıştır.¹⁰³⁴

Kitâbu'l-Hudûd bölümünde üçüncü bab olan “zinânın cezası” başlığında ele aldığı hadîste, eş-Şâfiî → Abdü'l-Vehhâb → Yûnus → el-Hasen → Ubâde b. Sâmî'ten rivâyet edildiğine göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Benden alınız,*

¹⁰³¹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 27 Ekim 2022), el- Hac, 22/28; bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/474.

¹⁰³² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/440.

¹⁰³³ Müslim, “Talâk”, 17; Bk. Müslim, *Sahihu Müslim ve Tercemesi*, 4/414-415.

¹⁰³⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/442.

*benden alınız. Allah onlar için (zina edenler için) yol belirledi. Bekâr, bekâr ile zina ettiğinde yüz sopa ve bir sene sürgün cezası vardır. Evli olan, evli olanla zina ettiğinde yüz sopa ve recim cezası vardır.”*¹⁰³⁵ İbnü'l-Esîr, el-Beyhakî'den nakille eş-Şâfiî'nin bu hadîsi *Ahkâmu'l-Ku'rân* adlı eserinde de rivâyet ettiğini belirtir. Hadîsin senedinde yer alan el-Hasen'in: “Nûr sûresindeki âyet nâzil oluncaya kadar kadınların had cezası, evlerinde hapis tutulmasıydı.” bilgisini ilâve etmiştir.¹⁰³⁶

eş-Şâfiî, hadîsin ifade ettiği anlamın Kur'ân'da yer aldığını, Nisâ sûresi 15. âyetten sonra gelen Nûr sûresi 2. âyetle zina suçu işleyenin cezasının yüz celde olarak uygulanmaya başlandığını ve önceki hükmün nesh olduğunu belirtmiştir. Hadîsin ortaya koyduğu hüküm, hür bekâr olanlara yüz celde uygulaması olup evlilere uygulaması nesh edilmiştir. Hür evli olanlara recm uygulaması sabit olmuş olmaktadır. Bunun örnekleri ise Hz. Peygamber'in Mâiz'i recmedip celde cezası vermemesi ile Eslem kabilesinden olan kadının itirafta bulunması üzerine recmedilmesi hür, evli zânilerden celde cezasının neshedildiğine işaret eder.¹⁰³⁷

İbnü'l-Esîr, bu bilgileri verdikten sonra âlimlerin hadîsin âyeti nesh mi yoksa tebyîn mi ettiği konusunda Kur'ân'la hadîs arasındaki ilişki bağlamında ihtilâf ettiklerini belirtir.

Bazıları hadîsin Kur'ân'ı nesh ettiğini buna örnek olarak “*Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın).*”¹⁰³⁸ âyetini verir. Âyetteki haps hükmü ilk dönemde böyleydi bu hadîsle hüküm neshedildi. Diğer görüşte olanlar ise hadîs âyeti nesh değil âyette geçen yüz celde rakamını beyân etmiştir. İbnü'l-Esîr'e göre hadîste geçen: “*benden alınız...*” ifadesi âyetin tefsîri ve hükmün açıklaması anlamında olup hadîsin mübhemini beyânı, mücmelin tafsîlidir. Bu düşüncesiyle kendisi ikinci görüşe katılmış olur.

Âlimlerin çoğunluğuna göre Kur'ân'ın Sünnet'le, Sünnet'in de Kur'ân'la neshi mümkündür. Çünkü her ikisi de Allah katından gelmektedir, akıl bunu reddetmez. eş-Şâfiî'ye göre Sünnet, Kur'ânla, Kur'ân da Sünnet'le nesh olunmaz. O

¹⁰³⁵ eş-Şâfiî, *el- Müsned*, trc. ve thk. Erdoğan, 562.

¹⁰³⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/221.

¹⁰³⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/223.

¹⁰³⁸ *Kur'ân Yolu* (Erişim 29 Eylül, 2022), en-Nisâ, 4/15.

bu konuda diğer âlimlerin görüşlerinden farklı bir tutum sergiler.¹⁰³⁹ İbnü'l-Esîr'e göre de Kur'ân Kur'ân'la neshedilir, Sünnet, Kur'ân'ı nesh etmez. Çünkü nesh benzer olanlar arasında gerçekleşir.¹⁰⁴⁰ Yine İbnü'l-Esîr'e göre metni mensûh, hükmü bâki âyetler vardır örnek olarak “Evli erkek ve evli kadın zina yaptıkları zaman onları recmedin...” anlamındaki metni verir.¹⁰⁴¹

İbnü'l-Esîr, Kitâbu'r-Radâ bölümünde ikinci fasla “emzirmeden dolayı yasak olanlar” başlığında yer alan hadîste mü'minlerin annesi Âişe (r.a.) demiştir ki: “Kur'ân'da Allah'ın indirdiği şeyler arasında on bilinen emmenin mahrem kılacağı hükmü vardı. Sonra bilinen beş emme ile bu neshedildi. Rasûlullah vefat ettiğinde bu hüküm Kur'ân'dan bir âyet olarak okunuyordu.”¹⁰⁴² Hadîsini recm örneğinde olduğu gibi tilâvetin neshi ve hükmün bâki kalmasına delil getirir ve bunun câiz olduğunu söyler. Açıklamaları şöyledir: “Kur'ân haber-i vâhid'le sâbit olmaz bundan dolayı mushafa yazılması uygun değildir. Ahkâm haber-i vâhidle sabit olmuştur ve bununla amel etmek câizdir. Recm âyetinde dediğimiz gibi recm nesh edildi ama hükmü bâki kalmıştır. Emzirme âyetinin de tilâveti ve hükmü on emzirmeden beş emzirmeye neshedilmiştir.”¹⁰⁴³

İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî'nin âhâd haber konusunda görüşlerini *Kitâbu'r-risâle* adlı eserinden alıntılarla açıklar. eş-Şâfiî'ye göre haber-i vâhid, ya Hz. Peygamber'e ulaşacak ya da râvîde nihâyet bulacak şekilde tek kişinin tek kişiden rivâyet ettiği hadîstir. eş-Şâfiî'nin haber-i hâssa da dediği haber-i vâhid'in taşınması gereken şartlarını şöyle sıralar: “Hadîsi rivâyet eden kimsenin dinde güvenilir olması, hadîsinde doğru olarak tanınması, rivâyet ettiği şeyi iyice kavramış olması, hadîsin manasını değiştirecek olan hususları bilmesi ya da hadîsi işittiği gibi harfî harfine veya mânen rivâyet eden biri olması gerekir.”¹⁰⁴⁴

İbnü'l-Esîr, râvîde olması gereken dört vasfı olarak İslâm, teklif, zabt ve adâleti sayar. Bunlardan birinin eksik olması hâlinde rivâyetin kabûlünün câiz

¹⁰³⁹ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/200.

¹⁰⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/223.

¹⁰⁴¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/225.

¹⁰⁴² eş-Şâfiî, *el-Müsned*, trc. ve thk. Erdoğan, 464.

¹⁰⁴³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/87.

¹⁰⁴⁴ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 205. İlk asırlarda âhâd haber kavramı yalnız bir kişinin bir kişiden rivâyet ettiği haberler hakkında kullanılmıştır. Usûl kitaplarının tedvin edildiği dönemlerde bu kavramın anlamında değişiklik olmuştur. İki kişinin iki kişiden, üç kişinin hatta üçün üstünde kişilerin üç veya daha fazla kişilerden rivâyet ettikleri haberler hakkında da kullanılmıştır. Âhâd haberler garîb, azîz ve meşhûr olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Bk. Koçyiğit, “âhâd”, 22-23.

olmayacağını belirtir.¹⁰⁴⁵ Râvîde olması şart olmayan fakat olduğunda râvînin vasıflarını tamamlayıcı olmasını sağlayan özellikler arasında sem'a meclislerine katılma âlimlerle ilim meclislerinde bulunma şartını arar.¹⁰⁴⁶

İbnü'l-Esîr'e göre haber-i vâhid, ilim ifâde eden tevâtür derecesine ulaşmayan haberdır. Ona göre: "Haber-i vâhid ilim ifâde etmez fakat onunla ibadet edilir. Haber-i vâhidle ibadet edilmesi, aklen imkânsız değildir. Haber-i vâhidle taabbüdün delili sahâbenin bu çeşit haberi kabul etmesi, amel etmesi ve Rasûlullah'ın da elçilerini, kâdılarını, emîrlerini ve tahsildârlarını tek başlarına oldukları hâlde çeşitli yerlere göndermesidir."¹⁰⁴⁷

Kitâbu's-Salât bölümünde kıblenin değişmesi konusunun işlendiği hadisi eş-Şâfiî'nin haber-i vâhid'in kabul edileceğine delil olarak sunduğunu belirtir.¹⁰⁴⁸ Söz konusu hadîsin meâli şöyledir: "İbn-i Ömer'den rivâyet edildiğine göre insanlar Kuba'da sabah namazını kılarken onlara birisi geldi ve Nebî'ye (s.a.v.) bu gece âyet nâzil oldu Ka'be'ye yönelmekle emrolundu. O yöne yöneldiler. Bunun üzerine onlar da yönleri Şam'a doğru iken Ka'be'ye doğru döndüler."¹⁰⁴⁹

İmâm eş-Şâfiî, *er-Risâle* eserinde bu hadîsle ilgili şu açıklamalara yer verir: Müslümanlar daha önceleri Beytü'l-Makdis'e dönerek namazlarını kılıyorlardı. Bu onlara farzdı. Onlara ithamda bulunulmayacak biri gelip haber verince yönlerini Ka'be'ye doğru çevirdiler. Onlar geçerli delil olmadan kible konusunda Allah'ın farzını terk etmeleri mümkün değildir. Hz. Peygamber'le karşılaşmadılar ve kıblenin değiştirildiğine dâir Allah'ın indirdiği âyeti işitmediler ki Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'den duydukları bir sünnete göre namazda yönlerini Ka'be'ye döndürmüş olsunlar. Bu konuda çoğunluk vasıtasıyla gelen haberde mevcut değildi..."¹⁰⁵⁰

Kitâbu't-Tahâre bölümünde cinsel organa dokunma konusunun işlendiği hadîsin isnâdında yer alan râvînin "اظنه عن عبيد الله بن عمر" "zannedersem o da Abdullah b. Ömer 'den..." zan ifade ederek rivâyette bulunmasının hadîsin isnâdını âli olmaktan nâzil isnâd şekline düşmesine sebep olduğunu belirtir.¹⁰⁵¹ İbnü'l-Esîr'e göre "... hadîste esas olan isnâdtır, hadîsin sahîhliği ve zayıflığı onunla anlaşılır.

¹⁰⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/70.

¹⁰⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/76; İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/38, 53.

¹⁰⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/165-166.

¹⁰⁴⁸ Haber-i vâhid'e delil olarak gösterdiği diğer hadisler için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/68-69, 175.

¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/310.

¹⁰⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/313; eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 223-224.

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/177.

İsnâd, âlî ve nâzil diye ikiye ayrılır. Âlî isnâdı aramak sünnettir. Hadîs tâlibi, âlî isnâda ilgi duymalıdır. Alî isnâdın da çeşitli mertebeleri vardır....”¹⁰⁵²

İbnü'l-Esîr'e göre mütevâtir, âhâd haber, nâsih, mensûh konuları hadîs ilmi ile ilgili olsa da muhaddis bunları bilmeye mecbur değildir. Bu fakîhin görevidir. Çünkü fakîh hadîslerden hüküm çıkarır. Mütevâtiri, âhâdı, nâsihi ve mensûhu bilmeye ihtiyaç duyar. Muhaddisin göreviduğu hadîsi aynen nakledip, rivâyet etmektir. Muhaddis bu ilimleri bilirse ilminin kemâlini ve faziletini artırmış olur.¹⁰⁵³

Bu bilgileri vedikten sonra İbnü'l-Esîr, açıklamalarına devam ederek şöyle der: “Müsned; râvîlerin birbirini görüp semâ', kırâat, icâzet veya münâvele yoluyla aldıkları hadîsi Rasûlullah'ı gören ve ondan işitene varıncaya kadarmuttasıl bir senedle rivâyet etmeleridir. Muhaddislere göre isnâdın değişik konu başlıkları ve şartları vardır. O şartlar “Bana, falandan haber verildi, bana, tahdîs edildi, bana, ulaştı, merfû olduğunu zannediyorum.” gibi şüpheli bir ifâde kullanılmamasıdır. Muhaddis, tahdîse, yaşça müsait olan şeyhinden semâî açıkça gösteren bir ifâde ile rivâyet etmelidir. Şeyhi de, kendi şeyhinden semâîni belli etmeli ve isnâd, meşhur bir sahâbiye ve Rasûlullah'a varıncaya kadar bu şekilde devam etmelidir.”¹⁰⁵⁴

İbn Mes'ûd (r.a): “*Ev sahibinin imâmlık etmesi sünnettendir.*” demiştir. İbnü'l-Esîr hadîsin açıklamasında “من السنة” “Sünnettendir” kelimesinin rivâyet lafızlarından olduğunu bunun benzer türlerinin “السنة كذا”, “Sünnet bu şekildedir”, “بكذا السنة جارية” “Sünnet bu şekilde câri olmuştur” şeklindeki rivâyet lafızlarının merfû'hükmünde olduğunu belirtir.¹⁰⁵⁵ Bu konuya başka açıdan şu şekilde değinir: “السنة” rivâyet lafzının râvîler arasında makbûl olduğunu çünkü sünnet, Hz. Peygamber'in sünnetine izâfe edilir. Rivâyet edilen sözü sahâbe söylese de müsned hükmündedir çünkü sahâbe onu kendinden değil Hz. Peygamber'den alarak söylemiştir. Eğer bu söz tâbiîn veya başkalarına ait olursa burada sahâbenin icmâsının aktarılması söz konusu olur.”¹⁰⁵⁶

İbnü'l-Esîr'e göre râvînin rivâyet esnasında kullandığı lafızların mertebesi beştir. Birinci mertebe: Bu, en üst mertebedir. Râvînin: “Ben, Rasûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işittim.” lafzıdır. İkinci mertebe: Bu mertebede sahâbî şu ifâdeyi

¹⁰⁵² İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/144-147.

¹⁰⁵³ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/38.

¹⁰⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/177; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/144-147.

¹⁰⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/307.

¹⁰⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/228.

kullanır “Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi.” veya “Bize şunu haber verdi.” veya “Bize şöyle tahdîs etti.” Üçüncü mertebe: Râvînin “Rasûlullah (s.a.v.) şöyle emretti.” veya “Bizi, bundan sakındırdı.” lafzıdır. Dördüncü mertebe: Burada râvî şu ifâdeyi kullanır: “Bize, şöyle emredildi... Şundan menedildik... Bize şunlar vâcib kılındı... Şunlar mubah kılındı... Şunlar bize men edildi... Şunlar sünnettendir... Sünnet şöyle carîdir...” Beşinci mertebe: Râvînin; “Bu şekilde yapıyorlardı” “biz şöyle yapıyorduk” demesidir.”

İbnü'l-Esîr, hadîs usûlünde genellikle rivâyet karşılığı kullanılan ve şeyhin hadîs alma yollarından birisiyle elde ettiği hadîsleri talebelerine rivâyet etmesi anlamına gelen edâsîgaları olan “اخبّرنا” “Bize haber verdi”, “حدثنا” “Bize anlattı”, “انبأنا” “Bize haber verdi” konusunda hadîsçilerin ihtilâf içinde olduklarını belirtir.¹⁰⁵⁷ Doğru olanın ve çoğunluğun görüşüne göre bu edâ sîgaları arasında bir fark yoktur. Diğerlerinin görüşüne göre “حدثنا” râvînin hadîsi şeyhden semâ‘yoluyla aldığını; “اخبّرنا” râvînin kırâat yoluyla aldığını,¹⁰⁵⁸ “انبأنا” ise icâzet yoluyla aldığını belirtir.¹⁰⁵⁸

İbnü'l-Esîr'in mûsned hadîslerinde yer alan edâ sîgalarından biri de belâğ'dır. Belağa filinin mastarı olan belâğ, beleğanî veya beleğanâ “bana veya bize ulaştı.” anlamına gelen edâ sîgası/lafzı vicâde yoluyla elde edilen hadîs rivâyetinde kullanılan terim olupisnatsız rivâyet edilen habere belâğ denir. Örnekleri İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ'*sında ve ondan rivâyette bulunan eş-Şâfi'nin *el-Mûsned*'inde yer almaktadır.¹⁰⁵⁹ Aksi belli oluncaya kadar munkatı dolayısıyla zayıf hadîs hükmündedir. Ayrıca hadîs kitaplarında hadîsin şeyhten nereye kadar işitildiğini gösteren kayıtlara da belâğ kaydı denir.¹⁰⁶⁰

Takti'ü'l-hadîs, ihtisâru'l-hadîs kavramları hadîs usûlünde metni uzun hadîsin içeriğine uygun şekilde bölünerek her bir bölümün ayrı başlıkta verilmesine denir.¹⁰⁶¹ Hadîslerdeki kısaltmaları ifade etmek için ihtisâr, “hadîsin içerdiği anlamı daha az kelimelerle ifade edecek şekilde özetlemek” Hadîsin gerekli görülen bir bölümünün

¹⁰⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/173; Uğur, “edâ lafızları”, 65.

¹⁰⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/173. Edâ ile ilgili ıstılahlar için bk. Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 87-96.

¹⁰⁵⁹ Belâğ türü rivâyetler için bk. İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/259, 389; 2/198, 204, 228; 4/316, 343.

¹⁰⁶⁰ Uğur, “belağahu”, “belağanâ”, 37-38; Aydın, “belağanî (beleğanâ)”, 40; Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 103.

¹⁰⁶¹ Uğur, “taktî”, 388.

rivâyet edilmesi demek olan ihtisâr deyimini kullanılır. İhtisâr'ın değişik biçimleri olan taktî' ve harm ihtisârla aynı hükme tâbidir.¹⁰⁶²

İbnü'l-Esîr, hadîsin manen rivâyet edilmesi konusundaki görüşünü şu şekilde açıklar: “Eğer lafız, mânası ile amel etmek için naklî gerekli ise ve manasına hakikaten vâkıf olunabiliyor, sonra bu mâna haleldâredilmeden başka bir lafızla ifâde edilebiliyorsa, lafza itibar zarureti ortadan kalkar. Bu durumda hadîsi kendi lafzıyla nakil azîmet, bazı haberlerde mânen rivâyet iseruhsattır.”¹⁰⁶³

Hadîs rivâyetinde mâna ile rivâyete ruhsat verildiğine örnek olarak İbnü'l-Esîr, İbn Sîrîn'in (öl. 110/729) lafızları farklı, manaları aynı, on hadîs bildiği sözünü nakleder.¹⁰⁶⁴

İbnü'l-Esîr, bu konudaki görüşlerini *Câmiu'l-usûl* Mukaddimesinde de dile getirmiştir. Ona göre hadîsin bir kısmının rivâyet edilmesi, hadîsin mânen rivâyetini câiz görmeyenlerin çoğunluğuna göre rivâyet etmek doğru değildir. Hadîsin manen rivâyetini câiz görenler; eğer râvî, hadîsi bir defa bütün olarak rivâyet etmişse ve sonraki kısmî rivâyetin, hadîsin terkedilen kısmı ile manayı değiştirecek bir alakası yoksa kısmen rivâyeti câiz görürler. Hadîsin diğer parçası ile bir ilişkisi varsa, o zaman kısmî rivâyet, tahrîfe ve karışıklığa yol açar.¹⁰⁶⁵

İbnü'l-Esîr, mânen rivâyeti câiz görmeyenlerin kendi imamlarının hadîs kitaplarında hadîsleri takti yaparak rivâyet ettiklerini görmelerine rağmen bunu kabul etmemelerine şaşırır. Kendisi “Sahîh hadîsleri içermesi konusunda zirve nokta olan *Sahîhu'l-Buhârî*'ye vâkıf olanlar görürler ki el-Buhârî, hadîsleri bölümlere ayırarak ilgili konu başlığı altına almıştır.” der. Ona göre hadîsleri mânen rivâyeti câiz görmeyenlerin gayesi; hadîsin lafızlarını aynen korumak, ihtiyatlı davranmak ve Hz. Peygamber'e edeben saygı göstermektir.¹⁰⁶⁶

3.2.8. Hadîslerden Fıkḥî Hükümler Çıkarması

İbnü'l-Esîr'in şerhettiği *el-Müsned*'in hadisleri çoğunlukla ibâdet ve muamelât konularını içermektedir. İbnü'l-Esîr, şerhinde hadîsin metniyle ilgi kelime ve hadîs usûlü konularını açıkladıktan sonra fıkḥî mezheplerin görüşlerine geçerek

¹⁰⁶² İhtisârın şartları için bk. Hüseyin Çinar, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarîh Üzerine İnceleme* (Eskişehir: ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 58-62.

¹⁰⁶³ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/102-103.

¹⁰⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/101.

¹⁰⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*, 1/140-141.

¹⁰⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/24; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, 1/102-103.

ictihâd farklarına değinmiştir. Kendisi buna ilave olarak mezhep görüşlerine değindikten sonra hadîslerden fikhî hükümler çıkararak hadîslere farklı açıdan bakılmasını sağlamıştır. Hadîslerden fikhî hükümler çıkarırken değişik ifade kalıpları kullanır. Aşağıda bu konuda kullandığı kalıp ifadelere bazı örnekler sunmaya çalışacağız.

İbnü'l-Esîr, “... وفى هذا الحديث دليل على...” “ Bu hadîste şu hususa delîl vardır...” diyerek hadîslerin hangi hükme delâlet ettiğini belirtir. Örneğin;

1. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: “Rasûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: “*Ateşten dolayı vay topukların hâline.*”¹⁰⁶⁷ Bu hadisle ilgili şu yorumları yapar: “Bu hadîste abdestte ayakları meshetme görüşünde olanların görüşlerinin geçersiz olduğuna delîl vardır. Çünkü meshetmede topuklar yer almaz. Meshetmede ayağın bir kısmı sıvazlanır. Hz. Peygamber vâcib olmayan bir şey için cehennemle uyarmaz...”¹⁰⁶⁸

2. Saîd b. el-Müseyyeb’ten gelen rivâyete göre Rasûlullah (s.a.v.): “*Sizin hayırlılarınız yolculukta namazı kısaltan ve oruç tutmayanlardır.*” buyurmuştur.¹⁰⁶⁹

İbnü'l-Esîr, hadîsin kasrın daha efdal olduğuna delîl teşkil ettiğini belirttikten sonra eş-Şâfiî’den bu konuda iki görüş geldiğini söyler. Birinci görüşü kasrın efdâl olduğu birçok kitabında yazılıdır. Bu görüş, “kasr azîmettir.” Diyenlere göre daha uygun görüştür. eş-Şâfiî’nin ikinci görüşü olan tamamlamak efdâldir. el-Müzenî bu görüşü tercih etmiş olup ona göre kasr ruhsattır. Bu görüşleri belirttikten sonra İbnü'l-Esîr, hadîsin kasrın ruhsat olduğuna delîl olduğunu tekrarlar. Ona göre: “Yolculukta orucu bozmanın ruhsat olup azîmet olmadığında ihtilâf yoktur. Çünkü Rasûlullah “خياركم” “ *Sizin hayırlılarınız.*” demiş bu da kasr ve iftâr etmenin faziletine delîl teşkil etmektedir. Eğer azîmet olsaydı “خياركم” demezdi. Bundan dolayı yolculukta namazı kasr ve oruç tutmama vâcib olup, ruhsat değildir.”¹⁰⁷⁰

Hadîslerdeki fikhî hükme dikkati çekmek için “... وفى هذا الحديث من الفقه...” “Bu hadiste fıkıhla ilgili şu hususlar vardır...” ifadesini kullanır. Örnek olarak;

¹⁰⁶⁷ Hadisin farklı tarîk ve lafızları için bk. el-Buhârî, “İlim”, 30; “Vudû”, 27; Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 46.

¹⁰⁶⁸ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 1/150.

¹⁰⁶⁹ el-Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen*, 2/425; İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/109.

¹⁰⁷⁰ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/110.

1. Sahâbeden Mikdad'ın (r.a.) meziden dolayı ne yapılması gerektiğini sorunca Allah Rasûlu “Sizden biri meziyi gördüğü zaman cinsel organına su serpsin ve namaz abdesti alsın.”¹⁰⁷¹

Hadîsi ile ilgili yorumları şöyledir: “Mezi necîstir. Çünkü temizlenmesi emredilmiştir. eş-Şâfiî meziden dolayı gusûl abdesti alınması gerekmediği görüşündedir. Bu görüşte olanlar arasında sahâbeden, tâbiînden ve müctehidlerden bir topluluk vardır. Mezinin hükmü küçük abdesti yapmayla aynı hükme tâbidir. Mâlik’e göre mezi sürekli gelirse istihâze kanı gibi abdest gerekmez.”¹⁰⁷²

2. Nâfi’nin belirttiğine göre İbn Ömer (r.a.) Curuf’tan dönüyordu. Mirbed’e geldiği zaman teyemmüm yaptı, yüzünü ve ellerini mesh etti, ikinci namazını kıldı. Sonra güneş yüksekte iken Medine’ye girdi ve namazı iâde etmedi.”¹⁰⁷³

İbnü’l-Esîr, Cürûf’un Medine’ye yakın bir yer olduğu, Mirbed’in¹⁰⁷⁴ de develerin konaklığı yer anlamına geldiğini belirttikten sonra hadîsten sonuç çıkarmaya geçer. Ona göre su yakında bile olsa kısa yolculukta teyemmüme cevâz vardır. Vakit girdiği zaman suya ulaşınca kadar namazı geciktirmeden teyemmüm yapılmalıdır. Teyemmüm yapan kişi suyu bulduğunda namaz vakti çıkmamış bile olsa namazı iâde etmesi gerekmez...”¹⁰⁷⁵

3. Nâfi’den gelen rivâyete göre İbn Ömer (r.a.) bayramdan iki üç gün önce fitreyi toplayan kimseye fitresini gönderirdi.”¹⁰⁷⁶

İbnü’l-Esîr, hadîsten üç sonuç çıkarır: 1. Fıtır sadakasının vakti, 2. Fıtır sadakasının vaktinden önce verilmesinde acele edilmesi, 3. Zekâtın, devlet başkanı veya vekiline ödenmesi.”¹⁰⁷⁷

4. Atâ b. Ebî Rebâh’ın bildirdiğine göre İbn Abbâs (r.a.) nâfile orucun bozulmasında sakınca görmezdi. Buna şöyle örnek vermiştir: “Yedi defa tavâf eden

¹⁰⁷¹ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/166.

¹⁰⁷² İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/169.

¹⁰⁷³ *el-Muvatta*, “Tahâre”, 24; İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/217-218.

¹⁰⁷⁴ Cürûf: Medine’nin üç mil kuzeyinde olup, Mirbed, Medine’ye bir mil mesafede bir yerdir. Bk. İmâm el-Mâlik, *el-Muvatta*, ed. Vecdi Akyüz vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 1/122.

¹⁰⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/218.

¹⁰⁷⁶ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/124. Ebû Dâvûd’un rivâyeti ise şöyledir: “Rasûlullah (s.a.v.) bize fıtır sadakasının halk bayram namazına çıkmadan önce verilmesini emretti. Nâfi’ demiştir ki: İbn Ömer, fıtır sadakasını bayramdan bir veya iki gün önce verirdi.” bk. Ebû Dâvûd, “Zekât”, 19.

¹⁰⁷⁷ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/124-125.

kimse onu tamamlayamasa da umduğu sevâbı alır. Yahut bir rekât kılıp da ikincisini kılamasa ona da beklediği ecir verilir.”¹⁰⁷⁸

İbnü'l-Esîr hadîsten şu sonuçları çıkarır: 1. Nâfile orucun bozulabileceğinin cevâzı, 2. Tavâfda bazı şavtların eksik yapılabileceği, 3. Tek rekât namaz kılmanın câizliği, 4. Kişi, niyet ettiği rekât sayısından daha az rekât namaz kılabilir.¹⁰⁷⁹

5. Âişe'den (r.a) rivâyet edildiğine göre, şöyle demiştir: Rifâa el-Kurazî'nin karısı Rasûlullah(s.a.v.)'e geldi ve şöyle dedi: “Rifâa'nın karısı idim. Beni üç talâkla boşadı ve boşamayı kesinleştirdi. Ben de Abdurrahmân b. ez-Zübeyr ile evlendim fakat bunun tenâsül uzvunu elbise saçağı gibi gevşek buldum. Bunun üzerine Rasûlullahgölümsedi ve: “*Rifâa'ya tekrar dönmek mi istersin?* Kadın: “Hayır” deyince Allah Rasûlü: “*Sen onun balcağzından oda senin balcağzından tatmadıkça ona tekrar dönemezsin.*”¹⁰⁸⁰

İbnü'l-Esîr, hadîsten şu sonuçlara ulaşmıştır. 1. Kadın eşinin cinsel iktidarsızlığından dolayı hâkime başvurma ve nikâhın feshini isteme hakkı vardır. 2. Üç talâk ile kesin boşanmış kişi başka biri ile evlenmeden evlenmesi helâl olmaz. 3. Bunun gibi utanılacak müstehcen konular mahkemede hâkime söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber, durum kendine anlatılınca gülümseyerek hoş ve güzel bir ifadeyle kararını açıklamıştır.¹⁰⁸¹

6. Nâfi'den rivâyete göre: İbn Ömer (r.a.): “Soğuk ve rüzgârlı bir gecede namaz için ezan okumuş ve: “Namazlarınızı, bulunduğunuz yerde kılın!” demiş ve ‘Rasûlullah soğuk ve yağmurlu gecelerde müezzine namazı evlerinizde kılın’ diye ilan yapılmasını emrederdi.” sözünü nakletmiştir.¹⁰⁸²

İbnü'l-Esîr cemaatle namazı terki gerektiren özürleri *el-Müsned*'teki bu hadîs ve diğer hadîslerden yola çıkarak şöyle sıralamıştır: 1. Hastalık: Çünkü Rasûlullâh hastalığı sürecince zaman zaman cemaate katılamadı. 2. Malının kaybolmasından korkan kişi. Korku da hastalık gibi cemaatten geri kalmada bir özürdür 3. Akşam yemeği hazır olduğunda müstehâb olan kalb huzuru için namazdan önce yemek yenmeli. 4. Elbiseye çamur bulaştıran ve kişiye eziyete neden olan yağmur, can

¹⁰⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/201.

¹⁰⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/202.

¹⁰⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/11. Hadîsin farklı tarîkleri için bk. Müslim, “Nikâh”, 17; et-Tirmizî, “Nikâh”, 26.

¹⁰⁸¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 5/11.

¹⁰⁸² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/201. Farklı tarîk ve lafızları için bk. el-Buhârî, “Ezân”, 18; Müslim, “Salâtül- Müsâfirîn ve Kasrihâ”, 3.

endişesi taşımaya neden olan şiddetli sıcak 5. Aşırı uykusuzluk, 6. Tuvalet gitme ihtiyacı olunan durumlar.¹⁰⁸³

7. İbn Şihâb, İbnü's-Sebbâk'tan naklettiğine göre Rasûlullah: “*Ey Müslümanlar topluluğu! Cum‘agününü Allah, Müslümanlara bayram kılmıştır. O hâlde gusledin güzel kokusu olanın koku sürmesinde zarar yoktur. Size misvaklanmayı (ağız ve diş temizliği) tavsiye ederim.*”¹⁰⁸⁴ buyurmuştur.

İbnü'l-Esîr'e göre hadîs, Cum‘a'nın üç sünnetini içermiş olup bu sünnetler 1. Gusül, 2. Güzel koku 3. Misvâk'tır (ağız ve diş temizliği). Ona göre Cum‘a'nın âdâbları şunlardır: Güzel elbiseleri giymek, saç tıraşı olmak, tırnakları kesmek, kötü kokuları vucuttan gidermek, Cum‘a'ya yürüyerek tekbir getirerek, teenni ile gitmek.¹⁰⁸⁵

8. Osman b. Ebî Süleymân'ın bildirdiğine göre Kureyş müşrikleri esir olarak Medine'ye geldikleri zaman mescitte kalıyorlardı. Esirler arasında yer alan Cubeyr b. Mut'im, şöyle demiştir: “Ben, Nebî'nin (s.a.v.) Kur'ân okuyuşunu işitiyordum.”¹⁰⁸⁶

İbnü'l-Esîr'e göre, Bedir harbinden sonra ele geçirilen esirlerin Medine'de mescide konulması müşriklerin câmiye girmelerinin ve mescitte uyumanın câizliğini gösterir. Hadîs namazda kırâati cehrî olarak okumaya da delîldir. Kırâatin cehrî olması namaz kılarken olduğu gibi Kur'ân okurken de câizdir. Çünkü Cubeyr b. Mut'im Hz. Peygamber'in okuyuşunu işitebiliyordu. Hadîste fidye almanın da câizliğine delâlet vardır. eş-Şâfi'ye göre de müşriklerin Mescid-i Harâm hariç câmide uyuması câizdir. Çünkü âyette bu şekilde buyrulur.¹⁰⁸⁷ Müşriğin Mescid-i Harâm dışında uyuması Müslüman'ın mescitte uyuması ile aynı hükme tâbidir. İbn Ömer (r.a.), Hz. Peygamber döneminde mescitte uyuyordu. Aynı şekilde Ashâb-ı Suffa da mescitte uyuyordu.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/42.

¹⁰⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/149. İbnü'l-Esîr, hadîsi bu şekilde el-Beyhakî'nin rivâyet ettiğini ve vaslının sahîh olmadığı ifade eder. Fakat Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivâyetin sahîh olduğunu belirttikten sonra benzer lafızlarla Saîd el-Makberî → Babası → İbn Vedia → Selmân-ı Fârisî'nin rivâyet ettiğini belirtir.

¹⁰⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/150.

¹⁰⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/180.

¹⁰⁸⁷ İlgili âyet meâlî şöyledir: “*Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar...*” *Kur'ân Yolu* (Erişim 22 Ekim 2022), et-Tevbe 9/28.

¹⁰⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/281.

9. İbn Abbâs'dan (r.a.) gelen rivâyete göre Rasûlullah (s.a.v.) Muaz b. Cebel'i (r.a.) Yemen'e göndereceği zaman ona şöyle buyurdu: *“Eğer sana icâbet ederlerse onlara zekâtın farz olduğunu bildir. Zenginlerinden alıp fakirlerine ver.”*¹⁰⁸⁹ İbnü'l-Esir, el-Müsned'te yer alan hadîsin İbn Abbâs'tan farklı tarikle gelen rivâyetiyle ilgili şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, Ona: *“Onları, önce Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet etmeye çağır. Eğer bunu kabul ederlerse, bu defa Allah'ın günde beş vakit namazı farz kıldığını onlara bildir...”*¹⁰⁹⁰ *“...mallarının iyilerini almaktan sakın. Mazlumun bedduasından da sakın! Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur.”*¹⁰⁹¹ İbnü'l-Esîr, hadîsin farklı lafızlarını verip hadîsten şu sonuçları çıkarmıştır:

1. Bu hadîste “kâfirler şeriatın hükümlerine muhatap değillerdir sadece kelime-i şehâdeti kabul etmekle mükelleftirler” diyenler için delîl vardır.

2. Kâfirler, kelime-i şehâdeti kabul ederlerse dinin diğer hükümleri ve ibâdetlerle sorumlu olurlar. Nitekim Hz. Peygamber sırasıyla şehâdet, namaz ve zekâtı saymıştır.

3. Hadîste Müslümanların mallarından alınan zekâtın gayrimüslimlere verileceğine delîl vardır.

4. Zekât hangi ülkede alınıyorsa o ülkedeki insanlara verilmelidir. Bir beldedeki zekât başka beldedekilere dağıtılamaz. Bunu fakîhlerin çoğu kerîh görmüştür. Eğer verilirse de câizdir.

5. Nisâb miktarı malı olup bu miktarda da borcu olandan zekât mükellefiyeti düşer.

6. “Yetimlerin mallarında zekât vücûbiyeti vardır.” diyenler bu hadîsi delîl göstermiştir.¹⁰⁹²

10. Hz. Âişe'den gelen rivâyete göre Hind b. Utbe, Nebî'ye (s.a.v.) geldi ve şöyle dedi: “Ey Allah'ın Rasûlü Ebû Süfyân cimri biridir. Onun yanımda bulunması

¹⁰⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/297.

¹⁰⁹⁰ el-Buhârî, “Zekât”, 1.

¹⁰⁹¹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5.

¹⁰⁹² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/299.

dışında bir iyiliğini görmüyorum.” Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Sana ve çocuğuna yetecek kadarını onun malından örfe uygun olarak al.*”¹⁰⁹³

İbnü'l-Esîr, “... وقد جمع هذا الحديث فوائد من الفقه والادب...” “Bu hadîs fıkıh ve edeble ilgili birçok faydalı hususu bir araya getirmiştir...” diyerek vardığı sonuçları sıralar:

1. Kadınların nafakaları kocalarına aittir. 2. Çocukların nafakaları annelere değil babalarına aittir. 3. Kadın bir ihtiyacı için evden dışarı çıkabilir. Âlimlerden karşılaştığı önemli sorunlarla ilgili fetvâ isteyebilir. 4. Kadının sesi avret değildir. Çünkü Rasûlullah Hind'in soru sormasını ve cevap vermesini duymuştur. 5. Nafaka yeterli olan ölçüde gereklidir. 5. Kişi ihtiyaç durumunda başkasının kusurunu anlatabilir. Çünkü Hind kocasının cimri olduğunu söylemiş ve Rasûlullâh bunu yadsımamıştır. 6. Hâkimin hüküm verirken bilgiye dayalı hüküm vermesi gerekir. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) Hind'ten iddiasına dair bilgi istememesi onunla kocası arasında ilişkiyi bildiğinden dolayıdır. Ebû Süfyân'ın cimri olduğu apaçık bilinen bir husustu. 7. Aynı belde de olsa gâibin hakkında hüküm vermek câizdir. 8. Kadın, çocuğunun nafakasını talep edip peşine düşmesi gerekir. Kadın hakkı olan nafakayı vermeyen kocadan nafakasını kocasının bilgisi dışında alması câizdir. 9. Nafaka kadının hak ettiği türden veya başka bir türden olması câizdir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) nafakanın ne tür olacağını tafsilatlı açıklamadı. Sadece çocuklarının ihtiyacı ile sınırlı tuttu.¹⁰⁹⁴

3.2.9. Muhtemel Sorulara Cevap Vermesi

İbnü'l-Esîr, şerhinde sorulması muhtemel sorular, muhatapların sorularına cevap vermesi ve İmâm eş-Şâfiî'nin muhaliflerine verdiği cevapları ele almıştır. eş-Şâfiî eserlerinde Irak ve Hicâz fıkıh ekollerine karşı mücadele etmiş, reddiyeler yazmıştır.¹⁰⁹⁵ eş-Şâfiî'nin kavli kadîm dönemi öğrencisi ez-Za'ferânî'nin (öl. 260/874): “Ashâbu'l-Hadîs, eş-Şâfiî onları uyandırıcaya kadar uykudaydı.” sözü ile el-Humeydî'nin (öl. 219/834): “Ashâb-ı Re'y'e karşı cevap vermek istiyorduk fakat bunu eş-Şâfiî'ye kadar iyi yapamıyorduk. eş-Şâfiî geldi bize yol açtı.”¹⁰⁹⁶ sözü eş-Şâfiî'nin mücadelecî bir yapıda olduğunu gösterir.

¹⁰⁹³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/97. Krş. el-Buhârî, “Nafakat”, 5; Müslim, “Akdiye”, 4.

¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/98. İmâm eş-Şâfiî'nin bu konudaki görüşleri ve değerlendirmeler için bk. Bayraktutar, *İmâm Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu*, 234-236.

¹⁰⁹⁵ Bk. İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 238-241.

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr min menâkıbî'l-ahyâr*, 3/82.

İbnü'l-Esîr, şerhinde cedelci bir yol izlemez, eş-Şâfiî'nin muhâliflerine karşı Sünnet savunusu örneklerini vermekle yetinir.

eş-Şâfiî → Amr b. Ebî Seleme → el-Evzâî → Yahyâ b. Saîd → el-Kâsım → Âişe (r.a) şöyle demiştir: “كنت افرك المنى من ثوب رسول الله صلعم” “Ben, Rasûlullah'ın (s.a.v.) elbisesine bulaşan meniye ovuştururdum.”¹⁰⁹⁷

İmâm eş-Şâfiî biri şöyle derse; Amr b. Meymûn → Süleymân b. Yesâr → Âişe kanalıyla gelen hadîste: “Âişe (r.a.) Hz. Peygamberin elbisesindeki meniye yıkıyordu.”denilmektedir.¹⁰⁹⁸

Deriz ki; ovalama işlemini Hz. Âişe elbise kuru iken yapıyordu.“Onun elbisesini ovalıyordum.” sözüyle çelişmez. Ayrıca bu hadîs Hz. Âişe'den sâbit değildir. Amr b. Meymûn, zabıt yönünden iyi olmayıp bu konuda hata yapmıştır.¹⁰⁹⁹

Hz. Peygamber'in parmakları arasında mu'cize eseri su akması ve sahâbenin abdest alması olayı ile ilgili eş-Şâfiî muhataplarının muhtemel sorusunu dile getirip cevap verir.¹¹⁰⁰

Gökyüzünden yağmayan ve yerden çıkmayan sudan abdest alınır mı? denilirse, şöyle denilir; buradaki su Allah'ın Peygamberi'ne gösterdiği mu'cizedir. Hz. Peygamber'in parmaklarının arasından su çıkması defalarca olmuştur.¹¹⁰¹ Bu türden mu'cize suyun taştan çıkması, Mûsâ'nın (a.s) asâsını taşla vurma ile olmuştur. Taştan suyun çıkması bazı bölgelerde olan bir durumken parmağın suyun çıkması nasıl olur? Bu bilinemez, bu olay ancak Hz. Peygamber'i destekleyen ilâhî bir mu'cizedir.¹¹⁰²

İbnü'l-Esîr, “Namazı kasr etme mesâfesi” başlığında ele aldığı hadîsle ilgili eş-Şâfiî'nin görüşlerini aktarır. eş-Şâfiî'ye göre Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'ye yaptığı yolculuklarda (dokuz ya da on menzillik mesafe) namazlarını kasr etmiştir. Namazları, bundan daha az mesâfede kasr ettiğine dair muhâlefet eden bir kimseyi bilmiyorum. Kendime ihtiyaten üç günlük mesâfeden daha az yolculukta namazı kasr

¹⁰⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/106.

¹⁰⁹⁸ et-Tirmizî, “Tahâre”, 86. *انها غسلت منيا من ثوب رسول الله صلعم* et-Tirmizî hadîsin hasen sahîh olduğunu belirtir. et-Tirmizî'ye göre Hz. Âişe'nin Rasûlullah'ın elbisesindeki meniye yıkaması ile ilgili hadîs meniye ovmayı anlatan hadîse muhalif değildir. Ovma yeterli olsa bile kişi elbisesi üzerinde meni izi görmekten hoşlanmayabilir.

¹⁰⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/108-109.

¹¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/152. Krş. el-Buhârî, “Vüdû”, 32; Müslim, “Fedâil”, 3.

¹¹⁰¹ Bu konudaki rivâyetler için bk. Erdoğan Köycü, “Hz. Peygamberin (s.a.s.) Mu'cizeleri”, *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 2. (2014), 73.

¹¹⁰² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/158.

etmeyi sevmiyorum. Biri derse ki: Önceki rivâyete göre namazların iki günlük yolculukta kasr edileceğine dair bir delîl var mıdır? Denilir ki: Evet, İbn Abbâs'tan, İbn Ömer'den gelen rivâyetler vardır. Dolayısıyla kişi iki günlük mesâfeli yolculukta namazlarını kasr edebilir. Bu da yaklaşık kırk altı Hâşimî mili eder.¹¹⁰³

eş-Şâfiî → Mâlik → Ebu'z Zinâd → A'rec → Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivâyette Rasûlullah (s.a.v.): “اذا قلت لصاحبك انصت والامام يخطب يوم الجمعة فقد لغوت” *“İmam Cum'a günü hutbedeyken arkadaşına: ‘Sus’ dersin boş konuşmuş olursun.”*¹¹⁰⁴ Hadîsi ile ilgili eş-Şâfiî'nin muhatabının sorusuna cevap verişini İbnü'l-Esîr şöyle nakleder: “Biri derse ki: Hz. Peygamber'in “فقد لغوت...” *“boş konuşmuş olursun.”* sözü ne demektir? Denilir ki: Allah daha iyi bilir. İmam, hutbeyi okurken ve iki hutbeyi de tamamlayana kadar mescitte bulunanların konuşmamasını müstehâb görürürüm. Rasûlullah'ın sözüne gelince bu edep açısından konuşulmaması gereken yer olduğunu bildirmek için uyarıdır. Biri konuşurken gerekmedikçe konuşmamak edebin gereğidir.”¹¹⁰⁵

İbn Ebî Müleyke'den “Ölü, yakınlarının kendisine ağlamaları sebebiyle azap görür”¹¹⁰⁶ ve Hz. Âişe'den rivâyet edilen bir Yahûdînin mezarına uğradığında ailesinin onun için ağladıklarını görünce “Şüphesiz onlar buna ağlıyorlar, o ise kabrinde azap görüyor”¹¹⁰⁷ hadîsleri ile ilgili eş-Şâfiî'nin muhataplarına verdiği cevapları şöyle aktarır: “Hz. Âişe'nin Rasûlullah'tan rivâyeti Kitâb'ın, Sünnet'e delâlet etmesi açısından en sağlam rivâyettir. Eğer Kur'an-ı Kerîm'de bu konuya delîl var mıdır? denilirse; Denilir ki: Allah Teâlâ'nın şu sözleri buna delîldir: “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez...*”¹¹⁰⁸ “*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.*”¹¹⁰⁹ “*... Her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyâmet mutlaka gelecektir.*”¹¹¹⁰

¹¹⁰³ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/102. Hanefiler dışındaki Cumhûra göre namazları kasretmeyi mübâh kılan mesâfe iki günlük yolculuktur veya ağır yükte birlikte yaya olarak iki konaklık yolculuk mesafesidir. Cidde ile Mekke arasındaki mesafe dört berîd ya da 16 fersah veya 48 el-Hâşimî mili olarak belirlenmiştir. Bu mesafe de bugünkü ölçülerle yaklaşık 89 km'dir. Bk. ez-Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 2/418.

¹¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/181.

¹¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/174.

¹¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/319. Krş: el-Buhârî, “Cenâiz”, 33; Müslim, “Cenâiz”, 9.

¹¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî, 2/319; Krş. el-Muvatta, “Cenâiz”, 12; el-Buhârî, “Cenâiz”, 33”; Müslim, “Cenâiz”, 9.

¹¹⁰⁸ *Kur'an Yolu* (Erişim 23 Ekim 2022), Fâtır 35/18.

¹¹⁰⁹ *Kur'an Yolu* (Erişim 23 Ekim 2022), en-Necm 53/39.

¹¹¹⁰ *Kur'an Yolu* (Erişim 23 Ekim 2022), Tâhâ 20/15.

Denilirse ki; ailesinin ağlaması nedeniyle kabirdeki kişinin azabı nasıl artıyor? Denilir ki; amelinin karşılığı olarak azabı artar. Kişi ailesinin ağlamaları sebebiyle azab görmüyor. Denilirse ki: Bu konuda Sünnetten delil nedir? Bu konuda Rasûlullah (s.a.v.) bir adama şöyle demiştir: “*Bu senin çocuğun mu?* diyesordu adam da: “Evet benim çocuğum” diye cevap verdi. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) “*O senin suçun sebebiyle hesaba çekilmez sen de onun suçundan dolayı sorumlu olmazsın.*” buyurdu.¹¹¹¹

Atâ’dan gelen rivâyette “Rasûlullah (s.a.v.) Mekke’ye girdiği zaman sağa sola yönelmeden doğruca tavâf yapmaya gitti.”¹¹¹²

İbnü’l-Esîr’e göre hac veya umre yaptığı vakitlerinde Hz. Peygamber, Mekke’ye girdiğinde ilk yaptığı iş, Kâ’be’yi tavâf etmek olmuştur. Tavâf, Beytullâh’ı selâmlamadır. Tavâf’a Hacerü’l-Esved’ten başlanır.” bu açıklamalardan sonra soru-cevap faslına geçer. Denilirse: Tahiyetü’l-mescid namazı ile başlansa çünkü Ka’be’ye varmadan önce mescide giriliyor? Denilir ki: Mescid’e giriş sebebi Beytullâh’tır. Daha önemli olan öne geçer. Ka’be mescid-i harâmda en önemli noktadır. Kâ’be’yi tavâf, tahiyetü’l- mescid namazından evlâdır.¹¹¹³

Hz. Âişe’den gelen rivâyette Hz. Peygamber’in “...velâ’ ancak âzâd edene âittir...” ifadesi¹¹¹⁴ ile ilgili İbnü’l-Esîr: “Eğer denilirse: Hz. Peygamber kölenin özgürlüğe kavuşturulmasında velâ şartını nasıl şart koşar? Bu fâsit bir şarttır? Busorunun cevabı şudur: Hz. Peygamber bu şartı akitin yapılma anında değil akitten önce veya sonra şart koştu. Burada kölenin özgürlüğünü elde etmesinde fayda vardır. Bu, başka konulara hamledilemez.”¹¹¹⁵

Örneklerde görüldüğü gibi İbnü’l-Esîr, eş-Şâfiî’nin Ehl-i Re’y’e karşı hadîs müdafaası örneklerini vermiş kendisi de onun gibi hadîsleri savunma yoluna gitmiştir.¹¹¹⁶

¹¹¹¹ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/320. Krş. Ebû Dâvûd, “Diyât”, 2.

¹¹¹² İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/376. Hadîsin farklı lafız ve tariki için bk. el-Buhârî, “Hac”, 63; Müslim, “Hac”, 29.

¹¹¹³ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 3/376.

¹¹¹⁴ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/67; Krş. *el-Muvattâ*, “İtk ve’l-velâ”, 10; el-Buhârî, “Büyü”, 73.

¹¹¹⁵ İbnü’l-Esîr, *eş-Şâfi*, 4/69.

¹¹¹⁶ İmâm eş-Şâfiî’nin sünnet savunuları ve reddiye örnekleri için bk. eş-Şâfiî, *el-Ümm*, 9/5-51; eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 257-324.

3.3. Fıkıhî Mezheplerin Görüşlerini Belirtmesi

İbnü'l-Esîr, kendisi Şâfiî mezhebine müntesib olması sebebiyle mezheplerin görüşlerini belirtirken önce eş-Şâfiî'nin görüşü daha sonra diğer Sünnî mezheplerin görüşlerini aktarır. eş-Şâfiî'nin kavî-i kadîm ve kavî-i cedîd görüşlerini karşılaştırmış, İmâm Ebû Hanîfe ve diğer mezhep imamlarının görüşlerine de kısaca değinmiştir.¹¹¹⁷ Diğer mezheplerin görüşlerini zikretmekle birlikte eş-Şâfiî'nin delillerini zikretmiş diğer mezheplerin delillerini vermemiştir. Şâfiî mezhebi dışındaki mezheplerin fıkıhî delillerini Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî'nin (öl. 762/1360) Burhaneddîn el-Merginânî'ye (öl. 593/1197) ait *el-Hidâye* adlı eseri üzerine yaptığı *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-hidâye* adlı eserinde olduğu gibi verseydi daha objektif bir tutum sergilemiş olurdu.

Kendi mezhebinin görüşlerini aktarırken eş-Şâfiî'nin görüşlerinin hadislerle daha uygun olduğunu belirtmeyi ihmal etmez. Şerhde tespit ettiğimiz kadarıyla kendi mezhep imamının ictihâdları ile ilgili yorumları şöyledir: “Bu hadîste eş-Şâfiî'nin vardığı görüşün sıhhatine delîl vardır...”¹¹¹⁸, “Bu hadîs eş-Şâfiî'nin vardığı görüşü destekler...”¹¹¹⁹, “ Bütün bu hadîsler eş-Şâfiî'nin vardığı görüşü destekler...”¹¹²⁰, “Bu hadîste eş-Şâfiî'nin tespit ettiği illete delîl vardır...”¹¹²¹

Ehl-i Sünnet dışındaki Şîa ve Şîa'nın bir kolu olan Zeydiyye gibi mezheplerin de görüşlerine yer verdiği olmuştur. *el-Müsned* hadîslerinin fıkıhî içerikli olmasından dolayı şerhde fıkıh konuları oldukça yer tutmaktadır. Müellifin amacı okuyucuya öncelikli olarak Şâfiî mezhebi hakkında bilgi verme amacı gütmüştür.

Kendi mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerini tartışma yoluna gitmeden mezheplerin ictihâdlarını aktarma yoluna gitmiştir. İbnü'l-Esîr'in devlet görevi olması dolayısıyla her kesimi kapsayan bir tutum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızın sınırları ölçüsünde örnekler sunarak mezheplerin ictihâdlarını ortaya koyacağız.

¹¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/21.

¹¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/278.

¹¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/ 296, 305.

¹¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 4/25.

¹¹²¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 5/338.

3.3.1. Abdest ile İlgili Konular

Kitâbu't-Tahâre bölümünde abdestin nitelikleri farzları ve nâfileleri başlığında yer verdiği hadisle ilgili eş-Şâfiî'nin fikhî görüşlerini ele alır. eş-Şâfiî'ye göre abdestin farzları altıdır. 1. Niyet: Abdest ancak bununla sahîh olur bu durum gusûl ve teyemmümde de aynıdır. Niyetin mahalli kalptir. Lisân kalpte olanın lafza aktarılması olup müstehâbdır. Niyetin vakti yüzü yıkama anıdır. 2. Yüzü yıkamak. Yüzün uzunlamasına sınırı alın sathından çene bitimine kadar genişlemesine sınırı ise kulaktan kulağa kadar olan alandır. 3. Ellerin dirseklerle beraber yıkanması 4. Islak elle başı meshetmek. Başta bir tane saç bile olsa mesh yapılır. Mâlik'e göre başın tamamı meshedilir. Bir görüşüne göre de başın üçte biri miktarı meshedilmezse de câizdir. Ahmed b. Hanbel'in bir görüşü başın tamamının meshetmek bir görüşü de çoğunu meshetmek şeklinde rivâyeti vardır. Ebû Hanîfe'den üç görüş nakledilmiştir; birincisi başın dörtte biri, ikincisi alın ölçüsünde bir yerin meshi, üçüncüsü üç parmak genişliğinde başın meshi geçerli olur. 5. Topuklarla beraber ayakların yıkanması. Mezheplerin görüşleri şöyledir: Muhammed b. Cerîr et-Taberî: Ayakları yıkama ve meshetme arasında kişi muhayyerdir. Şîa: Ayakları yıkamak câiz olmaz sadece mesh edilir. Zâhirîlerin bir kısmına göre de baş ve ayaklar ikisi meshedilir. 6. Tertib. Mâide 5/6. âyet tertîb ifade ettiği için âyetteki sıralamaya uyulur.¹¹²²

İbnü'l-Esîr, kadına dokunmanın abdeste etkisinin ele alındığı hadîsler ilgili mezheplerin görüşlerini sırayla aktarır. eş-Şâfiî'ye göre: Kadına şehvetli ya da şehvetsiz dokunma abdesti bozar. Bu görüş İbn Abbâs, Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvûs b. Keysân, el-Hasen el-Basrî, Süfyân es-Sevrî'den rivâyet edilmiştir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf: Erkeğin kadına şehvetle dokunmasıyla birlikte cinsel organ sertleşirse abdest bozulur. Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'ye göre: Şehvetle dokunursa bozulur, şehvetsiz olursa bozulmaz. Bu görüş İbrâhîm en-Nehaî, Ebû Amir eş-Şa'bî, Hammâd b. Ebî Süleymân'dan nakledilmiştir. Dâvûd ez-Zâhirî: Kadına dokunma amaçlanmıyorsa bozulur, değilse bozulmaz.

Bu görüşleri naklettikten sonra İbnü'l-Esîr, Şâfiî fakîhler Ebû İshâk eş-Şîrâzî, İbnü's-Sabbâğ ve el-Gazzâlî'den konuyla ilgili görüşleri aktararak konu hakkında açıklamalar yapar.¹¹²³

¹¹²² İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/141-142.

¹¹²³ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/171.

Uykunun abdeste etkisi ile ilgili mezheplerin görüşlerine şu şekilde yer verir. eş-Şâfiî'ye göre uyumak abdesti bozar. Ancak kişi yere makatıyla tam bir şekilde oturuyor hâldeyse bozulmaz, yerle kalça arasında mesâfe olursa bozulur. Ebû Hanîfe'ye göre: Yanı üzere yaslanarak uyuyan kişi abdest alması gerekir. Ayakta, rükûda, secde veya otururken uyuyan kişiye abdest gerekmez. Mâlik'e göre: Uyku her hâliyle abdesti bozar. Ancak oturur hâldeyken ve uykunun hafif olması durumunda bozulmaz. Uyku eğer ağır ise abdest bozulur. Ahmed b. Hanbel'e göre: Ebû Hanîfe'nin dediğini dile getirip ona uykunun az olmasını ilave etmiştir. Yan uzanıp yatmada uykunun az veya çok olması da abdesti bozar. el-Müzenî'ye göre: Uykunun azı da çoğu da her durumda abdesti bozar. el-Hasen el-Basrî, İshâk b. Râhûye, sahâbeden Hz. EbûHüreyre, Hz. Âişe, Hz. Alî, Hz. İbn Abbâs: Abdest uyuyan her kişiye gerekir ancak uyuyan kişi başını bir veya iki kere oynattırsa gerekmez. İbn Şihâb ez-Zühri'nin belirttiğine göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî hafif olan uykuda bir beis yoktur, yani abdesti bozmaz görüşündeydi. İmâmiyye Şîası da benzer görüşe sahiptir.¹¹²⁴

3.3.2. Namaz ile İlgili Konular

Namazda ellerin kaldırılması konusunda eş-Şâfiî'nin görüşlerini şöyle dile getirir: “Tekbîrle birlikte ellerin iftitâh tekbirinde rükûya giderken ve rükûdan kalkarken kaldırılması müstehâbdır. Bu durum 20'den fazla sahâbîden nakledilmiştir. el-Hasen el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Nâfi', İbn Cübeyr, Tâvûs b. Keysân, Mekhûl b. Ebî Müslim, el-Evzâî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'nin görüşü de böyledir.”

Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân es-Sevrî ve İbn Ebî Leylâ'ya göre sadece iftitâh tekbirinde ellerin kaldırılması müstehâb olur.¹¹²⁵

Namazların cem'i konusunu “Yağmur sebebiyle namazın cem'i” başlığında ele almış ve mezhep görüşlerini açıklamıştır.

eş-Şâfiî'ye göre öğle ile ikindiye akşam ile yatsıyı yağmur durumunda cem'etmek mukîm için olduğu gibi seferî için de câizdir. Bu görüş Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir. Bu aynı zamanda fukahâ-yı seb'a'nın (Tâbiûn erken dönemi Medineli yedi fakîh anlamına gelir. Bu fakîhler şunlardır: Saîd b. Müseyyeb,

¹¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/162.

¹¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/345.

Urve b. ez-Zübeyir, Kâsım b. Muhammed, Hârice b. Zeyd, Ubeydullah b. Abdillâh b. Atiyye, Ebû Bekir b. Abdîrrahman, Süleymân b. Yesâr) da görüşüdür. eş-Şâfiî ikindiye öğle vaktinde öğle ile kılmayı veya yatsıyı akşam vakti akşam ile kılmayı (cem-i takdîm) câiz görürken öğleyi ikindi vakti ikindi ile kılmayı veya akşamı yatsı vakti yatsı ile kılmayı (cem-i te'hir) câiz görmemiştir.

Mâlik ve Ahmed b. Hanbel de aynı görüşte olup ancak öğle ve ikindinin cem'edilmesini değil akşamları yatsının cem'ini câiz görmüştür. Ebû Hanîfe, ashâbı ve el-Müzenî'ye göre cem câiz değildir.¹¹²⁶

Cum'a namazının geçerli olması için gereken cemâatin sayısı ile ilgili İbnü'l-Esîr'e göre eş-Şâfiî tâbiîn'in büyüklerinden ve aynı zamanda fukahâ-yı seb'a'dan olan Ubeydullah b. Abdillâh b. Atiyye'nin görüşü olan hür, mukîm kırk erkek olmasını şart koşar. Bu görüşte olanlar Ömer b. Abdilazîz, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'dir. Cum'a namazındaki cemaat sayısı konusundaki diğer görüşler şu şekildedir: Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân: on iki erkek, Evzâî, Ebû Yûsuf: Üç kişi, Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî ve Muhammed b. Hasen: dört kişi, Zeydî olan el-Hasen b. Sâlih: iki kişi.¹¹²⁷

3.3.3. Hac ile ilgili Konular

Hacda vekillik konusunun işlendiği hadîsi açıklarken mezheplerin görüşlerini aktarır. Mezheplerin görüşlerine öncelikle eş-Şâfiî'den başlayarak değinir. eş-Şâfiî: “Hacda vekillik ücretli olmaksızın sahîh ve câizdir. Ancak kişi kendi ihtiyaçlarını gideremeyecek, bineğine binemeyecek, bineğin üzerinde duramayacak kadar yaşlı olması veya kişinin ölmüş olması gerekir.” demiştir. Bu görüşte olanlar Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe ve arkadaşları, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'dir.

Mâlik: Hacda vekillik sacede ölmüş olma durumunda câizdir. Hasta olan kişi ile ilgili vekillik durumuna gelince iyileşme ümidi olan kişi için câiz değildir. Hastanın iyileşme ümidi yoksa câizdir.

Nâfile hacda vekillik konusunda Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel cevâz vermiştir. Erkeğin kadının yerine, kadının da erkeğin yerine hacda vekillik

¹¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/126.

¹¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/139.

yapmasında ihtilaf yoktur. Zeydî el-Hasen b. Sâlih, kadının erkeğin yerine hacda vekilliğini mekrûh görmüştür.¹¹²⁸

3.3.4. Nikâhla İlgili Konular

İbnü'l-Esîr, harâm nikâh çeşitlerinden olan bir kadını kız kardeşi, halası veya teyzesini bir nikâhta cem etmek konusu ile ilgili mezhep görüşlerini özetleyerek nakleder. Buna göre eş-Şâfiî: “Kadını halası ve teyzesiyle bir nikâhta toplamak sünnet ile harâmdır. İki kız kardeşi bir nikâhta toplamak caiz değildir. Hz. Alî ve Hz. Osmân’dan bu şekilde rivâyet edilmiş olup fukâhânın hepsi bu görüştedir.” demiştir. Hâricîler ve Şîa’ya göre hala ve tezeyi bir nikâhta toplamak harâm değildir.

İbnü'l-Esîr’e göre bu konuda genel kural şu şekilde özetlenmiştir: “İki kadından birinin erkek varsayıldığı durumda diğeri ona harâm oluyorsa böyle durumda olan iki kadını bir nikâhta toplamak câiz olmaz. Bu tür nikâhlar akrabalık bağını koparır, eşler arası rekâbet ve kıskançlığa neden olur.” Dâvûd ez-Zâhirî ve Zâhirîler’e göre iki kız kardeşi bir nikâhta cem etmek harâm değildir.¹¹²⁹

Değerlendirme

İbnü'l-Esîr, şerhde eş-Şâfiî’nin fıkıh anlayışını özetleyerek vermeye çalışmıştır. Fikhî detaylara girmeden muhtasar bilgiler sunmuş detayların fıkıh kitaplarında yer aldığını belirtmiştir.¹¹³⁰ Mezheplerin fikhî görüşlerinde yine önceliği kendi mezhep imamına vermiştir. İlme ve hocaya olması gereken saygının gereği eş-Şâfiî’den önce Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik’e yer vermesi gerekirdi. Bunlardan daha önemlisi kendi mezhebinin delillerini verirken, diğer mezheplerin görüşlerini kısaca vererek geçmiştir. Ehl-i Sünnet dışı mezheplerin görüşlerine de birkaç cümleyle değinmiştir.

Şerh, Şâfiî mezhep eksenli yazılmış olup, mezhebin müntesiplerine Şâfiî mezhebinin sağlam delillere dayandığı fikri verilmek istenmiştir. İbnü'l-Esîr, eş-Şâfiî’nin ictihâdlarının sahâbe ve tâbiî’nin büyüklerinin görüşleriyle örtüştüğünü ispatlama gayreti içinde olduğunu şerhde gözlemledik. Sahâbenin yetiştirdiği Medine ekolunun Fukahâ-yı Seb’a olarak meşhûr olan tâbiînin önde gelenlerin görüşlerine değinmesi kendi mezhebinin görüşlerinin isabetli olduğunu anlatması çabasının bir

¹¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/234.

¹¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 4/342-343.

¹¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/124.

sonucudur.¹¹³¹ Bu şerhde İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282) İbnü'l-Esîr için söylediği fakîh ve muhaddis kimliği ortaya çıkmıştır.¹¹³² Şerh edebiyatının tarafgirliğe yol açtığı tenkidini bu şerh için de yapmak mümkündür.¹¹³³

3.4. İmâm eş-Şâfiî'nin Kavî-i Kadîm ve Kavî-i Cedîd Görüşlerine Yer Vermesi

İmâm eş-Şâfiî'nin ictihâdlarının tekâmül sürecini anlatan terimler olan kavî-i kadîm Irak'taki ictihâdlarını, kavî-i cedîd ise Mısır'daki ictihâdlarını ifade eder.¹¹³⁴ Mezhebin kadîm görüşlerini Mekke, Medine ve Bağdat'ta iken oluşturduğu *el-Hucce* (*el-Mebsût*) adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Kadîm görüşlerinin nisbetinin problemli oluşu aktaran kişilerin çoğu zaman açık bir şekilde bilinmemesi gibi nedenlerle cedîd görüşleri tercih edilir olmuştur.¹¹³⁵ *el-Ümm* adlı eseri mezhebin cedîd görüşlerini içermekte olup öğrencileri vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır.¹¹³⁶

İmâm eş-Şâfiî'nin farklı âlimlerle karşılaşması farklı şehirlerde bulunması ictihâdlarını etkilemiştir.¹¹³⁷ Mekke'de Müslim b. Hâlid ez-Zencî (öl. 180/796) ve Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/813) hadîs ve fıkıh kültürünü Hicaz fıkıh ekolünün temsilcisi konumunda olan İmâm Mâlik'ten (öl. 179/795) Medine'de aldı.¹¹³⁸ Yemen'de Necrân bölgesinde resmî görevi süresinde Leys b. Sa'd'ın (öl. 175/791) ve İmâm Evzâî'nin (öl. 157/774) öğrencileri vasıtasıyla bunların fikhî görüşlerini öğrenme imkânı bulmuştur. Bağdat'ta Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den (öl. 189/805) Hanefî fikhını yakından tanıma fırsatı elde etmiştir.¹¹³⁹ eş-Şâfiî ömrünün son dört yılını geçirdiği Mısır'da daha önce elde ettiği fikhî müktesebâtını yeniden gözden geçirerek mezhebinin cedîd görüşlerini oluşturmuştur.¹¹⁴⁰

İbnü'l-Esîr, şerhinde eş-Şâfiî'nin kadîm ve cedîd görüşlerine yer vermiştir. İbnü'l-Esîr'e göre hadîsler, eş-Şâfiî'nin cedîd görüşlerini desteklediğini düşünerek

¹¹³¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 2/126; 3/163; 5/7.

¹¹³² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/5.

¹¹³³ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 159.

¹¹³⁴ Geniş bilgi için bk. Abdurrahman Candan, *İmâm Şâfiî'nin Kavî-i Kadîm ve Kavî-i Cedîd'i* (İstanbul: Çıra Akademi, 2018), 27-65.

¹¹³⁵ Candan, *İmâm Şâfiî'nin Kavî-i Kadîm ve Kavî-i Cedîd'i*, 332.

¹¹³⁶ Atvare, *el-İmâm eş-Şâfi*, 76; Dağcı, *İmâm Şâfi*, 60-61.

¹¹³⁷ İmâm eş-Şâfiî'nin fıkıh anlayışındaki değişimin nedenleri için bkz. Yunus Araz, *İmâm Şâfiî'nin Seyahatleri ve Fıkıh Anlayışındaki Değişim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 71-86.

¹¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/26; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/6; Dağcı, *İmâm Şâfi*, 21.

¹¹³⁹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/7-8; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1/22-23, 28.

¹¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, 1/37; Candan, *İmâm Şâfiî'nin Kavî-i Kadîm ve Kavî-i Cedîd'i*, 351.

mezhebi cedîd görüşlerinin daha isabetli olduğunu savunur.¹¹⁴¹ Şâfiî mezhebinin müntesipleri, kadîm ve cedîd görüşün olduğu bir meselede cedîd görüşün tercih edilmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Şâfiî mezhebi âlimleri kadîm ve cedîd görüşleri arasında tercih konusunda şu ilkeyi esas almıştır: eş-Şâfiî'nin cedîd görüşünde hilafına görüş zikrettiği kadîm görüşlerle amel edilmez ve fetva verilmez. Cedîd görüşünde zıddına görüş belirtmediği kadîm görüşlerle amel edilebilir, fetva verilebilir.¹¹⁴² eş-Şâfiî'nin ictihâdlarındaki kavî-i kadîm ve kavî-i cedîd görüşleri 18 meseleyle sınırlı olduğu söylene de Şâfiî mezhebinin fıkıh kitaplarında eş-Şâfiî'den nakledilen iki görüşlü mesele daha çoktur.¹¹⁴³

İbnü'l-Esîr şerhinde “Namazda İmamlığa Geçmede Önceliği Olanlar” başlığında eş-Şâfiî'nin yaşca büyük olan küçük yaştakinden önceliklidir görüşünü vererek devamında şöyle der: İmamlığa geçmede öncelik hakkı olan nedenler: Fıkıh, Kur'ân, hicret, neseb ve yaştır. Fıkıh ve Kur'ân diğer üçünden önceliklidir. Bu üç özellik konusunda eş-Şâfiî'nin görüşleri ihtilâflıdır. Kavî-i kadîm görüşünde neseb, hicret ve yaş sıralamasını esas alırken, kavî-i cedîd görüşünde ise yaş, neseb ve hicret sıralaması esastır. Bütün bunlar eşit olursa verâ sahibi ve daha dindâr olan imamlığa geçer.¹¹⁴⁴

Cum'ahutbesinde susma konusunun işlendiği hadiste eş-Şâfiî'nin kavî-i kadîm görüşünün imâm hutbedeyken konuşmanın harâm, susmanın vâcib olduğu şârih tarafından aktarılır. Ebû Hanîfe, Mâlik, Evzâî, Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Münzir'in de bu görüşte olduğu belirtilir.

Kavî-i Cedîd: Cum'a hutbesi okunurken susmak müstehâbtır. Urve b. ez-Zübeyir, eş-Şa'bî, en-Nehâî, Saîd b. Cübeyir ve Süfyân es-Sevrî bu görüştedir. Hatîbin sesi ulaşmıyorsa susmak gerekmez ama isterse dinler.¹¹⁴⁵

Fıtır sadakasının verilme vakti konusunda eş-Şâfiî'nin kavî-i kadîm görüşü: Ramazan Bayramı günü fecr-i sâninin doğuşu ile vâcib olur. Bu görüşte olanlar: Ebû Hanîfe ve ashâbı ile Mâlik.

Kavî-i Cedîd görüşü: Ramazan'ın son günü güneş batmasıyla vâcib olur. Bu görüşte olanlar: Ahmed b. Hanbel, İshâk, Sevrî ve Mâlik.¹¹⁴⁶

¹¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 1/388.

¹¹⁴² Candan, *İmâm Şâfiî'nin Kavî-i Kadîm ve Kavî-i Cedîd'i*, 332-333.

¹¹⁴³ M. Esad Kılıçer, *İslâm Fıkıhında Re'y Taraftarları* (Ankara: DİB Yayınları, 1994), 124.

¹¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/53-54.

¹¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 2/171.

İmâm eş-Şâfiî'nin zekâtların dağıtımını konusundaki görüşleri şöyledir. Mal sahibi bâtinî malların yani altın, gümüş ve ticârî malların zekâtını kendisi dağıtabileceği gibi devlet başkanına veya vekiline verebilir. Zâhirî mallar yani hayvanlar, meyvalar ve hububât gibi ürünlerde ise iki görüşü vardır.

Kavl-i kadîm: Malın sahibi kendisi dağıtamaz devlet başkanı veya vekiline vermesi gerekir. Ebû Hanîfe ve Mâlik de bu görüştedir.

Kavl-i cedîd: Mal sâhibi bâtinî mallardaki gibi kendisi ürünlerin zekâtını dağıtabilir. el-Hasen el-Basrî, Mekhûl, İbn Cübeyir, en-Nehâî ve A'meş zâhirî ve bâtinî ayırımı yapmaksızın mal sahibinin ürünlerinin zekâtını verilmesi gereken yerlerevermesinin câiz olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁴⁷

Umre'nin vücûbiyeti konusunda eş-Şâfiî'nin görüşlerini İbnü'l-Esîr şu şekilde aktarır: Kavl-i kadîm: Umre, vâcib değildir. İbn Mesûd'tan bu görüş rivâyet edilmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Sevr de bu görüştedir.

Kavl-i cedîd: Umre hac gibi farzdır. Bu görüşte olanlar: İbn Abbâs, İbn Ömer, İbnü'l-Müseyyeb, İbn Cübeyir, Atâ, Tâvûs, Mücâhid, İbn Sîrîn, eş-Şa'bî, Sevrî ve diğerleri bu görüştedir.¹¹⁴⁸

İbnü'l-Esîr, mehrin hükümleri başlığında kadının mehri hak etmesi hakkında eş-Şâfiî'nin görüşlerini aktarır. Erkek eşini cinsi münasebetten sonra boşarsa kadın mehrin tamamını alır. Zifâf ve halvet olmadan boşarsa mehrin yarısını alır. Eğer halvet olursa mehrin durumu konusunda; Kavl-i kadîm: Halvet ile birlikte mehrin tam olarak verilmesi gerekir. Hz. Ömer, Hz. Alî, Zührî, Evzâî, Ebû Hanîfe, ashâbı ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Halvet konusunda râşid halifeler ve önde gelen imamlar kadın ve erkeğin bulunduğu yerin kapısı kilitlenip insanlara kapalı alan oluşursa mehir vâcib olur, demişlerdir.

Kavl-i cedîd: Kadın için halvet olsa bile yarım mehir vardır. İbn Mesûd, İbn Abbâs, İbn Sîrîn, Mâlik, Ebû Sevr bu görüştedirler.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/125.

¹¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/98.

¹¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 3/227.

¹¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfiî*, 4/405. İmâm eş-Şâfiî'nin diğer cedîd ve kadîm görüşleri için bk. Araz, *İmâm Şâfiî'nin Seyahatleri*, 71-86.

SONUÇ

İbnü'l-Esîr el-Cezerî, tarihte kalıcı eserler ortaya koyarak meşhur olmuş İbnü'l-Esîr kardeşlerin en büyüğüdür. Türkiye sınırları içinde bulunan Cizre'de doğmuş ve daha sonra ilmî ve resmî görevini Zengî Atabeyliğinin doğu kolunun merkezi olan Musul'da devam ettirmiştir. Yaşadığı asır Selçukluların son dönemleri olup üçüncü ve dördüncü haçlı seferleri yapılmıştır. Yaşadığı coğrafyada Şâfiî ve Hanefî geleneği hâkimdir. Musul ve çevresi etnik ve dinî inançlar açısından günümüzle benzerlik göstermektedir. Musul, Irak'ın Azerbaycan'a ve Horasan'a açılan kapısı olması, ayrıca Dicle nehrinin kollarının birleşme noktası olmasından dolayı stratejik konumdadır.

Musul'un bu coğrafi durumu ilmî hayata da yansımış, Kurtuba'dan, Bağdat'tan, Tebrîz ve Horasan yöresinden âlimlerin uğrak yeri olmuştur. İbnü'l-Esîr'in hocaları arasında Kurtubalı, Tebrîzli, Tuslu, Nîsâburlu, Bağdatlı, Harranlışahısların olması Musul'un doğu-batı, kuzey-güney bölgelerinin kesişme noktası olduğunu gösterir. Selçuklu devletinde açılan Nizâmiye medreselerinin bir örneğinin Musul'da açılmış olması ve Nûreddîn Zengî'nin Musul'da yaptırdığı camiye ilk olarak İmâm el-Gazzâlî'nin öğrencisinin atanması Musul'un Nizâmiye medresesi etkisinde olduğunu göstergesidir.

Musullu âlimler arasında yer alan İbnü'l-Esîr, İbn Şeddâd, İbnü's-Salâh ve diğer şahsiyetlerin Musul'daki eğitimlerini tamamlamak için Bağdat'a gitmeleri Musul'un Bağdat, Dımaşk gibi merkezlerden sonra gelen bir eğitim merkezi konumunda olduğunu belirtisidir.

İbnü'l-Esîr'in yaşadığı asırda İslâmî ilimlerde genel durum, dârülhadîslerin sistemli hâle geldiği, hadîs şerh ve erbeûn edebiyatının seçkin örneklerinin verildiği, fıkıh ve kelâm mezheplerinin kendi düşünce sistemlerini kurduğu, İslâm tasavvuf anlayışının kurumsal hâle geldiği dönemdir. İslâm dünyasında mu'teber kabul edilen hadîsleri içeren hadîs külliyâtı olan *Kütüb-i Sitte* kavramı bu dönemde literatüre kazandırılmıştır. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönem hadîs tarihi açısından tehzîb dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönem, te'lif edilmiş hadîs eserleri üzerine yapılan çalışmaların yoğun olduğu dönemdir. İbnü'l-Esîr'in İslâm dünyasında tanınmasını sağlayan eseri *Câmiu'l-usûl* bir cem, *en-Nihâye* ğarîbu'l-hadîs ve *eş-Şâfi*

ise bir şerh çalışmasıdır. Bu eserler, İbnü'l-Esîr'in hadîsçi kimliğini ön plana çıkarmıştır.

Müsnedlerin en yoğun tasnîf edildiği hicrî üçüncü asır aynı zamanda Müsnedlerin sahâbî râvîlerinden sonra hadîs imâmları ve mezhep imâmlarının isimlerine göre de düzenlendikleri görülmüştür. İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i Abdülkerîm er-Râfiî'nin babası tarafından yapılan cem' çalışmasında *Kütüb-i Sitte*'ye İbn Mâce ile beraber dâhil edilmiştir. eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'i müsned türünde semâ' edilen eserler arasında yer almış, Eyyûbîler döneminde Şam'da hadîs derslerinde okutulmuştur.

Ebû İsâ et-Tirmizî, *el-Müsned*'in râvîsi Rebî' b. Süleymân el-Murâdî'den eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ini onun tarîkiyle almış olması ve Ebû Bekr İbn Huzeyme'nin *el-Müsned*'le ilgili olarak konulara göre düzenlenmemiş olmasının büyük bir eksiklik olduğunu belirtmesi h. III. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *el-Müsned*'in ilim dünyasında ilgi gördüğünü gösterir.

el-Müsned'i cem' eden ve esere adını veren Ebü'l-Abbâs el-Esam en-Nisâbü'rî'den sonra *el-Müsned* üzerine bir şerh çalışmasının yapılmamış olması İbnü'l-Esîr'in dikkatini çekmiş ve bu durum kendisini bu şerh çalışmasına itmiştir. Sünnî fıkıh mezhebinin imâmı olan eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine yapılan ilk şerh çalışmasından sonraki yüzyıllarda toplam beş adet şerhin yapılmış olduğunu görüyoruz. Asrımızda da tertîp, tahkîk, tahrîc, zevâid çalışmaları ve Kuveyt Üniversitesinde komisyon tarafından bir şerh çalışması yapılmış olması Müsned'in günümüz İslâm dünyasında ilgi odağı olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Esîr, İmâm eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ini cem eden Ebü'l-Abbâs el-Esam ve kâtibinin zabt yönünden kusurlarını tespit etmiş ve daha güvenilir olan *Kütüb-i Sitte* imâmlarının kaynaklarıyla karşılaştırarak düzeltmiştir.

el-Müsned, üç yüz kadar zayıf hadîs, bazı muhaddislerce muallak sayılan belağ türü rivâyetleri içermektedir. Buna rağmen *el-Müsned*, bin kadar sahîh, iki yüze yakın müttefekun aleyh, yüze yakın silsiletü'z-zeheb, yüz kadar hasen hadîsleri içermesi açısından değerli bir kaynak sayılır.

İbnü'l-Esîr, şerhe başlamadan önce Mukaddime yazmış ve İmâm eş-Şâfiî'nin hayatını ele almıştır. Şâfiî mezhebine müntesip olan İbnü'l-Esîr, İmâm eş-Şâfiî'yi

sahîh hadîste işaret edilen müceddid ve zayıf hadîste işaret edilen yeryüzünü ilimle dolduracak olan Kureyş'in âlimi olarak görmektedir.

İbnü'l-Esîr, hadisleri şerhe *el-Müsned*'in hadislerinin *Kütüb-i Sitte*'deki tarîklerini ve lafız farklarını vererek başlamıştır. *el-Müsned*'in hadislerini *Kütüb-i Sitte*'ye dayandırma çabası ve sened ve lafız farklarına işaret etmesi hem bir şerhte olması gereken özellik hem de *el-Müsned*'in güvenilir kaynak olduğunu ispat etme çabasının bir sonucu olduğunu düşünmekteyiz.

İbnü'l-Esîr'in kendisinden önce yazılmış Arap Dili ve Şâfiî fıkı ile ilgili meşhur ve temel eserlere hâkimiyeti dikkat çekicidir.

Hadîslerdeki kelime ve kavram açıklamalarında Halîl b. Ahmed'ten Sîbeveyh'eve Ebû Saîd el-Asmaî'ye kadar alanın otorite isimlerine başvurur. Kullandığı ana kaynaklar el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-Luğa* ve el-Cevherî'nin *Tâcü'l-luğa* gibi lügatlardır. İbnü'l-Esîr hadisleri şerh ederken *Usûl-i Sitte*'ye müracaat etmekle birlikte *el-Müsned*'i eş-Şâfiî'den nakleden er-Rebî' el-Murâdî dışında Mısır'daki öğrencileri el-Müzenî, el-Buveytî ve Harmele'nin rivâyetlerine de başvurmuştur. Mezhebin kavî-i kadîm görüşlerinde daha çok Za'ferânî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in nakillerine dayanır. Bu yönleriyle İbnü'l-Esîr'in yapmış olduğu bu şerh lügavî ve fikhî yönü ağır basan bir şerh olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müsned hadisleri Kitâbu'l-Levâhık ve Kitâbu Fedâil-i Kureyş bölümleri hariç, ağırlıklı olarak ibadât ve muâmelât konularını içermektedir. İbnü'l-Esîr'in Ebû İshak eş-Şîrâzî, İbnü's-Sabbâğ, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, el-Gazzâlî gibi Şâfiî fakîhlerin ictihâdlarını özetle sunması oldukça başarılıdır. İbnü'l-Esîr az da olsa Hanefî fakîh ve usûlcüler el-Cessâs, el-Kerhî ve el-Hanbelî olan el-Hırakî gibi âlimlere de yer vererek yaşadığı toplumda mensubu bulunan diğer kesimlere de hitap etme amacı gütmüştür. Diğer mezheplere yer vermesinde hem ilmin gereği hem de Zengî hanedan mensuplarının Hanefî mezhebine mensup olmasının etkili olduğunu düşünüyoruz.

eş-Şâfiî şerhi, *el-Müsned* üzerine bir şerh çalışması olup kullanılan kaynaklar sayı bakımından çok değildir. İbnü'l-Esîr şerhinde kendinden önceki şârihlerden el-Hattâbî'ye geniş yer verir. Kavîlühû tarzında şerh olması hadîslerden fikhî hükümler çıkarması gibi özellikler bakımından şerh edebiyatının öncüsü olan el-Hattâbî'nin etkisindedir. İbn Battâl ve el-Begavî'ye az da olsa atıfta bulunmuştur.

Şerhde eş-Şâfiî'nin muarızlarına karşı hadîs savunusuna öncelikle yer vermiş, el-Buhârî, et-Tirmizî, el-Beyhakî'nin cerh ve ta'dil örneklerini sunmuştur. İbnü'l-Esîr, hadîslerin kendi mezhebinin ictihatlarının sıhhatli olduğuna delalet ettiği düşüncesini okuruna vermek istemiştir.

eş-Şâfiî'nin *el-Müsned*'ine ilk şerh çalışması olan İbnü'l-Esîr'in bu eseri kendisinden sonraki şerhler içinde gerek fikhî konuları düzenlemedeki ayrıntılı tasnîfi, mezheplerin fikhî görüşlerini mukâyese imkânı vermesi ve gerekse bir şerhte olması gereken özellikler açısından daha ileri seviyededir.

Şerh Şâfiî mezhebine müntesib bir kişiye rehberlik edebilecek özellikte olmakla birlikte bir Şâfiî fikhî kitabı gibi değildir. Müellifin amacı fikhî detaylardan ziyâde Şâfiî mezhebinin hadîslerden delîllerini sunmak, eş-Şâfiî'nin rivâyet ettiği hadîslerin biliniyor olmasını sağlamaktır. Şerhte Mezâhib-i Erbaa dışında diğer fikhî mezheplerin yorumlarına değinmesi İslâm düşüncesinin zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu şerh, özellikle ahkâm hadîslerinin şerhine katkı sunmuş ve bu alandaki yerini almıştır.

Sonuç itibariyle Şâfiî hadîs kültürüne ilişkin kendisinden sonraki çalışmalara ışık tutacağını düşündüğümüz bu tez, İbnü'l-Esîr el-Cezerî özelinde Selçuklu devri muhaddislerinin tanınmasına katkı sunduğunu düşünüyoruz. Şâfiî fikhinin delîllerinin savunusu, Şâfiî fikhinin mezheb-i cedîd ve mezheb-i kadîm görüşlerinin karşılaştırılması açısından da çalışmaları ışık tutacağını öngörüyoruz. Üzerinde çalıştığımız bu eser, İmâm eş-Şâfiî'nin hadîs savunusu ve hadîs kullanım metodu konusundaki çalışmalara konu olacak niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, İmtiaz. "İbn al-Athir al-Muhaddith life and Work". *İslamic Studies* 33/1 (İslamabad 1984), 37.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi, 1989.
- Akgül, Yusuf. *Edebi Tür Olarak Garibu'l-hadîs: Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Alâî, Hâfız Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *İsarâtü'l-fevâidi'l-mecmua fî'l-işarât ilâ fevâidi'l-mesmua*. thk. Merzûk Zehrânî, 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2004.
- Alukah. Net, Şebeketü Alukah. Erişim 2 Mart 2021.
https://www.alukah.net/manu/files/manuscript_9388/alshafi-1.pdf
- Araz, Yunus. *İmam Şâfiî'nin Seyahatleri ve Fıkıh Anlayışındaki Değişim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Asîrî, Saîd Müreyzin. *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî'l-İrâk fî asri'l-Selçûkî*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1985.
- Atıyye, Muhyiddîn vd. *Delîlu müellefâtü'l-hadîsi's-şerîf matbuati el-hadîs ve'l-kadîm*, 2 Cilt. Beyrut: Dârü İbn-i Hazm, 1995.
- Atıyye, Şa'ban Abdülâtî vd. *Mu'cemu'l-vasît*. Mısır: Mektebetü Şurûki'd- Devliye, 2004.
- Atvare, Abdülaziz Hüseyin. *el-İmâm eş-Şâfiî ve eseruhû fî ilmi'l-hadîs*. İstanbul: İrşad Kitabevi, 2016.
- Aybakan, Bilal. *İmâm Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayınları, 2011.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadîs Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015.
- Aydoğan, Ayfer – Aydoğan, Sami. *Medical Translation Dictionary Tıp Çeviri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2013.
- el-Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Muhammed Mahmûd Ömer, 25 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- el-Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî. *Avnü'l-ma'bûd alâ şerhi Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Ebû Abdullah en-Nu'mânî el-Eserî, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2005.

- el-Bağdâdî, İsmâîl Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Müessesetü Târihi'l-Arabî, 1952.
- el-Bânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü ehâdisi daîfa ve'l-mevdua*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1992.
- el-Bânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*. 7 Cilt. Riyad: Mektebtü'l-Meârif, 1995.
- Bayraktutar, Muammer. *İmâm Şâfî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-büldân*. trc. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Seyyid Kisravî el-Hasen, 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- el-Beyhakî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin. *Târihu'l-Beyhakî*. çev. Yahya el-Haşşâb - Sâdık Neşet, Mısır: Dârü'l-Matbaati'l-Hadîsiyye, 1956.
- Bezer, Gülay Öğün. “Zengîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/268. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülhadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/528. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2009.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu Buhârî ve Tercemesi*. trc. Mehmed Sofuoğlu, 17 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- Bulut, Ali. *Belağat –Meânî- Beyân- Bedî*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2019.
- el-Bündârî, İmâmüddîn el-Kâtib. *Zübdetü'n-nüsra ve nühbetü'l-usra*. Çev. Kivâmeddîn Burslan, Ankara: TTK, 2016.
- Brown, Jonathan AC. “İbn Mâce'nin Otorite Kazanma Süreci: Kütüb-i Sitte'nin Teşekkül Sürecinde Güvenilirlik ya da Kullanışlılık”. çev. Elif Beyza Demirtaş. *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 11 / 1 (Haziran 2013), 145.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Candan, Abdurrahman. *İmâm Şâfî'nin Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd'i*. İstanbul: Çıra Akademi, 2018.
- Ceylan, Hanifi. *Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (v. 606/1210) ve Hadîşçiliği*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

- el-Cezâirî, Tâhir ed-Dımaşkî. *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, 2 Cilt. Haleb: Mektebetü Matbuati'l-İslâmiyye, 1995.
- Coşkun, Selçuk. *Hadîse Bütüncül Bakış*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2014.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadîs Edebiyatı (Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri)*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Usûlü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2020.
- Çakın, Kâmil. “Hadîsin Kur’ân’a Arzı Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Ankara 1993), 248-249.
- Çınar, Hüseyin. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Üzerine İnceleme*. Eskişehir: ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çörtlü, Mustafa Meral. *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2018.
- Dağcı, Şamil. *İmâm Şâfiî, Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer. *Sünenü Dârekutnî*. thk. Adil Ahmed- Ali Muhammed, 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 2001.
- Demirci, Kadir. “Zeydî Hadis Yorumu: Muhammed b. Yahya (ö. 310/923) Örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2) (2018), 109-110.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- ed-Diveci, Saîd. *el-Musul fî'l-ahdi'l-atabek*. Bağdat: Vizâretü'l-Meârif, 1958.
- Duman, Soner. *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- ed-Düneysirî, Ebû Hafs Ömer b. Hızır b. İlalmış. *Kitâb-u târih-i Düneysir*. thk. İbrâhîm Sâlih, Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 1993.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2015.
- Emin, Hüseyin. *Târîhu'l-Irak fî asri'l-Selçukî*. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1965.
- Es'ad, Mahmud. *Târîh-i Dîn-i İslâm*. Haz. Ahmet Lütfî Lazancı-Osman Kazancı, İstanbul: Marifet yayınları, 1995.
- Eskikurt, Adnan. *Musul Atabeliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi) (607-660/1211-1262)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Fayda, Mustafa. “Vâkıdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/473. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Fettâh, Şekib Râşid Beşîr. “Mecdüddîn İbnü’l-Esîr min hilâli kitâbi vefeyâtî’l- a’yân li İbn-i Hallikân”. *Dirasât Musuliyye* 33 (2011), 105-16.
- Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: TTK, Ankara, 2013.
- Gül, Mutlu. *Haneî Usûlünde Hadis Tenkidi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Güleç, Hüseyin. “Âhâd Haberlerin Kur’ân’a Arzı”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 4-7.
- Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Tarihinin Kaynakları*. Haz. Yüksel Kanar, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Güner, Osman. “Anadolu’da Hadîs Geleneğinin Menşei olarak Selçuklularda Hadîs Birikimi”. *Anadolu’da Hadîs Gelenegi ve Dârü’l-Hadîsler Sempozyum* 30 Nisan -1 Mayıs, Samsun, 211.
- Güngör, Mevlüt. “Begâvî Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/340. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gürler, Kadir. *Ehl-i Hadîsin Düşünce Yapısı*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- el- Hattâbî, Ebû Süleymân Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Beyâni İ’câzi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ömer, Beyrut: Dârü’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1995.
- el-Hâkim, en-Nîsâburî, Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadîr Atâ, 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002.
- el-Hâkim, en-Nîsâburî, Muhammed b. Abdillâh. *Kitâbu ma’rifeti ulûmi’l-hadîs*. Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2016.
- el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Rûmî. *Mu’cemu’l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’s-Sâdr, 1977.
- el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Rûmî. *Mu’cemu’l-üdebâ*. thk. İhsan Abbâs, 7 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1993.
- Hamdân, Muhammed b. Abdillâh. *Benü’l-esîr el-fürsânü’s-selâse*. Riyad: el-Mektebetü’s-Sağîra, 1977. Hancî, 1996.
- Hasan, İbrahim Hasan. *İslâm Tarihi*. çev. İsmail Yiğit vd. 14 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1992.
- Hatiboğlu, İbrahim. “en-Nihâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/101. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Hatiboğlu, Mehmed Said. “İslâm’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (Ankara 1978), 185.
- Havan, Ali. *XIII. Yüzyılda Musul Şehri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- el-Hin, Mustafa, vd. *Fıkhu’l-menheci ala mezhebi’l-imâm eş-Şâfiî*. 8 Cilt. Dımaşk, Dârü’l-Kalem, 1992.
- Hüseyin, Abdülhamid. *Fethu’l-İslâm fî’l-İrâk ve’l-Cezîre*. Bağdat: Matbaatü Şefik, 1961.
- el-Hüseyinî, Ebü’l-Mehâsin Muhammed. *Kitâbu’t-Tezkira, bi-ma’rifeti ricâli’l-kütübi’l-aşere*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalip, 4 Cilt. Kahire: Mektebetü’l Hancî, 1996.
- el-Hüseyinî, Sadruddîn Ebü’l-Hasen Ali b. Nasır. *Ahbârü’d-devleti’s-Selcûkiyye*. thk. Muhammed İkbal, Lahor: Pencap Fakültesi Neşriyatı, 1933.
- Işık, Abdulcelil. *Zengî Atabegliği; Haleb Kolu (1146-1181)*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- İbnü’l-Adîm, Ebü’l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed el-Ukaylî el-Halebî. *Buğyetü’t-taleb fî târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr, 11 Cilt. Dımaşk: Dârü’l-Fikr, 1988.
- İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec. *el-Muntazam fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ- Mustafa Abdülkadir Atâ, 17 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1978.
- İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târihu medîneti Dımaşk*. thk. Ömer el-Gamravî, 74 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tavdihi nuhbeti’l-fiker*, thk. İzzeddîn Dullî, Dımaşk: Müessesetü’r-Risâle, 2018.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Bulûğü’l-merâm Şerhi*. Şerh ve tahrîc. Rıfat Oral, 3 Cilt. Konya: Esra Yayınları, 2015.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Mecmau’l-müesses li’l-mu’cemi’l-müfehres*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşlî, 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1994.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *en-Nüket alâ kitâbi’bni’s-Salâh*. thk. Rebî b. Hâdî Umeyr, 2 Cilt. Medine: İslâm Üniversitesi, 1984.

- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahîhi'l-imâmi Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*. thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, 13 Cilt. Riyad: Mektebetü's-Selefiyye, 1959.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *İthâfî'l-mehere bi'l-fevâ'idî'l-mübtékire min etrâfi'l-aşere*. thk. Züheyr Nâsır, 19 Cilt. Medine: İslâm Üniversitesi, 1994.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Mu'cemu'l-müfehres (Tecridü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâi'l-mensûre)*. thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdinî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Ta'cîlû'l-menfa'a bi-zevâ'idî ricâli'l-eimmeti'l-erbaa*. thk. İkrâmallah İmdâd el-Hak, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tevâli't-te'sîs bi-meâlî ibn İdrîs*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bâisü'l-hasîs şerhi ihtisârî ulûmi'l-hadîs*. Şerh. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1990.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tabakâtü's-Şâfiyye*. thk. Abdülhâfiz Mansûr, 2 Cilt. Bingazi: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2004.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Ahmed Şemseddîn, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 2013.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Alîel-Kebîr vd. 15 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, ty.
- İbn Nukta, Hâfiz Ebü Bekir Muhammed b. Abdülğani. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdulkayyim Abdırabbinnabî, 6 Cilt. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1987.
- İbn Şeddâd, Bahâeddin. Ebü'l-Mehâsim Râfi'b. Temîm el-Mevsilî. *Delâilü'l-ahkâm*. thk. Muhammed b. Yahyâ b. Hasen en-Necîhî, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Şeddâd, İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd. *el-Alâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. thk. Yahyâ Zekerîyyâ Abbâre, 3 Cilt. Dımaşk: İhyâu Tûrâsi'l-Arabî, 1991.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî ez-Zâhirî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhira*. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kütüb, ty.

- İbnü'l- Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî. *el-Murassa fî'l-âbâ ve'l-ümmehât ve'l-benîn ve'l-benât ve'l-ezvâi ve'z-zevât*. thk. Rava' Nâcî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî*. thk. Âmir Abdü'l-Bâsît el-Cezzâr, 5 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kelime, 2008.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Menâkıbu'l-imâm eş-Şâfiî*. thk. ve şerh: Halîl İbrâhîm Molla Hatır, Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî*. thk. Ahmed Süleymân- Ebû Temîm Yâsir İbrahim, 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r- Rüşd, 2005.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Salâh Muhammed Üveyde, 5 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Muhtâr min menâkıbi'l-ehyâr*. thk. Mustafa Abdu'l-Kâdir Ata, 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*. thk. Fethi Ahmed Aliyyüddîn, 2 Cilt. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1999.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Menâlü't-tâlib fî şerhi tivâli'l-garâib*. Mekke: Ümmü'l- Kurâ Üniversitesi, 2013.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's- Şâfiî*. thk. Muhammed b. Riyad el-Ahmed, 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl*. thk. Abdulkâdir Arnavut, 12 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Beyân, 1969.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmiu'l-usûl tercüme ve şerh*. çev. S. Kemal Sandıkçı- Muhsin Koçak, 19 Cilt. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2008.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Cezerî. *Cennetle Gülenler*. trc. Seyit Halit İlcihan, İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- İbnü'l-Esîr, Mübarek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî Mecdüddîn. *Kitâbü'l-Bedî fî ilmi'l-Arabiyye*. thk. Sâlih Hüseyin el-Âyid-Fethi Ahmed Aliyyüddîn, Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2000.

- İbnü'l-Esîr, Ziyâeddîn. *Resâilu İbni'l-Esîr*. thk. Nûrî el-Kaysî-Hilâl Nâcî, Musul: Musul Üniversitesi, ty.
- İbnü'l-Fuvatî, Ebü'l-Fadl Kemâleddîn Hanbelî. *Mecmau'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*. thk. Muhammed el-Kâzım, 6 Cilt. Tahran: Vizâretü's-Sekâfî ve'l-İrşâdî'l-İslâmî, 1995.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir Arnavut-Mahmut Arnavut, 10 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Kesir, 1991.
- İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1986.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn. *el-İkdü'l-müzheb fî tabakati hameleti'l-mezheb*. thk. Eymen Nasr el-Ezherî-Seyyid Mühennâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn. *Nebâhatü'l-beledi'l-hâmil bi-men veredehû mine'l-emâsil (Târîhu Erbil)*. thk. Muhammed Osman, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. Yusuf Alî Tavîl, Beyrut, Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- İbnü's-Salâh, Ebû Ömer b. Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî. *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye*. thk. Yahyaüddîn Alî Necîb, 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Ömer b. Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs li İbni's-Salâh*. thk. ve şerh: Nureddin İtr, Şam: Dârü'l-Fikr, 2018.
- İbnü's-Şa'âr, Kemâlüddîn Ebi'l-Berekât el-Mübârek b. Ebî Bekr el-Mevsîlî. *Kalâidü'l-cümân fî ferâidi şüarâi heze'z-zamân*. thk. Kâmil Süleymân el-Cebûrî, 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İsmâîl, Mâhir Tâhir. "Eshâmi ulemâi'l-Kürd fî hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye el-imâm Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî". *Külliyeti'l-ulûmi'l-İslâmiyye* 2/44 (Bağdat 2015), 327.
- İzzeddîn, İbnü'l-Esîr el-Cezerî Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-tarih*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İzzeddîn, İbnü'l-Esîr el-Cezerî Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *et-Târîhu'l-bâhir fî'd-devleti'l-atabekiyye*. thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymat, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, 1963.
- el-Kâdî, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. Kahire: Dârü't-Türâs, 1978.

- el-Kavâsımî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imâmi's-Şâfiyyi*. Ammân: Dârü'n-Nefâis, 2003.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: MEB Basımevi, 1972.
- Kahraman, Hüseyin. *Fıkhi İhtilâflar ve Hadis*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Kalaç, Rıdvan. “Bir Hadis İhtisas Kurumu Olarak Nûriyye ve Eşrefiyye Dârülhadîsi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 9 (Haziran 2020), 69.
- Kanarya, Bayram. *İhtilaflı Hadisler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.
- Karacabey, Salih. *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Karan, Cuma. “el-Cezîre Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbâsîlerin İlk Dönemine Kadar)”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2016), 114-117.
- Karataş, Mustafa. *Hadis Rivâyet Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- el-Kassâr, Abdulazîz Halîfe. *Şerhü'l-Müsned min kelâmi'l-imâmi's-Şâfiyyi*. 2 Cilt. Kuveyt: Kuveyt Üniversitesi, 2012.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn. *Kavâidü't-tahdis min funûn-i mustalahi'l-hadis*. thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Şam: Müessesetü'r-Risâle, 2012.
- Kâtib Çelebî. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, ty.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996.
- Keccû, Semîr Saîd. “Mecdüddîn İbnü'l-Esîr ve menhecühû fi't-te'lif”. *Mecelletü'l-Mecmai'l Lüğati'l-Arabiyye*. 65/4 (Dimaşk), 620.
- Keleş, Ahmet. *Sünnetin Kur'ân'a arz usûlü*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Kemâluddîn, Ahmed, *es-Selâcika fi't-târih ve'l-hadara*. Kuveyt: Dârü Buhûsi'l-İlmiyye, 1975.
- Keskioğlu, Osman. *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*. Ankara: DİB Yayınları, 2003.

- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*. thk. Ebû Ya'la el-Beydâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Kılıç, Hulusi. "Lisânu'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/195. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kılıçer, M. Esad. *İslâm Fıkhdında Re'y Taraftarları*. Ankara: DİB Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. "İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/29. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koçyiğit, Talât. *Hadîs İstılahları*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1980.
- Koçyiğit, Talât. *Hadîs Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Köycü, Edoğan. *Muhammed b. İsâ et-Tirmizî'nin Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Köycü, Edoğan. "Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfinde Önemli Bir Yere Sahip Olan "er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs"ın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme". *International Journal of Contemporary Educational Studies (Int JCES)*. 2 (2020), 407-423.
- Köycü, Edoğan. "Hz. Peygamberin (s.a.s.) Mu'cizeleri". *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*. 2 (2014), 73.
- Köycü, Edoğan. *el-Mizzî'nin Hadîs İlmindeki Yeri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Köycü, Edoğan. *Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Köycü, Edoğan. *Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Köymen, M. Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: TTK, 2000.
- Kurt, Abdurrahman. *Eyyûbiler Devrinde Hadîs (Dımaşk, 570-658/1174-1260)*. Kahramanmaraş: Sütçü İmâm Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Küllâb, Muhammed Hâlid Abdülhay. *Ehâdisu kitabu'n-nihâye fî garibi'l-hadîs ve'l-eser li İbni'l-Esîr*. Gazze: İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- el-Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir. *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed, 5 Cilt. Riyad: Hicr Yayınevi, 1993.

- el-Leknevî, Abdülhay el-Hindî. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcim-i Haneîyye*. Beyrut: Dârü'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1998.
- el-Makdisî, Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl, *ez-Zeyl ale'r-ravdateyn*, Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1974.
- el-Makdisî, Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâîl. *Kitabu'r-ravdateyni fî ahbari devleteyn en-Nuriyyeti ve's-Salahiyyeti*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek, 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- el-Makdisî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ. *Ahsenü't-tekâsîm fîma'rifeti'l-ekâlim*. Kahire: Mektebe Medbulî, 1991.
- Ma'rûf, Muhammed Câsim. “el-İbdâl fî kitâbi's-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfi”. *Eğitim Fakültesi Dergisi* 5 (Irak 2011), 188-200.
- Malik b. Enes. *el-Muvattâ*. ed. Vecdi Akyüz vd. 4 Cilt. İstanbul: Beyân Yayınları, 1994.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005.
- Medical Park Hastaneleri. Erişim 10 Mart 2021. <https://www.medicalpark.com.tr>
- Muhammed b. İdrîs es-Şâfiî. *el-Müsned*. Tertîb. Muhammed Âbid es-Sindî; trc. ve thk. Seyfullah Erdoğan, İstanbul, Sağlam Yayınevi, 2015.
- Muhammed b. İdrîs es-Şâfiî. *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*. thk. Eyyûb Ebû Haşrif, Kahire: Dârü'l-İttiba, 2017.
- Müslim b. el-Haccâc Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2018.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyin Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. trc. Mehmed Sofuoğlu, 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1988.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*. Haz. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi, 6 Cilt. İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2013.
- el-Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *et-Tekmile li-vefeyâti'n-nakale*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- el-Müzenî, Ebî İbrâhîm b. Yahya b. İsmâîl el-Mısrî. *Muhtasaru'l-Müzenî fî furui's-Şâfiyyeti*. thk. Muhammed Abdulkâdir Şahin, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Naim, Ahmed. *Kırk Hadîs*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1343.

- en-Nâsirî, Emîr Ebî Saîd Sencer Abdullah el-Cavlî. *Müsnedü'l-imâmi'sh-Şâfiyyi*. thk. Yâsîn Mâhir el-Fahl, 4 Cilt. Kuveyt: Dâru Girâs, 2004.
- en-Nâsirî, Sencer Abdullah. *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî tertibu müsnedi'l-imâm*. thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.
- Necib, Muhammed-Muhammed Abdü'l-Vehhâb. *es-Siyâsetü'l-Dâhiliyye li Nûreddîn Mahmûd Zengî*. Gazze: İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- en-Nesâî, Ebû Abdірrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrût: Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, 1985.
- en-Nesâî, Ebû Abdірrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü Nesâî*. thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2015.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*, thk. Muhammed Münîr ed-Dimeşkî, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Ocak, Ahmed Yaşar. *Selçukluların Dinî Siyâseti (1040-1092)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmed. *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*. İstanbul: Nizâmiye Akademi, 2017.
- Okuyucu, Nail. *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015.
- Öngül, Ali. *Büyük Selçuklular*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Öngül, Ali. *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Öz, Mustafa. "Ma'bed el-Cühenî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/281-282. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadîsi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbnü'l-Esîr İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/27. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özköse, Kadir. "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2014), 16.
- Özpınar, Ömer. *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2013.
- Özpınar, Recep. *İbnü'l-Esîr'in Hadîs Usûlcülüğü (Câmiu'l-Usûl Mukaddimesi Özelinde)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Polat, Salahattin vd. *Hadîs Araştırma ve Tenkit Klavuzu*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015.
- er-Râfî, Abdilkerîm el-Kazvînî eş-Şâfî. *Şerhu müsnedi's-Şâfî*. thk. Ebû Bekir Vâil Muhammed Bekir Zehrân, 4 Cilt. Katar: Dâru'n-Nevâdir, 2011.
- er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhatü's-südûr ve âyetü's-sürûr fî Devleti's-Selçukiyye*. çev. İbrahim Emin eş-Şevâribî, vd. Kahire: Meclisu'l-A'la li's-Sekâfe, 1960.
- er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. HüseyinFahreddîn. *Menâkibu'l-imâmi's-Şâfiyyi*. thk. Ahmed Hicâzî, Kahire: Mektebetü Külliyyâtı Ezheriyye, 1986.
- er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. HüseyinFahreddîn. *Tefsiru Fahu'r-Râzî*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1981.
- er-Rudânî, Muhammed Süleymân. *Silatü'l-halef bi-mevsûli's-selef*. thk. Muhammed Hacî, Beyrut: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1988.
- es-Sââtî, Abdurrahmân el-Bennâ. *Bedâiu'l-minen fî cem ve tertîbi müsnedi's-Şâfî ve's-sünen*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l- Furkân, 1983.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Ebü's-Safâ. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut, 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sahyibânî, Alî. *et-Te'vil fî garîbi'l-hadîs min hilâli kitâbi'n-nihâye li İbni'l-Esîr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2009.
- Sakallı, Talat. *Aynî ve Hadîs (Yorum/Şerh Yöntemi)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- Sakkâr, Sâmî. “Musul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/362. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûsu'l-a'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1891.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâîl Emîr. *Tavdîhu'l-efkâr li-meânî tenkihi'l-enzâr*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Medine: Mektebetü'l-Selefiyye, ty.
- Sandıkçı, S. Kemal - Koçak, Muhsin. *İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Câmiu'l-Usûl Tercüme ve Şerh*. 19 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Sasunlu, Faruk. *İmâm Râfî'nin Şerhu'l-Müsned Adlı Eserindeki Şerh Metodu*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

- es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed Abdurrahman. *el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Sevim, Ali. *Biyografilerle Selçuklular Tarihi (İbnü'l-adîm bugyetü't-taleb fî târîh-i Haleb (Seçmeler)*. Ankara: TTK Basımevi, 1982.
- Seydî, Tevfik Ömer. *Laktü'l-anâkîd fî beyâni'l-mesânîd*. Nablus: Şeriat Fakültesi Yayınları, 2003.
- Sıbt İbü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*. thk. İbrahim Zeybek, 23 Cilt. Beyrut: Risâletü'l-Alemiyye, 2013.
- Sönmez, Mehmet Ali. “Ebû Mûsâ el-Medînî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sühlül, Ahmed Muhammed. “el-İmâm İbnü'l-Esîr ve eseruhû fî sünneti'l-beşîri'n nezîr”. Taif Üniversitesi. (Erişim 20 Ekim 2021). https://www.tu.edu.sa/Attachments/19ee4b53-373d-4484-b67a2a58abadcd4f_.doc
- Sümer, Faruk. “Selçuklular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/371. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn eş-Şâfiî. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, 2 Cilt. Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn eş-Şâfiî. *eş-Şâfi'l-'uyyi fî şerhi müsnedi's-Şâfiî*. thk. el-Hasen Alî Mahmûd el-Kısî, 2 Cilt. Bağdat: Irak Cumhuriyeti Divânü'l-Vakfi's- Sünnî, 2006.
- Şafak, Ali. *İslâm Hukukunun Tedvini*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1977.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Müsnedü'l-İmâmiş-Şâfiî*. thk. Ebû Abdurrahmân b. Muhammed Uveyde, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, 11 Cilt. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 2001.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*. çev. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan, Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Müsnedü'l-imâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*. thk. Eyyûb Ebû Haşrif, İskenderiye, Dârü'l-İttiba, 2017.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Müsnedü'l-imâmi's-Şâfiî*. thk. Muhammed Mustafa el-Hin, 2 Cilt. Dimaşk: er-Risâletü'l-Alemiyye, 2013.

- eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî. *Neylû'l-evtâr min esrâr-i mülteka'l-ahbâr*. thk. Muhammed b. Hasen Hallâk, 16 Cilt. Riyad: Dârü İbni'l-Cevzî, 2006.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şerkavî, Seyyid. *Mu'cemi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser ve istişhâdi bi'l- hadîsi fi'l-luġati ve'n- nahv*. Kahire: Ayn Şems Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- Şeşen, Ramazan. “Cezîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhuddîn Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Tâcüddîn es-Sübkî, Ebû Nasr Abdilvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî-Abdülfeţâh Muhammed, 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1964.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtî'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1985.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. Kur'an Yolu. Erişim 22 Ekim 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Erişim 21 Eylül 2022. <http://www.yazmalar.gov.tr>
- et-Tîbî, el-Hüseyin b. Abdillâh. *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*. thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî, Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009.
- et-Tîbî, el-Hüseyin b. Abdillâh. *el-Hulâsa fî usûli'l-Hadîs*. thk. Subhî es-Sâmurrahî, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü Tirmizî (el-Câmi'u's-sahîh)*. thk. Hâlid Abdülganî Mahfûz, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, 2017.
- Timurtaş, Abdülhadi. *Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in Dîvân Kitâbeti*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Toksarı, Ali. “Selçuklularda Hadîs Eğitimi ve Öğretimi”. *Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler I)* 27-30 Eylül, 2010, Kayseri, 185.
- Topaloğlu, Nuri. *Selçuklu Devri Muhaddisleri*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Turan, Abdulkadir. *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Tüfekçioğlu, Zekeriya. *Hadîs Edebiyatında Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Uğur, Müctebâ. *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

- Uğur, Müctebâ. *Hadîs İlimleri Edebiyatı*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “er-Risâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/122. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- Vankulu, Mehmet Efendi. *Vankulu Lügati*. Haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, 2 Cilt. İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Wikipedia, Wikipedia the free encyclopedia. Erişim 23 Ocak 2021.
https://en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Athir
- Yaltkaya, Mehmet Şerefettin. *İbnü'l-Esîrler ve Meşâhîru Ülemâ*. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1322.
- Yavuz, Y. Vehbi. *Haneî Mezhebinde İctihâd Felsefesi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Celal. *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri*. 6 Cilt. Konya: Uysal Kitabevi, 1986.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. Ankara: Otto yayınları, 2015.
- Yılmaz, H. Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Yılmaz, Harun. *Zengîler ve Eyyûbîler Döneminde Dimaşk'ta “Medrese” (1154-1260)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Yılmaz, Rahile. *Modern Hadîs Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadîs Usûlü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2021.
- Yücel, Ekrem. “Nûriyye Dârü'l-Hadîsi ve İlkliği Meselesi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2017), 89.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. Erişim 21 Eylül 2022.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Yürekli, Tülay. *Zengîler Döneminde Musul ve Çevresi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. İbrâhîm et-Terzi, 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsi'l-Arabî, 1972.

- ez-Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtîf. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. trc. ve şerh. Ahmed Naim- Kâmil Miras, 13 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1975.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Muhyi Helâl es-Serhân, 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed el-Buhârî, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, Beyrût, ty.
- ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed. Osmân b. Kaymâz Şemsüddîn. *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ Muallimî, 4 Cilt. Beyrut: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniye, 1954.
- ez-Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, 5 Cilt. Cidde, Müessesetü'r-Reyyân, 1997.
- ez-Ziriklî, Hayruddînb. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-Â'lâm kâmusi't-terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arabi ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986.
- ez-Zuhayli, Vehbe. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. trc. Nureddin Yıldız, vd. İstanbul: Risâle Yayınları, 1994.
- ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf el-Mısırî el-Ezherî. *Şerhü'z-Zürkânî alâ Muvattâi'l-imâm Mâlik*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2011.

